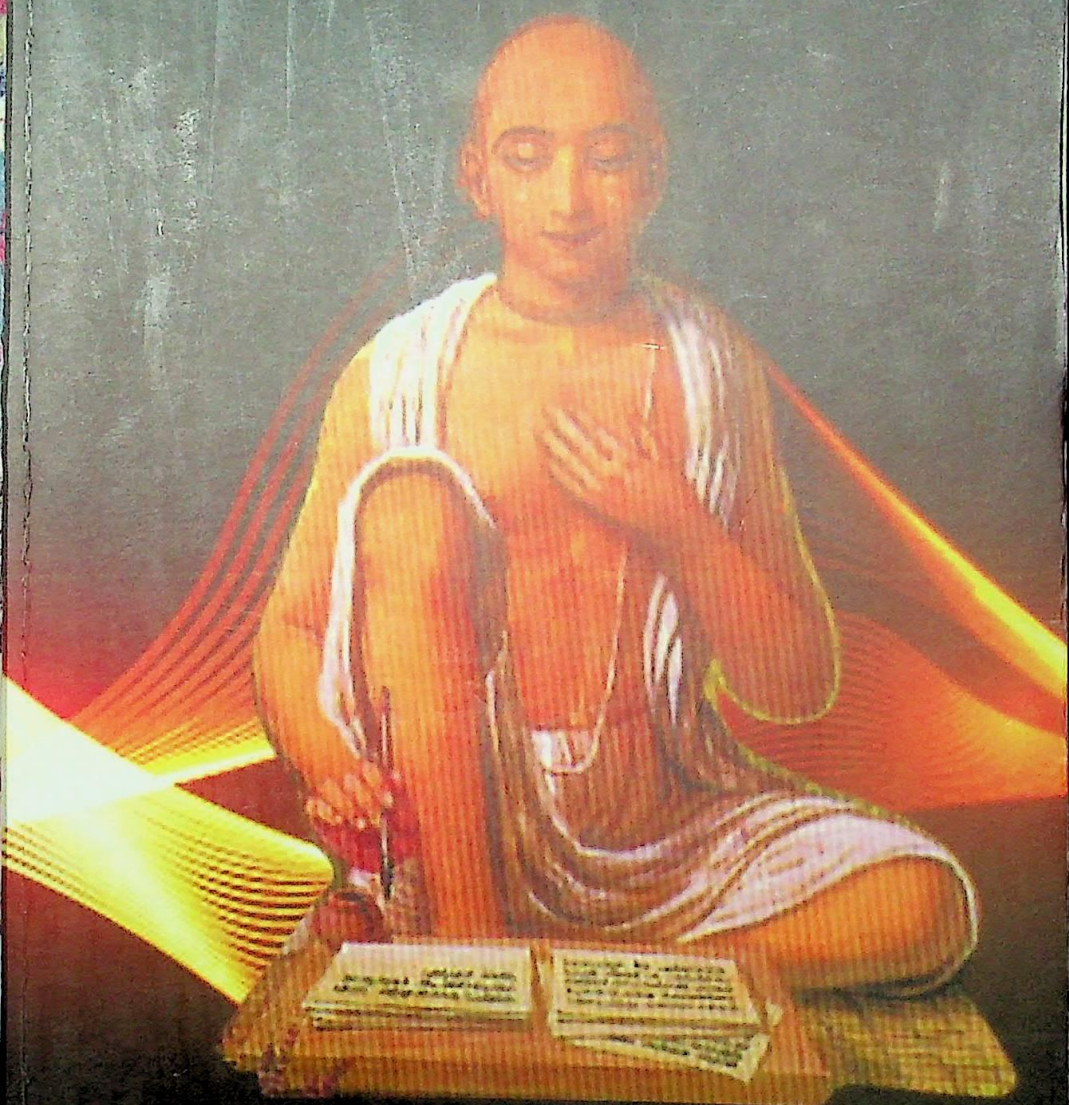

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭାଷଣ

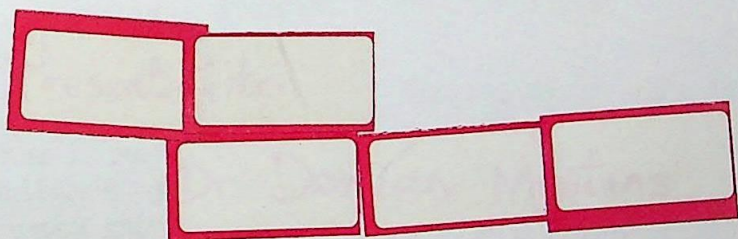
ସଂପାଦନା:

ଡ. ଭାଗବତ ପ୍ରସାଦ ଦାସ

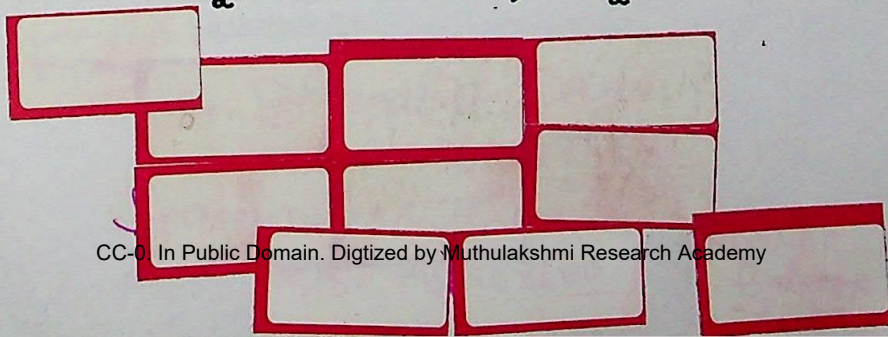
ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

ସଂପାଦନା:

ଡ. ଭାଗବତ ପ୍ରସାଦ ଦାସ

ରେମୁଣା ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ, ରେମୁଣା

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

(ପ୍ରବନ୍ଧ ସଂକଳନ)

ସଂପାଦନା :

ଡ. ଭାଗବତ ପ୍ରସାଦ ଦାସ

ରେମୁଣା, ବାଲେଶ୍ୱର

୯୮୬୧୫୨୮୪୮୮

ପ୍ରକାଶକ :

ରେମୁଣା ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ, ରେମୁଣା

ପ୍ରଚ୍ଛଦ: ଦୀପକ ବୋଷ

ମୁଦ୍ରଣ:

ରଘୁନାଥ ଅଫ୍‌ସେଟ୍, ଗୋପାଳଗାଁ, ବାଲେଶ୍ୱର

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ :

ଶ୍ରୀଗୁଣ୍ଡିଚା, ୨୦୧୧

ମୂଲ୍ୟ-୧୨୦ଟଙ୍କା

Darshanika Baladev Bidyabhushan
(A collections of Essays)

Ed: Dr. Bhagabat Prasad Das

Remuna, Balasore

Cell: 9861528488

Publisher:

Remuna Sahitya Sansad, Remuna

Cover Design: Deepak Bose

Printed at:

Raghunath Offset, Gopalgaon, Balasore.

First Edition: Shri Gundicha :2011

Price: Rs.120/-

ସୂଚିପତ୍ର

ବିଷୟ	ଲେଖକ	ପୃଷ୍ଠା
ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ :	ପଣ୍ଡିତ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ମିଶ୍ର	- ୦୫
ରେମୁଣା ଓ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ :	ଡ. ଅରବିନ୍ଦ ଗିରି	- ୧୪
ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ :		
ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ :	କରୁଣାକର ଦାସ	୨୧
ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ		
ଚରିତାସ୍ୱାଦନ :	କିଶୋରୀମୋହନ କାବ୍ୟରତ୍ନ	- ୨୯
ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣକୃତ		
ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ :	ଗୌରୀ ପ୍ରସାଦ ରଥ	- ୩୭
ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ :	ଚୈତନ୍ୟ ଚରଣ ଦାସ	- ୪୧
ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ		
ଅତିତ୍ୟଭେଦାଭେଦତତ୍ତ୍ୱ ଆଧାରିତ		
“ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ” :	ତପନକୂମାର ଶତପଥୀ	- ୪୭
ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମ ଦର୍ଶନର		
ପ୍ରବକ୍ତା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ :	ଡ. ଦୁର୍ଗାପ୍ରସନ୍ନ ପଣ୍ଡା	- ୫୮
ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ		
ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ :	ଦୋଳଗୋବିନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ	- ୭୪

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦବାଦର

ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା : ନିରଞ୍ଜନ ସାହୁ - ୭୯

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ : ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ - ୮୨

ଅମ୍ଳାନ ପ୍ରତିଭା ଶ୍ରୀପାଦ

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ : ପୀତାମ୍ବର ପ୍ରଧାନ - ୮୬

ବେଦାନ୍ତ ସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟକାର :

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ : ଡ. ପ୍ରହ୍ଲାଦ ଚରଣ ମହାନ୍ତି - ୯୨

ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ

ଶ୍ରୀମଦଭାଗବତ : ଡକ୍ଟର ଫକୀରଚରଣ ଦାସ - ୯୭

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ : ବଚବିହାରୀ ଦାସ - ୧୧୧

ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦ ଓ

ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ : ଡା. ସତ୍ୟରଞ୍ଜନ ଦାସ - ୧୧୮

ବେଦାନ୍ତ-ବିଭୂଷଣ ସବୁପକ୍ଷିତ

ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ : ହରେକୃଷ୍ଣ ଗିରି - ୧୨୪

ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶ୍ରୀମଦବଳଦେବ

ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ : ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ- ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଚରଣ ବିଶ୍ୱାଳ - ୧୩୪

ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବଳଦେବ ଓ

ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ : ଡ. ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ତ୍ରିପାଠୀ - ୧୪୦

କଥାରମ୍ଭ

ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅଠରଶହ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ । କୈଶୋର କାଳରେ ସେ ଚିଲିକା ସମାପବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ବେଦବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବ୍ୟାକରଣ, ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଅଳଙ୍କାର ଆଦି ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଅଧିକ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ମହୀଶୂର ଯାଇ ମାଧୁସମ୍ପଦାୟତ୍ତଙ୍କ ଏକ ସନ୍ନ୍ୟାସାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ପୁରୀ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପରେ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ସେଠାରେ ଉପବେଶନ କରିଥିଲେ ।

ଏକଦା ସେହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟତ୍ତଙ୍କ ରବିକାନନ୍ଦଙ୍କର ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କର ପ୍ରବଚନ ଶୁଣି ସେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଥିବା ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ରଚିତ ସ୍ତବସନ୍ଦର୍ଭାଦିକ ଶ୍ରୀଭାଗବତ ସନ୍ଦର୍ଭକୁ ଶ୍ରବଣ କରି ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଶ୍ରୀଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଦର୍ଶନର ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିର ଅବବୋଧ ପରେ ସେ ପୂର୍ବ ସନ୍ନ୍ୟାସ ତ୍ୟାଗ କରି ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ବୃନ୍ଦାବନ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶ୍ରୀଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଧାନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ।

ସେହି ସମୟରେ ରାଜସ୍ଥାନର ଜୟପୁରଠାରେ ଏକ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା । ଔରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ହିନ୍ଦୁ ବିଦ୍ୱେଷୀ ମନୋଭାବରୁ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଜୟପୁରଠାରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଥିଲା । ସେଠାରେ ଶ୍ରୀଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟାଗଣ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଙ୍କର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଗଲତା

ଗାଦିର ଶ୍ରୀରାମାନୁଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନାକୁ ଉଚିତ ମନେ କରୁନଥିଲେ । ବିଶେଷକରି ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ କରିନଥିବା ଯୋଗୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଏକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭାବରେ ଅନ୍ୟମାନେ ଗ୍ରହଣ କରୁନଥିଲେ । ଏହି କଥା ତତ୍କାଳୀନ ମହାରାଜା ଜୟସିଂହଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା ।

ମହାରାଜା ଜୟସିଂହ ବିଦ୍ଵାନମାନଙ୍କର ଏକ ସଭା ଆହ୍ଵାନ କରିଥିଲେ । ସଭାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଆଗଲା ଯେ, ଯଦି ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ସିଦ୍ଧ କରିନପାରିବେ ତେବେ ଜୟପୁର ଏବଂ ବୃନ୍ଦାବନର ସବୁ ମନ୍ଦିରରେ ସେମାନଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବାର ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ କରାଯିବ ।

ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅସୁସ୍ଥତା ଓ ବୟସାଧିକ୍ୟ କାରଣରୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସିଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଜୟପୁର ଯାଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କୁ ସେଠାକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ବଳଦେବ ଜୟପୁରସ୍ଥିତ ସମଗ୍ର ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ଯଥାଯଥ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କଲେ । ସ୍ଵୟଂ ବ୍ୟାସଦେବ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ରୂପରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଯେଉଁ ଭାଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ତାହାକୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଦେବ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଭାଷ୍ୟ ଭାବରେ ସ୍ଵୀକାର କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଲେ । ମାତ୍ର ପଣ୍ଡିତମାନେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ପାଇଁ ଜିଦ୍ ଧରି ବସିବାରୁ ବଳଦେବ ତିନିମାସ ମଧ୍ୟରେ ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ବୃନ୍ଦାବନ ଲେଉଟି ଆସିଲେ ।

ତିନିମାସ ମଧ୍ୟରେ ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲା । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସ୍ଵପ୍ନାଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ସ୍ଵୀକାର କରି ବଳଦେବ ଭାଷ୍ୟର ନାମ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ବୋଲି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ’ ତତ୍ତ୍ଵଧାରିତ ବଳଦେବଙ୍କ କୃତ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ଜୟପୁର ବିଦ୍ଵାନମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହେବାରୁ ବିଦ୍ଵାନମାନେ ପରାଜୟ ସ୍ଵୀକାର କଲେ ଏବଂ ବଳଦେବଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କଲେ ।

ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ କୃତ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା ପୂର୍ବରୁ ଏହାର କୃତିତ୍ଵ ଭାଷ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରୁ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେଥିରେ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ଜୀବଜଗତର ଅଦ୍ଵୈତ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥିବାରୁ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ ମତକୁ ‘ଅଦ୍ଵୈତବାଦ’ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରୁ ଯେଉଁ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ସେଥିରେ

ତାଙ୍କର ମତବାଦକୁ ‘ବିଶିଷ୍ଟାଦୈତବାଦ’ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ମଧ୍ଵାତାର୍ଥ୍ୟ ଜୀବକୁ ଶ୍ରୀନାରାୟଣଙ୍କର ଦାସ ବୋଲି ମାନୁଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ରଚିତ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟକୁ ‘ଦୈତବାଦ’ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ନିର୍ମାକାର୍ତ୍ତାର୍ଥ୍ୟ, ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ଭାଷ୍ଠରାଚାର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ନିର୍ମାକାର୍ତ୍ତାର୍ତ୍ତ୍ୟଙ୍କ ମତକୁ ‘ସ୍ଵାଭାବିକ ଭେଦାଭେଦବାଦ’, ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ତ୍ତ୍ୟଙ୍କ ମତକୁ ‘ଶୁଦ୍ଧାଦୈତବାଦ’ ଓ ‘ଭାଷ୍ଠରାଚାର୍ତ୍ତ୍ୟଙ୍କ ମତକୁ ‘ଔପାଧିକ ଭେଦାଭେଦବାଦ’ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ରଚିତ ‘ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦ’ରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବେଦ ଉପନିଷଦର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ ବୋଲି ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଛି ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଆହୁରି ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରମୁଖ ହେଲା (୧) ତତ୍ତ୍ଵସନ୍ଦର୍ଭ-ଟୀକା, (୨) ଲଘୁଭାଗବତାତ୍ମକ ଟୀକା-ସାରଂଗରଂଗଦା, (୩) ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ, (୪) ବେଦାନ୍ତସ୍ୟମନ୍ତକ, (୫) ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳୀ, (୬) ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ, (୭) ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଶତକ ଟୀକା, (୮) ନାଟକ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଟୀକା, (୯) ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ, (୧୦) ଛନ୍ଦଃ କୌସୁଭ, (୧୧) କାବ୍ୟ କୌସୁଭ, (୧୨) ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଟୀକା ବୈଷ୍ଣବାନନ୍ଦିନୀ, (୧୩) ଶ୍ରୀଗୋପାଳତାପନୀ-ଭାଷ୍ୟ, (୧୪) ଶ୍ରୀଭଗବଦ୍ଗୀତା ଭାଷ୍ୟ, (୧୫) ସ୍ତବମାଳା-ଟୀକା, (୧୬) ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟକାବ୍ୟନ୍ତୀ, (୧୭) ବ୍ୟାକରଣ କୌମୁଦୀ, (୧୮) ଈଶାଦି-ଦଶୋପନିଷଦ୍-ଭାଷ୍ୟ, (୧୯) ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ରନାମ ଭାଷ୍ୟ-ନାମାର୍ଥ ସୁଧା, (୨୦) ଶ୍ରୀଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ-ଟୀକା ।

ଏ ସମସ୍ତ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟରୁ କୃତିତ୍ ପୁସ୍ତକ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉପଲବ୍ଧ ହେଉଛି । ବୃନ୍ଦାବନରେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ପୁସ୍ତକ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ । ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ଗୌଡ଼ୀୟ ମଠ ତାଙ୍କର କେତେକ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ପୁନଃମୁଦ୍ରିତ ହେଉ ନଥିବାରୁ ସମ୍ପ୍ରତି ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଉପରେ ଗବେଷଣା ହୋଇଚାଲିଛି । ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ କିଛି ଗବେଷଣା ଓ କିଞ୍ଚିତ୍ ଆଲୋଚନା ଅଳ୍ପ କେତେଜଣ ବିଦ୍ଵାନ୍ କରିଛନ୍ତି ବା କରିବାରେ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଛନ୍ତି । ବଳଦେବଙ୍କ ପରି ଜଣେ ପୃଥିବୀ ବିଜ୍ଞାତ ଦାର୍ଶନିକ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଓଡ଼ିଶା ମାଟିକୁ ଧନ୍ୟ କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଜୀବନୀ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ପର୍କିତ ଆଲୋଚନାକୁ ନେଇ ଏକ ସଂକଳନ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ରେମୁଣାଠାରେ ହିଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଏହା ଏକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପ୍ରୟାସ । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ଯୋଥୁ ତଥା ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରରୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖୁଛୁ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୦୩

ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ତଥା ବିଦ୍ଵାନମାନଙ୍କ ସହ ପରାମର୍ଶ କରି ତଥା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କିତ ସେମାନଙ୍କର ଲେଖା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଆମେ ପ୍ରଥମେ ଏପରି ଏକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ କରିଛୁ । ଆମକୁ ସହଯୋଗର ହାତ ବଢ଼ାଇଥିବା, ମୂଲ୍ୟବାନ ପରାମର୍ଶ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା ତଥା ଅମୂଲ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ପ୍ରକାଶ କରାଇବାକୁ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରେରିତ କରିଥିବା ବିଦ୍ଵାନ୍ ଲେଖକମାନଙ୍କଠାରେ ଆମେ ଆମର କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ କରୁଛୁ । ସେମାନେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ତଥା ଅନ୍ୟ ବିଦ୍ଵାନମାନଙ୍କୁ ବଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା ପାଇଁ ଆମେ ବିନୀତ ନିବେଦନ କରୁଅଛୁ । ମୋର ପ୍ରିୟ ବଂଧୁ ଡ. ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ତ୍ରିପାଠୀ, ନିରଞ୍ଜନ ସାହୁ, ହରେକୃଷ୍ଣ ଗିରି, ସାରଦାନନ୍ଦନ ପାଲିତ ପ୍ରମୁଖ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରାଇବାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଦ୍ୟମ କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତୁଳ ବଧାଇ ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥସହ ସମ୍ପର୍କିତ ସମସ୍ତ ଶୁଭେଚ୍ଛୁ ତଥା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଅନୁରାଗା ବିଜ୍ଞ ସଜନମଣ୍ଡଳୀଙ୍କଠାରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ରଣା ରହିବୁ । ■

ଡଃ ଭାଗବତପ୍ରସାଦ ଦାସ

ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ପଣ୍ଡିତ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ମିଶ୍ର

ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଦର୍ଶନରେ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ନାମ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ । ବୈବେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଥିବାରୁ ଏହାର ନାମ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ । ମହର୍ଷି ବେଦବ୍ୟାସ ଏହି ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ବଳିତ ‘ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର’ ରଚନା କରିଛନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କ ପ୍ରଥମ ପ୍ରସ୍ଥାନତ୍ରୟୀ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ଆଦି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଉପରେ ଶାରୀରିକ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା ପୂର୍ବକ ଅଦ୍ୱୈତବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଭାଷ୍ୟରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହାର ଭାଷ୍ୟଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ଭେଦାଭେଦ ମତ ସଂସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ତଦନୁରୂପ ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତ, ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରଞ୍ଜ ଭାଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱୈତମତ, ନିୟାକାଚାର୍ଯ୍ୟ ବେଦାନ୍ତ ପାରିଜାତ ଭାଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତ, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ଶୈବଭାଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଶୈବବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତ, ଶ୍ରୀପତି ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବୀରଶୈବବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତ, ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାସ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଶୁଦ୍ଧାଦ୍ୱୈତ, ବିଜ୍ଞାନ ଭିକ୍ଷୁ ବିଜ୍ଞାନାମୃତ ଭାଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଅବିଭାଗାଦ୍ୱୈତ ଏବଂ ଆମ ଓଡ଼ିଶାର ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବିଦ୍ୱାନ ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ମତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଭକ୍ତି, ଜ୍ଞାନ କର୍ମ ଅବଲମ୍ବନରେ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରଚେତା ଓ ଆଚାର୍ଯ୍ୟବୃନ୍ଦ ଜୀବ ସହିତ ପରମଙ୍କର ଯେଉଁ ସୁସ୍ଥାତିସୁସ୍ଥ ସମ୍ପର୍କ ଆପଣା ଆପଣା ମତସମୂହରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି ତଥା ଇଶ୍ୱର ପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁ ମାର୍ଗର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନେଇଛନ୍ତି ତାହା ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ସହିତ ସର୍ବଦା ସମନ୍ୱୟ ରକ୍ଷା କରିଆସିଛି । ଏଥିରୁ ବହିର୍ଭୂତ ଧାରା ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଦ୍ୱୈତ ମତ ସମ୍ବଳିତ ସ୍ୱରଚିତ ଶାରୀରିକ ଭାଷ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମସତ୍ୟ ଓ ଜଗତ୍ତ୍ୱିତ୍ୟା, ରାମାନୁଜ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତ ସମ୍ବଳିତ ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଜଗତ୍ ଉଭୟ ସତ୍ୟ, ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱୈତମତ ସମ୍ବଳିତ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରଞ୍ଜ ଭାଷ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମ, ଜୀବ ଓ ପ୍ରକୃତି ତିନି ଭିନ୍ନ, ନିର୍ମାଳ ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତ ମତ ସମ୍ବଳିତ ବେଦାନ୍ତ ପାରିଜାତ ଭାଷ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମ, ଜୀବ ଓ ପ୍ରକୃତି ସମ୍ପର୍କ ତିନିଭିନ୍ନ । ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧାଦ୍ୱୈତ ମତ ସମ୍ବଳିତ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାସ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମ

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ || ୦୪

ଶୁଦ୍ଧ ତଥା ଶୁଦ୍ଧପ୍ରେମ ଦ୍ଵାରା ହିଁ ପ୍ରାପ୍ତ ବୋଲି ବ୍ୟକ୍ତ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ମତ ଓ ଗୋସ୍ଵାମୀଗଣଙ୍କ ଅନୁଭୂତି ମୂର୍ଚ୍ଛନା ଆଧାରିତ ଅତିତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ମତ ସମ୍ବଳିତ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଭଗବତ୍ ପ୍ରାପ୍ତିର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାଧନ ଭକ୍ତି ।

ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାନ୍ତର୍ଗତ ରେମୁଣା କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପାନାଥ ମନ୍ଦିର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ନୈଷିକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ୧୬୮୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଦ୍ୟାନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ସୂତନାୟୋଗ୍ୟ ଯେ ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନମାନଙ୍କରେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଅଥର୍ବବେଦୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିବାସ କରୁଥିଲେ । ମରେଜଗାଁର ଏକ ଅଥର୍ବବେଦୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ଜଗତଗୁରୁ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀ ମଧ୍ୟ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଥିଲେ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦାୟିତ୍ଵ । ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଗୋପାଳ ତାପିନୀ ସ୍ଵାଧ୍ୟାୟ ପୂର୍ବକ ପରିଣତ ଜୀବନରେ ସ୍ଵରଚିତ ଭାଷ୍ୟ ସମୂହରେ ଅତିତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶନର ବାଜବପନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ପରମ ଭକ୍ତ ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ ଆପଣାର ଦୁଇଶିଷ୍ୟ ଈଶ୍ଵର ପୁରୀ ରାଘବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀଙ୍କୁ ସାଥିରେ ଧରି ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରୁ ବୃନ୍ଦାବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ମାଧ୍ୟମରେ ଅତିତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶନର ଅନ୍ତଃସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ କରିଥିଲେ । ଗୌରବର କଥା, ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସବୁ ମାଧବେନ୍ଦ୍ରପୁରୀଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ରେମୁଣା କଟକ ଆଧାରିତ ଗୋପାନାଥ କ୍ଷୀରଚୋରୀ କରି କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପାନାଥ ନାମରେ ବିଶ୍ଵପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଈଶ୍ଵରପୁରୀ ଏବଂ ଈଶ୍ଵରପୁରୀଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ପରିକର ଗୌରୀ ଦାସ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହୃଦୟ ଚୈତନ୍ୟ ଓ ତାହାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ୟାମନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ । ଶ୍ୟାମନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ରସିକାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ, ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀନୟନାନନ୍ଦ ଦେବ ଗୋସ୍ଵାମୀ ଓ ତଦାୟ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀରାଧା ଦାମୋଦର ଦାସ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏହି ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଠାରୁ ବଳଦେବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସରିଏ ଓଡ଼ିଶାର । ବଳଦେବ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଗୋପାଳ ତାପିନୀ ସ୍ଵାଧ୍ୟାୟ କରୁଥିଲେ । ପରେ ସେ ନ୍ୟାୟ, ସାଂଖ୍ୟ, ମାମାଂସା ଓ ବେଦାନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଶଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ ଓ ମାଧ୍ଵ ଭାଷ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ରେମୁଣା ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ଚିଲିକା ତଟରେ ନିବାସକରି ବୈଷ୍ଣବ ଶାସ୍ତ୍ରାଧ୍ୟୟନରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ସେ ନୀଳାଚଳ ଧାମରେ ନିବାସ କଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋଷ୍ଠୀ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଗୋଷ୍ଠୀଭୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ବୈଷ୍ଣବ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା ନିମିତ୍ତ ଚୋଟା ଗୋପାନାଥଙ୍କ ପୂଜକ ବୈଷ୍ଣବଶାସ୍ତ୍ରବେରା ରାଧା ଦାମୋଦର ଦାସଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରାଗଲା । ସେହି ଆଲୋଚନାରେ ସକଳଶାସ୍ତ୍ରବେରା ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ।

ବଳଦେବ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ସ୍ବପ୍ନଦର୍ଶ ଆଲୋଚନାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କ ସହ ଏକତ୍ର ବାସ କଲେ । ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ଠାରୁ ସ୍ବପ୍ନଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷା କରିବା ହିଁ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ପରିଶେଷରେ ବଳଦେବ ପ୍ରଭୁ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ଦାକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ପରେ ତାଙ୍କ ନାମ ‘ଏକାନ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦଦାସ’ ହେଲା । କିଛିକାଳ ନୀଳାଚଳରେ ବାସକଲା ପରେ ସେ ନବଦ୍ବାପଧାମକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ ଏବଂ ସେଠାରୁ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପରମବୈଷ୍ଣବ ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ବନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନିବାସ କରୁଥିଲେ । ଏକାନ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ପଣ୍ଡିତମହୋଦୟଙ୍କ ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ବନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ରଚିତ ଭାଗବତର ସାରାର୍ଥଦର୍ଶନୀ ଟୀକା, ଉତ୍କଳ ନୀଳମଣିର ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରିକା ଟୀକା ଏବଂ ଅଳଙ୍କାର କୌସ୍ତଭର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବଳଦେବ ପାଠପୂର୍ବକ ପରମାନନ୍ଦ ଲାଭ କଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ରାଜସ୍ଥାନର ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟରେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କ ପୂଜାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବ ବୃନ୍ଦ ଆପଣି ଉଠାଇଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜୀ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ରୂପଗୋସ୍ବାମୀଙ୍କ ଦ୍ବାରା ପୂଜା ପାଇଥିଲେ । ଯବନ ଆକ୍ରମଣ ଉତ୍ତରେ ଏହି ଠାକୁରଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନରୁ ନେଇ ନାଥ ଦ୍ବାରରେ ପୂଜା କରାଗଲା ତଥା ତାଙ୍କର ନାମ ଶ୍ରୀନାଥଜୀ ରଖାଯାଇଥିଲା । ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବ ବୃନ୍ଦଙ୍କର ମତ ହେଲା ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ମାନ୍ୟତାରେ ଓ ବୈଷ୍ଣବାୟ ପରମ୍ପରାରେ ଶ୍ରୀନାଥ ଜୀଙ୍କ ପୂଜା ହେଉନାହିଁ । ଜୟପୁରର ମହାରାଜା ଏହାର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମାମାଂସା ନିମିତ୍ତ ବୃନ୍ଦାବନସ୍ଥ ବୈଷ୍ଣବ ମଣ୍ଡଳୀକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କ ପୂଜା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ତଥା ବୈଷ୍ଣବାୟ ପରମ୍ପରା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ବୃନ୍ଦାବନର ବୈଷ୍ଣବ ମଣ୍ଡଳୀ ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ବନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କୁ ଜୟପୁର ଯାତ୍ରା କରିବା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଜୟପୁର ଯିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ବଳଦେବ ଜୟପୁର ରାଜଦରବାରରେ ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥ ନିମିତ୍ତ ଉପଗତ ହେବା ପରେ ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବ ବୃନ୍ଦ ତାଙ୍କୁ ଭାଷ୍ୟ ଓ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ । ସେ ମଧୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ତଥା ମଧୁକୃତ ଦ୍ବୈତବାଦ ଆଧାରିତ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରଜ୍ଞ ଭାଷ୍ୟର ଅନୁଗାମୀ ବୋଲି ବିନୀତ ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କ ଉତ୍ତର ଶ୍ରବଣ ପରେ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ କହିଲେ ଯେ, ମଧୁ ପରମ୍ପରା କେବଳ କୃଷ୍ଣ ହିଁ ପୂଜ୍ୟ ବା ଉପାସ୍ୟ, ତାହାହେଲେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କ ସହିତ କାହିଁକି ରାଧାଙ୍କ ଉପାସନା କରାଯାଉଛି ? ଏତାଦୃଶ ଉପାସନା ମଧୁମତର ପରିପତ୍ନୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଆପଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ନିକଟରୁ ଉଠାଇ ନିଅନ୍ତୁ । ସେମାନଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ଶ୍ରବଣ ପରେ ବଳଦେବ ଅନୁଭବ କଲେ ଯେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମଧୁ ପତ୍ନୀ ହେଲେ ହେଁ ମଧୁମତ ଠାରୁ ତାଙ୍କ ମତ ଭିନ୍ନ, ଅଥଚ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଏହି ମତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏଯାବତ୍ ପ୍ରକାଶ ପାଇନାହିଁ । ଏହି ଦିବ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ମତ ଆଧାରିତ

ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା ନିମିତ୍ତ ସଙ୍କଳ୍ପ ନେଇ ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥ ନିମିତ୍ତ କିଛିଦିନ ସମୟ ମାଗିଲେ । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମତ ଆଧାରିତ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କଲେ ତଥା ଜୟପୁର ଦରବାରରେ ପୁନର୍ବାର ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥ ନିମିତ୍ତ ଉପଗତ ହେଲେ । ବଳଦେବଙ୍କ ଭାଷ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କଲାପରେ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବମଣ୍ଡଳୀ, ପଣ୍ଡିତବର୍ଗ, ମହାରାଜା ଓ ରାଜଦରବାର ଅଭିଭୂତ ହୋଇଗଲେ । ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବ ବୃନ୍ଦ ହାର ମାନିଲେ ତଥା ନାମଦ୍ୱାରରେ ଶ୍ରୀନାଥଜୀ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ପୂଜା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଓ ବୈଷ୍ଣବାୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଲା । ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ବଳଦେବ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଏହି ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିବାରୁ ଭାଷ୍ୟର ନାମ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ରଖୁଥିଲେ । ଏତଦ୍ ଭିନ୍ନ ବଳଦେବ ଗୀତା, ବିଷ୍ଣୁସହସ୍ରନାମ ଓ କେତେକ ଉପନିଷଦ୍ୱର ମଧ୍ୟ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମତରେ, ବଳଦେବ ମାତ୍ର ଚାର୍ଲିଶବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୭୨୫ ଖ୍ରୀ.ରେ ଏହି ଅନୁପମ ଭାଷ୍ୟ ସମୂହ ରଚନା କରିଥିଲେ ତଥା ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥରେ ବିଜୟଲାଭ ପୂର୍ବକ ଜୟପୁର ମହାରାଜାଙ୍କ ଠାରୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ନାରାୟଣ ହିଁ ଭକ୍ତିଜ୍ଞାନର ମୂଳ ସ୍ରୋତ । ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିର ଧାରା ନାରାୟଣଙ୍କ ଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଜଗତ ହିତକାରିଣୀ ସ୍ରୋତସ୍ୱତୀ ରୂପେ ପ୍ରବାହିତ ଭଗବାନ ହିଁ ଜ୍ଞାନ ବା ଅଦ୍ୱୈତ ଜ୍ଞାନଧାରା ଓ ଭକ୍ତି ବା ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତି ଧାରାର ଉଦ୍ଗମ ସ୍ଥଳ । ଶ୍ରୀଳ ଶୁକଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଦ୍ୱୈତ ଜ୍ଞାନଧାରା ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଗୌଡ଼ପାଦ, ଗୋବିନ୍ଦ ପାଦ, ଭଗବତ୍ ପାଦ ଓ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରସାରିତ । ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତିଧାରା ଭଗବାନଙ୍କ ଠାରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ବ୍ରହ୍ମା, ରୁଦ୍ର ତଥା ସନତ୍କୁମାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଦୟ ହୋଇ ଶ୍ରୀ, ବ୍ରହ୍ମ, ରୁଦ୍ର ଓ ସନକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସାରିତ । ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମତ ଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନ ରୂପେ ରାମାନୁଜଙ୍କ ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ବ୍ରହ୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମତ ଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନ ରୂପେ ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରଜ୍ଞ ଭାଷ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ରୁଦ୍ର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମତ ଶୁଦ୍ଧାଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନ ରୂପେ ବଲ୍ଲଭ ଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅଶ୍ୱ ଭାଷ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଏବଂ ସଙ୍କଳ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମତ ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନ ରୂପେ ନିମ୍ବାର୍କଙ୍କ ବେଦାନ୍ତ ପାରିଜାତ ଭାଷ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମାଧ୍ୟମତର ଗୋଟିଏ ଶାଖା ହେଲେ ହେଁ ଦାର୍ଶନିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦ୍ୱୈତବାଦ ଠାରୁ ପୃଥକ୍ ତଥା ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶନ ରୂପେ ଆଦୃତ । ଏହି ଦର୍ଶନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ରାୟରାମାନନ୍ଦ, ପ୍ରାଣସଂଚାରକ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ, ପ୍ରଚାରକ ଗୋସ୍ୱାମୀ ମଣ୍ଡଳୀ ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦାତା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ନୀଳାଚଳ ଧାମରେ ପଦାର୍ପଣ କଲେ ସେତେବେଳେ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଗୋଦାବରୀତଟସ୍ଥ ରାଜମାହେନ୍ଦ୍ରୀର ପ୍ରଶାସକ ଥିଲେ । ଏହି ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଥିଲେ ଗଜପତି ପ୍ରତାପ ରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ବେଞ୍ଚପୁର ନିବାସୀ ଭବାନନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପୁତ୍ର ତଥା ଗଜପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଶାସକ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ସାର୍ବଭୌମଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମତେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ

ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କୁ ଗୋଦାବରୀ ତଟରେ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲେ । ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଦୀର୍ଘ ଦଶ ଦିନ ରାଗମାର୍ଗର ତତ୍ତ୍ୱମାନ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସଚିବ ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାମୃତରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତରେ ଏହା ଲିପିବଦ୍ଧ । ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ କାନ୍ତାପ୍ରେମ ଭଜନ ମାର୍ଗର ସର୍ବୋତ୍ତମ ବୋଲି ନିରୂପଣ କଲେ । ରାଧାଭାବର ଗଭୀରତା ଏବଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଭକ୍ତିରେ ପ୍ରକଟିତ ହେଲା । ରାମାନନ୍ଦ ଚରମ ତତ୍ତ୍ୱରେ ଉପନୀତ ହେଲାବେଳେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହରାଇଲେ । ଦୁଃସହ ରାଧାଭାବର ଆକୂଳତା ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଅନ୍ତରକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କଲା । କବି ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ ଥିଲେ ରାୟରାମାନନ୍ଦ ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦର୍ଶୀ । ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି -

“ଉତ୍ତରି ମାର୍ଗର ଯେ ବିଧି ରାଗମାର୍ଗର ଯେ ଅବଧି ।

ବହୁତ ତତ୍ତ୍ୱ ବଖାଣିଲା	ବହୁତ ସମାଚାର ଦେଲା ।
ଗୋପାଭଗତି ଭାବଯେତେ	ଭାଗବତର ଶ୍ଳୋକ ଅର୍ଥେ ।
ସାଧ ସେ ନିରୂପଣ କଲା	ଭଜନ ଉପାୟ ବାଢ଼ିଲା ।
ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା କର୍ଣ୍ଣାମୃତ	ଜୟଦେବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ।
ରାଗମାର୍ଗର ଭାବ ଯେତେ	ସବୁ ସେ ବୋଇଲା ତୁରିତେ ।
ଉପତି ଭାବ ଗରାୟଣୀ	କହଇ ପ୍ରେମ ପରଶଂସି ।
ପ୍ରେମ ହିଁ ଅଟେ ପୁରୁଷାର୍ଥ	ଉପତି ମାର୍ଗର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।
ରାୟ କହଇ କାନ୍ତାପ୍ରେମ	ଭଜନ ମାର୍ଗ ଏ ଉତ୍ତମ ।
କାନ୍ତା ଭାବେଣ କୃଷ୍ଣଭଜ	ସାଧନ ମାର୍ଗର ଏ ଶେଷ ।
ତଥାପି ଗୋରା ନ ବୁଝିଲା	ଆଉ ବାଟ କହ ବୋଇଲା ।
ଶେଷେ ରାମରାୟ ଭଣଇ	ରାଧା ପ୍ରେମ ସାଧ ଅଟଇ ।
ମଧୁର ରାଧାର ଯେ ଭାବ	ରାୟ କହିଲାକ ସରବ ।

x	x	x	x	x	x
ତୁ ଅଟୁ ରାଧା ଅବତାର	ସ୍ୱରୂପ ଆସ୍ବାଦ ତୋହର ।				
ପ୍ରଭୁ ବୋଇଇ କହ କହ	ରାଧାର ଭାବ ଯେ ଦୁଃସହ ।				
ଶୁଣିବି ତୋର ମୁଖୁ ମୁହିଁ	ସଂଶୟ ଖଣ୍ଡିବି ଚିତୋଇ ।				
ରାମରାୟ ଯେ ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼େ ପଞ୍ଚିଲର ରାଗନୟନ ଭଙ୍ଗହେଲେ ।					
କମ୍ପାଉ ପ୍ରଚୁର ସର୍ବାଙ୍ଗ	ଲୋତକେ ଡିଡ଼ାଇଣ ବକ୍ଷ ।				
ବେପଥୁ ଭାବେ ଅଙ୍ଗରାଗ	କଦମ୍ବ କେଶର ପ୍ରାୟେକ ।				
ରାମରାୟ ମୁଖେ ହାତ ଦେଇବୋଇଲା ହେଉ ହେଲା କହି ।					

ରାୟକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲା

କାଳେ ସେ ସାଷୀମ ହୋଇଲା ।

କହିଲ ଯେ ପରମ ତତ୍ତ୍ୱ

ଖଣ୍ଡିଲା ସଂଶୟ ଅଶେଷ ।

ପ୍ରଭୁ କହିଲା ତୁ ମୋ ଗୁରୁ

ଶିଖିଲି ତତ୍ତ୍ୱ ତୋ ମୁଖରୁ ।

ଗୁରୁ ପରାଏ ସ୍ୱରୂପି

କ୍ଷଣେ ମନରୁ ନ ଛାଡ଼ିବି ।”

କେବଳ ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ ନୁହନ୍ତି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତା ମୃତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ରୋଚକ ଶୈଳୀରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ବର୍ଷନାନୁସାରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ରାୟରାମାନନ୍ଦକୁ ଗୁରୁରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ପାରମ୍ପରିକ ସ୍ୱରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା, ଯେଉଁଥିରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାର ମହାକବି ଜୟଦେବ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହାର ତିନିଶହ ବର୍ଷ ପରେ ରାୟରାମାନନ୍ଦ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣତତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ରସମୟକାର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ଭକ୍ତିବିଭୋରିତ ଧାରା ଏହି ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର କରିଥିବାରୁ ବୈଷ୍ଣବାଚାର୍ଯ୍ୟବୃନ୍ଦ ଏହାକୁ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ମତ ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଚୈତନ୍ୟମତର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କହିଛନ୍ତି -

“ଆରୋଧୋ ଭଗବାନ ବ୍ରଜେ ଶତନୟନସ୍ତଦ୍ଭାମ ବୃନ୍ଦାବନଂ

ରମ୍ୟା କାଚିଦୁପାସନା ବ୍ରଜବଧୂବର୍ଗେଣ ଯା କଳ୍ପିତା

ଶାସ୍ତ୍ର ଭାଗବତଂ ପ୍ରମାଣମମଳଂ ପ୍ରେମୋ ପୁମର୍ଥୋ ମହାନ

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୋର୍ମତମିଦଂ ତତ୍ରାଦରୋ ନା ପରଃ ।”

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଯୁଗଳଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ତଥା ଶ୍ରୀ ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ରଚନା କରି ଏହି ମତର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ‘ଦାନକେଳିକୌମୁଦୀ’ ‘ଲଳିତମାଧବ’ ଓ ‘ବିଦରମାଧବ’ ନାଟକମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବୃନ୍ଦାବନ ଲୀଳାସମୂହର ରସମୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ତଥା ‘ଲଘୁ ଭାଗବତାମୃତ’, ‘ଉତ୍କଳ ନୀଳମଣି’ ଓ ‘ଭକ୍ତିରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁ’ରେ ଭକ୍ତିରସର ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ରଚିତ “ପଦ୍ୟାବଳୀ”, “ହଂସଦୂତ” ଓ ‘ଉଦ୍ଧବ ସନ୍ଦେଶ’ରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସବିସ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଶ୍ରୀ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ଶ୍ରୀ ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀ ‘ବୃହତ ଭାଗବତାମୃତ’ ଭାଗବତ ଦଶମସ୍କନ୍ଧର ‘ବୈଷ୍ଣବ ତୋଷିଣୀ’ ଟୀକା ତଥା ‘ହରିଭକ୍ତି ବିଳାସ’ରେ ଚୈତନ୍ୟ ମତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତଥା ଆଚାରର ବିଶେଷ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ଆଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତ ବଲ୍ଲଭଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ‘ସର୍ବସନ୍ଦର୍ଭ’ରେ ଏହାର ବିଶେଷ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ସର୍ବ ସନ୍ଦର୍ଭ ହିଁ ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶରେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ଭାଗବତର ସାରାର୍ଥ ଦର୍ଶନୀ ଟୀକା, ଉତ୍କଳନୀଳମଣିରେ ଆନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଟୀକା ଓ ଅଳଙ୍କାର କୌସ୍ତଭର ବାଖ୍ୟାରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହି

ବୈଷ୍ଣବାଚାର୍ଯ୍ୟବୃନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଚୈତନ୍ୟମତାନୁକୂଳ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିନଥିଲେ । ଫଳରେ ବଳଦେବ ପ୍ରଥମେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନାର ଦାର୍ଶନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉପସ୍ଥାପନା କରିପାରି ନଥିଲେ । ସେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟମତ ସମ୍ମତ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ରଚନା ପୂର୍ବକ ଏହି ମତକୁ ଦାର୍ଶନିକ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ବିଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ବିଗ୍ରହ ଓ ସର୍ବକାରଣର କାରଣ । ସକଳ ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ, ଶକ୍ତି ଓ ରସର ସେ ମୂଳାଧାର । ଭଗବାନଙ୍କର ଜୀବ ତଥା ପ୍ରକୃତିରୁ ପୃଥକ୍ ହେବା ଭେଦ ସାଧ୍ୟ, କାରଣ ବସ୍ତୁତଃ ତାଙ୍କର ଗୁଣ ତଥା ବିଗ୍ରହ ଭଗବାନଙ୍କ ସହିତ ଏକାକାର ହିଁ ହୁଏ । ଏହି ଅତିକ୍ରମଶକ୍ତି ହେତୁ ଭଗବାନ୍ ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ ମଧ୍ୟ ବରୁ ଅଟନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଏହି ବିଭୂତର କ୍ଷଣ୍ଢ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଦ୍ୟମାନ ।

“ପରାସ୍ତ କୋଟିଶତ ବସ୍ତରସଂପ୍ରଗମ୍ୟୋ,
ବାୟୋରଥାପି ମନସୋ ମୁନି ପୁଞ୍ଜବାନାମ୍ ।
ସୋଽପ୍ୟସ୍ତ୍ରି ଯତ୍ ପ୍ରପଦସାମନ୍ୟ ବିଚିତ୍ର୍ୟତତ୍ତ୍ୱେ,
ଗୋବିନ୍ଦମାଦି ପୁରୁଷଂ ତମହଂ ଭଜାମି ।”

ଭଗବାନ ଅନନ୍ତଶକ୍ତି ସଂପନ୍ନ ହେଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ଗାଗୋଟି ଶକ୍ତି ମୁଖ୍ୟ । ଏହି ତ୍ରିଶକ୍ତି ହେଉଛି ସନ୍ଧିନୀ, ସଂବିତ୍ ଓ ହ୍ଲୁଦିନୀ । ଏହା ଚିତ୍ତଶକ୍ତି, ମାୟାଶକ୍ତି ଓ ଜୀବଶକ୍ତି ସ୍ୱରୂପରେ ବୈଷ୍ଣବ ଶାସ୍ତ୍ରସମୂହରେ ବ୍ୟକ୍ତ । ଚିତ୍ତଶକ୍ତି ହେଉଛି ଭଗବାନଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଶକ୍ତି, ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେ ଆପଣାର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଆନ୍ତି । ମାୟାଶକ୍ତି ହେଉଛି ବହିରଙ୍ଗାଶକ୍ତି, ଯାହାଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି ସଂପାଦିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୁଇଟି ଶକ୍ତିବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତି ରହିଛି ଯାହାର ନାମ ଜୀବଶକ୍ତି ବା ତତସ୍ତ୍ୱା ଶକ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ ଅଗଣିତ ଜୀବ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି ତିନିଗୋଟି ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥାତ୍ ଚିତ୍ତଶକ୍ତି ହିଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭଗବାନଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଶକ୍ତି । ଲୀଳାନନ୍ଦମୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଶକ୍ତି ହିଁ ଭଗବାନ୍ ରୂପିଣୀ । ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ବିଗ୍ରହ ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ତ୍ୱିତ୍ ଓ ଆନନ୍ଦର ମହାଭାବ ସ୍ୱରୂପ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଏକାମୃତା ସ୍ୱରୂପ ଶକ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱ, ଚିତ୍ତ ଓ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଭାବରୁ ତ୍ରିବିଧ ରୂପରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ । ତାହା ହେଉଛି ସନ୍ଧିନୀ, ସମ୍ବିତ୍ ଓ ହ୍ଲୁଦିନୀ । ସନ୍ଧିନୀ ଶକ୍ତିରେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ବା ରୂପଧାରଣ କରନ୍ତି ତଥା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରାନ୍ତି ବା ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ସମ୍ବିତ୍ ଶକ୍ତି ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାୟକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ୍ ସଂଯମ୍ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରନ୍ତି ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଶେଷୋକ୍ତ ହ୍ଲୁଦିନୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜେ ଆନନ୍ଦିତ ହୁଅନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାଧା ଏହି ହ୍ଲୁଦିନୀ ଶକ୍ତି ନାମରେ ପରିଚିତା । ହ୍ଲୁଦିନୀର ସାରଥୀଶ ପ୍ରେମ ଓ ପ୍ରେମର ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ହେଉଛି ଭାବ । ଶ୍ରୀ ରାଧିକା ହେଉଛନ୍ତି ମହାଭାବ

ସ୍ବରୂପିଣୀ । ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣାନୁସାରେ -

“ହ୍ନୁଦିନୀ, ସନ୍ଧିନୀ, ସଂବିତ୍ ତ୍ୟୟୋକା ସର୍ବସଂଶ୍ରୟେ,
ହ୍ନୁଦତାପକରା ମିଶ୍ରା ଦୁର୍ଯ୍ୟନୋ ଗୁଣବର୍ଜିତେ ।”

ମହାଭାବମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧା ନିରନ୍ତର ଭାବରାଜ୍ୟରେ ଅଧିଷ୍ଠିତା । ସେ କାରୁଣ୍ୟାମୃତ, ତାରୁଣ୍ୟାମୃତ ଓ ଲାବଣ୍ୟାମୃତରେ ସର୍ବଦା ଉଦ୍ଭାସିତା ହେଉଥିବାରୁ ଏହି ଭାବରାଜ୍ୟର ସାମଗ୍ରୀ ଦ୍ବାରା ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ଜନ୍ମିୟାତୀତ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠରିତ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନୁରାଗ ହିଁ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ବେଷିତ ଶାଢ଼ୀ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ହିଁ ତାଙ୍କ ସୁବାସିତ କସ୍ତୁରୀ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅଶ୍ଳୁଳ ବିଶ୍ବର ଚିନ୍ତାମଣି ହେଲେ ହେଁ ଶ୍ରୀରାଧା ମହାଭାବ ଚିନ୍ତାମଣି ସ୍ବରୂପ । ରସରାଜ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସକଳ ମନୋବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାର ଏକମାତ୍ର ପାତ୍ରୀ ହିଁ ଶ୍ରୀରାଧା । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ସର୍ବଦା ନିମଗ୍ନ । ବ୍ରଜକୁମୁଦବିଧୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମରେ ଶ୍ରୀରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ମନୋମୟୀ ମାଧୁରୀ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳା ସହଚରୀ ଓ ସହଯୋଗୀ ତତ୍ତ୍ବ । ଭାରତୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାରେ ସେ ଏକ ଚରିତ୍ର ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ ହେଲେ ହେଁ ବାସ୍ତବରେ ସେ ଜୀବାତ୍ମାର ପ୍ରତୀକ । ସେ ଜୀବାତ୍ମା ଏବଂ ଲୀଳାମୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣତାଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଆତ୍ମପୁରୁଷ । ପରମବୈଷ୍ଣବବୃନ୍ଦ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଜୀବାତ୍ମା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପରମାତ୍ମା ସ୍ବରୂପରେ ଅଭିହିତ ପୂର୍ବକ ସାଧସାଧନତତ୍ତ୍ବ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଶାଶ୍ବିଲ୍ୟସ୍ବତ୍ର ଓ ନାରଦ ପାଞ୍ଚରାତ୍ରରେ ଦାସ୍ୟଭକ୍ତିକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥିଲେ ହେଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଷ୍ଣବାଚାର୍ଯ୍ୟବୃନ୍ଦକାନ୍ତ ଭାବରେ ଭଗବତ୍ ଉପାସନା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରି ‘କାନ୍ତାପ୍ରେମ ସର୍ବସାର ବୋଲି ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଏହାର ସାରବତ୍ତା ହେଉଛି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ବୟଂ ଈଶ୍ବର ଓ ଶ୍ରୀରାଧା ମହାଭାବରୂପୀ, ଯାହାକି ମାନବୀୟ ପ୍ରେମକଳ୍ପନାର ବହୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବରେ । ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ରାଗାତ୍ମିକା ଭକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ବୈଷ୍ଣବ ମତାନୁଯାୟୀ ଏହି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତି ଅବଲମ୍ବନରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ନିଜର ପ୍ରିୟତମ ରୂପରେ ଏକାନ୍ତ ଆପଣାର କରିହୁଏ ତଥା ଅଲୌକିକ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ ପୂର୍ବକ ଭଗବତ୍‌ସାମ୍ୟ ଲାଭ ହୁଏ । ଜୀବ ମାୟାବଶ ଓ ଈଶ୍ବର ମାୟାଧୀଶ । ଜୀବ ସର୍ବିଶେଷ ଓ ଈଶ୍ବର ନିର୍ବିଶେଷ । ପ୍ରକୃତ ପୁରୁଷ ଏକ ହେଲେ ହେଁ ଜୀବ କେବେ ହେଁ ପରମ ହୋଇନପାରେ, ଅଥଚ ପ୍ରେମରେ ଜୀବ ଓ ପରମ ଏକ ତଥା ଅଭିନ୍ନ । ଏହାହିଁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ବ । ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସେହି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ବର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ଓ ଦାର୍ଶନିକତା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଉଛି ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ବତଃ ଏକ, କିନ୍ତୁ ଲୀଳାରସ ବିଷ୍ଣୁର ନିମିତ୍ତ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟମୟୀ ଶକ୍ତି ଦ୍ବାରା ବିରୁଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଆଶ୍ରୟକରି ଦୁଇଟି ଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତିରେ ଆରାଧିତ । ରସରାଜ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ରସବତୀ ଶ୍ରୀରାଧା ଭିନ୍ନ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେବାର କାରଣ ମାନବୀୟ ଚିନ୍ତାର ଅତୀତ ଏବଂ ଦାର୍ଶନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ବ ଅଟେ । ଏହାହିଁ ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଅଭେଦ ତତ୍ତ୍ବ, ଯାହାକି

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ କୃତ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ସରଳ ସାବଲୀଳ ଧାରାରେ ପରିବେଷିତ । ଜୀବ ଯେତେବଡ଼ ଜ୍ଞାନୀ, ଯୋଗୀ, ତପସ୍ଵୀ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ତ୍ୟାଗୀ, ନିରାସକ୍ତ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟଜିତ୍ ହେଲେ ହେଁ ଆତ୍ମାଭିମାନ ଓ ଅସ୍ଫୁଟାଶୂନ୍ୟ ହୋଇ କାନ୍ତ ଭାବରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ନ ସେବିଲେ କୃଷ ପ୍ରାପ୍ତି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଭାଷ୍ୟକାର ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ମତରେ ମଧୁର ଭାବକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶରଣାଗତ ହେବା ଜୀବର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗତି । ଏହାହିଁ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ମୂଳକ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶନର ସୃଷ୍ଟି ଏହି ଓଡ଼ିଶାମାଟିରୁ । ଓଡ଼ିଶାର ସାଧୁସବୁମହାତ୍ମା ଓ ବୈଷ୍ଣବବୃନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଏହା ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିଥିଲା, ଉକୃଷ୍ଟ କଳାର ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଶିଳ୍ପୀମାନେ ହିଁ ପ୍ରଥମେ ରାଧାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ଆଶ୍ଵଳ ବିଶ୍ଵର ପ୍ରାତଃ ସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି । ଏହି ପୂଜ୍ୟ ମହାତ୍ମା ଆପଣାର ଅସାଧାରଣ ପ୍ରଜ୍ଞା, ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଓ ଧାରଣା ବଳରେ ବେଦ, ବେଦାନ୍ତ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରି ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇପାରିଥିଲେ ତଥା ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷର ଜ୍ଞାନୀ, ଗୁଣୀ, ସଜ୍ଜନ ଓ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କର ପ୍ରିୟ ପାତ୍ର ହୋଇପାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅଲୌକିକ ଭକ୍ତି ସାଧନା ଓ ରାଗାନୁଗ୍ରାମାର୍ଗୀୟ ବିଚାରଧାରା ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ମହନୀୟତା ହେଉଛି, ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପ୍ରବାହିତ ତଥା କ୍ଷୟଦେବ ଓ ରାୟରାମାନନ୍ଦ ସଦୃଶ ଓଡ଼ିଆ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ବିଚାରବୋଧ ସମ୍ଭୂତ ଏବଂ ସର୍ବୋପରି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ତାଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରାମୀମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଶତାବ୍ଦୀ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରି ଆଦ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନାକୁ ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଦାର୍ଶନିକ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ କେବଳ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ନୁହେଁ, ମାନବ ଜାତିର ଏକାନ୍ତ ଆପଣାର ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

- (୧) ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ - ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ
- (୨) ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ - ପ୍ରଫେସର ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ
- (୩) ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ବାଦ - ସୁନ୍ଦରାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦ
- (୪) ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଚରିତା ମୃତ - କବିରାଜ ଗୋସ୍ଵାମୀ
- (୫) ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାମୃତ - ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ
- (୬) ରାୟରାମାନନ୍ଦ - ସରଳାଦେବୀ
- (୭) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଧର୍ମଧାରା - ପ୍ରଫେସର କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର

ଚିତ୍ରକୂଟ, ମାର୍ଥୀପୁର ଶାସନ, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା

ରେମୁଣା ଓ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ଡ. ଅରବିନ୍ଦ ଗିରି

ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ରେମୁଣା ଗୋପାଳୀୟ ପୀଠ ଭାବରେ ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଅଛି । ଏହି ପୁଣ୍ୟପୀଠର ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଯେଉଁ ଯୋଗକର୍ତ୍ତା ପୁରୁଷଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଜ୍ଞାନୀ, ଗୁଣୀ ଉତ୍କଳାନୁରାଗୀ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରବରଦୟ ଅଧିକ ଲୋକପ୍ରିୟ କରାଇଥିଲେ, ସେମାନେ ହେଲେ ରେମୁଣା ସନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମରେଇଗାଁ ବା ମୟୂରଗ୍ରାମନିବାସୀ ବିପ୍ରବଂଶ ସମ୍ବୃତ ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀ (ଜନ୍ମ ୧୩୦୦-୧୪୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ) ଓ ରେମୁଣାର କୌଣସି ଗ୍ରାମର ଶ୍ରୀଧର ବଂଶୋଦ୍ଭବ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ।

ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀ ଏକାଧିକ ପୁତ୍ରକର ଟୀକା ଓ ପୁତ୍ରକାଦି ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ୧) ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ ଗୀତାର (ସୁବୋଧିନୀ) ଟୀକା, ୨) ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁରାଶର (ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ) ଟୀକା, ୩) ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତର (ଭାବାର୍ଥ ଦାପିକା) ଟୀକା, ୪) ସନତ୍କୁମାରୀୟର (ବାଳବୋଧିନୀ) ଟୀକା, ୫) ଗୀତାସାର (ବ୍ରହ୍ମସମୋଧିନୀ) ଟୀକା, ୬) ଦେବସୂତି, (ଭଗବତ ପୁରାଣ ବିଷୟକ) ଟୀକା, ୭) ପଦାର୍ଥ ପ୍ରକାଶିକା (ପୁରାଣ) ଟୀକା, ୮) ବ୍ରଜବିହାରୀ କାବ୍ୟ (ଜୀବାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାସାଗର ପ୍ରକାଶିତ କାବ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ) ୯) ଶ୍ରୀ ଭୂପ୍ରଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରଭୁ ପାଦେନ ପ୍ରଣୀତ 'ଶ୍ରୀପଦାବଳୀ'ରେ ଉଦ୍ଧୃତ ଶ୍ଳୋକ ୧୫, ୨୮ ଓ ୪୩ ।

ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉଚ୍ଚ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ଭାଷ୍ୟ, ଟୀକା ଓ ଗ୍ରନ୍ଥାଦି ରଚନା କରି ଗୋଡ଼ାୟ ବୈଷବ ସାହିତ୍ୟର ପୁଷ୍ଟିସାଧନ କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ୧) ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ (ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ), ୨) ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ (ଭାଷ୍ୟପୀଠକ), ୩) ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟାମନ୍ତକ, ୪) ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳୀ, ୫) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ, ୬) ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ, ୭) କାବ୍ୟେ କୌସୁର, ୮) ବ୍ୟାକରଣ କୌମୁଦୀ, ୯) ପଦ କୌସୁର, ୧୦) ବୈଷବୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟା, (ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ ଭାଷ୍ୟ), ୧୧) ଗୋପାଳତାପନୀ ଭାଷ୍ୟ, ୧୨) ଜଗଦ୍ବିଦଗୋପନିଷଦ୍ ଭାଷ୍ୟ, ୧୩) ଶ୍ରୀ ଗୀତାଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ (ଗୀତାଭାଷ୍ୟ), ୧୪) ନାମାର୍ଥ

ସୁଧା ଭାଷ୍ୟ (ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ରନାମ ଭାଷ୍ୟ), ୧୫) ସାରଙ୍ଗରଙ୍ଗଦା ଟୀପ୍ପଣୀ (ସଂକ୍ଷେପ ଭାଗବତମୃତ ଟୀପ୍ପଣୀ), ୧୬) ଷଟ୍ ସଦର୍ଭ ଟୀକା (ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ ଚତୁର୍ଥସଦର୍ଭ ଟୀକା ମିଳୁଛି), ୧୭) ସ୍ତବମାଳାର ବିଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ ୧୮) ନାଟକ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଭାଷ୍ୟ, (ଦୁଷ୍ଟାପ୍ୟ) ୧୯) ଗୋଟିଏ ବୁକ୍ ବୋଲି ପଦ ।

ଏହି ବିଗ୍ରହ ପଣ୍ଡିତଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ରସବାଦୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍କଳୀୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରି ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କୁ ପରିଚିତ କରାଇଥିଲେ ରେମୁଣାର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରତିଭା ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ ଏ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା । ତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ‘ଶ୍ରୀଧରସ୍ଵାମୀ’ (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ - ୬୫-୪ର୍ଥ ସଂ), ‘ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଓ ‘ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣକାର ବିଶ୍ଵନାଥ କବିରାଜ’ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ ଶେଷୋକ୍ତ ‘ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଓ ‘ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣକାର ବିଶ୍ଵନାଥ କବିରାଜ’ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦୁଇଟି ଏବେ ବି ଦୁଷ୍ଟାପ୍ୟ ।

ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀ ଓ ବଳଦେବଙ୍କ ଭଳି ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ଵୀକୃତିସମ୍ପନ୍ନ ପ୍ରତିଭାଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବର ବିଷୟ । ମାତ୍ର ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଏଭଳି କ୍ଷଣକଦ୍ଵା ପୁରୁଷଦ୍ଵୟଙ୍କ ବିଷୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ଆକିର୍ତ୍ତି ନିରବ । ‘ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ’ ପ୍ରଣେତା ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର କେତେକ ବଙ୍ଗୀୟ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ମତକୁ ସ୍ଵୀକାର କରି ବଳଦେବଙ୍କୁ ବଙ୍ଗୀ କି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଳାର ମହାମହୋପଦେଶକ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ସୁନ୍ଦରାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦ, ହରିଦାସ ଦାସ, ବାବାଜୀ ମହାରାଜ, ସୁଶୀଳ କୁମାର ଦେ, ଠାକୁର ଭକ୍ତବିନୋଦ ପ୍ରଭୃତି ବିଦଗ୍ଧ ଆଲୋଚକମାନେ ବଳଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ରେମୁଣା ସନ୍ନିକଟସ୍ଥ କୌଣସି ଏକ ଗ୍ରାମରେ ବୋଲି ସ୍ଵୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ବଳଦେବଙ୍କ ବିଷୟରେ ଠାକୁର ଭକ୍ତବିନୋଦଙ୍କ ‘ସଜ୍ଜନତୋଷଣୀ’ ପତ୍ରିକାରେ ଶ୍ରୀ. ୧୮୮୫ରେ ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ଵମ୍ଭରାନନ୍ଦ ଦେବ ଗୋସ୍ଵାମୀ ଏବଂ ଶ୍ରୀ: ୧୮୯୭ରେ ସ୍ଵାୟତ୍ତ ଭକ୍ତବିନୋଦ ଠାକୁରଙ୍କ ଦୁଇଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଗୌରାଙ୍ଗ ଚରଣ ନାୟକ (The Philosophical Quarterly Vol. XXX Oct, 1960, P-191) ‘ଆଚାର୍ଯ୍ୟଶଙ୍କର ଓ ବଳଦେବ’ ପ୍ରକାଶ ୨୯/୧୨/୫୯), ଶ୍ରୀପାଦ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ, ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଡଃ. ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ, ଡଃ. ଫକୀରମୋହନ ଦାସ (ଗବେଷଣାତ୍ମକ ଆଲୋଚନା), ରସରାଜ ବଟବିହାରୀ ଦାସ (ଝଙ୍କାର, ମାର୍ଚ୍ଚ-୧୯୮୨) ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ମିଶ୍ର (ପାଞ୍ଚଜନ୍ମ-ଦଶହରା ବିଶେଷାଙ୍କ-୧୯୮୭) ବଳଦେବଙ୍କ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ‘ସମସ୍ତ ଆଲୋଚନା ବିଚାର କଲେ ତହିଁରୁ ପରିଷ୍କାର ଭାବରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବଳଦେବ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର ରେମୁଣା ନିକଟ କୌଣସି ଏକ ପଲ୍ଲୀରେ ।’ (୧)

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ II ୧୫

ବଳଦେବଙ୍କ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ଲିପି ଯାଏ । ଫଳରେ ବିଚକ୍ଷଣ ଆଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ବଳଦେବ କିଶୋର ଅବସ୍ଥାରେ କନ୍ଦୁଭୂମି ରେମୁଣାର ପଲ୍ଲୀଜୀବନର ସମସ୍ତ ମୋହଆକର୍ଷଣକୁ ପରିହାର କରି ନିକାଞ୍ଚନ ସୁଲୀ ଚିଲିକାର ସନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ (ସମ୍ଭବତଃ ବାଣପୁରରେ) କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନରେ ବ୍ୟାକରଣ ଅଳଙ୍କାର ଶିକ୍ଷା ସମାପନ କରି ହାଣ୍ଡୁରରେ ବେଦାନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେଠାକାର ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ମଠରେ ଦାକ୍ଷୀ ନେଇ ଓ ପରେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରି ସେହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରବଚ୍ଚ ମନାସା ଶକ୍ତିର ସ୍ଫୁରଣ ଘଟିଥିଲା । ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଦକ୍ଷିଣ ଦକ୍ଷିଣ ଓ ଉତ୍ତରଭାରତରେ ବେଦାନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଜଣେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରତିଭା ଭାବରେ ସର୍ବତ୍ର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ବିଚାର ସଭାରେ ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶେଷରେ ପୁରୀର ତତ୍କାଳୀନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରି ସେଠାକାର ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ମଠର ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । କିଛିଦିନ ରହିଲା ପରେ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ତନୌଜ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କ ଠାରୁ ଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସତ୍ସଂସର୍ଗ ଆଲୋଚନା କରି ଗୋଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମଦର୍ଶନ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କରି ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ତ୍ୟାଗ କରି ନବଦାସଧାମ ଓ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ବୃନ୍ଦାବନରେ ସେ କୌଣସି ଏକ ଦେବାଳୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଶ୍ରୀ ପାତାୟର ଦାସଙ୍କଠାରୁ ସତ୍ସଂ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର (ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ର) ଓ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଜୟପୁରରେ ଏକ ବିଚାର ପଣ୍ଡିତସଭା ବସିଥିଲା । ଜୟପୁରର ରାଜାମାନେ ଗୋଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ ହୋଇଥିବାରୁ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ସେମାନେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ପୂଜା ଶ୍ରୀନାରାୟଣଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କରିଆସୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର କେତେକ ମହନ୍ତ ବୈଷ୍ଣବ ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ସଂଖ୍ୟା ଜୟସିଂହଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ପୂଜା ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀନାରାୟଣଙ୍କ ପୂଜା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କଲେ । ଫଳରେ ରାଜା ବଡ଼ ମାନସିକ ସତ୍ୟପର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ଶକ୍ତି ମୂର୍ତ୍ତି ଭାବରେ ରାଧା ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଅନେକ ପୂଜା ଉପଚାର କରି ଉତ୍କଳରୁ ଗଜପତିଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଜୟପୁରକୁ ପଠାଯାଇଥିଲା । ସହସା ରାଜପରମ୍ପରାର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ନକରି ବୃନ୍ଦାବନରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ବୈଷ୍ଣବ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଡାକି ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଏକ ବିଚାରସଭା ଆୟୋଜନ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ ।

ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଏ ଖବର ପାଇ ବୃନ୍ଦାବନର ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷାପାଇଁ ଖୁବ୍ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ ଏବଂ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କୁ ଜୟପୁର ଯିବା ପାଇଁ ମିଳିତ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବୃଦ୍ଧ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କରି ସମ୍ମତିକ୍ରମେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଜୟପୁର ପଣ୍ଡିତସଭାକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । କହ୍ନା,

କମ୍ପାଣ୍ଡଧାରୀ, କୋପାନ ପରିହିତ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଦେଖି କେହି ତାଙ୍କୁ ଏତେ ପ୍ରତିଭାର ଅଧିକାରୀ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିନଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ବୈଷମାନେ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ ‘ଆପଣ କେଉଁ ଭାଷ୍ୟର ଅନୁଗତ ।’ ବଳଦେବ ଜାଣିଶୁଣି ଉପସ୍ଥିତ ବୁଦ୍ଧିର ସହିତ ନିଜକୁ ମଧୁଭାଷ୍ୟର ଅନୁଗତ ବୋଲି କହିଥିଲେ । କାରଣ ସେ ଭଲଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ ସେତେବେଳକୁ ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇ ନଥିଲା । ଏହା ଶୁଣି ରାମାନୁଜାୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ, ମଧୁଭାଷ୍ୟରେ - କେବଳ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇନାହିଁ । ଅତଏବ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଉ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବିନା ଏକାକୀ ଶ୍ରୀନାରାୟଣ ପୂର୍ବରୁ କିପରି ପୂଜା ପାଇବେ, ଏହିସବୁ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ପାଇଁ ବଳଦେବ କିଛିଦିନ ସମୟ ନେଇ ସେଠାରେ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଉଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ବସି ବେଦାନ୍ତର ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ, ଗୀତା, ଉପନିଷଦ, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହସ୍ରନାମ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ସେହି ଭାଷ୍ୟ ଅନୁସରଣରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଯୁକ୍ତିରେ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଯା’ ଫଳରେ ପୂର୍ବପରି ଜୟପୁର ରାଜପରମ୍ପରା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ଶ୍ରୀନାରାୟଣଦେବଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପୂଜା ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । ରାଜା ବଳଦେବଙ୍କ ବିଦ୍ବତ୍ତା ଓ ଅସାମ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏହି ଉପାଧି ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧ ଥିବାରୁ ଏବଂ ଏସବୁର ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ‘ଏକାନ୍ତା ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ’ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ଏକାନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ ଚିନ୍ତାରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜୀବନ ବିତାଇ ଦେଇଥିଲେ ।

ବଳଦେବ ପଦ୍ମପୁରାଣର ଉକ୍ତିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି କହିଛନ୍ତି ଯେ, କଳିଯୁଗରେ ଶ୍ରୀ, ରୁଦ୍ର, ବ୍ରହ୍ମ ଓ ସେନକ ଚାରି ବୈଷବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ପୃଥିବୀକୁ ପବିତ୍ର କରିବେ । ଏହି ଚାରି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ନହୋଇ ମନ୍ତ୍ରଲାଭ ନକରି ଯେତେ ଜପ କଲେ ବି ତାହା ନିଷ୍ଫଳ ହୁଏ । ମୂଳ ଚାରି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପୃଥିବୀବାସୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବେ । ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ରାମାନୁଜ, ମାଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ, ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ୱାମୀ ଓ ନିୟାକ୍ ପ୍ରଭୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସି ନିଜ ନିଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର କ୍ଷେତ୍ର ସ୍ୱୀକୃତି ନେଇ ଏହାକୁ ଭାରତବ୍ୟାପୀ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ବଳଦେବ ସ୍ମରଣିତ ‘ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳୀ’ର ପ୍ରଥମ ପ୍ରମେୟର ୭ମ ଶ୍ଳୋକରେ ନିଜର ଗୁରୁ ପରମ୍ପରାର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ବୈଷବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଗୁରୁ ପରମ୍ପରାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ଏବଂ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବମୂଳ ଗୁରୁ । ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରଜାପିତା ବ୍ରହ୍ମା । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ । ନାରଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ବ୍ୟାସଦେବ । ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ । ଶ୍ରୀ ମାଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପଦ୍ମନାଭ । ପଦ୍ମନାଭଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ନରହରି । ନରହରିଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ମାଧବ । ମାଧବଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଙ୍କ

ଶିଷ୍ୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ବ୍ୟାସତୀର୍ଥ । ବ୍ୟାସତୀର୍ଥଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀପତିଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀମାଧବେନ୍ଦ୍ରପୁରୀ । ଶ୍ରୀମାଧବେନ୍ଦ୍ରପୁରୀଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଇଶ୍ବରପୁରୀ, ଅଦୈତ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଇଶ୍ବରପୁରୀଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଦେବ ଯେ କି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ପ୍ରଚାର କରି ଜଗତକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି ।

ଏହି ପରମ୍ପରାର ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଉତ୍କଳରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ସ୍ବତନ୍ତ୍ରଗୋସ୍ବାମୀଙ୍କ ଦ୍ବାରା ଆଦିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ରସିକାନନ୍ଦ । ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ରାଧାଦାମୋଦର । ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ବଳଦେବ । ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଗୋପାବଲୁଭପୁର ଯାହା ଅତୀତରେ ଦିନେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିଲା । ଆଜି ବି ସେଠାରେ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ମଠ ଓ ସାଧନାଘାଠ ବିଦ୍ୟମାନ । (୨) ଅତଏବ ବଳଦେବ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ପରମଗୁରୁ ଶ୍ରୀମାଧବେନ୍ଦ୍ରପୁରୀ ମଧୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ରେମୁଣାର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ହିଁ ମାଧବେନ୍ଦ୍ରପୁରୀ ନାମକୁ ଆଖ୍ୟାୟିକାରେ ପରିଣତ କରିଛି । ତାଙ୍କର ସମାଧିଘାଠ ଏବେବି କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପୀନାଥ ମନ୍ଦିର ସନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ମଧୁସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସମନ୍ୱୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବାବେଳେ ଉଭୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ‘ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ’ରେ ଥିବା ୯ଟି ପ୍ରମେୟ ମଧ୍ୟରୁ ୨, ୩, ୫ ଓ ୬ ଏହି ଚାରୋଟି ପ୍ରମେୟକୁ ବାଦ ଦେଲେ ଅବଶିଷ୍ଟ ପ୍ରମେୟଗୁଡ଼ିକ ସେ ମଧୁମତ ଠାରୁ ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ମତର ଯେଉଁ ମୁଖ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ, ତାହା ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଥମ ପ୍ରମେୟରେ ବଳଦେବଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମଧ୍ବଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ ବିଷ୍ଣୁ ହେଉଛନ୍ତି ପରମତତ୍ତ୍ବ କିନ୍ତୁ ମଧୁ ମତରେ ବିଷ୍ଣୁ ହେଉଛନ୍ତି ବୈକୁଣ୍ଠାଧିପତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ସ୍ବରୂପା ହେଉଛନ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ । ଶ୍ରୀମନ୍ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ମତରେ ପରମତତ୍ତ୍ବ ବିଷ୍ଣୁ ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ରଜ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ତାଙ୍କର ସ୍ବରୂପ ଶକ୍ତି ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀରାଧା ଠାକୁରାଣୀ । ମଧୁମତରେ କର୍ମମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ହେଉଛି ପରମସାଧନ ଏବଂ ମୁକ୍ତି ପରମସାଧ୍ୟ । ଏହାଙ୍କ ମତରେ ବିପ୍ରଭକ୍ତମାନେ ଭକ୍ତିରାଜ୍ୟରେ ମୋକ୍ଷ ଲାଭର ଅଧିକାରୀ ଏବଂ ଏଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଭକ୍ତି ହିଁ ପ୍ରଧାନ । ମାଧ୍ବଅନୁଶାସନ ଅନୁଯାୟୀ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେବତା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ବଳଦେବଙ୍କ ସମସ୍ତ ରଚନାବଳୀରେ କର୍ମ, ଜ୍ଞାନ, ଯୋଗାଦି ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରେମଭକ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ବ ପ୍ରତିପାଦିତ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଭକ୍ତମାତ୍ରକେ ଭଗବତ୍ ସାକ୍ଷାତର ଅଧିକାରୀ । ଚନ୍ଦନାଦି ଦ୍ବାରା ହରିନାମାକ୍ଷର ଧାରଣ ପରମ୍ପରା ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ସେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ମାଧ୍ବର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତି । ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରଜଗୋପୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ଶ୍ରୀରାଧା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳୀୟ ଅନେକ କବି ବ୍ରଜଭାଷାରେ ସଙ୍ଗୀତ, ସ୍ତବାଦି ରଚନା କରୁଥିଲେ ।
ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଏହି ବ୍ରଜବୋଲି
ଭାଷାରେ ରଚିତ । ମିଳିଥିବା ଏକ ପଦ୍ୟରୁ ବଳଦେବଙ୍କ ବ୍ରଜ ବୋଲି ଭାଷାର ସଙ୍ଗୀତ
ରଚନା କରିବାର ସୂଚନା ମିଳେ । ଯଥା -

ଜୟ ଜୟ ମଙ୍ଗଳ ଆରତି ହୁଁ ହୁଁ କି ।
ଶ୍ୟାମ ଗୌରୀ ଛବି ଉଠଇ ଝଲକି ।
ନବଯନେ ଜନ୍ମୁଥିର ବିକୁଳି ବିରାଜେ
ତାହେମଣି ଆଭରଣ ଅଙ୍ଗ ହିଁ ସାଜେ ।
କରେ ଲଲ ଦୀପାବଳୀ ହେମଥାରୀ ।
ଆରତି କର ତହିଁ ଲଳିତା ଆଲୀ ।
ସବହୁ ସଖୀଗଣ ମଙ୍ଗଳ ଗାଉଥେ
କୋଇ କରତାଲି ଦେଇ, କୋଇ ବାଉଥେ ।
କୋଇ କୋଇ ସହଚରୀ ମନ ହିଁ ହରିଖେ ।
ଦୁହକ ଅଙ୍ଗପର କୁସୁମ ବରିଖେ ।
ଜହ ରସ କହ ତହିଁ ବଳଦେବ ଦାସେ ।
ଦୁହୁଁ ରୂପମାଧୁରୀ ହେଉଇତେ ଆଶେ ।

- ପଦ କଳ୍ପତରୁ, ୨୮୪ମ ପଦ

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରୁ
ଉଦ୍ଧାର କରି ପ୍ରମୋଦ ରତ୍ନାବଳୀର ୩୨ ଶ୍ଳୋକରେ କହିଛନ୍ତି, ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅନପାୟନୀ
ଅର୍ଥାତ୍ ନିତ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନଯୁକ୍ତା ସ୍ୱରୂପାନୁବନ୍ଧନୀ ନିତ୍ୟ ଶକ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ଜଗତର
ମାତା । ବିଷ୍ଣୁ ଯେପରି ସର୍ବବ୍ୟାପକ, ତାହାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଧ୍ୟ ସର୍ବବ୍ୟାପିନୀ । ଅତଏବ
ଜଗନ୍ନାଥ ଯେଉଁଠି ‘ପରମେ’ ବିଷ୍ଣୁ, ସେଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନିଶ୍ଚିତ ସଦାସର୍ବଦା ବିଦ୍ୟମାନ
ରହିବେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି ଭଗବାନ ଯେଉଁ ସମୟରେ
ଯେଉଁ ରୂପ ଧାରଣ କରନ୍ତି, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଧ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱଲ୍ୟ ରୂପ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତେଣୁ
ଧରଣୀ, ସୀତା, ରକ୍ଷାଣୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ, ରାଧା ରୂପରେ ପରିଚିତା । ବଳଦେବ ଏହି ଭାବରେ
ପୁରୀ କ୍ଷେତ୍ରର ଅଲୌକିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମହାତ୍ମା ତଥା ବହୁ ବିଶୁଦ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ସୃଷ୍ଟି
କରିବା ଦିଗରେ ନିଜର ଉତ୍କଳୀୟ ମହତ୍ତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ବଳଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ରେମୁଣାର ସନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନରୁ ଅଥର୍ବବେଦ
ପିପ୍ପଳାଇ ଶାଖାର ପୂର୍ଣ୍ଣାଂଶ ଦିନେ ମିଳିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର କିଛି ଅଂଶ ମଧ୍ୟ
କାଶ୍ମୀରରୁ ମିଳିଥିଲା । ଭାରତବର୍ଷର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନରୁ ଏହା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳି ନାହିଁ ।

ଅତଏବ ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ପିପ୍ପଲାଇଦ ଶାଖାର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବାସ କରୁଥିବାର ଏହା ଭୁଲନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ସେ ଅର୍ଥବ ବେଦାନ୍ତଗର୍ଭ ପିପ୍ପଲାଇଦ ଶାଖାର ମତକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀର ୫୮ ଶ୍ଳୋକରେ ଭଗବାନଙ୍କ ନିତ୍ୟ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହିଛନ୍ତି - ଏକୋ ଦେବୋ ନିତ୍ୟଲୀଳାନୁରକ୍ତୋ । ଭକ୍ତବ୍ୟାପି ଭକ୍ତ ହୃଦ୍ୟତରାମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ ଏକମାତ୍ର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ହେଉଛନ୍ତି ଭଗବାନ । ସେ ନିତ୍ୟ ଓ ନିତ୍ୟ ଲୀଳାରେ ଅନୁରକ୍ତ, ଭକ୍ତଙ୍କ ଅନ୍ତର ଓ ବାହାରେ ସେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ, ଭକ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ରୂପେ ନିତ୍ୟ ବିରାଜିତ ।

ବଳଦେବ ‘ବ୍ରହ୍ମସତ୍ୟ ଓ ଜଗତ ମିଥ୍ୟା’ ମତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ବାୟ ଅଭିମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି କହିଛନ୍ତି ଜଗତ ବି ସତ୍ୟ । ଜଗତ ମିଥ୍ୟା କହିବାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ବୈରାଗ୍ୟ ସୂଚକ । କେବଳ ଅଲିକ, ଅନିତ୍ୟ, ଜାଗତିକ ସୁଖତୃଷ୍ଣା ପରିତ୍ୟାଗ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏଭଳି କୁହାଯାଇଛି । ସେ ମୂଳରୁ ବେଦାନ୍ତବିତ୍ ଥିବାରୁ ଏବଂ ପରେ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲାରୁ ବେଦାନ୍ତର କେତେକ ମୌଳିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ତାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ନିଜସ୍ବ ହୋଇଗଲା ।

ଏହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ଦିନେ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ଭୁଲିବାକୁ ବସିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ବବିଦ୍ୟାଳୟର ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗର ଅଧ୍ୟାପକ ତତ୍କୁର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ବାରା ଦାସ ମହାଶୟ ବହୁ ଶ୍ରମ କରି ବଳଦେବଙ୍କର ଦୁଷ୍ଟାପ୍ୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପିଗୁଡ଼ିକ ସଂଗ୍ରହ ଓ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଦିଗରେ ଯତ୍ନବାନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏ ଜାତି ତାଙ୍କଠାରେ ଚିରରଣୀ । ତଥାପି ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କେତେକ ରଚନା ମଧ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁଷ୍ଟାପ୍ୟ । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟକୁ ବଳଦେବଙ୍କ ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟ ଅବଦାନ ରହିଛି ତାହାକୁ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ ତଥା ତାଙ୍କ ଜୀବନାବଳୀକୁ ଆଲୋଚନା କରି ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ ପ୍ରାମାଣିକ ସନ୍ଦର୍ଭ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଦିଗରେ ତାଙ୍କର ଏକକ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ ।

୧- ସଙ୍କେତସୂଚୀ :- ‘ପଦେ ଅଧେ’ - ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ - ସଂପାଦନା ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ବାରା - ୧ମ ସଂସ୍କରଣ, ୧୯୭୬ ଖ୍ରୀ:-ପୂ- ୨

୨- ‘ପାଞ୍ଚଜନ୍ୟ’ ଦଶହରା ବିଶେଷାଙ୍କ / ୮ମ ବର୍ଷ / ୨ୟ ଓ ୩ୟ ସଂ- ୧୯୮୭, ପୂ- ୧୩ (ଜୀବନୀ - ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭିଷେକ ପ୍ରବନ୍ଧ)

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ : ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ

● କରୁଣାକର ଦାସ

ଉପକ୍ରମ -

ଜ୍ଞାନଜ୍ୟୋତିରେ ଧରାମଣ୍ଡଳ କରିଥିବା ଯୁଗକନ୍ୟା ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅନ୍ୟତମ । ଯାହାଙ୍କର ଅମିତ ପ୍ରଜ୍ଞା ଅନେକ ବିଦ୍ବାନମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନାଲୋକକୁ ପ୍ରଜ୍ବଳିତ କରିବାରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଯୋଗାଇଥାଏ । ଏହି ମହାପୁରୁଷ ନିଜର ପରିଚୟ, ସମୟ ତଥା କୃତି ବିଷୟରେ କୁତ୍ରାପି ଉଲ୍ଲେଖ କରିନାହାନ୍ତି । ଏହା ତାଙ୍କର ନିରଭିମାନତାର ତଥା ମହାନୁଭବତାର ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏ । ଏହି ମହାତ୍ମାଙ୍କର ପରିଚୟ, ବାସସ୍ଥାନ, ସମୟ ତଥା କୃତି ବିଷୟରେ ସମ୍ୟକ୍ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇ ମୋର ଏହି ସନ୍ଦର୍ଭଟିକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଅଛି । ଯାହାର ଶୀର୍ଷକ ହେଉଛି ‘ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅଧ୍ୟୟନମେଳମ୍ ।’

ଶ୍ରୀପଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓଡ଼ିଶା ଅନ୍ତର୍ଗତ ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାର ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଗ୍ରାମରେ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ, ତାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବର ଠିକ୍ ତାରିଖ ଅଦ୍ୟାବଧି ଅଜ୍ଞାତ । ସେ ୧୬୮୬ - ୧୭୬୪ ଶକାବ୍ଦ = (୧୭୬୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଆବିର୍ଭୂତ) ଶ୍ରୀ ରୁପଗୋସ୍ବାମୀପାଦଙ୍କର ସ୍ତବମାଳାର ଟୀକା ରଚନା କରିଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ପଲାସୀ ଯୁଦ୍ଧର (୧୭୫୭) ପରେ ପରେ ତାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା । (୧)

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଚିଲିକା ହ୍ରଦର ଅପର ତଟରେ କୌଣସି ବିଦ୍ବତ୍ ବସତିସ୍ଥଳୀରେ ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଙ୍କାର ଓ ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର ତଥା ବେଦାଦିକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପରେ ମହାଶୁରକୁ ଯାଇ ବେଦାନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ତତ୍ତ୍ବବାଦୀ (ମାଧ୍ବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ)ର ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ସ୍ବାକାର କରି ସେହି ସଂପ୍ରଦାୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରି ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ତଦାନୀନ୍ତନ ପଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳୀକୁ ଶାସ୍ତ୍ରଯୁକ୍ତରେ ପରୀକ୍ଷିତ କରି ତତ୍ତ୍ବବାଦୀ ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ମୁରାରିଙ୍କର ପ୍ରଶିଷ୍ଟ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କର ନିକଟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସନ୍ଦର୍ଭ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । (୨)

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ସଂସାର ବିରକ୍ତ ଶ୍ରୀ ପିତାମ୍ବର ଦାସଙ୍କର ନିକଟରୁ ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ପାଦଙ୍କ ନିକଟରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବିଦ୍ବରା ହାସଲ କରିଥିଲେ ବୋଲି କେହି କେହି କହନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଗୌରୀଦାସ ପଣ୍ଡିତ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ହୃଦୟ ଚୈତନ୍ୟ, ତାଙ୍କର ଦାକ୍ଷା ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ, ତାଙ୍କର ଦାକ୍ଷା ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ, ତାଙ୍କର ଦାକ୍ଷା ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ନୟନାନନ୍ଦ (ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କର ପୌତ୍ର), ନୟନାନନ୍ଦଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ରାଧା ଦାମୋଦର । ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । ସେ ପରେ ସଂସାର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ବୈଷ୍ଣବ ବେଶ ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ୍ରେ ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଥିବା ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ବିଗ୍ରହକୁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ସ୍ଥାପନ କରାଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କର ଦୁଇଜଣ ପ୍ରଧାନଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଉଦ୍ଧବଦାସ ବା ଉଦ୍ଧବଦାସ ଓ ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦନ ମିଶ୍ର । (୩)

କବିଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି -

- ୧ - ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ (ବ୍ରହ୍ମସ୍ଵତାଭାଷ୍ୟ)
- ୨ - ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ (ଭାଷ୍ୟପୀଠକ)
- ୩ - ବେଦାନ୍ତସ୍ୟମନ୍ତକ
- ୪ - ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ
- ୫ - ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ
- ୬ - ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ
- ୭ - କାବ୍ୟ କୌସୁଭ
- ୮ - ବ୍ୟାକରଣ କୌମୁଦୀ
- ୯ - ପଦ କୌସୁଭ
- ୧୦ - ବୌଦ୍ଧବାନନିନୀ (ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ଟୀକା)
- ୧୧ - ଗୋପାଳ ତାପିନୀଭାଷ୍ୟ
- ୧୨ - ଇଶାଦି ଦଶ ଉପନିଷଦ୍ଭାଷ୍ୟ
- ୧୩ - ଗୀତାଭୂଷଣଭାଷ୍ୟ
- ୧୪ - ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ରନାମଭାଷ୍ୟ (ନାମାର୍ଥ ସୁଧା)
- ୧୫ - ଶ୍ରୀ ସଂକ୍ଷେପ ଭାଗବତାମୃତ ଚିନ୍ତଣୀ (ସାରଙ୍ଗରଙ୍ଗଦା)
- ୧୬ - ତତ୍ତ୍ଵ ସନ୍ଦର୍ଭାଳା
- ୧୭ - ସ୍ତବମାଳା - ବିଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ (ଶ୍ରୀ ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀପାଦଙ୍କର ସ୍ତବମାଳା ଉପରେ ଆଧାରିତ)

- ୧୮ - ନାଟକ ଚନ୍ଦ୍ରିକାଟୀକା (ଦୁଷ୍ଟାପ୍ୟ)
 ୧୯ - ଛନ୍ଦାକୌସୁର ଭାଷ୍ୟ
 ୨୦ - ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଶତକଟୀକା
 ୨୧ - ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକଟୀକା (ଦୁଷ୍ଟାପ୍ୟ)
 ୨୨ - ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀଟୀକା - କୃଷ୍ଣାନନ୍ଦିନୀ
 ୨୩ - ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ଟୀକା (ସୁଷ୍ମା)
 ୨୪ - ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ ଟୀକା (ସୁଷ୍ମା)

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା -

ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ଠାରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ଶ୍ରୀ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ପାଦ ପ୍ରକଟିତ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଜୀଙ୍କର ତଦାନନ୍ତନ ଅଧ୍ୟୁଷାନକ୍ଷେତ୍ର ଜୟପୁରର ଅନତିଦୂରରେ ଗୋଲତାପର୍ବତର ଶ୍ରୀ ରାମାନନ୍ଦୀ ସଂପ୍ରଦାୟ (ମତାନ୍ତରେ ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟ)ର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହିତ ବିଚାର କରି ତାଙ୍କର କୂତର୍କ (ଗୌତାମ୍ୟଗଣଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରଭାଷ୍ୟ ନାହିଁ) କୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ନାମକ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷେ ଗୃହିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ଶ୍ରୀ ବଲ୍ଲଭ ସଂପ୍ରଦାୟର ଅନୁଗତ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ନିର୍ଯ୍ୟାକାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱଳ୍ପ ପ୍ରଚାର ଏବଂ ତାଙ୍କର ଅନେକ ଗୌତାମ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରଭାବରେ ସେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟର ବା ତତ୍ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା ଶ୍ରୀ ରାମାନନ୍ଦ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଉପାସନାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନ ଥିଲା ଏବଂ ତାହା ଏକ ବିବଦମାନ ବସ୍ତୁ ବୋଲି ସେମାନେ ବିଚାର କରୁଥିଲେ । ସୁତରାଂ ପ୍ରଚଳିତ ଚାରି ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକମାତ୍ର ଅବଶିଷ୍ଟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଉପାସକ ଶ୍ରୀ ମାଧୁଙ୍କର ଅନୁଗତ ସଂପ୍ରଦାୟ । ଯହିଁରେ ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ସେ ଶ୍ରୀ ମାଧୁ ସଂପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ସମାଚୀନ ବୋଲି ମନେ କରାଯାଏ ଏବଂ ମାଧୁବଦ୍ଧକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟଦେବ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଅନୁଗାମୀ ଗୋସ୍ୱାମୀଗଣଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ କରି ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟରେ ନିଜଗୁରୁ ପରମ୍ପରାକୁ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ -

- ବ୍ରହ୍ମ - ବିଭୁ, ବିଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ସାର୍ବଜ୍ଞାଦି ଗୁଣଯୁକ୍ତ,
 ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ଅଚିନ୍ତ୍ୟ, ଅନନ୍ତଗୁଣ ଓ ଶକ୍ତିର ଆଧାର
 ସର୍ବେଶ୍ୱର ।
 ବ୍ରହ୍ମ - ସଗୁଣ ଓ ନିର୍ଗୁଣ, ସଗୁଣ - ଅପ୍ରାକୃତଗୁଣଦାନ ଓ ନିର୍ଗୁଣ
 - ପ୍ରାକୃତ ଗୁଣହୀନ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ || ୨୩

- ବ୍ରହ୍ମ - ସ୍ୱରୂପାନୁବାଦୀ, ଅପ୍ରାକୃତ-ଅନନ୍ତ-ଗୁଣରତ୍ନାକାର ।
ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଗୁଣ ଓ ଶକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ।
- ବ୍ରହ୍ମ - ଯୁଗପତ୍ ସତ୍ ଓ ସତ୍ତାବାନ, ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞାତା, ଆନନ୍ଦ ଓ
ଆନନ୍ଦମୟ ବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଗୁଣ ଓ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ
ଭେଦ ନାହିଁ ମାତ୍ର ବିଶେଷ ଅଛି ।
- ବିଶେଷ - ଆପାତ ଭେଦର ପ୍ରତୀତକାରକ ।
- ମାୟା - ବିଚିତ୍ର ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ପାରମେଶ୍ୱରୀ ଶକ୍ତି ।
- ଶକ୍ତି - ସତ୍ୟ

ମାୟା ଅନିର୍ବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ; ଅନିର୍ବାଚ୍ୟତ୍ୱର ଅର୍ଥ ସତ୍ ଅସଦ୍ ବିଲକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । ମାୟାର ସଦ୍ ଅସଦ୍ ବିଲକ୍ଷଣ ଅର୍ଥ କୌଣସିଠାରେ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ମାୟା ଶବ୍ଦଟି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅର୍ଥରେ ଅନିର୍ବାଚ୍ୟତା ଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଯେହେତୁ ମାୟା ଶବ୍ଦ ଦମ୍ଭାଦି ଅର୍ଥବାଚକ । ବାଚ୍ୟବସ୍ତୁମାନେ ହିଁ ମିଥ୍ୟା ହୁଅନ୍ତେ ବେଦର ଅପ୍ରାମାଣ୍ୟତା ହେତୁ ନାସ୍ତିକତା ଆପତ୍ତି ହୋଇଥାଏ ।

ଜୀବ - ଅଶୁ ଚୈତନ୍ୟ, ନିତ୍ୟ, ବହୁ ଓ ଅନନ୍ତ, ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଅଂଶ ଗଗବତ୍ ଦାସ । ଜୀବସମୂହ ସ୍ୱରୂପତଃ ଅଭିନ୍ନ ବା ସମସ୍ତ ହିଁ ଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପ, ଜ୍ଞାତା, କର୍ତ୍ତା, ଭୋକ୍ତା ଓ ଅଶୁ ଆକାରରେ କର୍ମ ଏବଂ ସାଧନାନୁସାରେ ଭିନ୍ନ । ମୁକ୍ତ ଜୀବଗଣ ଭକ୍ତିର ତାରତମ୍ୟାନୁସାରେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ନିତ୍ୟମୁକ୍ତ ବନ୍ଧୁମୁକ୍ତ ଓ ବନ୍ଧ ଭେଦରେ ଜୀବ ୩ ପ୍ରକାର । ଜୀବଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠ ଓ ବ୍ରହ୍ମ ବ୍ୟାପାର ହେତୁ ତାହାଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମାତ୍ମକତା ବସ୍ତୁତଃ ଜୀବ ସ୍ୱୟଂ ବ୍ରହ୍ମ ନୁହେଁ, ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଶକ୍ତିରୂପରେ ତଦ୍ ଅଂଶ ବିଶେଷ ।

ଜଗତ୍ - ସତ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଶରୀରଙ୍କର ଶକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟାନିବନ୍ଧନ ସତ୍ୟ । ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି ଏହାଙ୍କର ଅନିତ୍ୟଦୃଞ୍ଚାପକ । ସତ୍ୟତା ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟ ସାଧାରଣ, ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ୟ ବସ୍ତୁତଃ ଅନିତ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଅତଏବ ଜଗତ୍ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନିତ୍ୟ ଜଗତ୍ ବ୍ରହ୍ମ ଧ୍ୟାନ ହୋଇଥିବାରୁ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ ।

ବ୍ରହ୍ମ ସାମ୍ୟ ହିଁ ତତ୍ତ୍ୱମସି ପ୍ରଭୃତି ବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ସମ୍ପନ୍ନ ଭେଦରହିତ ନୁହେଁ । ବ୍ରହ୍ମାୟତ ବୃତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଭେଦ ହିଁ ଅଭେଦ ଜ୍ଞାନବୋଧକ ବ୍ରହ୍ମାଧ୍ୟାନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ବ୍ରହ୍ମଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏହି ଅଭେଦବାଦ ଭକ୍ତିର ହିଁ ପ୍ରକାର ବିଶେଷ । ଭୂତ ସୃଷ୍ଟିବତ୍ ଭକ୍ତିଯୁଗର ହିଁ ପ୍ରକାଶ ବିଶେଷ - ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାକାର ଅର୍ଥାତ୍ ବିଭୂଚୈତନ୍ୟ ସେବକ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଶୁ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାକାର ।

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ମର୍ମ -

ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ବେଦସମୂହ ସଂଗ୍ରହ ହୋଇଥିଲା । ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ରୁଚି ବ୍ରହ୍ମାଦି ଦେବତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭ୍ୟର୍ପିତ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବିଷ୍ଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଦ୍ୱିପାୟନ ରୂପରେ ଅବତାର ଥିଲେ ।

ସେ ବେଦକୁ ଉଦ୍ଧାର ଓ ବିଭାଗ ବିଭଜନ କରି ବେଦର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ଜ୍ଞାପକ ଚତୁର ଅଧ୍ୟାୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ଏହି କଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ବଚ୍ଛପୁରାଣରେ ହୋଇଅଛି । ବେଦର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ବୁଝି ନପାରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଲୋକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି ।

୧- କର୍ମ ହିଁ ନିଷ୍ଠାଳ ପୁରୁଷାର୍ଥର କାରଣ, ବିଷ୍ଣୁ କର୍ମର ଅଙ୍ଗ, ସ୍ବର୍ଗାଦି କର୍ମଫଳ ନିତ୍ୟ ।

୨- ଜୀବର ଓ ପ୍ରକୃତି ହିଁ ସ୍ବୟଂ କର୍ତ୍ତା ।

୩- ପରିଚ୍ଛନ୍ନ, ପ୍ରତିବିମିତ ବା ଭ୍ରାନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ଜୀବ ଏବଂ ‘ସ୍ବୟଂଚିତ୍ ସ୍ବରୂପ ବ୍ରହ୍ମ’ - ଏହିପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନର ହିଁ ଜୀବର ସଂସାର ନିବୃତ୍ତି ବା ମୁକ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ଆପାତତଃ ପ୍ରତୀକ୍ଷ୍ୟମାନ ଅର୍ଥ ହିଁ ବେଦବାକ୍ୟର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ । ପରନ୍ତୁ ବେଦାନ୍ତ ସୂତ୍ର ଏହି ସମସ୍ତ ମତକୁ ପୂର୍ବପକ୍ଷ କରି ପରମପୁରୁଷ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସ୍ଥାବର୍ୟ, ସର୍ବକର୍ତ୍ତୃତ୍ବ, ସର୍ବଜ୍ଞତା ମୁକ୍ତିଦାତୃତ୍ବ ଓ ବିଜ୍ଞାନ ସ୍ବରୂପତ୍ବ ନିରୂପିତ ହୋଇଅଛି । ଈଶ୍ବର, ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଓ କର୍ମ - ଏହି ୫ଟି ତତ୍ତ୍ବ ବା ପଦାର୍ଥର କଥା ଶାସ୍ତ୍ରରେ କଥିତ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଈଶ୍ବର - ବିଭୂଚୈତନ୍ୟ (ପୂର୍ଣ୍ଣଚୈତନ୍ୟ) ଏବଂ ଜୀବ ଅଶ୍ବ ଚୈତନ୍ୟ (ବିଭିନ୍ନାଂଶ) ଉଭୟ ହିଁ ନିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନାଦି ଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ ଓ ଅସ୍ଥାଂଶ ଶବ୍ଦବାଚ୍ୟ ।

ଇଶ୍ବର - ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଓ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ । ସେ ପ୍ରକୃତ୍ୟାଦିରେ ଅନୁପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୋଇ ଏଗୁଡ଼ିକ ନିୟମିତ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରି ଜଗତର ସୃଷ୍ଟିଦ୍ବାରା ଜୀବର ଭୋଗ ଓ ମୁକ୍ତିକୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ଈଶ୍ବର ଏକ ଓ ବହୁ ଭାବରେ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ଗୁଣ ଓ ଗୁଣା ଏବଂ ଦେହ ଓ ଦେହୀ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନାଶଙ୍କର ପ୍ରତୀକ୍ଷ୍ୟମାନର ବିଷୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଈଶ୍ବର ବ୍ୟାପକ ହୋଇଥିବାରୁ ଭକ୍ତିଗ୍ରାହ୍ୟ ସେ ଏକରସ ହୋଇଥିବାରୁ ସ୍ବରୂପଭୂତ ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ବିତରଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ଜୀବ - ବ୍ରହ୍ମ ଓ ନାନାବସ୍ଥାପନ୍ନ । ଈଶ୍ବରଙ୍କ ପ୍ରତି ବିମୁଖତା ହିଁ ଜୀବଙ୍କର ବନ୍ଧନର କାରଣ । ସାଧୁ ଶାସ୍ତ୍ର କୃପା ହେତୁ ପରମେଶ୍ବରଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତୁଷା ହେଲେ ଜୀବ ଆବରଣରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଭଗବତ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ସତ୍-ରଜ-ତମ ଗୁଣର ସାମ୍ୟାବସ୍ଥା ହିଁ ପ୍ରକୃତି । ଏହା ତମ ମାୟାଦି ଶବ୍ଦବାଚ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଈଶ୍ବରଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିରେ କ୍ଷୁଦ୍ରା ହୋଇ ବିଚିତ୍ର ଜଗତ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଭୂତ, ଭବିଷ୍ୟତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ, ସୁଗପତ, ଚିର, କ୍ଷୀପ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗର କାରଣ ଭୂତ କ୍ଷଣଠାରୁ ପରାର୍ଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପାଧି ବିଶିଷ୍ଟ ଚକ୍ରବତ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ, ପ୍ରଳୟ ଓ ସୃଷ୍ଟିର ନିମିତ୍ତ ଭୂତ, ଜତଦ୍ରବ୍ୟ ବିଶେଷର ନାମ ‘କାଳ’ । ଈଶ୍ବରାଜା ପଦାର୍ଥ ଚତୁଷ୍ଟୟ ନିତ୍ୟ, ନିତ୍ୟର ନିତ୍ୟତ୍ବ ବା ଚେତନର ଚେତନତ୍ବ, ସୃଷ୍ଟିର ପୂର୍ବରେ ସତ୍ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତି ପ୍ରମାଣ ଦ୍ବାରା ଈଶ୍ବରଙ୍କ ନିତ୍ୟତ୍ବ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ଜୀବାଦି ସମସ୍ତ ହିଁ ଈଶ୍ବରବଶ୍ୟ । ଏହି ଈଶ୍ବର ବିଶ୍ବକର୍ମୀ, ବିଶ୍ବବେତ୍ତା ଓ ଜୀବାତ୍ମାର ଉପାଦାନ । ସେ ସର୍ବବେତ୍ତା, ସେ କାଳ କର୍ତ୍ତା, ସେ ପ୍ରଶସ୍ତ ଗୁଣାବଳୀ ସମନ୍ବିତ । ସେ ନିଷ୍ଠାଳ କଳା କୁଶଳ, ସେ ପ୍ରକୃତି ଓ ଜୀବର ସ୍ବାମୀ, ସେ ସତ୍ତ୍ବିଦି ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକର ଈଶ୍ବର ଏବଂ ସଂସାରରେ ବନ୍ଧସ୍ଥିତି ଓ ମୁକ୍ତିର ହେତୁଭାବ ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତିରେ କଥିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

କର୍ମ - ଜଡ଼ ପଦାର୍ଥ, ଅଦୃଶ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟପ ଦେଶୀୟ, ଅନାଦି ଓ ଅଦିନଶ୍ଚର ଜୀବାଦି ପଦାର୍ଥ ଚତୁଷ୍ଟୟ ବ୍ରହ୍ମର ହିଁ ଶକ୍ତି । ଅତଏବ ସଶକ୍ତିକ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବସ୍ତୁ । ଏହି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ହିଁ ଏହି ଚତୁର ଅଧ୍ୟାୟୀ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଆସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଶାସ୍ତ୍ର ହିଁ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧ ଭାଷ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ । ଶ୍ରୀ ମଦ୍ ଭାଗବତରେ ଉକ୍ତ ହୋଇଅଛି - ଶ୍ରୀ ବ୍ୟାସଦେବ ଭକ୍ତି ଯୁଗରେ ସମାଧିଲକ୍ଷ ନିର୍ମଳ ମନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁରୁଷ ଭଗବାନ ଓ ଦୂରରେ ଅପ୍ରାପ୍ତିତ ରୂପରେ ଅବସ୍ଥିତ ମାୟାକୁ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଜୀବ ଓ ଚେତନାସ୍ୱରୂପା ପରାପ୍ରକୃତି ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ମାୟା ଦ୍ୱାରା ବିମୋହିତ ହୋଇ ନିଜକୁ ତ୍ରିଗୁଣାତ୍ମକ ବୋଧ କରିଥାଏ ଏବଂ ସେଥିନିମିତ୍ତ ଅନର୍ଥ ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଅଧ୍ୟକ୍ଷୟ ଭଗବାନ ଭକ୍ତିଯୋଗ ହିଁ ଅନର୍ଥର ଏକମାତ୍ର ନିବାରକ । ଦ୍ରବ୍ୟ, କାଳ, କର୍ମ, ସ୍ୱଭାବ ଓ ଜୀବ ଯାହାର ଅନୁଗ୍ରହରେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ହୋଇ ଏବଂ ଯାହାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିନାଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ସେ ହିଁ ବ୍ରହ୍ମ । ଏହି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଅଜ୍ଞାନ ଜୀବଗଣଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱୈପାୟନ ବେଦବ୍ୟାସ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଯିଏ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଗରୁଡ଼ ପୁରାଣରୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହା ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଅର୍ଥ ସ୍ୱରୂପ ମହାଭାରତର ଅର୍ଥନିର୍ଦ୍ଦେଶକାରୀ ଗାୟତ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ ରୂପ ବେଦର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପରିପୁଷ୍ଟ ପୁରାଣ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସାକ୍ଷାତ ଭଗବାନ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରକାଶିତ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାବଷ୍ୟ ସମ୍ମତ ଓ ଅଧିକରଣ ଓ ସୂତ୍ର ସଂଖ୍ୟା -

ଶ୍ରୀ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ନାନା ପ୍ରକାର ଶ୍ରୁତିଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସମନ୍ୱୟ ରକ୍ଷା କରାହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟଟିର ନାମ ସମନ୍ୱୟ ଅଧ୍ୟାୟ ଅଟେ । ଏଥିରେ ସର୍ବମୋଟ ୩୧+୩୩+୪୩+୨୮= ୧୩୫ଟି ସୂତ୍ର ଅଛି । ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ୧୧ଟି ଅଧିକରଣରେ ୩୧ଟି ସୂତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦର ସାତଟି ଅଧିକରଣରେ ୩୩ଟି ସୂତ୍ର, ତୃତୀୟ ପାଦରେ ଏଗାରଟି ଅଧିକରଣରେ ୪୩ଟି ସୂତ୍ର ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ପାଦରେ ଆଠଟି ଅଧିକରଣରେ ୨୮ଟି ସୂତ୍ର ରହିଅଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ୫୫ଟି ଅଧିକରଣରେ (୩୭+୫୫+୫୧+୨୨=୧୫୫)ଟି ସୂତ୍ର ଅଛି । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ୩୧ଟି ସୂତ୍ର ସପକ୍ଷରେ ସ୍ମୃତି ତର୍ଜାଦି ବିରୋଧରେ ପରିହାର, ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦରେ ୫୫ଟି ସୂତ୍ରରେ ପରୋପକ୍ଷ ଦୋଷରେ ତୃତୀୟପାଦରେ ୫୧ଟି ସୂତ୍ରରେ ସର୍ବେଶ୍ୱରଙ୍କ ଠାରୁ ତତୋଽପମୁହୁର ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ଚତୁର୍ଥପାଦରେ ୨୨ଟି ସୂତ୍ରରେ ଭୂତ ବିଷୟକ ଶ୍ରୁତି ବିରୋଧରେ ପରିହାର କରାଯାଇଛି । କେହି କେହି କହନ୍ତି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ୧୫୬ଟି ସୂତ୍ର ଅଛି ବୋଲି । ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ୭୧ଟି ଅଧିକରଣରେ (୨୮+୪୨+୨୮+୫୨=୧୧୦)ଟି ସୂତ୍ର ଅଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ପାଦର ପାଞ୍ଚଟି ଅଧିକରଣରେ ୪୨ଟି ସୂତ୍ରରେ ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତିର ସାଧନଭୂତ ପ୍ରାପ୍ୟୋତର ବିଦୃଷ୍ଟା ଏବଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟା ପ୍ରଦର୍ଶିତ । ତୃତୀୟ ପାଦରେ ଥିବା

୩୩ଟି ଅଧିକରଣରେ ୬୮ଟି ସ୍ଥଳରେ ଭଗବତ ଗୁଣ ନିରୂପଣ ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ପାଦରେ ୧୬ଟି ଅଧିକରଣରେ ୫୨ଟି ସ୍ଥଳରେ ବିଦ୍ୟାର ନିଷ୍ଠା ଦୃଷ୍ଟାର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟଟିରେ ସାଧନ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ବିଚାର କରାଯାଇଛି । ଏଣୁ ଏ ଅଧ୍ୟାୟଟିକୁ ସାଧନାଧ୍ୟୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ୧୩ଟି ଅଧିକରଣରେ ୧୯ଟି ସ୍ଥଳ । ଦ୍ୱିତୀୟପାଦରେ ୧୦ଟି ଅଧିକରଣରେ ୨୧ଟି ସ୍ଥଳ, ତୃତୀୟପାଦରେ ୧୦ଟି ସ୍ଥଳ ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ପାଦରେ ୧୭ଟି ଅଧିକରଣରେ ୨୨ଟି ସ୍ଥଳ ଏହିପରି ଭାବରେ ଏଥିରେ ସର୍ବମୋଟ (୧୯+୨୧+୧୦+୨୨ = ୭୨) ଟି ସ୍ଥଳ ଏବଂ ୪୩ଟି ଅଧ୍ୟାୟର ନାମ ଫଳ ଅଧ୍ୟାୟ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଚାରୋଟି ଅଧ୍ୟାୟର ସର୍ବମୋଟ ସ୍ଥଳ ସଂଖ୍ୟା ହେଲା ୧୩୫+୧୫୬+୧୯୦+୭୮=୫୫୯ ।

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଜୀବପାଦ ଓ ଶ୍ରୀମଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ -

ଶ୍ରୀ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀପାଦ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଦୈବିତ୍ୱକୁମ୍ଭେ ଜୀବ ଓ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରଭୃତିର ପ୍ରାକଟ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଈଶ୍ୱର, ଜୀବ, ମାୟା, କାଳ ଓ କର୍ମ ଏହି ପଞ୍ଚତତ୍ତ୍ୱର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟରେ କହିଅଛନ୍ତି, ‘ଚତୁର୍ଥାଂ ଏଷାଂ ବ୍ରହ୍ମଶକ୍ତି ବାଦେନଂ ଶକ୍ତିମହ ବ୍ରହ୍ମେତ୍ଯ ଦୈତ୍ୟ ବାକ୍ୟୋପି ସଂଗତିରିତି’ ଅର୍ଥାତ୍ ଈଶ୍ୱର ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଓ କର୍ମ - ପଞ୍ଚତତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି କଥିତ ହେଲେ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଓ କର୍ମ ଏହି ଚାରୋଟି ପଦାର୍ଥକୁ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଶକ୍ତି ବୋଲି (ଶକ୍ତିଂ ଅବ୍ରହ୍ମ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ହି) ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସଂଗତି ହେବ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଶିକ୍ଷାନୁସାରେ ଶ୍ରୀ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ ପାଦ, ତଦନୁଗତ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣ ଦାସ, କବିରାଜ ଗୋସ୍ୱାମୀ ପାଦ, ଶ୍ରୀଳ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଠାକୁର ସମସ୍ତେ ଶ୍ରୀମଦ ଭାଗବତ ଓ ନାରଦ ପଞ୍ଚରାତ୍ରର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରମାଣ ଅବଲମ୍ବନରେ ଜୀବକୁ ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମାଶକ୍ତି ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀ ମାଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ବା ଅନ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ସଂପ୍ରଦାୟର ସିଦ୍ଧାନ୍ତନୁସାରେ ସ୍ୱାଂସ ଶକ୍ତି ମହତ୍ତ୍ୱରୁ ଜୀବର ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ବିଭିନ୍ନାଂଶ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଜୀବକୁ ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମା ଶକ୍ତି ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିନାହାନ୍ତି । ଗୌଡୀୟ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବର୍ଗଙ୍କର ଅନ୍ତରଂଗା, ବହିରଂଗା ଓ ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମା ଶକ୍ତିର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇ ନଥାଏ ।

ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ, ବେଦାନ୍ତସ୍ୟମନ୍ତକ, ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ ଓ ଶ୍ରୀ ଗୀତାଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟରେ ସବୁଠାରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ତତ୍ତ୍ୱ ବାଦାଗଣଙ୍କର ଅନୁବର୍ତ୍ତନରେ ଯେଉଁ ଭେଦ ପ୍ରତିନିଧି ‘ବିଶେଷ’ ପରିଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ କରି ଅଛନ୍ତି ତାହା ଏକମାତ୍ର ସ୍ୱାଗତ - ସ୍ୱାକୀର୍ଷ୍ୟ ବିଜାତୀୟ ଭେଦ ରହିତ ଶ୍ରୀ ଭଗବତ ଶକ୍ତି ଜୀବ ବା ଶକ୍ତି ପରିଣତ ଜଗତ ସହିତ ପରତତ୍ତ୍ୱର ସମ୍ବନ୍ଧ ଜ୍ଞାପନ ବିଷୟରେ କୌଣସି ବିଚାର ହୋଇନାହିଁ । ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଜୀବପାଦଙ୍କ ଭଳି ଶକ୍ତି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ

ସଂବନ୍ଧ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନାହାନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ବିଚାରରେ ଭେଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହିଁ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ।

ପରଂ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପରାଶକ୍ତିର ବୃତ୍ତି ତିନି ପ୍ରକାର, ୧- ସନ୍ଦିନୀ, ୨ - ସଂବିତ୍, ୩ - ହାଲାଦିନୀ । ପରାଶକ୍ତିର ସଂବିତ ପ୍ରଧାନ ବୃତ୍ତି, ବାଗଦେବୀ ଏବଂ ସ୍ଥୂପ ପ୍ରଧାନ ବୃତ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦ୍ଵାରା ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅନୋପାୟିନୀ ନିଜ ଶକ୍ତି ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଜୀବ କୁଟିତ୍ଵରେ ନିବାସ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଔପଚାରିକ ଭେଦାଭେଦ ଭାବ ତଥା ଶ୍ରୀ ନିର୍ମାଳଙ୍କର ‘ସ୍ଵାଭାବିକ’ ଭେଦାଭେଦ ଭାବ ପୂର୍ବ-ଚାର୍ଯ୍ୟଗଣଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଅବଲମ୍ବନରେ ଖଣ୍ଡନ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଶଙ୍କର ସଂପ୍ରଦାୟର କେବଳାଦ୍ଵୈତବାଦ ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁସାମୀ ସଂପ୍ରଦାୟର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦ୍ଵୈତବାଦରେ ନିବାସ କରି ତତ୍ତ୍ଵବାଦୀଗଣଙ୍କର ଦ୍ଵୈତବାଦର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତା ସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ ୮ ୧. ୨ ୯. ୩୦ ଅନୁଛେଦରେ ସୂକ୍ଷ୍ମାଟୀକାର ‘କେଚିତ୍ ସ୍ଵକଳ୍ପକାୟା ନିର୍ମଳତ୍ଵଂ ଦୋଷଣା ଅପନାସକ ବିଷ୍ଣୁସାମୀ ଅନୁଯାୟୀନ ତସ୍ୟାବନାନା ଏବେତି ଅର୍ଥଃ । ଉଭୟେ ହିଁ ଏତେ କେବଳା ଦ୍ଵୈତେ ସଦୋଷଦ୍ଵାତ, କେବଳେ ଦ୍ଵୈତେ ଚ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ୍ୟପି ତତ୍ତ୍ଵାଦିଶିଷ୍ୟତାପ ତିଳାଂଛନ ଭୟାତ୍ ରୋଚୟ । ‘କୌଳିକାଃ ସିନ୍ଧୁହିତାଚେତ ତତ୍ତ୍ଵ ବାଦିଭିଃ ତାତନାୟାଃ’ ଅର୍ଥାତ୍ କେହି କେହି ନିଜର କାଳ୍ପନିକ ଭିତ୍ତିହୀନ ଦୋଷକୁ ଦୂର କରିବା ନିମିତ୍ତ ନିଜକୁ ବିଷ୍ଣୁସାମୀଙ୍କର ଅନୁଗତ ବୋଲି ମନେ କରିଥାନ୍ତି । ବସ୍ତୁତଃ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ । ଏହି ଉଭୟ ପକ୍ଷ ହିଁ ଭେଦାଭେଦବାଦୀ ଓ ସୁଧା ଦ୍ଵୈତବାଦୀ କେବଳା ଦ୍ଵୈତବାଦରେ ଦୋଷମୁକ୍ତ ହେତୁ ଏବଂ କେବଳ ଦ୍ଵୈତବାଦ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହୋଇ ଥିବାରୁ ସେହି ମତରେ ଥିବା ଉପଦେଷ୍ଟାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ ରୂପକ ଲାଞ୍ଜନାର ଭୟରେ ଉଭୟଙ୍କର ଅରୁଚି ହେତୁ ସ୍ଵାଧୀନ ମତବାଦରେ ଅଭିଳାଷୀ ହୋଇ ପାଷାଣ ଭାବରେ ରହିଥାନ୍ତି ଏବଂ ତତ୍ତ୍ଵବାଦୀଗଣଙ୍କର ସମାପସ୍ତ ହେଲେ ତାତନଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଉପସଂହାର :

ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଅତି ମହାନ, ଏହି ସଂସ୍କୃତିର ସୁରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବହୁ ଯୁଗଜନ୍ମା ମହାପୁରୁଷମାନେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଧରା ମଣ୍ଡନ କରିଥାନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ତଥା ଦାର୍ଶନିକ ଭାବନାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦାୟାଦମାନେ ନିଜର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚିଥାନ୍ତି । ଏହିପରି ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯୁଗଜନ୍ମା ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅନ୍ୟତମ ଯାହାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ତଥା ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ଵ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅନୁସରଣୀୟ । ଏହି ମହାପୁରୁଷ ଥିଲେ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା ସଂପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ । ତାଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ଵକୁ ନେଇ ଗବେଷଣା କରାଗଲେ ଅନେକପ୍ରକାର ତଥ୍ୟ ଲାଭ ସୁନିଶ୍ଚିତ, ଏଥିରେ ଲବମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଜଣେ ମହାପୁରୁଷ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରି ଓଡ଼ିଶାର ଗୌରବ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିବା ହେତୁ ସେ ଆମର ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ।

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଚରିତାମ୍ବୁଦନ

● କିଶୋରୀମୋହନ କାବ୍ୟରତ୍ନ

“ବଳଦେବ ନାମ ତିନିବାର ଉଚ୍ଚାରିଲ ।

ମହାପ୍ରଭୁ ଯେତେ ନରୋତ୍ତମେ ପ୍ରକାଶିଲ ।”

ତ୍ରିକାଳଦର୍ଶୀ ଭକ୍ତାବତାର ଶ୍ରୀଲ ପ୍ରଭୁ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଶ୍ରୀରେମୁଣା ଯାଇ ଶ୍ରୀ କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପାନାଥ ଦର୍ଶନ କରି ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଛିଡ଼ାହୋଇ ଭାବୀ ଅନୁଶିଷ୍ୟ ବେଦାନ୍ତାର୍ଯ୍ୟବର୍ଯ୍ୟା ବୈଷ୍ଣବ କୁଳ ମୁକୁଟମଣି ଉତ୍କଳଭୂଷଣ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ସୂଚନା କଲେ । ସେହି ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ ବା ଦୈବବାଣୀ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମୂର୍ତ୍ତି ପରିଗ୍ରହ କଲେ ବେଦାନ୍ତ ବିଶାରଦ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ରୂପେ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଥିଲେ ନିଷ୍ପପଟ୍ ପରମ ଭାଗବତ । କୌଣସି ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଆକାଂକ୍ଷା ତାହାଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧାନ୍ତ ନଥିଲା । ବହୁ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରତ୍ନ ଲେଖି ମାନବଜାତିର ଓ ସର୍ବୋପରି ଶ୍ରୀମନ୍ମହାପ୍ରଭୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ମହୋପକାର ସାଧନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଯାହା ଯାବତ ଚନ୍ଦ୍ରଦିବାକର ବିଶ୍ୱବାସୀ ସଶ୍ରବ୍ଧ ଚିତ୍ତରେ ସ୍ମରଣ କରି ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ ହେବେ । ଶ୍ରୀବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହିବାକୁ ଗଲେ ସର୍ବପ୍ରଥମରେ ହିଁ ତାଙ୍କ କୃତ ବେଦାନ୍ତଭାଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ କଥା ସ୍ମୃତିପଟରେ ଜାଗରିତ ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ ହିଁ ତାଙ୍କୁ ଚାରି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପାଦିତ କରି ରଖିଛି । ତାଙ୍କର ଅତିମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଜୀବନୀ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ବିଚାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ତାଙ୍କର ସୁଷ୍ଟ ପରିଚୟ ବହନ କରେ ।

ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶାନ୍ତର୍ଗତ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥ ଶ୍ରୀକ୍ଷୀରଚୋରା ସନ୍ନିକଟ କୁକୁମ୍ଭଶ୍ରୁତି ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସେହି ଜନ୍ମଭିତାର ନାମ ‘ବଳଭଦ୍ର ବାଡ଼ି’ ରୂପେ ଅଦ୍ୟାବଧି ବିରାଜମାନ ରହିଛି ।

କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଓ ବଂଶ ପରିଚୟ ସମ୍ପର୍କରେ ନାନା ଜୀବନୀ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଆନୁମାନିକ ନାନାମତ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ମୋର ମନେହୁଏ, ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ସମସ୍ତେ ଆଡ଼େଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସେ ବିତର୍କ ମଧ୍ୟକୁ ଯିବା ମୋର ଧୂଷ୍ଟତା ମାତ୍ର ।

ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ କାଳ ସଠିକ୍ ଭାବେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଉପାୟ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଲ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉତ୍କଳିକାବଲ୍ଲରୀ ନାମକ ଷ୍ଟୋତ୍ରର ଟୀକାର ଉପସଂହାରରେ ଶ୍ରୀ

ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଲେଖକ - “ସଡ଼ଶାତୁରର ଷୋଡ଼ଶଶତା ଗଣିତେ ତସ୍ୟ (ଶକାବ୍ଦ. ୬୮୩
ଖ୍ରୀ. ୧୭୬୪) ଶାକେତୁ ଟାକାୟା ନିଷ୍ପରିଃ ।” ୧୭୬୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସୁବମାଳା ଟାକା
ଶେଷ କରନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ପଳାସୀ ଯୁଦ୍ଧର ପରେ ବି (୧୭୫୭) ସେ ପ୍ରକଟ ଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଚିଲିକା ହ୍ରଦର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ କୌଣସି ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବସତି ସ୍ଥାନରେ
ବ୍ୟାକରଣ, କାବ୍ୟାଳଙ୍କାରାଦି ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରନ୍ତି । ପରେ ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରି
ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ମହାଶୂରକୁ ଯାଇ ବେଦାନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କରନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ସେ
ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀମାନଙ୍କ ମଠକୁ ଯାଇ ସେମାନଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱସଂପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଶ୍ରୀ
ବଳଦେବ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରି ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ତଦାନାନ୍ତନ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳକୁ
ଶାସ୍ତ୍ରଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜିତ କରି ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀମାନଙ୍କ ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । କିଛିକାଳ ପରେ
ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ମୁରାରିକ ପ୍ରଶିଷ୍ୟ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ନିକଟରେ
ଷଟ୍ପଦଭାବି ଗୋସ୍ୱାମୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ସେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ପ୍ରତି ବିଶେଷ
ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।

ତତ୍ପରେ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ଶ୍ରୀଧାମ ନବଦ୍ୱୀପ ଦର୍ଶନ କରି ଶ୍ରୀଧାମ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଉପସ୍ଥିତ
ହୁଅନ୍ତି । ଇତିପୂର୍ବେ ଦାକ୍ଷାଗୁରୁ ଶ୍ରୀରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ନିକଟରୁ ଶ୍ରୀ ଗୌରସୁନ୍ଦରଙ୍କର କୃପା
ଅବଦାନର ଓ ଗୌଡ଼ୀୟବୈଷ୍ଣବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣି ସେ ବିମୁଗ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି ।
କିଛିଦିନ ଶ୍ରୀଗୁରୁସାନିଧିରେ ବାସକରି ଓ ତାଙ୍କର ଅନୁମତି ନେଇ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବଦର୍ଶନରେ
ପାରଙ୍ଗମ ହେବା ଆଶାରେ ଶ୍ରୀଧାମ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ନିକଟରେ
ଆଗମନ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କର ବିନୟ, ନମ୍ରତା, ବୈରାଗ୍ୟ
ଓ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟଶାଳତା ଦର୍ଶନ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କ ନିଜ ନିକଟରେ ରଖି ‘ଗୌଡ଼ୀୟ
ଅତିକ୍ରମଭେଦାଭେଦବାଦ’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷଭାବେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେହି
ସମୟଠାରୁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଗୌଡ଼ୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତି ମନପ୍ରାଣରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଉକ୍ତ ମତ
ପ୍ରଚାରରେ ସର୍ବତୋଆଡ଼ୁନିଯୋଗ କରନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ଜୟପୁରର ରାଜଦରବାରରେ
ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟ ସଙ୍ଗରେ ଏକ ବିରୋଧ ଉପସ୍ଥିତ
ହୁଏ । ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ରାଜାଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦିଆହୁଏ ଯେ, ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟ, ପ୍ରସିଦ୍ଧ
ଚାରି ସଂପ୍ରଦାୟର ବର୍ହିଭୂତ ଏବଂ ଏହି ସଂପ୍ରଦାୟର ପରିପୋଷକ ବେଦାନ୍ତଭାଷ୍ୟ ନାହିଁ ।
ସୁତରାଂ ଏହି ସଂପ୍ରଦାୟର ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ସେବାରେ ଅଧିକାରର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁନାହିଁ । ସେତେବେଳେ
ଜୟପୁରର ରାଜା ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ ।

ସେହି ସମୟରେ ସେ ଏହି ସମ୍ବାଦ ବୃନ୍ଦାବନସ୍ଥ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ନିକଟକୁ
ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ଜାଣିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ‘ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ’ ଅଛି କି
ନାହିଁ? ଯଦି ଥାଏ, ତାହା ଯେପରି ଅତି ସବୁର ଜୟପୁରସ୍ଥ ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ

ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାହୁଏ । ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀଜୀ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀପାଦ ଅତି ବୃଦ୍ଧ । ଦୁର୍ଗମପଥ ଅତିକ୍ରମ କରି ଜୟପୁର ଯିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ସେ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଓ ଛାତ୍ର ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଜୟପୁର ପଠାଇ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସର୍ବଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଙ୍ଗମ ଓ ପ୍ରଶର ପ୍ରତିଭାର ପ୍ରଦୀପ୍ତ ପ୍ରଭାକରର ଅକାଟ୍ୟ ଯୁକ୍ତିଜାଲରେ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ବିଚାର ବିଶେଷଣର ପ୍ରବଳ ପ୍ରବାହରେ ଶ୍ରୀସଂପ୍ରଦାୟୀ ପଣ୍ଡିତଗଣ କ୍ଷତବିକ୍ଷତ ଓ ପର୍ଯ୍ୟୁଦସ୍ତ ହୋଇ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ କହିଲେ - ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତକୁ ହିଁ ଅକୃତ୍ରିମ ବେଦାନ୍ତଭାଷ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଷଟ୍‌ସନ୍ଦର୍ଭ ତାହାର ପ୍ରମାଣ । ଏଥିରେ ସତ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟୀ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଆପଣି ଉଠାଇଲେ - ସାକ୍ଷାତ ବେଦାନ୍ତଭାଷ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ ନାହିଁ । ଅଗତ୍ୟା ଶ୍ରୀବଳଦେବ ସେମାନଙ୍କୁ ଭାଷ୍ୟ ଦେଖାଇବେ ବୋଲି କହି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ମନରେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ମନ୍ଦିରକୁ ଆସି ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ ପୂର୍ବକ ବନ୍ଦନା କରି ବ୍ୟଥୃତ ହୃଦୟର ବ୍ୟଥା ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ନିବେଦନ କଲେ । ରାତ୍ରି ଶେଷ ପ୍ରହରରେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଦେବ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ- ‘ହେ ବଳଦେବ । ତୁମେ ନୂତନ କରି ବେଦାନ୍ତଭାଷ୍ୟ ରଚନା କର । ତାହା ମୋର ସମ୍ମତଭାଷ୍ୟ ହେବ । କେହି ତାହା ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।’ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଦେବ ପୁନରାବେଶ କଲେ - ‘କୁରୁ କୁରୁ । ଏପରି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଆଦେଶରେ ଶ୍ରୀବଳଦେବଙ୍କ ସଂଶୟ ଦୂର ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ପୂର୍ବବତ ସେଠାରେ ସେହିପରି ଭାବେ ପଡ଼ିରହିଲେ । ପୁଣି ଆଦେଶ ହେଲା - କୁରୁ ତବ ଭବିଷ୍ୟତି । ଏଥର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ପୂର୍ବପରି ପୁନର୍ବାର ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଦେବଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିରହିଲେ । ଏପରି ଆଜ୍ଞା ହେଲା - ବ୍ରହ୍ମସ୍ତୂତ୍ରାଣି ବ୍ୟାତଞ୍ଚ ତଦ୍‌ଭାଷ୍ୟଂ ତେ ସେତସ୍ୟାତି ।’ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ଏଥର ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଦେବଙ୍କ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଆଜ୍ଞା ପାଇ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ସେଠାରେ ହିଁ ‘ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ’ ନାମରେ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ପାଦପଦ୍ମ ଧ୍ୟାନକରି ଏବଂ ଏକମାସ ମଧ୍ୟରେ (କାହାରି କାହାରି ମତରେ ତିନିମାସ) ସମଗ୍ର ବ୍ରହ୍ମସ୍ତୂତ୍ରର ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଆଶୀର୍ବାଦପୂର୍ବକ ଭାଷ୍ୟ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ନାମରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କଲା ଜୟପୁରର ‘ଗଲତା’ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ୧୬୨୮ ଶକାବ୍ଦ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୦୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । ଶ୍ରୀବଳଦେବ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟର ଶେଷଭାଗରେ ଲେଖିଲେ -

“ବିଦ୍ୟାରୂପଂ ଭୂଷଣଂ ମେ ପ୍ରଦାୟନିନ୍ଦ୍ୟେ ତେନୟୋ ମାମୁଦାରଃ ।

ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ସ୍ୱପ୍ନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟଭାଷ୍ୟୋ ରାଧାବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧ ରାଜ ସ କାୟାତ୍ ।”

ଯେ ମୋ ପ୍ରତି ଅତି ଉଦାର ଓ ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ଦେଇ ଭାଷ୍ୟ ଲେଖାଇଛନ୍ତି, ଯେଉଁ ଭାଷ୍ୟ ବିଦ୍ୱତ୍ ସମାଜରେ ପରମ ସମାଦର ଓ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଛି ଏବଂ ଯେଉଁ ଭାଷ୍ୟ

ପାଇଁ ବିଦ୍ୟୁତ୍ତରାଜୀ ମୋତେ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧି ଦାନ କରିଅଛନ୍ତି, ସେହି ଶ୍ରୀରାଧିକାଙ୍କର ପାଣବନ୍ଧ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଜୟଯୁକ୍ତ ହେଉଛି ।

ଏଠାରେ ବିଶେକେରି ‘ରାଧାବନ୍ଧୁ’ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ଵାରା ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବୁଝାଇବାକୁ ଚାହିଁଛନ୍ତି - ଶ୍ରୀ ରାଧାହିଁ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ପ୍ରେୟସୀ-ଶ୍ରେଷ୍ଠା ଏବଂ ସେ ହିଁ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ସଙ୍ଗରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପାସ୍ୟା । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ଶ୍ରୀବଳଦେବଙ୍କୁ ଚିର ଅମର କରି ରଖୁଯାଇଛି ଏବଂ ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତବର୍ଷରେ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ସମାଦର ରହିଥିବ, ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ସମାଦର ଥିବ, ତାବତ୍କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ - ‘ବିଶ୍ଵବିଭୂଷଣ’ ହୋଇ ସଗୌରବରେ ଜୀବିତ ରହିଥିବେ । ‘ଭାଷ୍ୟ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ନେଇ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସଭାସ୍ଥଳକୁ ଆସିଲେ ଏବଂ ରାମାନନ୍ଦୀ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ । ଏଥିରେ ସମସ୍ତେ ନିର୍ବାକ୍ ହୋଇଗଲେ । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ବିଜୟ-ବୈଜୟନ୍ତା ଉଡ଼ଡ଼ାନ ହେଲା । ରାଜା ଏବଂ ଗୋଡ଼ୀୟ ଭକ୍ତଗଣ ସୁଖୀ ହେଲେ । ପଣ୍ଡିତଗଣ ଶ୍ରୀବଳଦେବଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟର ପଣ୍ଡିତଗଣ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପରାଜବ ସ୍ୱାକାର କଲେ ଏବଂ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ କଲେ । ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅତି ବିନୀତ ଭାବରେ ତହିଁରେ ଅସ୍ୱୀକୃତି ଜଣାଇଲେ । ଶ୍ରୀଳ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜୟପୁରରୁ ଜୟପତ୍ର ନେଇ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଶ୍ରୀପାଦପଦ୍ମରେ ଅର୍ପଣ କଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତ କଥା ନିବେଦନ କଲେ । ଶ୍ରୀବୃନ୍ଦାବନବାସୀ ବୈଷ୍ଣବଗଣ ପରମ ସୁଖୀ ହେଲେ । ଶ୍ରୀଳ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ରୀବଳଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରାଣଖୋଲା ପ୍ରଭୁର ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ ଏବଂ ସର୍ବସ୍ୱର୍ତ୍ତର ଭାଷ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଅତଃପର, ଶ୍ରୀମଦ୍ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଠାକୁର ନିତ୍ୟଲୀଳାରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତେ ଗୋଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ଜଗତର ଗୋଟିଏ ଚିରୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠର ଯେପରି ଅସ୍ତଗମନ ହୋଇଗଲା । ସେହି ସମୟରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ପାଦ ଗୋଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ସଂଘର ପାତୁରାଜ ରୂପେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲେ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭିଷେକର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ଶିକ୍ଷା

ଏକମେଦ ପରଂତତ୍ତ୍ୱ ବାଚ୍ୟବାଚକ ଭାବଭାଜ୍ଜ୍ଵା

ବାଚ୍ୟଃ ସର୍ବେଶ୍ଵରୋ ଦେବୋ ବାଚକଃ ପ୍ରଣବୋ ଭବେତ୍ ॥

ମହା କୃପାଦିତି ରୂପେୟଥା ବାଚ୍ୟା ବହୁର୍ଭବେତ୍ ।

ବାଚକୋଽପି ତଥାର୍ଥାଦିଜ୍ଞାବାଦଃ ବହୁରୁଦାର୍ଥ୍ୟାତେ ॥

ଆଦ୍ୟନ୍ତରହିତ ଦ୍ଵେନ ସ୍ଵୟଂ ନିତ୍ୟଂ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ ।

ଆବିର୍ଭାବାତିବୋଭାବୌ ସ୍ୟାତାନସ୍ୟ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ॥

(ତତ୍ତ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣମ୍)

ଏକ ହିଁ ପରତ୍ନେ ବାତ୍ୟ ଓ ବାତକଭାବେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ପରମେଶ୍ବର ହିଁ ପ୍ରଣବ (୭)
ତାହାଙ୍କର ବାତକ । ବାତ୍ୟବସ୍ତୁ ବାତ୍ୟ ପରମେଶ୍ବର କୁର୍ମାଦିରୂପେ ଯେପ୍ରକାର ବହୁ ବାତକ
ରୂପ ପ୍ରଣବ ମଧ୍ୟ ତତ୍ତ୍ବପ ରକସାମାଦି ରୂପେ ବହୁରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେହି
ପରମେଶ୍ବରଙ୍କର ଆଦ୍ୟନ୍ତ ନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ହିଁ ସେ ସ୍ବୟଂ ନିତ୍ୟରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ
ହୋଇଥାନ୍ତି । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ତାଙ୍କର ଜଗତରେ ଆବିର୍ଭାବ ଓ ତିରୋଭାବ ହୋଇଥାଏ ।

ଈଶ୍ବର-ଜ୍ଞାନ, କ୍ରିୟା ଓ ଜଞ୍ଜାରୂପ ତିନୋଟି ଧର୍ମବିଶିଷ୍ଟ । ସେ ହିଁ ଏଇ ଜଗତର କର୍ତ୍ତା ଓ
ନିତ୍ୟକାରଣ । ଚୈତନ୍ୟଶକ୍ତ ବା ଚୈତନ୍ୟକଣା ରୂପ ବିଭିନ୍ନାଂଶ ଜୀବଗଣଙ୍କର ଜଞ୍ଜାଥିଲେ ମଧ୍ୟ
ଈଶ୍ବରଙ୍କର ଅଖଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ଓ ସତ୍ୟସକଳସିଦ୍ଧି କ୍ରିୟାଶକ୍ତି ବ୍ୟତୀତ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏନା । ଈଶ୍ବରଙ୍କ ବାକ୍ୟ
ବଳରେ ବେଦ ଭ୍ରମ, ପ୍ରମାଦ, ବିପ୍ରଲିପ୍ତତା ଓ କରଣାପାଟବ- ଏହି ଦୋଷରୁଷ୍ମମୟ ଶୂନ୍ୟ ।
ସୁତରାଂ ବେଦ ହିଁ ସ୍ବତଃସିଦ୍ଧ ପ୍ରମାଣ । ଜ୍ଞାନାଦି ଯେପରି ଈଶ୍ବରଙ୍କର ନିତ୍ୟଧର୍ମ ବୋଲି କାର୍ତ୍ତିତ
ହୋଇଛି, ବେଦ ମଧ୍ୟ ସେହିରୂପେ ଈଶ୍ବରଜ୍ଞାନର ବିସ୍ତୃତି ରୂପ ନିଶ୍ଚୟିତ ବୋଲି କାର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି ।
ବେଦପରି ବେଦାଙ୍ଗ, ପୁରାଣ ଜତିହାସକୁ ମଧ୍ୟ କର୍ତ୍ତବର୍ଜିତ ଅନାଦି ବୋଲି ଜାଣିବ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ
ଦର୍ପଣ)

“ତଦେବଂ ସର୍ବତଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠେ ଶବ୍ଦସ୍ୟ ସ୍ଥିତେ

ତତ୍ତ୍ବନିର୍ଣ୍ଣାୟକସ୍ତୁ ଶ୍ରୁତିଲକ୍ଷଣ ଏବ ନ ଭାଷଲକ୍ଷଣୋଽପି ।”

(ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ)

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ, ଉପମାନ, ଶବ୍ଦ, ଅର୍ଥାପରି, ଅନୁପଲଭି, ସମ୍ଭବ ଓ ଐତିହ୍ୟ । ଏହି
ଆଠି ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟରେ ଶବ୍ଦ ପ୍ରମାଣ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥିର ହେବାରୁ ଶ୍ରୁତିଲକ୍ଷଣ ଶବ୍ଦ ହିଁ ଏକମାତ୍ର
ତତ୍ତ୍ବ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ । ଆକ୍ଷେପଲକ୍ଷଣ ଶବ୍ଦ ପ୍ରମାଣ ହୋଇପାରେ ନା । କାରଣ ରକ୍ଷିତଶକ୍ତ
ମଧ୍ୟରେ ପରସ୍ପର ମତାନୈକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଅତଏବ ଅପ୍ରାକୃତ ନିତ୍ୟ ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ଶ୍ରୁତି
ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ; କାରଣ ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ଚାରିପ୍ରକାର ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ ଈଶ୍ବରତୁଲ୍ୟ ।

(ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ ୧/୪୧)

ପ୍ରମାଣ ଦ୍ବାରା ଯାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାହୁଏ, ତାହା ପ୍ରମେୟ । ତାହା ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର- ଈଶ୍ବର,
ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଓ କର୍ମ ।

ଈଶ୍ବର-ବିଭ୍ର, ସର୍ବଜ୍ଞ, ବିଜ୍ଞାନାତ୍ମକ, ଆନନ୍ଦମୟ, ଗୁଣବାନ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ସେ
ସମସ୍ତଙ୍କ ସ୍ବାମୀ; ଜନ୍ମ ବା ମରଣାଦିଶୂନ୍ୟ । ସେ ବ୍ରହ୍ମାଣିବାଦି ଦେବତାଗଣଙ୍କର ଦେବତା -
(ଦେବତାନାଂ ପରମେଶ୍ବ ଦୈବତମ୍) ପତିଗଣଙ୍କର ପରମପତି ଓ ପରମ ସ୍ତବନାୟ ପୁରୁଷ ।
ସେ ପ୍ରକୟକାଳାଦିରେ ଏକମାତ୍ର ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା, ଶିବ, କୃତ୍ବ, ବରୁଣ ପ୍ରକୃତି
ସମସ୍ତ ଦେବଗଣ ହିଁ ବିଲୟପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ପରମାଶ୍ରୟ ପରମେଶ୍ବରଙ୍କ ଠାରେ ।

ସେହି ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ତିନୋଟି ଶକ୍ତି ବିଦ୍ୟମାନ । ପରା ନାମ୍ନା ଶକ୍ତି, କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞା ନାମ୍ନା ଶକ୍ତି

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାରୁଷଣ ॥ ୩୩

ଓ ମାୟା ନାମ୍ନା ଶକ୍ତି । (ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ: ୨/୧୮) ପରାଶକ୍ତି ସ୍ୱରୂପାଶକ୍ତି; କ୍ଷେତ୍ରଜ ଶକ୍ତି ଜୀବଶକ୍ତି ଓ ବହିରଜା ମାୟା ଶକ୍ତି । ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ ପରାଶକ୍ତି = ବିଷ୍ଣୁଶକ୍ତି । ଅପରାଶକ୍ତି = ଜୀବଶକ୍ତି ଏବଂ ଅବିଦ୍ୟା ନାମ୍ନା ତୃତୀୟା କର୍ମଶକ୍ତି ।

ଶ୍ରୀହରି ଦେହଦେହୀ ଭେଦଶୂନ୍ୟ । ସେ ଦ୍ୱିଭୁଜ, ବନମାଲୀଧାରୀ, ସଜ୍ଜିତାନନ୍ଦ ବିଗ୍ରହ, ଗୋପାଳ ଗୋବିନ୍ଦ ଆଦି ନାମରେ ଅଭିହିତ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ଶ୍ରୀ ଭଗବାନଙ୍କଠାରୁ ଅଭିନ୍ନସ୍ୱରୂପା । ‘ସେଇ ଜଗନ୍ନାଥା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅନପାୟିନୀ ଶକ୍ତି ।’ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ଯେପରି ସର୍ବଗାମୀ, ସର୍ବବ୍ୟାପକସ୍ୱରୂପ, ଏହି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଧ୍ୟ ତଦୂପ ସର୍ବଗାମିନୀ, ସର୍ବବ୍ୟାପକସ୍ୱରୂପା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ନ୍ୟାୟ ବହୁରୂପା । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଦେବତ୍ୱରେ ଦେବଦେହୀ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱରେ ମାନୁଷୀସ୍ୱରୂପା । (ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ : ୨/୩୭) ।

“ତେଷୁ ସର୍ବେଷୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀରୂପେଷୁ ରାଧାୟାଃ ସ୍ୱୟଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀତ୍ୱଂ ମନ୍ତବ୍ୟମ୍ । ସର୍ବେଷୁ ଭଗବତ୍ତ୍ୱେଷୁ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବତ୍ତ୍ୱବତ୍ ।” (ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ: ୨/୨୭) ସେହି ଲକ୍ଷ୍ମୀଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀ ରାଧିକା ହିଁ ସ୍ୱୟଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ- ଏହା ହିଁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ସମସ୍ତଭଗବତ୍ ରୂପ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ । ବୃହତ୍ ଗୌତମୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରରେ - ‘ଶ୍ରୀରାଧିକା ହିଁ ଦେବୀ କୃଷ୍ଣମୟୀ, ପରଦେବତା, ସର୍ବଲକ୍ଷ୍ମୀମୟୀ, ସର୍ବକାନ୍ତି ଓ ସମ୍ମୋହିନୀ, ଏବଂ ପରା ବୋଲି କଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତରେ - ସମସ୍ତ ଅବତାର ପୁରୁଷଙ୍କର ଅଂଶ ବା କଳା; କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ । ଅତଏବ ଯାବତୀୟ ଉପାସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ପରମ ଉପାସ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ । ଜୀବ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅଶୁଣକ୍ତି । ଜୀବାତ୍ମା-ନିତ୍ୟ ଅବିନାଶୀ । ସେହି ଜୀବାତ୍ମା ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନ ଓ ଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ । ‘ସ ଚ ଜୀବୋ ଭଗବଦ୍‌ଦାସୋ ମନ୍ତବ୍ୟଃ ।’ ଦାସ ଭୂତୋ ହରେରେବ ନାନା ଶୌବ କଦାଚନୋତି ।’ (ପଦ୍ମପୁରାଣ ଭକ୍ତଃ)

ସେହି ଜୀବ ତତ୍ତ୍ୱତଃ ଭଗବାନଙ୍କର ଦାସ । ଯଥା, ପଦ୍ମପୁରାଣରେ - ଏହି ଜୀବ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ଦାସସ୍ୱରୂପ । କେବେହେଲେ ବି ଅନ୍ୟ କାହାରି ନୁହେଁ । ସେହି ଜୀବ ଶ୍ରୀ ଗୁରୁଚରଣାରବିନ୍ଦ ଆଶ୍ରୟ ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଗୁରୁକୃପାଲକ୍ଷ୍ମ ଶ୍ରୀ ହରିଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଲାଭ କରେ । ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ପାଦ ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ନିଜେ ଶ୍ରୀଗୁରୁପାଦ ପଦ୍ମଙ୍କର ଏହି ରୂପେ ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି -

“ରାଧାଦାମୋଦର ନାମ ବିଭ୍ରତା,

ବିପ୍ରେଣ ବେଦାନ୍ତମୟଃ ସ୍ୟମନ୍ତକଃ ।

ଶ୍ରୀ ରାଧିକାୟେ ବାନିବେଜିତୋମୟା

ତସ୍ୟାଃ ପ୍ରମୋଦଂସ ତନୋତୁ ସର୍ବଦା ।”

ଶ୍ରୀରାଧା ଦାମୋଦର ନାମକ କୌଣସି ବିପ୍ର (ମଦ୍ୟାୟ ଗୁରୁ) କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରେରିତ ହୋଇ

ମତ୍ତକର୍ତ୍ତୃକ ଶ୍ରୀରାଧିକାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ ନିବେଦିତ ହେଲା । ସେହି ସ୍ୟମନ୍ତକ ସତତ ତାହାଙ୍କର ହିଁ ପ୍ରମୋଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କରୁ । ଶ୍ରୀଙ୍କ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣପାଦ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି ପରମବିରକ୍ତ ଶ୍ରୀ ପାତାୟର ଦାସଙ୍କ ନିକଟରୁ ବେଶାଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରି । ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଗୌରଦାସ ପଣ୍ଡିତ ତାହାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ହୃଦୟ ଚୈତନ୍ୟ ଠାକୁର ତାଙ୍କ ଦାକ୍ଷୀ-ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ, ତାହାଙ୍କର ଦାକ୍ଷୀ-ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ମୁରାରି; ତାହାଙ୍କର ଦାକ୍ଷୀ-ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ନୟନାନନ୍ଦ (ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କର ପୌତ୍ର), ଶ୍ରୀ ନୟନାନନ୍ଦଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦର । ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କର ଦାକ୍ଷୀ ଶିଷ୍ୟ ହିଁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । ତାହାଙ୍କର ଦୁଇଜଣ ପ୍ରଧାନ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଉଦ୍ଧବ ଦାସ ଓ ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦନ ମିଶ୍ର ଥିଲେ ।

ତତ୍ତ୍ୱକର୍ତ୍ତୃକ ବିରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ :

୧। ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ, ୨। ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ ବା ଭାଷ୍ୟପାଠକ, ୩। ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ, ୪। ପ୍ରମୋଦ ରତ୍ନାବଳୀ, ୫। ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ, ୬। ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ, ୭। କାବ୍ୟକୌସୁଭ, ୮। ବ୍ୟାକରଣ କୌମୁଦୀ, ୯। ପଦକୌସୁଭ, ୧୦। ବୈଷ୍ଣବାନନ୍ଦିନୀ (ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତର ଦଶମସ୍କନ୍ଦ ଟୀକା), ୧୧। ଗୋପାଳତାପନାଭାଷ୍ୟ, ୧୨। ଈଶାଦି ଦଶୋପନିଷଦ୍ ଭାଷ୍ୟ, ୧୩। ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍ ଗୀତାର ଗୀତାଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ, ୧୪। ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ରନାମ ଭାଷ୍ୟ, ୧୫। ସଂକ୍ଷେପ ଭାଗବତାମୃତ ଟିପ୍ପଣୀ ସାରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗଦା, ୧୬। ତତ୍ତ୍ୱ ସନ୍ଦର୍ଭ ଟୀକା, ୧୭। ସ୍ତବମାଳା ବିଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ (ଶ୍ରୀରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ), ୧୮। ନାଟକ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଟୀକା, ୧୯। ଚନ୍ଦ୍ରଃ କୌସୁଭ ଭାଷ୍ୟ, ୨୦। ଶ୍ରୀଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଶତକ ଟୀକା, ୨୧। ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ଟୀକା, ୨୨। ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ ଟୀକା କୃଷ୍ଣାନନ୍ଦିନୀ, ୨୩। ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟର ଟୀକା ସମ୍ଭା, ୨୪। ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ ଟୀକା ପ୍ରଭୃତି ୩୮ ଖଣ୍ଡ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରି ଚିରଭାସୁର ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । କଥୂତ ଅଛି - ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପାର୍ଶ୍ୱଦ ଶ୍ରୀ ଗୋପାନାଥ ମିଶ୍ର ଯେ କି ସାର୍ବଭୌମଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀମନ୍ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଶ୍ରୀମୁଖନିଃସୃତ ବେଦାନ୍ତସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତି; ସେ ହିଁ ବ୍ରହ୍ମଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଭାଷ୍ୟକାର ରୂପେ ପରେ ଶ୍ରୀଙ୍କ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ରୂପେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୁଅନ୍ତି । ସେ ବୈଦିକ ଓ ବୈଦାନ୍ତିକ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅପାର ବ୍ରହ୍ମଧାମ୍ନିଷ୍ଠାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଶ୍ରୀମନ୍ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଓ ଶ୍ରୀଙ୍କ ଶ୍ରୀଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ କର୍ତ୍ତୃକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ‘ଆତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦ ବାଦ’କୁ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମତବାଦକୁ ନିରସ୍ତ କରି ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣକୃତ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ

● ଗୌରୀ ପ୍ରସାଦ ରଥ

ରତ୍ନଗର୍ଭା ଉତ୍କଳ ଜନନୀଙ୍କର କୋଳ ମଣ୍ଡନ କରି କେତେ ଯେ ସନ୍ତ, ଭକ୍ତ, ବିଦ୍ବାନ
ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରେମ, ଭକ୍ତି, ବିଦ୍ବତ୍ତା ବଳରେ ତାଙ୍କୁ ମହିମାମଣ୍ଡିତ କରିଯାଇଛନ୍ତି ତା'ର
ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ରେମୁଣାସ୍ଥିତ
କ୍ଷୀରଚୋରା ସନ୍ନିକଟ କୁକୁମ୍ଭଶୁକ୍ତି ଭଳି ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମ ନେଇଥିବା ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ
ଅନ୍ୟତମ । କୁକୁମ୍ଭଶୁକ୍ତି ଗ୍ରାମର 'ବଳଭଦ୍ର ବାଡ଼ି' ଆଜି ମଧ୍ୟ ତା'ର ପ୍ରମାଣ ସ୍ବରୂପ ଦକ୍ଷାୟମାନ ।
ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରର ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟର ରଚୟିତା ଭାବରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସର୍ବତ୍ର
ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଏହି ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ରଚନା ପଛରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ
ଘଟଣା ରହିଛି ।

ସଂସ୍କୃତବ୍ୟାକରଣ କାବ୍ୟାଳଙ୍କାରାଦି ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ ଶ୍ରୀବଳଦେବ
ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । ନ୍ୟାୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ରହିଥିଲା । ପୁରୀର ମଠମାନଙ୍କରେ
ଥିବା ବିଦ୍ବାନମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରଚର୍ଚ୍ଚା ଚାଲୁଥିଲା । ମହାଶ୍ବରରେ ସେ ବେଦାନ୍ତ
ଶାସ୍ତ୍ରାଦି ମଧ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ରସିକାନନ୍ଦ
ମୁରାରୀଙ୍କର ପ୍ରଶିଷ୍ଟ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି
ସେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କରିଠାରୁ ତତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ
ଆହରଣ ପୂର୍ବକ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ଗ୍ରହଣ କଲେ । କାଳାନ୍ତରେ ଶ୍ରୀରାଧା ନବଦ୍ବୀପ ଦର୍ଶନ
କରି ଶ୍ରୀରାଧା ବୃନ୍ଦାବନରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ ହାସଲ କରିବା
ପାଇଁ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଦ୍ବାନ ଶ୍ରୀମତ୍ ବିଶ୍ବନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଠାରୁ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

କଟିମଧ୍ୟରେ ଜୟପୁର ରାଜଦରବାରରେ ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟ ସହିତ ଗୌଡ଼ୀୟ
ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ କିଛିତ୍ର ବିବାଦ ଦେଖାଦେଲା । ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟର ବିଦ୍ବାନମାନେ
ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟକୁ ଚାରି ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନୀୟ କରିବାକୁ
ରାଜିହେଲେ ନାହିଁ । କୁହାଯାଏ ଯେ ସେତେବେଳେ ଜୟପୁରର ରାଜା ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ

ସଂପ୍ରଦାୟର ହୋଇଥିବା କାରଣରୁ ଏହା ତାଙ୍କୁ ବ୍ୟଥିତ କଲା । ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟର ପଣ୍ଡିତମାନେ ମତ ଦେଲେ ଯେ, ଯେହେତୁ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟର କୌଣସି ପରିପୋଷକ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନାର ଅଧିକାର ଦିଆଯିବା ମଧ୍ୟ ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ । ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ଶ୍ରୀଧାମ କୃନ୍ଦାବନରେ ଥିବା ଶ୍ରୀଳ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମହୋଦୟଙ୍କ ନିକଟକୁ ବାର୍ତ୍ତା ପଠାଇ ଏଭଳି ସମସ୍ୟାର ତୁରନ୍ତ ସମାଧାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

ଶ୍ରୀଳ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମହାଶୟ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥା କାରଣରୁ ସୁଦୂର ଜୟପୁର ଯିବାକୁ ଅସମର୍ଥତା ପ୍ରକାଶ କରି ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ ପରମବିଦ୍ୱାନ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱବେତ୍ତା ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରେରଣ କଲେ ।

ଜୟପୁର ଦରବାରରେ ପହଞ୍ଚି ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ମହାପୁରାଣକୁ ହିଁ ଅକୃତ୍ରିମ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ସ୍ପଷ୍ଟ ସନ୍ଦର୍ଭ ହେଉଛି ତାର ପ୍ରମାଣ ବୋଲି ନିବେଦନ କଲେ । କିନ୍ତୁ, ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟର ପଣ୍ଡିତମାନେ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ ହିଁ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିବାରୁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ସେମାନଙ୍କୁ ଭାଷ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଭାଷ୍ୟ କାହିଁ ? ରଚନା ହେବ କିପରି ? ଏଭଳି ଚିନ୍ତା ଓ ଅବସାଦଗ୍ରସ୍ତ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ସମସ୍ତ ନିବେଦନ କରି ତାଙ୍କରି ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ରାତ୍ରିର ଶେଷ ପ୍ରହରରେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ତାଙ୍କୁ ‘ନୂତନ ଭାବେ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କର, ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସଫଳ ହେବ ଏବଂ ତାହା ସର୍ବଜନାଦୃତ ହେବ’ ବୋଲି ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର କୃପା ଲାଭ କରି ତାଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରି ବଳଦେବ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଉପରେ ଭାଷ୍ୟ ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମାତ୍ର ତିନିମାସ ମଧ୍ୟରେ (କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଏକମାସ ମଧ୍ୟରେ) ସେ ଏହି ମହାନ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପନ୍ନ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୃପା ହେତୁ ଏହି ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କରି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହାକୁ ସମର୍ପଣ କରି ସେ ଏହାର ନାମ ‘ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ବୋଲି ରଖିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବହୁ ବିଖ୍ୟାତ ତଥା ଶ୍ରୀଳ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମହୋଦୟଙ୍କ ନିକଟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଏହି ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ହିଁ ଏହି ଭାଷ୍ୟର ଆଧାର ଥିଲା । ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଏହି ଭାଷ୍ୟକୁ ନିବେଦନ କରାଯିବାରୁ ଏହା ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୱତ୍ ମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମାଦୃତ ହେଲା । ପଣ୍ଡିତମାନେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ କଲେ ଏବଂ

ତାଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବୋଲି ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେହିଠାରୁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ‘ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଭାବରେ ଖ୍ୟାତ ହେଲେ ।

ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷବ ସଂପ୍ରଦାୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ହିଁ ଏହି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦର ପ୍ରଚାରକ । ନିଜର ଭକ୍ତ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ସମୟରେ ଉପଦେଶ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଥାନ୍ତି । କୁହାଯାଏ ଯେ, ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଠାରୁ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହ ଶ୍ରବଣ କରୁଥିବା ପାର୍ଷଦ ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ମିଶ୍ର ହିଁ ବଳଦେବ ରୂପେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷବ ସଂପ୍ରଦାୟର ଭାଷ୍ୟକାର ଭାବେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲେ ।

ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦବାଦ

ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦବାଦର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଭଳି ସେ ପ୍ରସ୍ଥାନ ତ୍ରୟୀ (ଉପନିଷଦ୍, ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର, ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତା) ଉପରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିନଥିଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶାରୀରିକ ଭାଷ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଅଦ୍ୱୈତବାଦ, ଶ୍ରୀମଦ୍ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରଞ୍ଜ ଭାଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱୈତବାଦ, ଶ୍ରୀମଦ୍ ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦ, ଶ୍ରୀମଦ୍ ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଣୁଭାଷ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତ ଆଦି ମତବାଦର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଚୈତନ୍ୟଦେବ ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦବାଦର ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଭାଷ୍ୟାଦି ରଚନା କରି ନଥିଲେ । ସେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ହିଁ ଆଧାର କରି ସ୍ୱାୟତ୍ ମତବାଦ ଉପସ୍ଥାପନା କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବହୁବର୍ଷ ପରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷବ ସଂପ୍ରଦାୟର ଏହି ଅଭାବକୁ ପୂରଣ କଲେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ହିଁ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷବ ସଂପ୍ରଦାୟର ଅଧିକୃତ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ ଭାବରେ ପରିଚିତ ହେଲା ।

ଏହି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ବିଷୟରେ ସମ୍ୟକ ସୂଚନା ଦେଇ କୁହାଯାଇଛି -

ଅଚିନ୍ତ୍ୟାଖିଲୁ ଯେ ଭାବାଃ ନ ତାଂସ୍ତତର୍କଣ ଯୋଜୟେତ୍

ପ୍ରକୃତଭ୍ୟଃ ପରଂ ଯତ୍ ତଦଚିନ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣମ୍ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥିବା ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ବିଭିନ୍ନ ଭାଷ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଜୀବ-ବ୍ରହ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ଦେଖା ଦେଇଥାଏ । ଶଙ୍କରଙ୍କର ଅଦ୍ୱୈତବାଦରେ ‘ଜୀବ ବ୍ରହ୍ମୈବନାପରଃ’ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିବାବେଳେ ଜୀବ-ବ୍ରହ୍ମକୁ ଅଲଗା ଅଲଗା ବୋଲି ଅନ୍ୟ କେହି ପ୍ରମାଣିତ କରିଥାଏ । ଏହିଭଳି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ମଧ୍ୟରେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶନରେ ଶତ୍ରୁର ଜୀବ ଏବଂ ଭେଦରେ ତିନିଗୋଟି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ସ୍ୱାକାର କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରକୃତିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପୃଥିବୀ ଆଦି ମହାଭୂତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଜଡ଼ତତ୍ତ୍ୱ । ଆବ୍ରହ୍ମକାଟ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ସର୍ବଜ୍ଞତ୍ୱାଦିଗୁଣ ସଂପନ୍ନ ଚିତ୍ତ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ

ବିଶିଷ୍ଟ ହେଉଛନ୍ତି ଈଶ୍ବର । ଈଶ୍ବରଙ୍କର ପରା, ଅପରା, ତଟସ୍ଥ ଭେଦରେ ତିନିଗୋଟି ଶକ୍ତି ରହିଛି । ଈଶ୍ବର ଜ୍ଞାନ, ଇଚ୍ଛା ଓ କ୍ରିୟା ତିନୋଟି ଧର୍ମ ବିଶିଷ୍ଟ । ପରାଶକ୍ତି ହେଉଛି ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଚିତ୍ ଶକ୍ତି ସ୍ୱରୂପା, ଅପରାଶକ୍ତି ହେଉଛି ମାୟା, ତଟସ୍ଥ ଶକ୍ତି ହେଉଛି ଜୀବ । ଶକ୍ତି ଶକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁଭଳି ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି ସେହିଭଳି ସମ୍ବନ୍ଧ ଈଶ୍ବର ଏବଂ ଚିତ୍ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି । ଜଳରେ ପଡ଼ିଥିବା ପ୍ରତିବିମ୍ବ ସହିତ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଯେପରି ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି, ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ମାୟାସହିତ ସେହିପରି ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ଏବଂ ତଟଗତ ଅଣୁ ପରମାଣୁ ସହିତ ଯେଉଁଭଳି ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି ସେହିଭଳି ଭାବରେ ତଟସ୍ଥ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କ ଜୀବ ସହିତ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି ।

ଏହି ପ୍ରକାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି - ଅଣୁପରମାଣୁ ଅଂଶ ଅଂଶ ଭାବରେ ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ମଧ୍ୟ । ବିମ୍ବ ଏବଂ ପ୍ରତିବିମ୍ବର ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେମିତି ଭିନ୍ନ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ସହିତ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ସେମିତି ଭିନ୍ନ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ ରହିଛି । ଶକ୍ତି ଏବଂ ଶକ୍ତିମାନ ମଧ୍ୟରେ ଯଦ୍ୟପି ଭେଦର କଟ୍ଟନା କରାଯାଇ ପାରିବ ତଥାପି ଶକ୍ତିର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଥିବାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ଜୀବ ଏବଂ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତଥା ଜଡ଼ ଓ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଥିବାର ଜଣାପଡୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭେଦ ରହିଛି । ଏହି ଭେଦାଭେଦ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଉଛି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ । ତେଣୁ ଏହି ବାଦ ହେଉଛି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦ ।

ବ୍ରହ୍ମର ସଗୁଣତ୍ୱ ନିର୍ଗୁଣତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀଜୀବପାଦ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ପରମାତ୍ମା ସଗୁଣ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରାକୃତ ଗୁଣ ରହିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ନିର୍ଗୁଣ । ପୁନରପି ସମସ୍ତ କଲ୍ୟାଣ ଗୁଣଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ସଗୁଣ ମଧ୍ୟ । ଶ୍ରୀହରି ଦେହ- ଦେହୀ ଭେଦ ଶୂନ୍ୟ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତ ଅବତାର ସେହି ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କର ଅଂଶ ବା କଳା, କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ । ତେଣୁ ଯାବତୀୟ ଉପାସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ପରମଉପାସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ । ଜୀବ ହେଉଛି ଈଶ୍ବରଙ୍କର ଅଶୁଶକ୍ତି । ଜୀବାତ୍ମା ନିତ୍ୟ ଅବିନାଶୀ । ସେହି ଜୀବାତ୍ମା ନିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ । ସତ୍ତ୍ୱାବୋ ଭଗବତ୍ ଦାସୋପବ୍ୟସ୍ତ । ଏହି ଜୀବ ତତ୍ତ୍ୱ ହେଉଛି ଭଗବାନଙ୍କର ଦାସ ।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ, ଉପମାନ, ଶବ୍ଦ, ଅର୍ଥାପରି, ଅନୁପଲକ୍ଷି, ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ଐତିହ୍ୟ ଏହିଭଳି ଆଠଟି ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟରୁ ଶବ୍ଦ ପ୍ରମାଣକୁ ହିଁ ଏହି ମତରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଏହି ଶବ୍ଦ ପ୍ରମାଣ ହିଁ ତତ୍ତ୍ୱ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ଅଟେ । କାରଣ ଋଷିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରସ୍ପର ମତାନିକେୟ ରହିଥିଲାପାରେ କିନ୍ତୁ ଅପ୍ରାକୃତ ନିତ୍ୟ ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ର ରଚିତ ପ୍ରମାଣ ହିଁ ପ୍ରମାଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ପ୍ରମାଣ ଯୋଗ୍ୟ ବସ୍ତୁ ହେଉଛି ପ୍ରମେୟ । ସେମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ପାଞ୍ଚ । ଯଥା - ଶ୍ଵର, ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଓ କର୍ମ ।

ଏହି ଜୀବତତ୍ତ୍ଵତଃ ଭଗବାନଙ୍କର ଦାସ । ଅନ୍ୟ କାହାର ନୁହେଁ । ସେହି ଜୀବ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଚରଣାବିନ୍ଦକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଶ୍ରୀ ଗୁରୁକୃପା ଲାଭ କରି ଶ୍ରୀ ହରିଭକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଲାଭ କରେ ।

ଏହି ଦର୍ଶନର ପ୍ରମୁଖ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ କୃତ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଭାଷ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ତାଙ୍କ ମତ ଅନୁସାରେ ଆତ୍ମସନ୍ନିବିଦ୍ୟା ଐକାନ୍ତିକ ପ୍ରେମ ସ୍ଵରୂପା ଭକ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତି ହେଉଛି ଜୀବର ପରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ସ୍ଵସ୍ଵରୂପକୁ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ଜୀବ ମାୟାଦ୍ଵାରା ଭ୍ରମିତ ହୋଇ ଜନ୍ମ-ଜରା-ମରଣଚକ୍ରରେ ନିଜକୁ ନିଷେପ କରିଥାଏ । ଏହି ସ୍ଵରୂପ ବିସ୍ମୃତ ପଞ୍ଚବର୍ଗ ଅବିଦ୍ୟା ଦ୍ଵାରା କୁମଣ୍ଡଳ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା - ଦେହେନ୍ଦ୍ରିୟାନ୍ତଃକରଣ ପ୍ରାଣାଧୀନତା ପରିଣେଷେ ସ୍ଵରୂପ ବିସ୍ମୃତିଃ, ଏହି ସ୍ଵରୂପ ବିସ୍ମୃତି ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ଵାରା ବା ଗୁରୁକୃପା ବଳରେ ନଷ୍ଟ ହୁଏ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଦ୍ଵାରା ଜୀବ ସ୍ଵରୂପ ସ୍ମୃତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହା ଦ୍ଵାରା ହିଁ ଆତ୍ମସନ୍ନିବିଦ୍ୟା ଦୃଢ଼ ନିବୃତ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ଭଗବତ୍ ପ୍ରୀତି ସ୍ଵରୂପା ଏହି ଭକ୍ତି ଚତୁର୍ବିଧ ମୁକ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଏ । ଯଥା :-

ହରେଭକ୍ତିଃ ହରେଦାସ୍ୟଂ ବରେଷୁ ଚ ବରଂ ବରମ୍ ।

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଞ୍ଚବିଧା ମୁକ୍ତେ ହରେଭକ୍ତିଃ ଗରୀୟସୀ ।

ପରିଣେଷରେ ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତିକି ସାର ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ -

‘ଆରାଧ୍ୟୋ ଭଗବାନ ବ୍ରଜେଶ୍ଵରନୟଃ ତତ୍ତ୍ଵାମ ବୃନ୍ଦାବନମ୍ ।

ରମ୍ୟା କାଚିଦୁପାସନା ବଧୂବରା ବର୍ଗେଶ ଯା କଞ୍ଚିତା,

ଶାସ୍ତ୍ର ଭାଗବତଂ ପ୍ରମାଣମମଲଂ ପ୍ରେମ ପୁମାର୍ଥୋ ମହାନ୍

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହୋପଦେଶ୍ଚାର୍ଯ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚିତଂ ତତ୍ରାଦରଃ ନ ପରଃ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଚରଣାଶ୍ରିତ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ସହିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ, ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳୀ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ୟ ଗାଂଠି ଅମୂଲ୍ୟ ସ୍ଵରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥରତ୍ନ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜନ ସମାଜକୁ ସମର୍ପଣ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ କୃପାପ୍ରାପ୍ତ କରିଥିବାରୁ ସେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଖ୍ୟାତ ।

ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେ ବିଦବତାର ଅଧିକାରୀ ଏହି ଭକ୍ତ ଶିରୋମଣି ସବୁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଚରଣ କମଳରେ ଆମର କୋଟି କୋଟି ପ୍ରଣାମ ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ଚୈତନ୍ୟ ଚରଣ ଦାସ

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ଓଡ଼ିଶାର ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ରେମୁଣା ନିକଟସ୍ଥ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଉତ୍କଳ ଭୂମିରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଚିଲିକାହ୍ରଦ ନିକଟସ୍ଥ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଙ୍କାର, ନ୍ୟାୟ ପ୍ରଭୃତି ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ତତ୍ତ୍ଵବାଦୀ ସଂପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ଜଣେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଠାରୁ ଦାକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ସେହି ସମୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମସ୍ଥ ବିଦ୍ଵାନ୍ ମଣ୍ଡଳିଙ୍କୁ ଶାସ୍ତ୍ରଯୁକ୍ତିରେ ପରାସ୍ତ କରି ତତ୍ତ୍ଵବାଦୀମାନଙ୍କର ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । କେତେବର୍ଷ ପରେ ସେ, ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ମୁରାରିକ ପୁଣିଷ୍ଠ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀପାଦ ଜୀବଗୋସ୍ଵାମୀଙ୍କ ରଚିତ ଷଟ୍‌ସନ୍ଦର୍ଭ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗୀ ହୋଇ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ନିକଟରୁ ଦାକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତାପରେ ସେ ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳକୁ ଗମନ କରି ସେଠାରେ ବାସ କଲେ । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ଵକାଳରେ ଦିଲ୍ଲୀ ବାଦ୍‌ଶାହଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଅତ୍ୟାଚାର ହେତୁ ଜୟପୁର ରାଜା କୃନ୍ଦାବନରୁ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଜୀଉଙ୍କୁ ଆଣି ନିଜ ମହଲରେ ରଖିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ସେବା ପାଇଁ ସେ ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ସେବକମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏକ ସମୟରେ ଗଲ୍‌ତାଗାଦୀର ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟ ଅନୁଗତ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଉଙ୍କ ସେବକମାନଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, ‘ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର କେଉଁ ସଂପ୍ରଦାୟ ? ସେମାନେ କହିଲେ, ଆମେମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟସଂପ୍ରଦାୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏହା ଶ୍ରବଣ କରି ସେମାନେ କହିଲେ ଯେ ଶ୍ରୀରାମାନୁଜ, ଶ୍ରୀମଧ୍ଵାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ସ୍ଵାମୀ, ଶ୍ରୀନିୟାଦିତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଚତୁଃ ସଂପ୍ରଦାୟ ସୁପରିଚିତ । ଆମେମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ନାମ ଶୁଣି ନାହିଁ । ଉକ୍ତ ବିଷୟ ନେଇ ଉଭୟ ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ଯୁକ୍ତିତର୍କ ଚାଲିଲା । ଶ୍ରୀକୃନ୍ଦାବନବାସୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଏହି ସମ୍ପାଦ ପହଞ୍ଚିଲା । ଏହାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ସେମାନେ ତଥା ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଠାରୁ କୃନ୍ଦାବନରୁ ଶ୍ରୀବଳଦେବଙ୍କୁ କେତେଜଣ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ସହିତ ଜୟପୁରକୁ ପଠାଇଲେ । ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜୟପୁରରେ ପହଞ୍ଚିବିପକ୍ଷ ଦଳଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମଉରାଗଚତୁରୁ

ପ୍ରମାଣ ଉଦ୍ଧାର କରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ସେମାନେ କହିଲେ, ଆପଣ ବେଦୋକ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କହନ୍ତୁ । ଶ୍ରୀପାଦ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର, ଉପନିଷଦ୍ ଓ ଶ୍ରୀମଦଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଆପଣ ଏହି ତିନି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ସଭା ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଇଲେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବୁ । ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସେମାନଙ୍କର ତର୍କ ଶ୍ରବଣ କରି ଦୁଃଖର ସହିତ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି କହିଲେ - ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ମୋତେ ଅନ୍ତତଃ ତିନିମାସ ସମୟ ଦିଅନ୍ତୁ । ତାପରେ ସେ ମନ୍ଦିରକୁ ଗମନ କରି ଉପବାସପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ ।

କେତେଦିନ ପରେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଜୀଉ ସ୍ୱପ୍ନରେ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ - ‘କୁରୁ କୁରୁ’ । ତାହା ଶ୍ରବଣ କରି ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତ ଲକ୍ଷଦେବଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅଳ୍ପ କେତେଦିନ ପରେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଦେବ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ଦେଲେ, ‘କୁରୁ ତବ ଭବିଷ୍ୟତି ।’ ଉକ୍ତ ଅସ୍ପଷ୍ଟବାଣୀ ଶୁଣି ତାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଶୟ ଦୂର ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ଅତି ବ୍ୟାକୁଳତା ସହିତ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କଲେ । କରୁଣାମୟ ପ୍ରଭୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାଷାରେ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରାଣି ବ୍ୟାଚକ୍ଷ, ତଦ୍ ଭାଷ୍ୟଂ ତେ ସେତଦ୍ୟତି ।’ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ତାହା ଶ୍ରବଣ କରି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ସେଠାରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେ କେତେଦିନ ମଧ୍ୟରେ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଶ୍ରୀମଦଗବଦ୍‌ଗୀତା ଓ ଉପନିଷଦ୍‌ର ଭାଷ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ କୃପାରୁ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ସେ ଉକ୍ତ ଭାଷ୍ୟତ୍ରୟକୁ ନେଇ ସଭାରେ ବିପକ୍ଷ ଦଳଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ । ସମସ୍ତେ ତାହା ଦର୍ଶନ କରି ବିସ୍ମିତ ହେଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟକୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଂପ୍ରଦାୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । କଥିତ ଅଛି, ଜୟପୁରର ବିଦ୍ୱାନ୍ ମଣ୍ଡଳୀ ସଭାରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲେ ଯେ ‘ଆମ୍ଭେମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ ଶ୍ରୀବଳଦେବଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିବୁ ।’ ସେମାନେ ପରାଜିତ ହୋଇ ଉକ୍ତ ବିଷୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ନମ୍ରତା ସହ ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ କହିଲେ, ‘ଶ୍ରୀଗୋପାଳଜୀଉଙ୍କ ଆରତି ପ୍ରଥମେ ହେବ ।’ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଦେବ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧି ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ଶେଷଭାଗରେ ସେ ତାହା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

“ବିଦ୍ୟାଭୂପଂ ଭୂଷଣଂ ମେ ପ୍ରଦାୟ ଖ୍ୟାତିଂ ନିନ୍ୟେ ତେନା ଯୋ ମାମୁଦାରାଃ ।

ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦସ୍ୱପ୍ନନିର୍ଦ୍ଦେଶଭାଷ୍ୟୋ ରାଧାବନ୍ଧୁର୍ବିଶ୍ଵରାଜଃ ସ ଜାୟାତ୍ ॥”

ସେ ଜୟପୁର ସଭାରେ ବିଜୟୀ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଲେଖିଥିଲେ, ସେଥିରେ ନିଜର ପୂର୍ବ ନାମ ‘ଦାମୋଦର ବିପ୍ର’ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ବୋଲି ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ସେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଯଥା:- ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ (ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ), ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ (ଭାଷ୍ୟପୀଠକ), ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମତକ, ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ,

ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ, କାବ୍ୟ କୌସୁଭ, ବ୍ୟାକରଣ କୌମୁଦୀ, ପଦ କୌସୁଭ, ବୈଷ୍ଣବନନ୍ଦିନୀ (ଶ୍ରୀମଭାଗବତ ଦଶମସ୍କନ୍ଧର ଟୀକା), ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳତାପନୀ ଭାଷ୍ୟ, ଈଷାଦି ଦଶୋପନିଷଦ୍ ଭାଷ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ଗୀତାଭୁଷଣ ଭାଷ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁସହସ୍ର ନାମ ଭାଷ୍ୟ (ନାମାର୍ଥ ସୁଧା), ଶ୍ରୀ ସଂକ୍ଷେପ ଭାଗବତାମୃତ ଚିପ୍ପଣୀ (ସାରଙ୍ଗରଙ୍ଗଦା), ତତ୍ତ୍ୱସନ୍ଦର୍ଭ ଟୀକା, ସ୍ତବମାଳା ବିଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ (ଶ୍ରୀପାଦ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀକୃତ ସ୍ତବମାଳାର), ନାଟକ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଟୀକା, ଛନ୍ଦକୌସୁଭ ଭାଷ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦଶତକ ଟୀକା, ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ଟୀକା, ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀର ଟୀକା - କୃଷ୍ଣାନନ୍ଦିନୀ, ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟର ଟୀକା - ସୁଷ୍ମା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନର ଟୀକା - ସୁଷ୍ମା ଇତ୍ୟାଦି । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଶ୍ରୀମଭାଗବତର ଟୀକା ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ । ସେ କ୍ଷତ୍ରସନ୍ଦର୍ଭ ଓ କ୍ରମସନ୍ଦର୍ଭର ଟୀକା ରଚନା କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ତିରୋଭାବ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ପ୍ରଭାବରୁ ଜୟପୁର, କରୋଲି, ଶ୍ରୀଧାମବୃନ୍ଦାବନର ମୁଖ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ଦେବାଳୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଶ୍ରୀବିଗ୍ରହଙ୍କ ସେବା ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ମତବାଦ

ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦ - ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଅଘଟନ-ଘଟନ-ପଟୀୟସା ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଶକ୍ତି ପ୍ରଭାବରୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାନୀୟ ଭଗବାନଙ୍କଠାରୁ ରଶ୍ମିସ୍ଥାନୀୟ ଜୀବସମୂହ ଅପୃଥକ୍ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପୃଥକ୍ । (ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣକୃତ ତତ୍ତ୍ୱସନ୍ଦର୍ଭ ଟୀକା-୪୩ ଅନୁ, ୯୩-୯୪ ପୃଷ୍ଠା) ।

ନାମାନ୍ତର ଦୈତବାଦ - ଯାନି ଶାସ୍ତ୍ରତାପୂର୍ଯ୍ୟନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ଷଡ୍-ବିଧାନି ଲିଙ୍ଗାନି ସୂତାନି ତାନ୍ୟପି ଦୈତ ଏବ ବିଲୋକ୍ୟନ୍ତେ । ଯାନି ତ ତଦଦୈତବୋଧକାନି ବାକ୍ୟାନି କୃଚିଦ୍‌ବ୍ୟାକ୍ଷ୍ୟନ୍ତେ, ତାନି ତଦ୍ଭାକ୍ତାୟତ-ବୃତ୍ତିକତ୍-ତଦ୍‌ବ୍ୟାପ୍ୟତ୍ୱାଦିଭିଃ ଶାସ୍ତ୍ରକୃତୈବ ସଙ୍ଗମୟିଷ୍ୟନ୍ତେ ।’ (ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ - ୧/୧୨୨); ‘ଜୀବାଦାନାଂ ତ୍ରୟାଶାମଭେଦାସିଦ୍ଧେଃ ସ୍ୱରୂପତୋ ଭେଦଃ ସିଦ୍ଧଃ ।’ (ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ ୮/୨୭, ବେଦାନ୍ତସ୍ୟମନ୍ତକ ୩ୟ-୪ର୍ଥ-କିରଣ) ।

ସମ୍ବନ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱ - ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ । ବିଶୁଦ୍ଧାନନ୍ତଗୁଣ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଅନନ୍ତଶକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ (ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ-୧-୧-୧) ବିଭୁବିଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ସାର୍ବଜ୍ଞାଦି ଗୁଣବାନ୍ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଈଶ୍ୱର । (ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ ୨ୟ କିରଣ) । ଶ୍ରୀରାଧାବନ୍ଧୁ ଗୋବିନ୍ଦ ବା ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର (ଗୋ: ଭାଷ୍ୟ ଉପସଂହାର, ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ - ୮/୨୪) । ତିନୋଟି ଶକ୍ତି - ‘ପରା’ ସ୍ୱରୂପଶକ୍ତି ବା ବିଷ୍ଣୁ ଶକ୍ତି; ‘ଅପରା’ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞାତ୍ମା ଜୀବଶକ୍ତି, ‘ଅବିଦ୍ୟା’ କର୍ମଜ୍ଞା ବା ମାୟାଶକ୍ତି । ପରାଶକ୍ତି ତ୍ରିବିଧା-ହ୍ରଦିନୀ, ସନ୍ଧିନୀ, ସମ୍ବିତ୍ । ପରଜ୍ଞା ଶକ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ ରୂପେ ଶ୍ରୀହରି ଜଗତର ‘ନିର୍ମିତ୍ତ କାରଣ’ ଏବଂ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞାତ୍ମା ଓ ଅବିଦ୍ୟାତ୍ମା ଶକ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ ରୂପରେ ‘ଉପଦାନ କାରଣ’ ଅଟନ୍ତି । (ଗୋ:ଭା: ୧/୪୨୭, ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ - ୨/୯/୧୦) ।

ମାୟା - ମାୟା ବିଚିତ୍ର ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ପରମେଶ୍ୱରୀ ଶକ୍ତି । ଏହି-ଶକ୍ତି ସତ୍ୟ । ମାୟା ଅନିର୍ବଚନୀୟା ନୁହେଁ; କାରଣ ମାୟାର ସଦସଦ୍‌ବିଲକ୍ଷଣ ଅର୍ଥ କେଉଁଠାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ମାୟା ଶବ୍ଦର ସ୍ୱରୂପ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଅନିର୍ବାଚ୍ୟତା ନୁହେଁ । ଯେହେତୁ ମାୟା ଶବ୍ଦ ଦମ୍ଭାଦି ନାନା ଅର୍ଥର ବାଚକ, ବାଚ୍ୟ ବସ୍ତୁ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ, ବେଦର ଅପ୍ରମାଣ୍ୟତା ହେତୁ ନାସ୍ତିକତାପରି ହୁଏ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ - ୬/୫୪) ।

ଜୀବ ବା ଆତ୍ମା - ଜୀବ-ଅଶୁ ଚୈତନ୍ୟ, ନିତ୍ୟ, ବହୁ, ଅନନ୍ତ, ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଅଂଶ, ଭଗବତ୍ ଦାସ । ଜୀବସମୂହ ସ୍ୱରୂପତଃ ଅଭିନ୍ନ ବା ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱରୂପ, ଜ୍ଞାତା, କର୍ତ୍ତା, ଭୋକ୍ତା, ଅଶୁ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କର୍ମ ଓ ସାଧନାନୁସାରେ ଭିନ୍ନ । ମୁକ୍ତ ଜୀବଗଣ ଭକ୍ତିର ତାରତମ୍ୟ ଅନୁସାରେ ପରସ୍ପର ଭିନ୍ନ । ନିତ୍ୟମୁକ୍ତ, ବନ୍ଧମୁକ୍ତ, ବନ୍ଧ ଭେଦରେ ଜୀବଗଣ ତ୍ରିବିଧ । (ବେଦାନ୍ତ ସାମନ୍ତକ-ମାୟା କିରଣ) । ଜୀବର ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠତ୍ୱ ଓ ବ୍ରହ୍ମବ୍ୟାପକତ୍ୱ ହେତୁ ତାହାର ବ୍ରହ୍ମାତ୍ମକତା; ବସ୍ତୁତଃ ଜୀବ ସ୍ୱୟଂ ‘ବ୍ରହ୍ମ’ ନୁହେଁ । ବ୍ରହ୍ମର ଶକ୍ତି ରୂପେ ତତ୍ତ୍ୱଂଶ । (ସିଃର: ୬-୨୮, ୮/୫-୧୫, ୮/୧୪) ।

ଜଗତ - ସତ୍ୟସ୍ୱରୂପ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଶକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟ ଜଗତ ‘ସତ୍ୟ’, ଜନ୍ମାଦି ଅନିତ୍ୟତ୍ୱ ବ୍ୟାପ୍ୟ; ‘ସତ୍ୟତ୍ୱ’ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟ ସାଧାରଣ, ଅତଏବ ‘ଜଗତ’ ସତ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ‘ଅନିତ୍ୟ’ ଜଗତ ବ୍ରହ୍ମାଧୀନ ହେତୁ ‘ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱରୂପ’ (ସିଃରତ୍ନ: - ୬/୪୩, ୬/୨୭) ।

ଜଗତ କାରଣ - ଜଗତ, ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଓ ଉପାଦାନତ୍ୱ ପାରମର୍ଥକ କାର୍ଯ୍ୟ (ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ - ୮/୩), ପରାଖ୍ୟ ଶକ୍ତିମାନ ରୂପେ ବ୍ରହ୍ମ ।

ଅଭିଧେୟ - ଅକୈତବ୍ୟ ଭକ୍ତି (ଗୋ: ଭାଷ୍ୟ - ୪/୪/ ଉପକ୍ରମ), ସାଧନକ୍ରମ; ଯଥା - ସାଧୁସଙ୍ଗ ଓ ସାଧୁ ସେବା, ତାହାଦ୍ୱାରା ସ୍ୱ-ସ୍ୱରୂପ-ବୋଧ, ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପବୋଧ ଓ ଉଭୟଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧଜ୍ଞାନ, ତଦ୍‌ବିତର ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକର ବିତୃଷ୍ଣାପୂର୍ବକା ଭକ୍ତି, ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରେମ ରୂପରେ ବରଣ ଏବଂ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର (ଗୋ: ଭାଷ୍ୟ - ୩/୩/୫୪) ।

ପ୍ରୟୋଜନ - ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ତଥା ପରସ୍ପର ହର୍ଷାତିଶୟ । (ଗୋ: ଭାଷ୍ୟ- ୧/୧ ଉପକ୍ରମ; ୪/୪ ଉପକ୍ରମ) ।

ଇଷ୍ଟ - ଶ୍ରୀଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର (ଗୋ: ଭାଷ୍ୟ- ୪/୩ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ; ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ ୧ମ ପାଦ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ) ।

ଶାସ୍ତ୍ର ବା ପ୍ରମାଣ - ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ , ଅନୁମାନ ଓ ଶବ୍ଦ, ଏହି ତ୍ରିବିଧ ପ୍ରମାଣ । ତଦ୍‌ଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୁତି ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରମାଣ (ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ - ୯) । ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ର- ଶ୍ରୁତି, ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର, ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା, ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ରନାମ, ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତ ।

ଭାଷ୍ୟନାମ - ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ।

ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ - ବିଭୁ; ବିଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ସର୍ବଜ୍ଞାଦି ଗୁଣଯୁକ୍ତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ଅଚିତ୍ୟ

ଅନନ୍ତ ଗୁଣ ଓ ଶକ୍ତିର ଆଧାର ‘ସର୍ବେଶ୍ୱରେଶ୍ୱର’ (ବେଦାନ୍ତ ସାମନ୍ତକ ୨ କିରଣ, ୨-୮) । ବ୍ରହ୍ମ ‘ସଗୁଣ’ ଓ ‘ନିର୍ଗୁଣ’ । ସଗୁଣ ଅପ୍ରାକୃତ ଗୁଣବାନ୍ ଏବଂ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରାକୃତ ଗୁଣଶୂନ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ସଗୁଣ ଅପ୍ରାକୃତ ଗୁଣବାନ୍ ଏବଂ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରାକୃତ ଗୁଣଶୂନ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ସ୍ୱରୂପାନ୍ୱୟ ଅପ୍ରାକୃତ ଅନନ୍ତଗୁଣ ରତ୍ନାକର ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ ୪/୫-୧୧ ଅନୁ) । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଗୁଣ ଓ ଶକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ, ବ୍ରହ୍ମ ଯୁଗପତ୍ ସତ୍ ଓ ସରାବାନ୍; ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଜ୍ଞାତା, ଆନନ୍ଦ ଓ ଆନନ୍ଦମୟ । ବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଗୁଣ, ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ନାହିଁ ବିଶେଷ ମାତ୍ର ଅଛି । ବିଶେଷ - ଭେଦ ପ୍ରତିନିଧି ବା ଆପାତ ଭେଦର ପ୍ରତୀକାରକ । (ସି: ରତ୍ନ - ୧/୧୯) ।

ଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ - ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଓ କର୍ମ, ଏହି ଚାରୋଟି ଶକ୍ତିମାନ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଶକ୍ତି । (ଗୋ: ଭା: ୧/୧/୧) । ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକା ‘ନିମିତ୍ତ’ କାରଣତ୍ୱ; ଜୀବ-ପ୍ରକୃତିର ଶକ୍ତିମାନ ରୂପରେ ବ୍ରହ୍ମ ‘ଉପାଦାନ’ କାରଣତ୍ୱ । (ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ - ୧/୪/୨୬, ୨/୧/୨୦) ।

‘ତତ୍ତ୍ୱମସି’ ବ୍ୟାଖ୍ୟା - ବ୍ରହ୍ମ ସାମ୍ୟ ହିଁ ‘ତତ୍ତ୍ୱମସି’ ପ୍ରକୃତି ବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭେଦ ରାହିତ୍ୟ ନୁହେଁ । (ସି: ରତ୍ନ ୬/୨୨) । ବ୍ରହ୍ମାୟତ୍ତ ବୃତ୍ତିକତ୍ୱାଦି ଦ୍ୱାରା ଭେଦରେ ‘ଅଭେଦ’ ଜ୍ଞାନବୋଧକ; ବ୍ରହ୍ମାଧୀନ ହେତୁ ‘ବ୍ରହ୍ମାଭିନ୍ନ’ । ଏହି ଅଭେଦବାଦ ଭକ୍ତିର ହିଁ ପ୍ରକାଶ ବିଶେଷ, ଭୂତଶୁଦ୍ଧିବତ୍, ଭକ୍ତିଯୋଗର ପ୍ରକାଶ ବିଶେଷ; ‘ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାକାରୋଽସି’ (ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ - ୩/୩/୪୬, ତତ୍ତ୍ୱସନ୍ଦର୍ଭ ଟୀକା - ୪୩ ଅନୁ) ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱ ଆଧାରିତ ‘ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ’

● ତପନ କୁମାର ଶତପଥୀ, ଓ.ଏ.ଏସ୍

ଧର୍ମଃ ତୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ଭଗବତ୍ ପ୍ରଣୀତଃ,
ନ ବୈ ବିଦୁଃ ରକ୍ଷୟଃ ନାହଂ ଦେବାଃ ।
ନ ସିଦ୍ଧାଃ ମୁଖ୍ୟାଃ ଅସୁରାଃ ମନୁଷ୍ୟାଃ,

କୃତୋହନୁ ବିଦ୍ୟାଧରଃ ଚାରଣାଦୟଃ । (ଶ୍ରୀ ଭା- ୬/୩/୧୯)

ଅପୌରୁଷେୟ ପରମଶାସ୍ତ୍ର ସର୍ବସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିରୋମଣି ଶ୍ରୀମତ୍ ଭାଗବତର ଏହି ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧ ସତ୍ୟରୁ ‘ସତ୍ୟଂ ପରଂ ଧାମହି’ ଶ୍ରୀ ଭଗବାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆଚରିତ ଓ ପ୍ରଚାରିତ ଧର୍ମ ଯେ ଭାଗବତ ଧର୍ମ- ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ତପସ୍ୟାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ନିଜ ଭୁବନ ବୈକୁଣ୍ଠ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଓ ନିଜର ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଯନ ବିଗ୍ରହ ଦର୍ଶନ ପ୍ରଦାନ କରାଇ ସ୍ୱ ଭଜନ ପ୍ରଣାଳୀ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ।

ଜ୍ଞାନଂ ପରମଂ ଗୁହ୍ୟଂ ମେ ଯତ୍ ବିଜ୍ଞାନ ସମନ୍ୱିତମ୍,

ସ ରହସ୍ୟଃ ତଦଙ୍ଗମ୍ ତ ଗୁହ୍ୟାଣଂ ଗଦିତଂ ମୟା ।

ଯାବନ୍ମହଂ ଯଥାଭାବୋ ଯଦ୍ ରୂପ ଗୁଣ କର୍ମକଃ,

ତଥୈବ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନଂ ଅସ୍ତୁ ତେ ମଦନ୍ତୁଗ୍ରହାତ୍ । (ଶ୍ରୀ ଭା - ୨/୯/୩୦, ୩୧)

ଭଗବାନ ଏଠାରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି ଯେ, ମୋର ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରସାଦରୁ ତୁମ୍ଭେ ମୋର ସ୍ୱରୂପ, ରୂପ, ଗୁଣ ଓ ଲୀଳା- ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନ ଲାଭ କର । ଏହି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାକୁ ବ୍ରହ୍ମା ସାତଗୋଟି ଜନ୍ମରେ ଏହି ଜଗତରେ ପ୍ରସାରିତ କରିଥିଲେ ।

ବିଶ୍ୱର ସ୍ରଷ୍ଟା ଆଦିଦେବ ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମରେ ଏହି ନିଗୁଡ଼ ଅଦୃଶ୍ୟଜ୍ଞାନ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ନିର୍ଯ୍ୟାସକୁ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଅଥର୍ବ ପ୍ରଭୃତି ରକ୍ଷିମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । (୧)
ଏହାଙ୍କଠାରୁ ବୈଶାମୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବଗଣ ଏହି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ଲାଭ କଲେ । ସମୟକ୍ରମେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ବିଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ହୋଇଯିବାରୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଚାକ୍ଷୁସ ଜନ୍ମରେ ବାଳଶୈଳ୍ୟା ରକ୍ଷିଗଣ ଚତୁଃସନକ ଏହି ବିଦ୍ୟାକୁ ଲାଭ କରି ଜଗତରେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । (୨)
ବ୍ରାହ୍ମାଙ୍କର ତୃତୀୟ ବାଚିକଜନ୍ମରେ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣଙ୍କଠାରୁ ସୁପନ୍ନ ରକ୍ତବେଦ ‘ଆକର’ ମନ୍ତ୍ର

ଲାଭ କଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବାୟୁକଠାରୁ ବିନ୍ଦୁସାଗି ଗଣ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ରତ୍ନାକର ଏହି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ଲାଭ କଲେ । ରତ୍ନାକରଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟର ଉତ୍ତର ଓ ଏହି ସଂପ୍ରଦାୟର ପ୍ରଧାନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ରଙ୍ଗପୀଠ ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରମୁଖ ପୀଠ ଅଟେ । ରାମାନୁଜଙ୍କ ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟରେ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ଏହାର ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତିପଳିତ । (୩) ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରବଣ ଜନ୍ମରେ ଆରଣ୍ୟକ ସହିତ ବେଦଶାସ୍ତ୍ରର ଶାଶ୍ୱତ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ଏହି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ସତ୍ୟଯୁଗରେ ବ୍ରହ୍ମା ବିଭିନ୍ନ ଚାରିଗୋଟି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ସେହି ଗୁରୁ ପରମ୍ପରା କ୍ରମରେ ସ୍ୱାରୋଚିଷ ମନୁ, ଶଙ୍ଖପଦ, ସୁବର୍ଣ୍ଣାଭ ଜତ୍ୟାଦି ବଂଶାନୁକ୍ରମେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରକୁ ଜଗତରେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । (୪) ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ପଞ୍ଚମ ନାବତ୍ୟ ଜନ୍ମରେ ନାରାୟଣଙ୍କଠାରୁ ସନତକୁମାର ଏହି ଐକାର୍ଥକ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କଠାରୁ କୁମାରୟରେ ବୀରଣ, ଭୈରବ ଓ କୃଷ୍ଣ ଏହି ଧର୍ମରେ ତ୍ରେତାଯୁଗ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରା କ୍ରମରେ ଜଗତ କଲ୍ୟାଣାର୍ଥେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର କରିଆସୁଛନ୍ତି । (୫) ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଷଷ୍ଠ ଅଷ୍ଟକ ଜନ୍ମରେ ବହିର୍ସର୍ ଓ ଅବିକମ୍ପନ ପ୍ରଭୃତି ଏହି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସାମବେଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବୈଦିକ ଧ୍ୱନିତତ୍ତ୍ୱର ଉତ୍ତର ହୋଇଥିଲା । (୬) ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ସପ୍ତମ ପାଦୁକ ଜନ୍ମରେ ଦକ୍ଷ ପ୍ରଜାପତି, ଆଦିତ୍ୟ ବୈବଶ୍ୱତ ମନୁ, ଇକ୍ଷ୍ବାକୁ ପ୍ରଭୃତି ପରମ ଭାଗବତଗଣ ଏହି ଜଗତରେ ପରମ୍ପରା କ୍ରମରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । (୭)

ପଦ୍ମପୁରାଣ ବ୍ୟକ୍ୟ ‘ଶ୍ରୀ ବ୍ରହ୍ମରୁଦ୍ର ସନକଃ ବୈଷ୍ଣବଃ କ୍ଷିତିପାବନଃ’ରୁ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହେଉଛି ଯେ, ଚାରିଗୋଟି ମୁଖ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପଦ୍ମପୁରାଣ ରଚନାକାଳ ବେଳକୁ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ସେହିପରି ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ରାମାନୁଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ରୂପରେ ସୁବିଦିତ, ବ୍ରହ୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ରୁଦ୍ର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ସନକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ନିର୍ମାର୍ଜକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ରୂପରେ ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପ୍ରମୁଖ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ କାଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ପ୍ରଥମେ ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ୱାମୀ, ତତ୍ପରେ ନିର୍ମାର୍ଜ, ପରେ ପରେ ରାମାନୁଜ ଓ ପରିଶେଷରେ ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟଙ୍କର ଜନ୍ମକାଳ ଆସିଥାଏ । ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ‘ସର୍ବଜ୍ଞସୁକ୍ତ’ ନାମକ ଏକ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ଓ ଏହା ଶୁଦ୍ଧାଦ୍ୱୈତବାଦ ରୂପରେ ସୁବଦିତ ହେଲା । (୮) ଏହାଙ୍କ ଅନୁସୂତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମୁଦ୍ର ଓ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ୍‌ର ଅନୁରୂପ । (୯) ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଆରାଧ୍ୟବେଦନା ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହଦେବ । ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ଭାଷ୍ୟକାର ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ମୂଳତଃ ପୁରୀ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନପୀଠରୁ ଦାକ୍ଷିତ ହେଲେ ହେଁ ସେ କେବଳାଦ୍ୱୈତବାଦ ବା ଆଦି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ମାର୍ଗ ଅନୁସରଣ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଟୀକାରୁ ମିଳେ ନାହିଁ ଓ ସେ ନିଜ ଉପାସ୍ୟ ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହ ଦେବଙ୍କ

ଆନୁଗତ୍ୟରେ କପିଳାସ ପୀଠର ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ମଠଠାରେ ଶୈବ ପରମ୍ପରାରୁ ବିରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ବୈଷ୍ଣବ ମାର୍ଗରେ ଶୁଦ୍ଧାଦୈତ ବୈଷ୍ଣବ ତତ୍ତ୍ୱ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉପରେ ଆଧାରିତ ସର୍ବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସମ୍ମତ ଭାଷ୍ୟମାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ, ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ ଏହି ଶୁଦ୍ଧାଦୈତ ବୈଷ୍ଣବ ମତବାଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପ୍ରଚାରକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । (୧୦)

ଶ୍ରୀ ନିୟାକାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଏକ ଭାଷ୍ୟ ‘ପାରିଜାତ ସୌରଭ’ ରଚନା କରି ତହିଁରେ ଦୈତାଦୈତବାଦକୁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଛନ୍ଦୋଜ୍ଞ ଉପନିଷଦ୍ୱର ସପ୍ତମ ପ୍ରପାଠର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱାନୁରୂପ । (୧୧) ସେହିପରି ରାମାନୁଜ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟର ରଚୟିତା ଓ ବିଶିଷ୍ଟାଦୈତବାଦର ପ୍ରଚାରକ ଅଟନ୍ତି । ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥ ଶ୍ରୀ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ସୂତ୍ରଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ଦୈତବାଦର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରଧାନ ପୀଠ ଉଡିସା ଓ ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଅଟନ୍ତି । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଏହି ଉଡିସା ପୀଠ ବହୁବର୍ଷ ଧରି ଜ୍ଞାନାହରଣ ଓ ତତ୍ତ୍ୱମାମୀଂସାର ଏକ ପ୍ରମୁଖ କେନ୍ଦ୍ର ରୂପରେ ବହୁବର୍ଷ ଧରି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରିଥିଲା । ଏହା ସମଗ୍ର ଜଗତରେ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଭାବଧାରାର ଏକ ଯଶସ୍ୱୀ ପୀଠ ରୂପରେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାନ୍ତର୍ଗତ ରେମୁଣା ସମାପବର୍ତ୍ତୀ ଏକ କୁଳାନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାରବ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କାର ସହିତ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କତିପୟ ବିଜ୍ଞ ପ୍ରାଞ୍ଜ ଗବେଷକ ତାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡାୟତ ବଂଶରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ହେଁ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥାନୁଯାୟୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଯୁବକମାନଙ୍କର ବେଦବିଦ୍ୟା ଅଧ୍ୟୟନାଦି ଅଧିକ ସହଜ ହୋଇଥିବାରୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳରେ ଜାତ ହୋଇଥିବା ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ । ରେମୁଣା ନିକଟରେ ଅନେକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନ ଓ ବିଶେଷତଃ ମରେଜଗାଁରେ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏହି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା ସମ୍ଭବପର । ଏହି ରେମୁଣା କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପୀନାଥ ମନ୍ଦିର ନିମନ୍ତେ ଭାରତବିଖ୍ୟାତ । ବୈଷ୍ଣବ ଭାବଧାରାରେ ମହିମାନ୍ବିତ ଏହି ପୀଠ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ବା ମତାନ୍ତରରେ ଖ୍ରୀ ୧୬୮୫ରେ ଏହି ପ୍ରଖ୍ୟାତ ବିଦ୍ୱାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲା ।

ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ସେ ନ୍ୟାୟ, ମାମାଂସା, ଦର୍ଶନ, ବେଦ, ଉପନିଷଦ ପ୍ରଭୃତି ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପ୍ରଥମେ ଶଙ୍କରଭାଷ୍ୟ ଓ ପରେ ମଧ୍ୱଭାଷ୍ୟ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ମାଧ୍ୱ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଗୁରୁ ପରମ୍ପରା ଅନୁସାରେ ସେ ବୈଷ୍ଣବ ଦାକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । (୧୨) ଏହି ଦାକ୍ଷା ଗ୍ରହଣୋପରାନ୍ତେ ସେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ପୀଠରେ ସାଧନାକରି କୁମାର ଅସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରତିଭାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଚିଲିକା ତଟରେ କୌଣସି ଏକ ବୈଷ୍ଣବ ଆଶ୍ରମରେ ସେ

ଶାସ୍ତ୍ରାଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । (୧୩) ବେଦ, ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁଠାରେ ବେଦାନ୍ତ ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥିଲା ସେସବୁରେ ସେ ଯୋଗଦାନ କରି ନିଜର ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଓ ଧାର୍ମିକ କଳରେ ଜ୍ଞାନୀ, ଗୁଣୀ, ସଜ୍ଜନ, ବୈଷ୍ଣବ ସମସ୍ତଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାଜନ ହୋଇପାରୁ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନୀଳାଚଳ ଧାମରେ ପଣ୍ଡିତ ଓ ବେଦାନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀମାନଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନାଲୋଚନାରେ ପରାସ୍ତ କରି ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିଭାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଉକ୍ତଗୋଷ୍ଠୀ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ଦାକ୍ଷିତ କରାଇବାକୁ ପ୍ରୟତ୍ନ କଲେ । (୧୪)

ତଦନୁସାରେ ବୈଷ୍ଣବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମୁଦ୍ରର ଚର୍ଚ୍ଚା ପାଇଁ ପୁରୀ ତୋଟା ଗୋପୀନାଥ ପାଠର ପ୍ରଭୁ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ମୁରାରୀଙ୍କ ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତବେତ୍ତା ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦର ଦାସଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବ ମଣ୍ଡଳୀ ତରଫରୁ ଅନୁରୋଧ କରାଗଲା । ସେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତା ସ୍ଥାପନ କରି ଏକତ୍ର ନିବାସ କଲେ । ରାଧାଦାମୋଦର ଯଦିଓ ଶ୍ରୀପାଦ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ରଚିତ ଷଷ୍ଠ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବାଣ ଥିଲେ, ସେ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିଶେଷ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିପାରି ନଥିଲେ । ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଷଷ୍ଠ ସନ୍ଦର୍ଭ ବୈଷ୍ଣବ ସାରତତ୍ତ୍ୱ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମୁଦ୍ରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ । ତେଣୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏହି ଷଷ୍ଠ ସନ୍ଦର୍ଭ ବିଷୟରେ ରାଧାଦାମୋଦର ଦାସଙ୍କଠାରୁ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦର ଦାସ ଜାଣ୍ୟକୁବ୍ଜ ଶାଖାର କୁଳାନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ମହାପ୍ରେମୀ ସଜ୍ଜନ ବୈଷ୍ଣବ ଆଚରଣଶୁଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । ତାଙ୍କର ଅତୁଟ ଭକ୍ତି ସାଧନା ଓ ରାଗାନୁଗା ମାର୍ଗୀୟ ବିଚାରଧାରା ବଳଦେବଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ କଲା । ସମୟ ସମୟରେ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା ଛଳରେ କେବେକେବେ ମତାନ୍ତର ଓ କେବେକେବେ ମତୈକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ପରିଶେଷରେ ନିଜର ମାଧୁ ଭାବଧାରା ଚିନ୍ତନ, ମତବାଦ ଓ ଦର୍ଶନ ଭିନ୍ନତାର ସର୍ବଶେଷ ଓ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାଧନ ନୁହେଁ - ଏହା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଓ ସେ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ । (୧୫) ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ବ୍ରଜେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବୋଲି ବଳଦେବଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଲା । ସେ ନବଦ୍ୱାପଧାମ ତୀର୍ଥାଟନ କରି ସେଠାରୁ ବୃନ୍ଦାବନ ଗଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ସେସମୟର ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୈଷ୍ଣବ ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମହାଶୟଙ୍କ ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ବୈଷ୍ଣବ ଭେଜ ଗ୍ରହଣ ପରେ ତାଙ୍କର ନାମ ‘ଏକାନ୍ତି ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ’କୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଲା ।

ସେହି ସମୟରେ ରାଜସ୍ଥାନ ଜୟପୁରଠାରେ ଏକ ଧର୍ମସଙ୍କଟ ଉପଗତ ହେଲା । ଶ୍ରୀ

ନାଥଜୀ, ଯେକି ଶ୍ରୀମତ୍ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ ଧାମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଠାକୁର ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜୀ ଓ ଘଟଣାକୁମ୍ଭେ ଯବନ ଆକ୍ରମଣ ଭୟରେ ନାଥଦ୍ୱାରାରେ ପରିସେବିତ ହେଉଥିଲେ- ତାଙ୍କର ପୂଜା ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ହୋଇଆସୁଥିଲା । ରଘୁନାଥ ଭଙ୍ଗ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ସଦାଚାରୀ ବୈଷ୍ଣବ ରାଜା ମାନସିଂହଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ କେତେକଣ ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବ ଏହି ପାରମ୍ପରିକ ଭାବରେ ଅନୁସୂତ ପଛତି ତୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବାରୁ, ଏହାର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ କହିଲେ, ସେ ଗୁରୁଗାଦି ବୃନ୍ଦାବନ ଧାମରୁ ବୈଷ୍ଣବ ସନ୍ଥ ଆଣାଇ ଏହାର ମାମାଂସା କରିବାକୁ ଚିନ୍ତାକଲେ । ଏହି ସମାଚାର ପାଇଁ ବୃନ୍ଦାବନ ବୈଷ୍ଣବ ମଣ୍ଡଳୀ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କର ମାନରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ବୈଷ୍ଣବ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମହୋଦୟଙ୍କୁ ଜୟପୁର ରାଜ ଦରବାର ଯିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ ସେ ନିତାନ୍ତ ବୃଷ । ଜୟପୁର ଯିବା ପାଇଁ ଶାରୀରିକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ନଥାଏ । ତେଣୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଉତ୍ତମ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କୁ ଜୟପୁର ରାଜଦରବାରକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ହସ୍ତରେ କମଣ୍ଡଳୁ, ଗଳାରେ ହିଣ୍ଡାକନ୍ଥା ଓ କଟୀରେ କୌପୀନ ବହିର୍ବୀର୍ଯ୍ୟ ମାତ୍ର ଧାରଣ କରି ଏକାକୀ ରାଜା ମାନସିଂହଙ୍କର ଜୟପୁର ରାଜ ଦରବାରରେ ଉପଗତ ହେଲେ । ରାଜାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଆଗମନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଜଣାଇବାରୁ ସେ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କର ଏପରି ଅକିଞ୍ଚନ ଦରବେଶ ଦେଖି ସେ ଯେ ଜଣେ ବୈଷ୍ଣବ ମାର୍ଗୀୟ ଓ ବିଶେଷତଃ ରାଗାନୁଗା ବୈଷ୍ଣବ ମାର୍ଗୀୟ ସନ୍ଥ ହୋଇଥିବେ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ତଥାପି ସେ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ସହିତ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା କରିବାର ସମସ୍ତ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଦେଲେ । (୧୬) ତଦନନ୍ତରେ ସାକ୍ଷାତ ପରେ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପଚାରିଲେ, ‘ହେ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରବର, ଆପଣ କେଉଁ ଭାଷ୍ୟର ଅନୁଗତ ?’ ବଳଦେବ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ମଧୁଶିଷ୍ୟ । ମଧୁକୃତ ଦ୍ୱୈତବାଦର ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରଜ୍ଞ ଭାଷ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା କରିବି ।’ ସେମାନେ ଏହାଶୁଣି କହିଲେ, ‘ମଧୁ ପରମ୍ପରାରେ କେବଳ କୃଷ୍ଣହିଁ ଉପାସ୍ୟ, ରାଧାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଜୀ କ’ଣ ରାଧିକାଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସେବା ଗ୍ରହଣ କରିବେ ?’ ବଳଦେବ ଦେଖିଲେ ମଧୁଭାଷ୍ୟରେ କାମ ଚଳିବ ନାହିଁ ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ, ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସର୍ବଦା ଶ୍ରୀମତ୍ ଭାଗବତ ହିଁ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଅବୃତ୍ତି ଓ ଅପୌରୁଷେୟ ଭାଷ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଥିଲେ ଓ ତଦନୁଯାୟୀ ଅନୁଗତ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଅନୁଗାମୀ ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀ ବୃନ୍ଦ ନିଜନିଜ ରଚନାରେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ ସ୍ମରତିତ ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ ଯଥା - ତତ୍ତ୍ୱ ସନ୍ଦର୍ଭ, ପରମାତ୍ମ ସନ୍ଦର୍ଭ, କୃଷ୍ଣ ସନ୍ଦର୍ଭ, ଭକ୍ତି ସନ୍ଦର୍ଭ, ପ୍ରୀତି ସନ୍ଦର୍ଭ ଓ ଭଗବତ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ ମାଧ୍ୟମରେ ସୁବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱ’

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୫୦

ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରଠାରେ ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ ତଟରେ ଶ୍ରବଣ କରିଥିଲେ । ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱାନୁସାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପାସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ଉପାସନା ପରମ୍ପରାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ କେବଳ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ଉତ୍ତର ଶ୍ରୀ, ବ୍ରହ୍ମ, ରୁଦ୍ର ଓ ସନକ- ଏହି ବୈଷ୍ଣବ ଚତୁଷ୍ଟ୍ୟପ୍ରଦାୟର ଉପାସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ କେବଳ ଶ୍ରୀମନ୍ନାରାୟଣ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ରାଧାମାଧବ ଉପାସନା ବିଶେଷତଃ, ମାଧବ ସଂସ୍କୃତିର ଉନ୍ନେଷ ଓ ବିକାଶ ପ୍ରାଚୀ ସଂସ୍କୃତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଏହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବଙ୍କ ସମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନାକାଳ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଚରମୋତ୍କର୍ଷ ଲାଭ କରିଥିଲା । ରାଧାମାଧବ ପ୍ରଧାନ ସଂସ୍କୃତି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିର ମୁଖ୍ୟାଙ୍ଗ ରୂପରେ ଗଣ୍ୟ ହେଲା । ବୈଷ୍ଣବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ୱରୂପରେ ବ୍ରଜେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉପାସନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । (୧୭) ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ଓ ଉତ୍କଳୀୟ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ତଥା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଦର୍ଶୀ ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସହାୟକ ଥିଲେ । ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ ନିଜେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ପଞ୍ଚସଖା ଲୀଳାମୃତର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଦର୍ଶୀ । ସେ ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାମୃତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାର ଏକ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାମୃତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଏହି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓଡ଼ିଶାରୁ ହୋଇଥିଲା । (୧୮)

ଏଠାରେ ସୁଚନାଯୋଗ୍ୟ ଯଦିଓ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦତତ୍ତ୍ୱ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଉତ୍କଳ ଧାମରେ ପ୍ରଚଳିତ ତଥାପି ଏହାର ଅବଲମ୍ବନରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇପାରିନଥିଲା । ଗୌରାଙ୍ଗ ମହାପ୍ରଭୁ, ତଦନୁଗତ ଗୋସ୍ୱାମୀବୃନ୍ଦ ଏବଂ ଉତ୍କଳୀୟ ପଞ୍ଚସଖା- ବଳରାମ, ଜଗନ୍ନାଥ, ଅନନ୍ତ, ଅଭ୍ୟୁତ ଓ ଯଶୋବନ୍ତ- ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ବିଚାରଧାରାରେ ବୈଷ୍ଣବ ସଂସ୍କୃତିକୁ ରୁଚ୍ଛିମନ୍ତ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳୀୟ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ନିତ୍ୟରାସର କଞ୍ଚନା ଓ ସାଧନ ମାର୍ଗ ନିରୂପଣ ପୂର୍ବକ ପ୍ରୟୋଗ ବୈଷ୍ଣବ ବିଚାରଧାରାର ବ୍ୟାବହାରିକ ପ୍ରୟୋଗ । ତେଣୁ ସମୟର ତତ୍କାଳୀନ ଆବଶ୍ୟକତାନୁସାରେ ଯେତେବେଳେ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏପରି ଏକ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ ସେ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ସେହି ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବ ବୃନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ କିଛିଦିନ ସମୟ ନେଇ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ବସି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ସୁସ୍ଥାନାମ୍ନା ଟୀକା ମାଧ୍ୟମରେ ରଚନା କଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ଗୀତାଭାଷ୍ୟ, ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ରନାମ ଭାଷ୍ୟ ଓ ଉପନିଷଦ୍ ଭାଷ୍ୟମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରିଥିଲେ । (୧୯)

ବଳଦେବ ଏହି ଅନୁପମ ଭାଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସହାୟତାରେ ସର୍ବ ସମକ୍ଷରେ ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ଏହି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ଦର୍ଶନ ଆଧାରିତ

ଭାଷ୍ୟ ସମୂହ ଦ୍ଵାରା ପରାସ୍ତ କରି ଶ୍ରୀ ନାଥଦ୍ଵାରାରେ ଶ୍ରୀ ନାଥଜୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କର ସେବାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବଜାୟ ରଖିପାରିଥିଲେ । ଏହି ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାଥଦ୍ଵାରରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଆସୁଛି । ଜୟପୁର ରାଜଦରବାରରେ ସେହି ଅବସରରେ ସମବେତ ବିଦ୍ଵାନ୍ ମଣ୍ଡଳୀ ବଳଦେବଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉପାଧି ଦେଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପରିକର ପାର୍ଶ୍ଵଦ ଗୌରାଦାସ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହୃଦୟ ଚୈତନ୍ୟ । ହୃଦୟ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ । ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ ସହିତ ଅନେକ ବୈଷ୍ଣବ ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଣେତା ଜୀବଗୋସ୍ଵାମୀଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଜୀବଗୋସ୍ଵାମୀ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ରସିକାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ । ଏ ଉଭୟେ ଓଡ଼ିଶାର । ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କର ପୌତ୍ର ଓ ଶିଷ୍ୟ ହେଲେ ଶ୍ରୀ ନୟନାନନ୍ଦ । ନୟନାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହେଲେ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ରାଧାଦାମୋଦର ଦେବ । ଏହି ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହେଲେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । (୨୦)

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ସୁକ୍ଷ୍ମାନାମ୍ନୀ ଟୀକା ସମ୍ବଳିତ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’, ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ (ଭାଷ୍ୟ ପାଠକ) ଓ ଗୀତାଭୂଷଣ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ଵର ସୁକ୍ଷ୍ମାତିସୁକ୍ଷ୍ମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାବଳୀକୁ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସହିତ ଯୁଗଳ ଉପାସନା ରାଗାତ୍ମିକା ଭକ୍ତି ସାଧନ ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଗୁଡ଼ ରହସ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଅଛି । ଏହିଗୁଡ଼ିକ ପୁସ୍ତକାକାରରେ ଚଉଖମ୍ବା ସଂସ୍କୃତ ସିରିଜ୍, ବନାରସ ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ । ଓଡ଼ିଆ ପାଠକମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଡ. ଫକୀରମୋହନ ଦାସ ତାଙ୍କ କଟକ ଓଡ଼ିଆ ବଜାରସ୍ଥ ଶ୍ରୀହରି ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ପ୍ରେସ୍ ତରଫରୁ ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ (୧୯୭୬), ଗୀତା ଭୂଷଣ (୧୯୭୯) ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ (୧୯୮୬) ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଉତ୍କଳାକ୍ଷରରେ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଟୀକା ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବ ସାଧୁ ସମାଜର ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ । (୨୧)

ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଉପରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ବିଜୟର ସ୍ମାରକୀ ସ୍ଵରୂପ ଜୟପୁର ରାଜଦରବାରରେ ‘ଶ୍ରୀ ବିଜୟ ଗୋପାଳ’ ବିଗ୍ରହ ସ୍ଥାପନ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଘଟଣା । ଏହି ଠାକୁର ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଜୟପୁର ରାଜପରିବାର ଦ୍ଵାରା ସେବିତ । (୨୨)

ବୃନ୍ଦାବନଠାରେ ସ୍ଵ-ମଠରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କର ଯୁଗଳବିଗ୍ରହ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ ଏହି ମହାତ୍ମା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଉପଲବ୍ଧି । ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଜାଉ ବୈଷ୍ଣବ ସବୁ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଏକାକୀ ପୂଜା ପାଇ ଆସୁଥିଲେ । ଗୋଆଲିୟର ରାଜା ଓ ରାଣୀ ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଅବଲମ୍ବନ କରି ବୃନ୍ଦାବନରେ ଧାମବାସ କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ସେଠାରେ ସେମାନେ ସ୍ଵପ୍ନାଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ ଗଲେ । ସେମାନେ ଏକ ଭବ୍ୟ ଦିବ୍ୟାତିଦିବ୍ୟ କମନାୟ

ଶ୍ରୀରାଧା ବିଗ୍ରହ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ସେହି ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତୀ ସମାପରେ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ତାହା ସ୍ଥାପିତ କରାଇ ମହାସମାରୋହରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରାଇଲେ । ଏହି ମନ୍ଦିରର ସୁପରିଚାଳନା ନିମିତ୍ତ ସେମାନେ ପ୍ରଭୃତ ଧନରତ୍ନ ଓ ଭୂ-ସମ୍ପତ୍ତି ଖଜା ଆକାରରେ ଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଶ୍ରୀଧାମ ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ରୀରାଧା ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମଠ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଅକ୍ତିମ ଜୀବନର ନିବାସସ୍ଥଳ ହୋଇଥିଲା, ଯେଉଁଠାରେ ସେ ଭଜନକୀର୍ତ୍ତନ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା କରି ନିଜର ସମସ୍ତ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । (୨୩)

ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱର କେତେକ ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ଏଠାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ମନେହୁଏ । ପରମେଶ୍ୱର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସାକ୍ଷାତ୍ ଭଗବାନ, ସେ ସମସ୍ତ ଅବତାରର ମୂଳାଧାର ଓ ସର୍ବକାରଣ କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ଅନନ୍ତ ବୈକୁଣ୍ଠ, ଅନନ୍ତ ଅବତାରାବଳୀ ଓ ଅନନ୍ତ କୋଟି ଜଗତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ସେ ମୂଳାଧାର । ସମସ୍ତ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ଶକ୍ତି ଓ ରସର ସେ ଅନନ୍ତ ଉତ୍ସ । ତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ସଜ୍ଜିତାନନ୍ଦମୟ ଘନ ବିଗ୍ରହ । ସତରୁ ସନ୍ଧିନୀ ଶକ୍ତି, ଚିତରୁ ସମ୍ପିତ ଶକ୍ତି ଓ ଆନନ୍ଦରୁ ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତିର ସୃଷ୍ଟି । ହ୍ଲାଦିନୀ ଅନ୍ତରଙ୍ଗା ସମ୍ପିତ୍ ତଟସ୍ଥା ଓ ସନ୍ଧିନୀ ବହିରଙ୍ଗା ଶକ୍ତି ଯେଉଁଥିରୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଚିତ୍ ଶକ୍ତି, ମାୟାଶକ୍ତି ଓ ଜୀବଶକ୍ତିର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ଆନନ୍ଦମୟ ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତିର ସାର ହେଉଛି ପ୍ରେମ, ପ୍ରେମର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ମହାଭାବରେ ଓ ଏହି ମହାଭାବର ସାକ୍ଷାତ୍ ସ୍ୱରୂପା ମୂର୍ତ୍ତିବିଗ୍ରହ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀରାଧା । ଚିନ୍ତାମଣୀ ସ୍ୱରୂପରେ ସେ କୃଷ୍ଣ ସୁଶୈଳ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟମୟୀ ସେବା ସମ୍ପାଦନ କରିଥାନ୍ତି । ଗୋପାପ୍ରେମ ବା ରାଗାନୁଗା ମାର୍ଗୀୟ ସାଧନରେ ଆତ୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟ ସୁଖର ଲାଭସା ନାହିଁ । କେବଳ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାତ୍ୟର୍ଥ୍ୟେ ଗୋପାଳା ନିଜର ସମସ୍ତ ସାଧନା ଓ କର୍ମକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଗୋପାଭାବ ଅଙ୍ଗୀକାର କରି କୃଷ୍ଣାନୁଗତ ଚିତ୍ତରେ ରାଗାନୁଗା ମାର୍ଗୀୟ ସାଧନ ଭଜନ ହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଜୀବର ସ୍ୱରୂପ ନିତ୍ୟ କୃଷ୍ଣଦାସ । ସେ ଏହି ଚିରନ୍ତନ ସତ୍ୟକୁ ଭୁଲିଯାଇ ଅନନ୍ତ ସଂସାର ଦୁଃଖ ପାରାବାରରେ ମଜ୍ଜିଯାଇଛି । ଯେଉଁ ସାଧକ ସାଧନାରେ ଉତ୍କର୍ଷତା ଲାଭ କରିଥାଏ, ସେ ସ୍ତ୍ରୀବର ଜଙ୍ଗମ, ବୃକ୍ଷଲତା, ଆସ୍ତମ୍ଭବୃକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବତ୍ର କେବଳ ନିଜର ଉପାସ୍ୟ ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିଥାଏ ।

ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦ ଯେଉଁ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତିକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛି ତାହା ରାଗାନୁଗା ମାର୍ଗୀୟ ଓ ଏଥିରେ ପଞ୍ଚ ଭକ୍ତିରସର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହିଛି । ସେହି ପଞ୍ଚ ଭକ୍ତିରସ ହେଲା ଶାନ୍ତ, ଦାସ୍ୟ, ସଖ୍ୟ, ବାସ୍ତବ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ । ଶାନ୍ତରସର ନିଷ୍ଠା, ଦାସ୍ୟରେ ନିଷ୍ଠା ସହିତ ସେବା, ସଖ୍ୟରେ ନିଷ୍ଠା ଓ ସେବା ସହିତ ଅସଙ୍କୋଚ ଭାବ ବିନିମୟ, ବାସ୍ତବ୍ୟ ରସରେ ନିଷ୍ଠା, ସେବା ଓ ଅସଙ୍କୋଚ ଭାବ ବିନିମୟ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟାଶାବିହୀନ ଲାଳନ ପାଳନ ଓ ପରିଶେଷରେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଭକ୍ତିରସରେ ନିଷ୍ଠା, ସେବା, ଅସଙ୍କୋଚ ଭାବ ବିନିମୟ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଶାବିହୀନ ଲାଳନ ପାଳନ ସହିତ ନିଜର ସର୍ବସ୍ୱ ଆତ୍ମନିବେଦନ ହେଉଛି ଏହି ରାଗାନୁଗା ମାର୍ଗୀୟ ଭକ୍ତିରସର ପାବନ୍ନ । ଜୀବ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେବା ଓ ସେବକର ଭାବ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ହୋଇ

ରହିଛି । ଏହା ହେଉଛି ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଭିତରେ ନିତ୍ୟ ବିରାଜିତ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଭକ୍ତ ତେଣୁ ମୁକ୍ତି ବା ମୋକ୍ଷ ବାଞ୍ଛା କରେ ନାହିଁ । ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ମାର୍ଗରେ ମୋକ୍ଷାଭିଳାଷ ଏକ କୈତବ ବା କପଟତା ରୂପରେ ଗଣ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଭଗବାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବତାରରେ ଜୀବ ତା'ର ଇପ୍ସିତ ସେବା ମୁତାବକ ଏକ ସିଦ୍ଧ ପାର୍ଶ୍ବଦ୍ୱେହକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଅବତାର ସମୟରେ ଜନ୍ମ ପରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ନିଜ ସ୍ୱରୂପ ଅନୁସାରେ ଜୀବ ନିତ୍ୟମୁକ୍ତ ବା ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧ ଓ ସାଧନସିଦ୍ଧ ହୋଇପାରେ । ସାଧନସିଦ୍ଧ ଜୀବମାନଙ୍କର ନିଜ ନିଜର ସାଧନସିଦ୍ଧିର ସ୍ତର ଅନୁସାରେ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ କରାଯାଇ ପାରେ ନିତ୍ୟବଦ୍ଧ ଜୀବମାନେ ବିଷୟୀ, ଭଗବତ୍ ଅବଜ୍ଞାକାରୀ, ଭଗବତ୍ ବିଦେଷୀ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅରୁଚିବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇପାରନ୍ତି । ସେହିପରି ଭକ୍ତି ଅଧିକାରୀ ଜୀବ କନିଷ୍ଠ ଭାଗବତ (ଜାତରତି ବିହୀନ) ସଦ୍‌ଗୁରୁ କୃପାପ୍ରାପ୍ତୀ ମଧ୍ୟମ ଭାଗବତ (ଜାତରତି ଓ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ସାଧନଯୋଗ୍ୟ) ଏବଂ ଉତ୍ତମ ଭାଗବତ ଭୂମିକାରେ ଥାଇପାରନ୍ତି । ଉତ୍ତମ ଭାଗବତ ପୁନଶ୍ଚ ତିନି ପ୍ରକାରର - ମୂର୍ଚ୍ଛିତ କଷାୟ (ଯଥା ନାରଦଙ୍କର ଶୁଦ୍ରଜନ୍ମ), ନିର୍ଜୂତ କଷାୟ (ମହାମୁନି ଶୁକ ଇତ୍ୟାଦି) ଏବଂ ପ୍ରାପ୍ତ ପାର୍ଶ୍ବଦ୍ୱେହ (ବୈକୁଣ୍ଠ ପରିକରାଦି) । ଏହି ପାର୍ଶ୍ବଦ୍ୱେହରେ ପୁଣି ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର । ଯଥା- ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଇତ୍ୟାଦି ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ରାଧିକା ଇତ୍ୟାଦି । ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ସେବା ହିଁ ଭକ୍ତିର ସର୍ବୋତ୍ତମ ବିକାଶର ସ୍ତର । (୨୪)

ବୈଦିକ ରହସ୍ୟମୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକୁ ବେଦାନ୍ତ ବା ଉପନିଷଦ୍ ସମୂହ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ଏହିସବୁ ଉପନିଷଦୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକରୁ ବିରୋଧାଭାସ ଦୂର କରିବା ନିମନ୍ତେ ମହର୍ଷୀ ବେଦବ୍ୟାସ ‘ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର’ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ସାତେ ପାଞ୍ଚଶହ ଶ୍ଳୋକ ବିଶିଷ୍ଟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକର ନିର୍ଯ୍ୟାସ ଅଟେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବିଭିନ୍ନ ମତବାଦ ଓ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଆଚାର୍ଯ୍ୟଗଣ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ଉପଦେଶର ପୁଷ୍ଟି ନିମିତ୍ତ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ।

ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ଚାରିଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଓ ଚାରିଟି ପାଦ । ପ୍ରଥେସର ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ’ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, ପ୍ରକାଶକ - ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ (୧୯୬୬)ର ପୃଷ୍ଠା- ୩୯୯ରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଷ୍ୟ ସମୂହର ସାରଣୀ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

କ୍ର.ନି.

ଅଧିକରଣ ସଂଖ୍ୟା

ଆବାର୍ଯ୍ୟକ ନାମ

ସମୟ

ଭାଷ୍ୟର ନାମ

ମତବାଦ

ସୂତ୍ରସଂଖ୍ୟା

୧. ଆଦି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଖ୍ରୀ. ୭୮୮-୮୨୦

ଶାରୀରିକ ଭାଷ୍ୟ

ନିର୍ଦ୍ଦେଶଦ୍ୱାରା

୪୫୫ ୧୯୯

୨. ଭାଷ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଖ୍ରୀ. ୧୦୦୦

ଭାଷ୍ୟର ଭାଷ୍ୟ

ଭେଦାଭେଦ

୪୫୫ ୧୨୦

୩. ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଖ୍ରୀ. ୧୦୩୭-୧୧୩୭

ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ

ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା

୪୫୫ ୧୨୦

୪. ଆକନ୍ଦତୀର୍ଥ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଖ୍ରୀ. ୧୧୯୯-୧୧୯୯

ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରସ୍ତୁତ ଭାଷ୍ୟ

ଦ୍ୱାରା

୪୫୫ ୨୨୩

୫. ନିମ୍ବାକାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଖ୍ରୀ. ୧୨୫୦-

ପାରିଜାତ ସୌରଭ

ଦ୍ୱାରା

୪୫୯ ୧୨୧

୬. ଶ୍ରୀକଣ୍ଠାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଖ୍ରୀ. ୧୨୭୦

ଶୈବ ଭାଷ୍ୟ

ଶୈବ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା

୪୫୫ ୧୮୨

୭. ଶ୍ରୀପତି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ଖ୍ରୀ. ୧୪୦୦

ଶ୍ରୀକର ଭାଷ୍ୟ

ବୀରଶୈବ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା

— —

୮. ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଖ୍ରୀ. ୧୪୭୨-୧୪୮୪

ଅଶ୍ୱତ୍ଥା

ଶୁଦ୍ଧଦ୍ୱାରା

୪୫୫ ୧୭୧

୯. ବିଜ୍ଞାନଭିକ୍ଷୁ

ଖ୍ରୀ. ୧୨୦୦

ବିଜ୍ଞାନାମ୍ବୁ

ଅବିଭାଗାଦ୍ୱାରା

— —

୧୦.

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭିକ୍ଷୁ

ଖ୍ରୀ. ୧୭୨୫

ଅବିଭାଗାଭେଦ

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଧାମପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ତାଙ୍କର ପରମ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଭକ୍ତିଦେଶିକ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ‘ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣାଷ୍ଟକମ୍’ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଗୌଡ଼ୀୟ ମିଶନ୍ ପ୍ରକାଶିତ ‘ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ତବମାଳା’ ପୁସ୍ତକରେ ଏହା ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଛି । (୨୫) କୃତଜ୍ଞ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଏହି ଯଶସ୍ୱୀ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମତିଥି ପବିତ୍ର ଅଁଳା ନବମୀ ତିଥିରେ ତାଙ୍କର ଜୟନ୍ତୀ ପାଳନ କରିଆସୁଛି ।

ପାଦଟୀକା :-

- (୧) ମୁଣ୍ଡକ ଉପନିଷଦ୍ (ହିନ୍ଦୀ) - (୧/୧/୧)- ଗୀତାପ୍ରେସ୍, ଗୋରେଖପୁର ।
- (୨) ଚତ୍ୱେଦ, (୧/୧/୬)
- (୩) ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ (ସଂସ୍କୃତ) (୨/୩/୨୩ ଓ ୨/୩/୪୫)- ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ୟା ସଂସ୍କୃତ ସିରିଜ୍, ବନାରସ ।
- (୪) ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ୍ (ସଂସ୍କୃତ) (୭/୧/୨୩) - ଗୀତାପ୍ରେସ୍, ଗୋରେଖପୁର
- (୫) ସତ୍ ସଂପ୍ରଦାୟ (ଓଡ଼ିଆ), ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ, ପୃ- ୧୧୪, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରେସ୍, ବ୍ରହ୍ମପୁର (୧୯୮୪)
- (୬) ଚତ୍ୱେଦ, ପୃ- ୧୧୪
- (୭) କଲ୍ୟାଣ ହିନ୍ଦୁ ସଂସ୍କୃତି ଅଙ୍କ (ହିନ୍ଦୀ), ପୃ-୧୮୮, ଗୀତାପ୍ରେସ୍, ଗୋରେଖପୁର ।
- (୮) ସର୍ବଜ୍ଞ ସୂକ୍ତ (ସଂସ୍କୃତି) (୨/୩/୪୨ ରୁ ୪୫) - ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ, ଗୀତାପ୍ରେସ୍ ।
- (୯) ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ୍ (ସଂସ୍କୃତ) (୨/୨/୨୦ ଓ ୪/୩/୯), ଗୀତାପ୍ରେସ୍ ।
- (୧୦) କଲ୍ୟାଣ (ହିନ୍ଦୀ), ୧୨ବର୍ଷ ବିଶେଷାଙ୍କ ‘ସବୁଅଙ୍କ’, ପୃ-୪୩୭, ଗୀତାପ୍ରେସ୍
- (୧୧) ଛନ୍ଦୋଜ୍ଞ ଉପନିଷଦ୍ (ସଂସ୍କୃତ) (୭/୧/୨୩, ୨୪, ୨୬), ଗୀତାପ୍ରେସ୍ ।
- (୧୨) ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଭକ୍ତଗାଥା (ହିନ୍ଦୀ) ପୃ-୧୮୫, - ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମଲାଇ ହକିମ୍, ବ୍ରଜଗୌରବ ପ୍ରକାଶନ (୧୯୯୧), ବାଗବୁନ୍ଦେଲା, ବୃନ୍ଦାବନ ।
- (୧୩) ଶ୍ରୀ ଭାଗବତ ଧର୍ମ (୨ୟ ଭାଗ), ପୃ-୪୮, ଶ୍ରୀ ଦିବାକର ମିଶ୍ର, ଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରେସ୍ (୧୯୮୯), କଟକ ।
- (୧୪) ଚତ୍ୱେଦ, ପୃ- ୪୯ ।
- (୧୫) ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀ ଗୌରାଙ୍ଗ ସ୍ୱାରିକା ପଞ୍ଚଶତ ବାର୍ଷିକୀ (ହିନ୍ଦୀ), ଶ୍ୟାମ ଦାସ, ପୃ-୧୮୦, ବ୍ରଜଗୌରବ ପ୍ରକାଶନ (୧୯୮୫) । ବାଗବୁନ୍ଦେଲା, ବୃନ୍ଦାବନ ।
- (୧୬) ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଭକ୍ତଗାଥା, ଶ୍ୟାମଲାଇ ହକିମ୍, ପୃ-୧୮୭, ବ୍ରଜଗୌରବ ପ୍ରକାଶନ (୧୯୯୧), (ହିନ୍ଦୀ), ବାଗବୁନ୍ଦେଲା, ବୃନ୍ଦାବନ ।
- (୧୭) ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦ (ବଙ୍ଗଳା), ପୃ-୧୩, ସୁନ୍ଦରାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦ, ଗୌଡ଼ୀୟ ମିଶନ୍ (୧୯୭୨), କଲିକତା ।

- (୧୮) ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାମୃତ, ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ, ପୃ-୦-୩୭, ସଂ-ବୃନ୍ଦାବନଚନ୍ଦ୍ର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ
ଓ ଘନଶ୍ୟାମ ରଥ (୧୯୮୬), ବୃକ୍ଷ ସିଲ୍, ସମ୍ବଲପୁର ।
- (୧୯) ଶ୍ରୀ ଭାଗବତ ଧର୍ମ (୨ୟ ଭାଗ), ଶ୍ରୀ ଦିବାକର ମିଶ୍ର, ଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରେସ୍ (୧୯୮୯)
ପୃ-୪୯ ଓ ୫୦, କଟକ ।
- (୨୦) ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀ ଗୌରାଙ୍ଗ ସ୍ୱାରିକା ଝରତ କାର୍ଷିକୀ (୧୯୮୫), ସଂ-ଶ୍ୟାମ ଦାସ,
ପୃ-୧୮୨, ୧୮୩, ହରିନାମ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ପ୍ରେସ୍, ବାଗବୁନ୍ଦେଲ୍ଲା, ବୃନ୍ଦାବନ ।
- (୨୧) ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଓଡ଼ିଶା, ପଣ୍ଡିତ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ମିଶ୍ର, ପୃ-୧୩୩, କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍
ଷୋର (୨୦୦୪)
- (୨୨) ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଭକ୍ତଗାଥା (ହିନ୍ଦୀ), ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମ ଦାସ, ପୃ-୧୮୯, ବ୍ରଜଗୌରବ
ପ୍ରକାଶନ (୧୯୯୧), ବାଗବୁନ୍ଦେଲ୍ଲା, ବୃନ୍ଦାବନ ।
- (୨୩) ଡକ୍ଟ୍ରିବ, ପୃ-୧୮୭
- (୨୪) (୧) ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ, ପ୍ରଫେସର ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ, ପୃ-୪୯୮,
ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ
(୧୯୬୬), ଭୁବନେଶ୍ୱର । (୨) ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ, ଡ. ଗୌରାଙ୍ଗ ଚରଣ
ନାୟକ, ପୃ-୩୫୫, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା,
ଭୁବନେଶ୍ୱର, (୧୯୯୫) । (୩) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଧର୍ମଧାରା, ଡ. କାହ୍ନୁଚରଣ
ମିଶ୍ର, ପୃ-୧୩୭, ଭୁବନେଶ୍ୱର (୧୯୯୭)
- (୨୫) ଶ୍ରୀ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ତବମାଳା, ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ, ପୃ-୧୦,
ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରେସ୍, ବ୍ରହ୍ମପୁର (୧୯୫୫) ।

ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମ ଦର୍ଶନର ପ୍ରବନ୍ଧ

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ଡ. ଦୁର୍ଗାପ୍ରସନ୍ନ ପଣ୍ଡା

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ (୧୭୦୪ - ୧୭୭୮) ବାଲେଶ୍ୱର ସହରର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ରେମୁଣା ନିକଟରେ ଥିବା ଏକ ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଜୀବନୀ ଏବଂ ରଚନାବଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜି ମଧ୍ୟରେ “J.N. Farguhar କି Outline of Religious Literature of India” (1920) ଏକ ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ରେମୁଣାର ଦୁଇ ବରପୁତ୍ର ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ଏବଂ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ରହିଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱଦରବାରରେ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରିଛି । ପ୍ରଫେସର ଡଃ. ସୁଶୀଳ କୁମାର ଦେ ତାଙ୍କ “Early History of the Vaisnab faith and Movement in Bengal” (1942)ରେ ବଳଦେବଙ୍କ କୃତି ଓ କୃତିତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ସୁନ୍ଦରାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦ ‘ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର’ (୧୯୫୨) ଶୀର୍ଷକ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀକୁ ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ଆଲୋଚନାର ପରିସରକୁ ଆଣିଛନ୍ତି । ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ଏବଂ ଡଃ ସୁନୀତି କୁମାର ଚଟ୍ଟାର୍ଜୀଙ୍କ ପରି ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂପାଦିତ ‘ଭାରତ କୋଷ’ର ପଞ୍ଚମ ଖଣ୍ଡରେ ‘ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଶୀର୍ଷକରେ ଏକ ଲେଖା ରହିଛି । ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଝଙ୍କାର ୧୭/୧୦ (୧୯୬୭) ସଂଖ୍ୟାରେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକଙ୍କ ନିକଟରେ ପରିଚିତ କରାଇଅଛନ୍ତି । ବଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ଲିଖିତ ଅନ୍ୟଏକ ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲା ଡଃ. ଶ୍ରୀମତୀ ସୁଦେଶ ନାରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଗବେଷଣା ସନ୍ଦର୍ଭ “The Vaisnab philosophy (According to Baladeva Vidyabhusan) (1984) । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଡ. ନାରାଜଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଅନେକ ଜାତବ୍ୟ ତଥ୍ୟ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଛି । (ମୁଁ ଏହି ବହିଟି ଡଃ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ତ୍ରିପାଠୀଙ୍କ ଠାରୁ ପାଇବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ହେତୁ ଡଃ ତ୍ରିପାଠୀଙ୍କୁ ସାଧୁବାଦ ଜଣାଉଛି । ଡଃ. ନାରାଜ ବଳଦେବ ଖଣ୍ଡାୟତ ଥିଲେ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ୧୯୭୫ରେ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଭକ୍ତିବିନୋଦ ଆଶ୍ରମରୁ ବଳଦେବକୃତ ୪ଖଣ୍ଡ ବହିର ବଜାନ୍ତବାଦ ସଂଗ୍ରହ

କରିଥିଲେ । ଅନୁବାଦକ ମହାଶୟ ବଳଦେବଙ୍କୁ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବୋଲି ସୂଚାଇ ଅଛନ୍ତି । ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ‘ବିଶ୍ଵକୋଷ’ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଭାରତକୋଷ (୧୯୭୩)ରୁ ବଳଦେବଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଲିଖିତ ପଦ୍ମଗୁଡ଼ିକର ସାରାଂଶ ଏହିପରି ।

ଓଡ଼ିଶାର ରେମୁଣାର ଏକ ସମ୍ବିକଟ ଗ୍ରାମରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତକରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବେଦାନ୍ତ ସମ୍ପର୍କରେ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ ପାଇଁ ସେ ମହାଶୂରକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ମାଧୁ ସଂପ୍ରଦାୟର ଶିଷ୍ୟ । ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ କରିବା ମଧ୍ୟରେ ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ନେବାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ପୁରୀରେ ଉତ୍କଳୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଶାସ୍ତ୍ରଯୁକ୍ତରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସମ୍ମିଳିତ ହେଉଥିଲେ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଶ୍ରୀ ଜୀବଗୋସ୍ଵାମୀଙ୍କ ‘କ୍ଷତ୍ର ସନ୍ଦର୍ଭ’ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ପୁରୀର ସ୍ଥାନୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମଦର୍ଶନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରତିପାଦନ ପାଇଁ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପରେ ଶୁଦ୍ଧା ଭକ୍ତି ବା ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରତିପାଦନ କରି ଅନେକ ‘ତାପିନୀ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ଜୀବ ଓ ରୂପଗୋସ୍ଵାମୀଙ୍କ କୃତ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ର ରଚିତ ହେଲା । ବଳଦେବ ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଥିବାରୁ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ଭାବେ ନିଜ ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ କରାଇ ପାରିଥିବାରୁ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ତାଙ୍କଠାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ନିବେଦନ କରିଥିଲେ । ପୁରୀର ତତ୍ତ୍ଵବାଦୀ ମଠରେ ବଳଦେବ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମ ଦର୍ଶନ ଉପରେ ପ୍ରବଚନମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ରାଧାବାମୋଦର ନାମକ ଗୁରୁଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏବଂ ପାତାୟର ଦାସଙ୍କଠାରୁ ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କଠାରୁ ‘ଶ୍ରୀମଭାଗବତମ୍’ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିତ୍ୟଧ୍ୟାନ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାତ୍ରାକରି ସେଠାରେ ସେ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କ ବିଗ୍ରହକୁ ମନ୍ଦିରାସାନ କରାଇ ଭକ୍ତମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ ହୋଇଥିଲେ । ସେହିଠାରେ ଉଦ୍ଧବ ଦାସ ଏବଂ ନନ୍ଦମିଶ୍ର ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ସେ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ, ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଗବତ ଟୀକା, ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତଗୀତା ଭାଷ୍ୟ, ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ, ଗୋପାଳ ତାପିନୀ ଭାଷ୍ୟ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ପଞ୍ଚତତ୍ତ୍ଵ ଆଦି ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ରେ ସେ କହନ୍ତି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପାସ୍ୟ ଦେବ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭଗବାନଙ୍କ ସ୍ଵରୂପ-ଶକ୍ତି । ବିଶୁଦ୍ଧା ଭକ୍ତି କର୍ମାଦି ନିରାପେକ୍ଷ । ବ୍ରଜବାସୀମାନେ ଭକ୍ତଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । (ବିଶ୍ଵକୋଷ ୫ମ ଖଣ୍ଡ - ପୃ-୧୬୯)

ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ‘ବିଶ୍ଵକୋଷ’ରେ ନିର୍ଦ୍ଧିତ “ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜଣେ ବଜ୍ରୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ” କଥାକୁ ଅସ୍ଵୀକାର କରି ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ମହାଶୟ ଜଣେ ‘ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତ’ ଥିଲେ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ଡଃ. ପରକ୍ତହାର ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଶ୍ରୀଷୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ବଳଦେବ ‘ବେଦାନ୍ତସୂତ୍ର’ର ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ନାମକ ଭାଷ୍ୟ ନିଜ ସଂପ୍ରଦାୟ ପାଇଁ ଲେଖିଥିଲେ । ଏହି ଭାଷ୍ୟରେ ସେ ‘ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ଦାର୍ଶନିକତା’ର ଆଲୋଚନା କରି ଇଶ୍ବର ଏବଂ ଆତ୍ମାର ସମ୍ପର୍କ ଚିନ୍ତାର ବହିର୍ଭୂତ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସୂଚିତ ହୋଇଛି ଯେ, ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀ ଲେଖକମାନେ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ ଉପଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ‘ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ସମସାମୟିକ ଲେଖା ମିଳୁ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ, ଇତିହାସ ସଂକଳନର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ।’ ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀ ଲେଖକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ନାମଟି ହେଲା ବିଶ୍ବମ୍ଭର ନନ୍ଦଦେବଗୋସ୍ବାମୀ ଯିଏ କି ‘ସଜ୍ଜନତୋଷିଣୀ’ ପତ୍ରିକାରେ ୧୮୬୫ରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀ ଲେଖିଥିଲେ । ବିଶ୍ବମ୍ଭର ନନ୍ଦ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭାବେ ପରିଚିତ କରାଇଅଛନ୍ତି । ବଳଦେବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇ ନଥିଲେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରୁ ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରି ପାରି ନଥାନ୍ତେ କିମ୍ବା ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପର ତୀର୍ଥଙ୍କ ମେଳରେ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ପାରିନଥାନ୍ତେ । ପୁରୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଶୁଦ୍ର (ଅବ୍ରାହ୍ମଣ) ମାନଙ୍କୁ ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ବାରଣ କରୁଥିବା କଥା ଇନ୍ଦ୍ରକବି ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ‘ବେଦାନ୍ତସାରଗୁପ୍ତ ଗାତା’ରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ବଳଦେବଙ୍କ ଶିକ୍ଷା

ଡଃ. ନାରଙ୍ଗ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧରେ କହିଛନ୍ତି, ବଳଦେବ ସ୍ବଗ୍ରାମରୁ ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ନିକଟସ୍ଥ ଏକ ଗ୍ରାମକୁ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । “Baladeva went from Balesvara to cilika Hrada in the near lying village where he studied grammar, rhetorics, logic etc. Later on the went to Mahisur (modern Mysore) to learn the vedas.” (Dr. Narang - The Vaisnava Philosophy-Page-1)

ସେ ଥିଲେ ମାଧୁପତ୍ନୀ । ମାଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ତାଙ୍କ ନିଜସ୍ବ ଦର୍ଶନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ମହାଶୂରରୁ ସେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଆସିଥିଲେ । ଡଃ. ନାରଙ୍ଗ ‘ଚିଲିକା ହ୍ରଦ’ ବୋଲି ଯାହାକୁ ତାଙ୍କ ସନ୍ଦର୍ଭରେ କହିଛନ୍ତି, ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ସ୍ଥାନ । ରେମୁଣାରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତକ ବା ତା ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ କୂଟ ପୋଖରୀ ଏବଂ ବ୍ରଜପୋଖରୀ ନାମରେ ଦୁଇଟି ବିଶାଳକାୟ ଜଳାଶୟ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା । ତାହାର ବିଶାଳତା ‘ଚିଲିକା’ ନାମଦ୍ବାରା ସୂଚିତ ହୋଇଥିବା ଅନୁମାନ ସାପେକ୍ଷ । ବାଳକ ବଳଦେବ ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ନିକଟକୁ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ଚାଲିଚାଲିଯିବା କଥାକୁ ବିଶ୍ବାସ କରାଯାଇ ନପାରେ । ବାସନ୍ତାରାସ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ପୁଷ୍କରିଣୀକୁ ବ୍ରଜପୋଖରୀ କୁହାଯାଏ ।

ବିଶ୍ୱକୋଷରେ କୁହାଯାଇଛି ବଳଦେବ ପୁରୀରେ ରାଧାଦାମୋଦର ନାମକ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ତଃ ନାରଙ୍ଗ କହନ୍ତି, ରାଧାଦାମୋଦର ବଳଦେବଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିଥିଲେ । ଏ ସବୁରୁ ମନେହୁଏ, ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀ ସମ୍ପର୍କରେ ନାନାମୁନି ନାନା ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ତଃ. ନାରଙ୍ଗ ବଳଦେବଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ନାମ ତାଙ୍କ ନିବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ବଳଦେବଙ୍କ ରଚନାବଳୀ

‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଏବଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାବେ ମାନ୍ୟତା ପାଇଛି । କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ବଳୟ ମଧ୍ୟରୁ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ କିପରି ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ତାହା ତଃ. ନାରଙ୍ଗ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କିମ୍ବଦନ୍ତୀଟି ଏହିପରି ।

କୟପୁରର ଏକ ସ୍ଥାନ ହେଲା ଅମ୍ବର । ଅମ୍ବରର ପୁରାତନ ରାଜଧାନୀ ନିକଟରେ ରହିଛି ‘ଗାଲତା’ ନାମକ ଅଞ୍ଚଳ । ଅମ୍ବରର ରାଜକୁମାର ଗାଲତାରେ ‘ଗୋବିନ୍ଦଦେବ’ଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଧର୍ମାନ୍ଧ ଚେତନାକୁ ହୁସ୍ତାୟିତ କରିବା ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଅମ୍ବର ରାଜକୁମାର ନାରାୟଣ ପତ୍ନୀ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ସହାୟତା ଦେଉଥିଲେ । ସେହି ନାରାୟଣ ବାଦୀ ଭକ୍ତମାନେ ରାମାନନ୍ଦୀ ସଂପ୍ରଦାୟଭକ୍ତ ଥିଲେ । ବଳଦେବ କୟପୁରର ଗାଲତାକୁ ଆସି ଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ମହତ୍ତ୍ୱ ଗାନକଲେ । ରାଜକୁମାର ଏହି ନୂତନ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହେବାରୁ ରାମାନନ୍ଦୀମାନେ କୁହ୍ନ ହେଲେ । ସେମାନେ ଗୌଡ଼ୀପଦ୍ମାଙ୍କୁ ଘୃଣା କଲେ ଏବଂ ଗୌଡ଼ୀୟମାନଙ୍କୁ ଉପାସନା ପୀଠରୁ ଘଉଡ଼ାଇ ଦେଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଦର୍ଶଗତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରୁ ହିଂସା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ରାମାନନ୍ଦୀମାନେ କହିଲେ - ପ୍ରଥମେ ନାରାୟଣ ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଗୌଡ଼ୀୟମାନେ କୌଣସି ସଂପ୍ରଦାୟଭକ୍ତ ନୁହଁନ୍ତି । ତେଣୁ ଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଦାକ୍ଷିତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ମନ୍ଦିରରେ ଦେବୋପାସନା ପାଇଁ ସେମାନେ ଅଯୋଗ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ରାମାନନ୍ଦୀମାନେ ରାମାନୁଜ, ମାଧ୍ୱ, ନିୟାର୍କଙ୍କ ପରି ଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦାକ୍ଷିତ । ସଂପ୍ରଦାୟ ବିହୀନ ଭକ୍ତ ଭକ୍ତ ନୁହେଁ ।

“ସଂପ୍ରଦାୟ ବିହୀନଃ ମେ ମନ୍ତ୍ରାସ୍ତେ ବିପଳମତଃ

ଯତଃ କଲୌ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ଚତ୍ୱାର ସଂପ୍ରଦାୟିନଃ ।”

ସେତେବେଳର “ସଂପ୍ରଦାୟ-ଚତ୍ୱାରଃ”ର ଭକ୍ତମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଏକତ୍ର ଗୋଟିଏ ଆସ୍ଥାନରେ ପୂଜା କରୁନଥିଲେ । ମାତ୍ର ଗୌଡ଼ୀୟମାନେ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ‘ସ୍ନାତ୍ରିନୀ’ ଶକ୍ତି କହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସତିଦାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମର ପାଇଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯୁଗଳ ଉପାସନା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏ ପ୍ରକାର ଉପାସନାକୁ ରାମାନନ୍ଦୀମାନେ ‘ପାପ’ ଭାବେ ଅଭିହିତ କଲେ । ମାଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରକୁ ଯେପରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥିଲେ ଗୌଡ଼ୀୟମାନେ ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ ନକରି ସେଥିରେ ଥିବା ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ ଦର୍ଶାଇଲେ । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରକୁ ବୁଝାଇଦେବାକୁ ବାହାରି

ଆସିଲେ । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନର ପୁରୋଧା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ରାଜା ୧୮ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ସମୟ ଦେଲେ । ବଳଦେବ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ପାଇବା ପରେ, ମାସକ ମଧ୍ୟରେ, ତାଙ୍କ ଭାଷ୍ୟକୁ ଲୋକାର୍ପଣ କଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରୁ ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବାରୁ ବଳଦେବ ଏହାକୁ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ନାମରେ ନାମିତ କଲେ । (୭୫ ନାରାଜାଳ ଗ୍ରନ୍ଥର ପୃ-୭ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

‘ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର’ର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ବଳଦେବ ୨ୟ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ ଭାବେ ଖ୍ୟାତ ହେଲେ । କାରଣ ଏଥିରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବିଶ୍ୱାସ ଅନୁସାରେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ବୁଝାଇବାର ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଛି । ଶଙ୍କରଙ୍କ ଅଦ୍ୱୈତବାଦର ମୂଳସୂତ୍ର ‘ବ୍ରହ୍ମସତ୍ୟ, ଜଗନ୍ନିଆଁ’ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଖଣ୍ଡନ କରାଯାଇଛି । ବଳଦେବ ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ’ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ସମର୍ଥନ କରି କହିଛନ୍ତି, ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବିଶ୍ୱ ଉଭୟ ସତ୍ୟ, ଅଂଶ ଏବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ । ବିଶ୍ୱ ହେଲା ‘ପୂର୍ଣ୍ଣ’, ବ୍ୟକ୍ତି ତାର ଅଂଶ । ଏମାନେ ଭେଦାଭେଦ ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ ରାତିରେ ବନ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି । Unity in diversity କଥାଟି ବିରୋଧାତ୍ମକ ମନେ ହେଲେ ବି ସତ୍ୟ । ବୈଦାନ୍ତିକ ଚିନ୍ତାରେ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ ବା ବାସ୍ତବ ବସ୍ତୁ ହେଲା ବ୍ରହ୍ମ । ତାଙ୍କଠାରୁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଉତ୍ତର ଘଟିଛି । ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ’କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ବଳଦେବ ଯେଉଁ ଶ୍ଳୋକଟିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି ତାହା ହେଉଛି- ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟାଃ ଖଲୁ ଯେ ଭାବଃ ନ ତତ୍ ତର୍କେଷୁ ଯୋଜୟେତ୍ ।’ ଯେଉଁସବୁ ଭାବାତ୍ମକ ବିଷୟ ଚିନ୍ତାଗମ୍ୟ ନୁହେଁ, ସେହି ଭାବକୁ ତର୍କ ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏବଂ ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ନାନା ପ୍ରକାର ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି । ବଳିପାଇଲେ ଈଶ୍ୱର ତୃପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ରେ ନାସ୍ତିକତା, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ସଂଶୟବାଦୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଜନମତ ସୃଷ୍ଟି କରି କୃଷ୍ଣ ଉପାସନାର ମାର୍ଗ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ଗୀତାରେ ଅଛି “ସଂଶୟାତ୍ମା ବିନଶ୍ୟତି” । ଗୌଡ଼ୀୟ ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆରାଧନା କରିବାକୁ ସେ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଭାଗବତର ନିମ୍ନ ଶ୍ଳୋକଟି ଭକ୍ତର ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ସ୍ମରଣୀୟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ଆରାଧ୍ୟ ଭଗବାନ୍ ବ୍ରଜେଶସ୍ତନୟଃ ତତ୍ତ୍ୱମ ବୃନ୍ଦାବନଂ

ରମ୍ୟା କାଚିଦୁପାସନା ବ୍ରଜବଧୂ ବର୍ଣ୍ଣେଣ ଯା କହିତା ।

ବ୍ରଜେଶ ନନ୍ଦପୁତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକମାତ୍ର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା । ତାଙ୍କର ଧାମ (ନିବାସ କ୍ଷେତ୍ର) ହେଲା ବୃନ୍ଦାବନ । ବୃନ୍ଦାବନରେ ବ୍ରଜବାଳାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରମ୍ୟା ହେଲେ ଶ୍ରୀରାଧା । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କଲେ ଜୀବାତ୍ମା ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ପାଇଥାଏ । ଭକ୍ତର ଦାସ୍ୟଭାବ ପ୍ରତି ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାକୁ ଯାଇ ବଳଦେବ ନିଜକୁ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ’ ଭାବେ ପରିଚିତ କରାଇଛନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ୭୫ ନାରାଜା ନିମ୍ନମତେ ସୂଚାଇଛନ୍ତି ।

Baladeva holds that the relation between God and the individual souls is inconceivable to human mind and is simultaneously both

ବଳଦେବଙ୍କ ମତରେ ଭଗବାନ ଏବଂ ଜୀବାତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ ଜ୍ଞାନଗମ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହି ସମ୍ପର୍କ ଅଭେଦ ଏବଂ ଭେଦ ବା ଭେଦାଭେଦ ଭାବ ନିବନ୍ଧ ।

ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱ ମାନବର ଜ୍ଞାନଗମ୍ୟ ନୁହେଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାକୁ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ନ ବୁଝି ସହଜ ଚେତନାଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଚିତ୍ତସଭାର ଉତ୍ତରିତ ହେଲେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଉପଲବ୍ଧି ମଧ୍ୟକୁ ଆଣିହୁଏ । ଚିତ୍ତସଭାର ଅଧିକାରୀ ହେଲା ବ୍ୟକ୍ତି । ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବ୍ରହ୍ମ ଏ ଉଭୟ ସତ୍ୟ । ଚରମ ଉତ୍ତରିତ ଅବସ୍ଥାରେ ବ୍ରହ୍ମସତ୍ୟ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରିତ ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ

ଏହା ବଳଦେବଙ୍କର ଏକ ମୌଳିକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ବେଦାନ୍ତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ ବଳଦେବ ପ୍ରତିପାଦନ କରି ଅଛନ୍ତି ଯେ, ଜତିହାସ ଓ ପୁରାଣ ବେଦବାକ୍ୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି । ପୌରାଣିକ ଏବଂ ବୈଦିକ ଋଷିଗଣ ବେଦ, ପୁରାଣ ଓ ଜତିହାସକୁ ଅତିମାନବୀୟ ରଚନା ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ଭାଗବତ ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରାଣ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ସାତଗୋଟି ‘ପ୍ରଭା’ (ଅଧ୍ୟାୟ) ଅଛି । ବଳଦେବ ସଂସ୍କୃତ ଭାଗବତର ରଚୟିତା ବେଦବ୍ୟାସଙ୍କୁ ପ୍ରଣତି ଜଣାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟାମତ୍ତକ

ଗୌଡ଼ୀୟ ଦର୍ଶନ ତତ୍ତ୍ୱ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନରୁ ସଂଗୃହୀତ ବୋଲି ବଳଦେବ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି । ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ର ଅନେକ ଯୁକ୍ତିକୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ମକ କରି ବଳଦେବ ନିଜର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ମୋଟ ଛଅଗୋଟି ‘କିରଣ’ (ଅଧ୍ୟାୟ) ରହିଛି । ଶଙ୍କରଙ୍କ ଅଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନକୁ ଏଥିରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଆତ୍ମାପରମାତ୍ମା ଭେଦ ଓ ଅଭେଦ ଭାବଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ । ସୋଫଟ୍ ତତ୍ତ୍ୱ (ଶଙ୍କର)କୁ ଖଣ୍ଡନ କରି ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି, ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବ୍ରହ୍ମ ଭିନ୍ନ ହେଲେ ହେଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରମ ଉତ୍ତରଣ କାଳରେ ‘ଭେଦ’ ‘ଅଭେଦ’ରେ ଲୀନ ହୁଏ । ବ୍ରହ୍ମ ବା କୃଷ୍ଣ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରିତ ବା ଭକ୍ତ ଏକ ନୁହନ୍ତି ।

ଗୋପାଳ ତାପିନୀ ଉପନିଷଦ

ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମ ଦର୍ଶନର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦିଗ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପର ଛଅ ଗୋଟି ବୈବଚ ଚେତନା ଏଥିରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ ।

ଗୀତା ବିଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ

‘ଭାଷ୍ୟ’ ବା ଟୀକା ହେଉଛି ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତରର କାର୍ଯ୍ୟ । ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଲେଖକ ଯାହା କହିବାକୁ ଚାହିଁ ଆତ୍ମିକ ତାହାକୁ ସର୍ବଜନବୋଧ କରିବା ପାଇଁ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରାଯାଏ । ଭାଷ୍ୟକାରମାନେ ଲେଖକଙ୍କୁ ଠିକ୍‌ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରନ୍ତି ।

ପାଣିନିକ ଅଷ୍ଟାଧ୍ୟାୟୀର ଅନେକ ଟୀକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି । ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷରରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ‘ସୂତ୍ର’ ଲେଖିଛନ୍ତି । (ଯଥା- ହଲ, ଅଲ) ଏହାକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଟୀକାକାର ଅନେକ ପୃଷ୍ଠା ବ୍ୟୟ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଟୀକା ଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ତରର କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ରଚନା ନୁହେଁ । ଗୀତା ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷ୍ୟ ହେଲା ‘ଗୀତା ବିଭୂଷଣ’ ।

ନାମାର୍ଥସିଦ୍ଧି ଭାଷ୍ୟ

ମହାଭାରତର ଅନୁଶାସନ ପର୍ବରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅନେକ ନାମ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ସେହି ନାମଗୁଡ଼ିକର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବିଚାରିତ ହୋଇଛି ‘ନାମାର୍ଥ ସିଦ୍ଧି’ ଭାଷ୍ୟରେ ।

ଉପନିଷଦ ଭାଷ୍ୟ

ଏଥିରେ ଦଶଗୋଟି ଉପନିଷଦର ଭାଷ୍ୟ ରହିଛି । ଉପନିଷଦରେ ଅନେକତ୍ର ‘ଭେଦାଭେଦ’ ଚର୍ଚ୍ଚା ରହିଛି । ବଳଦେବ ଏହି ସବୁ ଉପନିଷଦୀୟ ବାଣୀକୁ ବିଶେଷଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା -

‘ଦ୍ଵା ସୁପର୍ଣ୍ଣା ସୟୁଜା ସଖାୟା’ (ଶ୍ଵେତାଶ୍ଵେତର - ୪/୭)

ଦୁଇଟି ପକ୍ଷୀ ଏକ ଡାଳରେ ଉପବେଶନ କଲେ ସେମାନେ ଅଭିନ୍ନ ସଖା ଭାବେ ଗୃହୀତ ହେବେ । ସେହିପରି ଜୀବ ପରମ ଅଭିନ୍ନ ହେଲେ ହେଁ ଭିନ୍ନ ସଭା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଠିକ୍ ଅନୁରୂପ ଅର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥିବା ଆଉଗୋଟିଏ ପଦ୍ଧତି ହେଲା, “ସମାନେ ବୃକ୍ଷେ ପୁରୁଷୋନିମଗ୍ନଃ” । (ମୁଣ୍ଡକ: ୩:୩:୧)

ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି, ‘ବିଶୁଦ୍ଧ ଜଳକୁ ଦୁଇଟି ପାତ୍ରରେ ରଖ । ସେହି ଦୁଇପାତ୍ରରୁ ନେଇ ଆଉ ଏକ ପାତ୍ରରେ ଜଳକୁ ପୁନର୍ବାର ରଖ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପାତ୍ରର ଜଳ ଏକ ପାତ୍ରରେ ଏକତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଜୀବ - ପରମକୁ ସେହି ନ୍ୟାୟରେ ବୁଝ ।”

ଏକସ୍ଥାଦୀଶ୍ଵରା ନ୍ଵିତ୍ୟାଚେତନାଭାବୁଶା ମିଥଃ

ଭିଦ୍ୟନ୍ତେ ବହବୋ ଜୀବାଞ୍ଚେନ ଭେଦଃ ସନାତନଃ । (କଠ: ୪:୩:୧)

‘ଭେଦଃ ସନାତନଃ’କୁ ତଃ. ନାରଜ (Difference is eternal) ଭାବେ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି । ଏକ ଈଶ୍ଵର ନିତ୍ୟ ବା ଚିରନ୍ତନ । ତାଙ୍କଠାରୁ ନାନାଚେତନାର ସୃଷ୍ଟି, ଅନେକ ଜୀବଙ୍କର ଉତ୍ତର ଯଚିଛି । ଜୀବ ପରମ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଅବଶ୍ୟ ରହିବ । ଜୀବ ଏବଂ ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ପାରାମାର୍ଥିକ, ବ୍ୟାବହାରିକ ନୁହେଁ । ଏସୁ ମୋକ୍ଷେପି ଭେଦୋକ୍ତେ ସ୍ୟାଦ୍ଭେଦଃ ପରମାର୍ଥିକଃ । (କଠ - ୪:୩:୨)

ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତରେ ଅଛି,

ଜୀବେର ସ୍ଵରୂପ ହୟ କୃଷ୍ଣେର ନିତ୍ୟଦାସ

କୃଷ୍ଣେର ତଟସ୍ଥା ଶକ୍ତି ଭେଦାଭେଦ ପ୍ରକାଶ ।

ବୈଷବ ନନ୍ଦିନୀ

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭାଗବତ ପୁରାଣର ଏକ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ରହିଛି ।

ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭଟୀକା

ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ‘ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ’ର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରହିଛି । ‘ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ’ରେ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଅନୁଚରମାନଙ୍କୁ ଛଅଗୋଟି ବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ‘ସନ୍ଦର୍ଭ’ ବା ରଚନାଗୁଡ଼ିକ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷବ ମତବାଦର ସଞ୍ଚୟନ । ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ରଚନାକୁ ବଳଦେବ ସୁଷ୍ମ ଚିନ୍ତନଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ -

(୧) ତତ୍ତ୍ୱସନ୍ଦର୍ଭ । ଭାଗବତର କୃଷ୍ଣତତ୍ତ୍ୱ ଏହି ସନ୍ଦର୍ଭରେ ରହିଛି । (୧୦ମ ସ୍କନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହୁ ହେଲେ । ଭାଗବତର ୧ମରୁ ୯ମ ନଅ ଗୋଟି ସ୍କନ୍ଧରୁ ଅନେକ ସ୍କନ୍ଧରେ କୃଷ୍ଣତତ୍ତ୍ୱ ରହିଛି । (ଯଥା- ନିର୍ଗୁଣ ଆତ୍ମାଗୁଣବନ୍ଧ, ତ୍ରିଗୁଣ ରଜୁ କରେ ଧରି, ପିଣ୍ଡ ପରାଣ ତୁଷ୍ଟି ଅର୍ଥେ) । ସେହି ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକୁ ବଳଦେବ ବୁଝାଇଅଛନ୍ତି ।

(୨) ନାରଙ୍ଗ କେବଳ ‘ତତ୍ତ୍ୱ ସନ୍ଦର୍ଭ’ର ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । (ପୃ-୨୨) ଅନ୍ୟ ‘ସନ୍ଦର୍ଭ’ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ପଦେହେଲେ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି ।)

(୩) ଭାଗବତ ସନ୍ଦର୍ଭ, (୩) ପରମାତ୍ମା ସନ୍ଦର୍ଭ, (୪) କୃଷ୍ଣ ସନ୍ଦର୍ଭ, (୫) ଭକ୍ତି ସନ୍ଦର୍ଭ ଏବଂ (୬) ପ୍ରୀତି ସନ୍ଦର୍ଭ ।

(‘ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ’ ଉପରେ ଡଃ ସୁଶୀଳ କୁମାର ଦେ (Early History of the Vasinab Faith and Movement in Bengal (1942)) ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଫେସର ଡଃ ଗଙ୍ଗାଧର ବଳ ଝଙ୍କାର ଅକ୍ଟୋବର ୧୯୯୦ ୪୨/୭ ସଂଖ୍ୟାରେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଛନ୍ତି । ‘ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ’ ଓ ‘ଷଟ୍ ଦର୍ଶନ’ ଭିନ୍ନ ବିଷୟ । ‘ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ’ ଗୌଡ଼ୀୟ ଦର୍ଶନର ଏକ ଦର୍ପଣ ଯେଉଁଠି ଶୁଦ୍ଧ ଭକ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋକପାତ କରାଯାଇଛି । ଶୁଦ୍ଧ ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସାରେ ରାଧା ହେଉଛି କୃଷ୍ଣାଭିନ୍ନ ବିଗ୍ରହ, ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶାଶ୍ୱତ ସଙ୍ଗିନୀ । ରାଧା ବୃନ୍ଦାବନଶ୍ୱରୀ, ରାସେଶ୍ୱରୀ, ଧୃତିମତୀ, ଲଜ୍ଜାଳୁ, ଦ୍ୱାଦଶାବରଣାଶ୍ରିତା, ସୁଷୁକାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପା, ସର୍ବେଶ୍ୱରୀ, ମହାଭାବ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଏବଂ ମହାଶୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟମୟୀ । ପ୍ରେମେର ପରମସାର ମହାଭାବ ଜାନି / ସେଇ ମହାଭାବରୂପା ରାଧାଠାକୁରାଣୀ ।’ (ପୃ ୧)

ରସିକ ରଙ୍ଗଦା

‘ବୈଷବ ପଦାବଳୀ’ ଉପରେ ଏହା ବଳଦେବଙ୍କର ଏକ ଟୀକା ବା ଗ୍ରନ୍ଥ । ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ କାବ୍ୟ ସଂକଳନରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ କବିଙ୍କ କବିତାଗୁଡ଼ିକୁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇ ଏକତ୍ର ଗ୍ରଥିତ କରାଯାଇଛି । ବଳଦେବ କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ଭକ୍ତିଚେତନାକୁ ‘ରସିକ ରଙ୍ଗଦା’ ନାମ ଦେଇ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଗୋପାଙ୍ଗନା ବିରହ ମିଳନର ଲୀଳା ଭିତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମତ୍ୱ କିପରି ପ୍ରକାଶ ପାଏ

ତାହା ବଳଦେବ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ସ୍ତବମାଳା ଭୂଷଣ

ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଲିଖିତ ‘ସ୍ତବମାଳା’ର ଏହା ଏକ ଟୀକା ଗ୍ରନ୍ଥ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ବିରୁଦାବଳୀ ଟୀକା

‘ବିରୁଦ’ର ଅର୍ଥ ସଂଗୀତ । ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବିଭିନ୍ନ ସୂତ୍ରରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ‘ବିରୁଦ’ ଗୁଡ଼ିକୁ ସଂକଳିତ କରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏଇ ସବୁ କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତିମୂଳକ ଗୀତର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ।

ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ କାଦମ୍ବିନୀ

ଏହା ଏକ ମୌଳିକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହାକୁ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ (ବଳଦେବଙ୍କ ଗୁରୁ) ରଚନା କରିଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ଭଣିତାରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ନାମ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ବଳଦେବଙ୍କ ରଚନା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣ ଦାସ ବାବା ନାମକ ଜଣେ ଗବେଷକଙ୍କ ମତରେ ‘ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ କାଦମ୍ବିନୀ’ ଶୀର୍ଷକରେ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହୋଇଛି, ଗୋଟିଏ ବଳଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟଟି ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ।

କୃଷ୍ଣ ଭାବନାମୃତ ଟୀକା

ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ଲିଖିତ । ଏହାର ଟୀକାକାର ହେଲେ ବଳଦେବ । ଗାଗାନୁଗା ଭକ୍ତର ସ୍ୱରୂପ ଏଥିରେ ବିଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇଛି ।

ଗୋପାଳ ଚମ୍ପୂଭାଷ୍ୟ

ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ଗୋପାଳ ଚମ୍ପୂନାମରେ ଏକ ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ବଳଦେବ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଟୀକା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଗୋପାଳ ଚମ୍ପୂ ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟମୟ କାବ୍ୟ । ଏହା ଦୁଇଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ । ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ହେଲା ପୂର୍ବଭାଗ, ୨ୟ ଖଣ୍ଡ ଉତ୍ତରଭାଗ । ପୂର୍ବ ଖଣ୍ଡରେ ୩୨ଟି ପୁରାଣ ଏବଂ ଉତ୍ତରଖଣ୍ଡରେ ୩୭ଟି ପୁରାଣର କଥା ରହିଛି । କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ରହସ୍ୟମୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏଥିରେ ରହିଛି ବୋଲି ଡଃ. ନାରଙ୍ଗ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧରେ କହିଛନ୍ତି ।

ଚଣ୍ଡଃକୌସୁଭ ଭାଷ୍ୟ

ବଳଦେବଙ୍କ ଗୁରୁ ରାଧା ଦାମୋଦର ‘ଚଣ୍ଡଃକୌସୁଭ’ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ବଳଦେବ ଟୀକା ଲେଖିଛନ୍ତି ଏବଂ ନିଜର ମୌଳିକ ସର୍ଜନା ଶକ୍ତିକୁ ଉପଯୋଗ କରି କୃଷ୍ଣଭଗବାନଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଗୀତରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

କାବ୍ୟ କୌସୁଭ

ବଳଦେବଙ୍କର ଏହା ଏକ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ୯ଗୋଟି ‘ପ୍ରଭା’ ବା ଅଧ୍ୟାୟ ରହିଛି । ଅଳଙ୍କାର ସମ୍ପର୍କରେ ବଳଦେବ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଦେବାବେଳେ ‘ବିଷାଦନ’ ଓ ‘ପ୍ରମାଣ’ ଅଳଙ୍କାର ନାମକ ଦୁଇଟି ନୂତନ ଅଳଙ୍କାରର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । କାବ୍ୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ,

ପଦର ବ୍ୟଞ୍ଜନାତ୍ମକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ, ପଦର ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଗରେ ଅର୍ଥ ଅବବୋଧର ଭିନ୍ନତା, ରସ ଓ କାବ୍ୟ ନିର୍ମାଣରେ ତାର ଉପଯୋଗିତା, କାବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ, ଦୋଷନିର୍ଣ୍ଣୟ ଆଦି ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ତାଙ୍କ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନାନା କଥା କହିଛନ୍ତି । ହରିଦାସ ଦାସବାବା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଗାଲତାରୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ

ଭରତମୁନିଙ୍କ ‘କାରିକା’ (କାବ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ) ବା ‘ଭରତ-ସୂତ୍ର’ର ଏହା ଏକ ଟୀକା ଗ୍ରନ୍ଥ । ପି.ଭି. କାନେ ଏବଂ ଡଃ. ସୁଶୀଳ କୁମାର ଚାଟାର୍ଜୀ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଉପାଦେୟତା ସେମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କାନେଙ୍କ History of sanskrit poetics ଏବଂ ଦେଙ୍କ sanskrit poeticsରେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ରହିଛି । ଏଥିରେ ମୋଟ ୧୧ଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଅଛି । ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଭରତମୁନି ଯାହା ଲେଖି ନାହାନ୍ତି ବଳଦେବ ତାହାକୁ ‘ପରିଶିଷ୍ଟ’ରେ ସଂଯୋଜନ କରିଛନ୍ତି । ଭଣିତାରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି,

ମମ୍ମଟାଦ୍ୟୁକ୍ତି ମାଣ୍ଡିତ୍ୟମିତାଂ ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀମ୍

ବୃତ୍ତି ଭରତ ସୂତ୍ରାଣାଂ ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣୋ ବାଦଧାତ୍ ।

(ଡଃ. ନାରଙ୍ଗ: The vaisnav Philosophy ପୃ- ୨୮ରୁ ସଂଗୃହୀତ)

ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ମମ୍ମଟାଦି ଆଳଂକାରିକମାନଙ୍କ ଭକ୍ତିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଭରତ ମୁନିଙ୍କ ‘ସୂତ୍ରବୃତ୍ତି’ରେ ଥିବା ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀରେ କରିଛନ୍ତି ।

ଚନ୍ଦ୍ରଲୋକ ଟୀକା

ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ‘ଚନ୍ଦ୍ରଲୋକ’ କାବ୍ୟର ଟୀକା ବଳଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ଜୟଦେବଙ୍କ କେବଳ ‘ଶ୍ରୀଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ’ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରଚନା ଲୋକ ଲୋଚନକୁ ଆସିନାହିଁ ।

ବଳଦେବଙ୍କ ବ୍ରହ୍ମବାଦ

ବଳଦେବ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରବର୍ଣ୍ଣା ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କାଳରେ ସେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପ୍ରମାଣମାନ ଈପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମ ସଗୁଣ ବା ନିର୍ଗୁଣ ଭାବେ ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ନିରାକାର, ଏକୋମେବାଦ୍ୱିତୀୟ ମାତ୍ର ସଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସତ୍ତ୍ୱମୟ, ରଜୋମୟ ଏବଂ ତମୋମୟତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ, ତାଙ୍କର ଗୁଣାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଅବତାର ମଧ୍ୟରେ, ରୂପ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖୁଥୁଏ । ବଳଦେବଙ୍କ ବ୍ରହ୍ମସଗୁଣ ମାତ୍ର ଶଙ୍କରଙ୍କ ବ୍ରହ୍ମନିର୍ଗୁଣ । ବଳଦେବ ତେଣୁ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଗୁଣାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ରତନାବଳୀରେ । ବ୍ରହ୍ମ ତାଙ୍କର କର୍ମ ସଂପାଦନ ପରେ ସେ ପୁନଶ୍ଚ କ୍ଷୀରବାଧ୍ୟରେ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଭାବେ ଶୟନ କରନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବମାନେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନ, ଆନନ୍ଦ, ବିଜ୍ଞାନନନ୍ଦ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ, ସର୍ବଜ୍ଞ, ସର୍ବଶକ୍ତିମନ୍ତ ବିରାଟ ପୁରୁଷ ଭାବେ ଆରାଧନା କରନ୍ତି । ବଳଦେବ

ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ ପୁରାଣ ଓ ଉପନିଷଦରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ଦେଇ ବ୍ରହ୍ମ କିପରି ସର୍ବଶକ୍ତିର ଆଧାର ତାହା ସୂଚାଇ ଅଛନ୍ତି ।

‘ଆନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମଣୋ ବିଦ୍ମାନ ନ ବିଭେଦି କୃତଶ୍ଚନ ।’

ମୁଖ୍ୟକ ୧/୧/୯ରୁ ଏହି ଉକ୍ତିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦମୟ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଶକ୍ତିକୁ ପରାଶକ୍ତି, ଦେବାତ୍ମାଶକ୍ତି, ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଶକ୍ତି, ଅତର୍କ୍ୟ ସହସ୍ର ଶକ୍ତି କୁହାଯାଏ ବୋଲି ବଳଦେବ ସୂଚାଇ ଅଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମଏକ, ମାତ୍ର ବହୁଧା ପରି ପ୍ରତୀତ ହୁଅନ୍ତି । “ଏକୋଽପି ସନ୍ ବହୁଧା ବିଭାତି ।”

ବିଷ୍ଣୁଶକ୍ତି ପରାପ୍ରେକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞାତ୍ମା ତଥାପରା

ଅବିଦ୍ୟା କର୍ମ ସଂଜ୍ଞାନ୍ୟା ତୃତୀୟା ଶକ୍ତିରିଷ୍ୟତେ ।

(ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ ୪:୭:୨୧)

ଏହି ଶ୍ଳୋକକୁ ଡଃ ନାରାଜ ନିମ୍ନମତେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି ।

His highest energy is called 'Para', all the individual souls constitute the 'A para'; and still there is another called Avidya (also called Karman)

ବିଷ୍ଣୁ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଅଭିନ୍ନ । ଭାଗବତ ପୁରାଣ ଓ ଗୌତମୀୟ ତନ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ବିଷ୍ଣୁ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ । ସେ ବିତାଳାକ୍ଷ ବା ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟମଣିପରି । ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟମଣିରେ ନିଜକୁ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଭାବେ ଜଣେ ଦେଖିଥାଏ । କୃଷ୍ଣ ଏକ, ତଥାପି ସେ ଅନେକ ରୂପ ନିଅନ୍ତି । ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବର ସ୍ୱରୂପ

ଜ୍ଞାନ ଓ ଆନନ୍ଦର ଅଧିକାରୀ ହେଲା ଦେହୀର ଜୀବାତ୍ମା । ଜୀବ ଭଗବାନଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧ । ଜୀବ ତେଣୁ ଦାସ, ଭଗବାନ ତା’ର ପ୍ରଭୁ । ମନୁଷ୍ୟ ତା’ର ସ୍ଥୂଳ ଜ୍ଞାନରେ ଜୀବପରମର ସମ୍ପର୍କ କଳନା କରିପାରେ ନାହିଁ । ବଳଦେବ କହନ୍ତି, ଜୀବ ପରମର ଏକ ଅଂଶ । ଜୀବର ବର୍ତ୍ତମାନତା ଶାଶ୍ୱତ । ଜୀବର ସ୍ଥିତି ହେତୁ ଶଙ୍କରଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ତାହା ଆଦୌ ମାୟାମଗ୍ନ ନୁହେଁ । ମନୁଷ୍ୟର ସୁଖଦୁଃଖାନୁଭୂତି ରହିଛି । ମାତ୍ର ଜୀବ ଆନନ୍ଦମୟ । ଜଗତ୍ କ’ଣ ?

ଜଗତ୍ ହେଉଛି ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ବହିରଙ୍ଗ ଶକ୍ତିର ଦୃଶ୍ୟମାନ ରୂପ । ବ୍ରହ୍ମ ମହମବତି ପରି । ଘରର ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ମହମବତି ଜଳେ, କିନ୍ତୁ ସାରା ଘରଟି ଆଲୋକ ପାଏ । ବ୍ରହ୍ମ ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ରହି ଜଗତକୁ ଆଲୋକିତ କରନ୍ତି ।

ସେ କହନ୍ତି ଜଗତ୍ ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ; ବ୍ରହ୍ମସତ୍ୟ, ଜଗତ୍ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ । ସର୍ବଶକ୍ତିମୟ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଜଗତ୍ ରହିଛି ।

ସୃଷ୍ଟି:

ବ୍ରହ୍ମପୁରୁଷ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜକୁ ବହୁଧା ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ସାରା ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୃଷ୍ଟିକଲେ । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବିଧ ସଭା ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଜ ସୃଷ୍ଟିର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଯାହା ଆବଶ୍ୟକ, ବ୍ରହ୍ମ ତାହା ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ପ୍ରଥମେ ସେ ସୃଷ୍ଟିକୁ ଅନ୍ଧକାରାନ୍ଧନ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମ ଆଲୋକ ସୃଷ୍ଟି କରି ସୃଷ୍ଟିକୁ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

“କଳ୍ପାନ୍ତେ କାଳସୃଷ୍ଟେନ ଯୋଜ୍ଞିତ ଚମସାବୁତ୍ତମ୍ ।

ଅଭିବ୍ୟାଜକ ଜଗଦିଦଂ ସ୍ୱୟଂରୋଚିଃ ସ୍ୱରୋଚିବା ।”

ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି କାଳସୃଷ୍ଟି ଗାତ୍ର ଅନ୍ଧକାରରେ ସୃଷ୍ଟି ଆଛନ୍ନ ଥିଲା । ସେହି ଅନ୍ଧକାର ଭିତରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ବ୍ରହ୍ମ । ନିଜ ରୁଚି ହେତୁ ସେ ନିଜ ଆଲୋକମୟ ସରୀର ଉପଯୋଗ କରି ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରୁ ସୃଷ୍ଟିକୁ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବଳଦେବ ନିମିତ୍ତ କାରଣ ଏବଂ ଉପାଦାନ କାରଣ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି କହିଛନ୍ତି, କୁମ୍ଭାର ଘଟ ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ମୃତ୍ତିକା, ଜଳ ଏବଂ ଚକ୍ରର ଆଶ୍ରୟ ନିଏ ମାତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜେ କୁମ୍ଭାର, ନିଜେ ମୃତ୍ତିକାଦି ଉପାଦାନ । ବ୍ରହ୍ମଥିଲେ ‘ପ୍ରଧାନ’, ପ୍ରଧାନରୁ ଆସିଲା ‘ଅହଂକାର’, ଅହଂକାରରୁ ‘ପଞ୍ଚତନ୍ମାତ୍ର’, ସେଥିରୁ ହେଲା ‘ପଞ୍ଚମହାଭୂତ’ । ଏଥିରୁ ଚଉଦ ଭୁବନର ଉତ୍ପତ୍ତି ଘଟିଲା । ଜୀବ, ଜଡ଼, ଉଦ୍ଭିଦ ଜଗତ ଆଦି ବ୍ରହ୍ମ ସୃଷ୍ଟିକଲେ । ସୃଷ୍ଟି, ପାଳନ ଓ ସଂହାରର କର୍ତ୍ତା ହେଲେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି, କାଳ ଏକ ଚକ୍ର, ଏହା ଚିର ସଂକ୍ରମଣଶୀଳ । କାଳଚକ୍ରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଲଂଘନୀୟ ।

କର୍ମ:

ମଣିଷର ସୁକ୍ଷ୍ମ ଶରୀର ସୁଖଦୁଃଖାନୁଭବ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଏହା କର୍ମଫଳ ହେତୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ସତ୍ତ୍ୱକର୍ମରୁ ସୁଖ, ଅସତ୍ତ୍ୱକର୍ମରୁ ଦୁଃଖ । ‘ସଞ୍ଚିତ’ ‘ପ୍ରାରବ୍ଧ’ ଏବଂ ‘କ୍ରିୟମାଣ’ ଭେଦରେ କର୍ମ ତ୍ରିବିଧ । କ୍ରିୟମାଣ କର୍ମ ପୁନଶ୍ଚ ତ୍ରିବିଧ । (୧) କାମ୍ୟକର୍ମ, (୨) ନିତ୍ୟକର୍ମ, (୩) ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତକର୍ମ । କାମନା ଅନୁଯାୟୀ କୃତକର୍ମ କାମ୍ୟକର୍ମ । (ମୋର ମୋକ୍ଷ ଦରକାର, ମୁଁ ଶାସୋକ୍ତି କର୍ମ କରିବି ।) ନିତ୍ୟ କର୍ମ ହେଲା ପୂଜା, ଆରଧନା ଆଦିକ, ହୋମ ଓ ବ୍ରତରକ୍ଷା ଆଦି । (୩) ମନ୍ଦ କର୍ମରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ କୃତକର୍ମକୁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଚିତ୍ତର ପୁନଃ ପୁନଃ ସଂସ୍କାର ପାଇଁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତକର୍ମ ଆବଶ୍ୟକ । କର୍ମର ମାର୍ଗ ତ୍ରିବିଧ - ସାତ୍ତ୍ୱିକ, ରାଜସିକ ଓ ତାମସିକ ।

ବିଷ୍ଣୁ (କୃଷ୍ଣ)ଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ

ରୁଦ୍ର, ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅତିମ କାଳଥାଏ ମାତ୍ର ବିଷ୍ଣୁ ବା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନଥାଏ । ବିଷ୍ଣୁ ଅନ୍ୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରନ୍ତି । କାର୍ତ୍ତିରାଜି ବିଷ୍ଣୁର ପାଇଁ ରହିଛନ୍ତି ଉମା, ବର୍ତ୍ତମାନ, ଭବିଷ୍ୟତ ଓ ଅତୀତକୁ ଦେଖିବାର ଶକ୍ତି ନ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଛି ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କଠାରେ ।

ବିଷ୍ଣୁ ଶ୍ରୀପତି । ଶ୍ରୀ ହେଉଛନ୍ତି ମହାମାୟା, ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଶକ୍ତି ଭାବେ ରହିଛନ୍ତି । ବିଷ୍ଣୁ ଦୟାର୍ଥ ହୋଇ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିକୁ ପାଳନ କରନ୍ତି । ସେ କୁଣ୍ଡ ହେଲେ ନିଜ ସୃଷ୍ଟିକୁ ସଂହାର କରନ୍ତି । ସେ ଅନାଦି । ଜଗତର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ସେ ବାରମ୍ବାର ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।

“ଅଜାୟମାନେ ବହୁଧା ବିଜାୟତେ ।” (ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ - ୪:୨)

‘ଜନ୍ମ ରହିତେପି ସନ୍ ସମ୍ଭବାମି’ । ମୋର ପୁନର୍ଜନ୍ମ ନାହିଁ, ତଥାପି ମୁଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ବାରମ୍ବାର ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିବି । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଡଃ ନାରଙ୍ଗ ଲେଖିଛନ୍ତି “Baladeva believes that one who realises that the Lord is not born in the ordinary sense and understands that his birth and deeds are divine, attains Moksa” (Page-121)

ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପଲବ୍ଧି ମଧ୍ୟକୁ ଆଶନ୍ତି ଯେ ସୁଦ୍ଧା ଦୃଷ୍ଟିରେ ବ୍ରହ୍ମ ଅଜାୟମାନ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ଦୈବତ ଭାବକୁ ବୁଝନ୍ତି ସେ ମୋକ୍ଷ ପାଆନ୍ତି । (ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରୁ ବଳଦେବଙ୍କ ନିଜସ୍ବ ଉକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ଳିଷ୍ଟ ଓ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରଦାନ କଲି ନାହିଁ ।) ‘ସ୍ବଲୀଳାକାର୍ତ୍ତ ବିସ୍ତାରାତ୍ ଲୋକେଷୁନୁଜିୟୁଷ୍ଟା’ ମୟା କୁର୍ମାଦି ଅବତାର ଗ୍ରହଣ ବିଭୁଙ୍କ ଲୀଳାକାର୍ତ୍ତ ବିସ୍ତାର ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ବଳଦେବଙ୍କ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରୁ ଏତତ୍ ସମ୍ପର୍କିତ ଏକ ଉଦ୍ଧୃତି କିପରି କ୍ଳିଷ୍ଟ ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟଶୀଳ ।

“କେଷାଂଚିତ୍ ସାଧକାନାଂ ତତ୍ସ୍ବରୂପ ଗୁଣୈକ ନିରତାନାଂ ଶୁଦ୍ଧ ବେଦବହୁଲାଶ୍ଚ ପ୍ରଭୃତାନାଂ ସ୍ବସାକ୍ଷାତ୍ କୃତ୍ବା ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନଂ, ତଥା ପୂର୍ବମାବିର୍ଭାବିତେଷୁ ବସୁଦେବାଦିଷୁ ପ୍ରେଷେଷୁ ଇତି ମୁଖ୍ୟ ହେତୁ ଦୟାମ୍ ।”

ମୂଳବ୍ରହ୍ମ ସୂତ୍ରକୁ ବୁଝିବା କଷ୍ଟକର ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ବଳଦେବଙ୍କ ଟୀକାକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ସଂସ୍କୃତରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବଳଦେବଙ୍କ ‘ସହସ୍ରନାମ ସ୍ରୋତେ ଶର୍ବଶିବ ଶମ୍ଭୁରୂପାଂ.....’ ଆଦିକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଡଃ ନାରଙ୍ଗ ଶୁଦ୍ଧ ସରଳ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି “The Vishnu of Visnu-sahasranama and Siva of Satarudriya is Krishna in the opinion of Baladeva Vidyabhusana. He is Rudra because he removes the wordly miseries of his devotees. He is siva because the whole creation is destroyed at his hands. (Vaisnab Philosophy - P-99)

ବ୍ରହ୍ମଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି କାହିଁକି ?

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି, ‘ଜନ୍ମ ବ୍ରହ୍ମଭାଗ୍ୟ ରାଜର୍ଷିଯୋଗି

ଧର୍ମଗ୍ଲାନ୍ଧିଧର୍ମଭ୍ୟୁତ୍ଥାନଂ ଚାପନେତୁଂ ପ୍ରଭବନ୍ତି ତାବତେଥୀୟ କିଂ ସମ୍ଭବସୀତି ଚେଦନ୍ତି
ମଦନ୍ୟଦୁଷ୍ଟର କାର୍ଯ୍ୟଂ ଯଥର୍ଥଂ ସମ୍ଭାବାମାତି ଆହ ।’ ବଳଦେବ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ (୪:୮)ରେ
ଯାହା କହିଲେ ତାର ମର୍ମାର୍ଥ ତଃ ନାରଜା ନିମ୍ନମତେ ବୁଝାଇ ଅଛନ୍ତି ।

A doubt arises as to whether the purport of the Divine descent is the safeguarding of the interest Vadicreligion or establishing order in the world by punishing the evildoer and rewarding the virtuous people. Either of these purposes could be accomplished by some of the inspired souls. Then where does the need arise for the manifestation of the Diety? Baladeva replies that what the Diety does cannot be done by his worshippers or inspired souls. (The vaisnav Philosophy: The Divine manifestations - Page - 123)

ବଳଦେବଙ୍କ ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ

ବଳଦେବଙ୍କ ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଅନେକ କଥା ତଃ. ନାରଜା ଲେଖିଛନ୍ତି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଏବଂ ମନହୃଦୟାଦି ନିବେଦନ କରି ନିଷାମ ଭାବେ ତାଙ୍କଠାରେ ଲଗ୍ନ ହେବାର ବାସନାକୁ ଭକ୍ତି କୁହାଯାଏ ।

ଭାଗବତରେ ଅଛି, ‘ପୂଜ୍ୟେଷୁନୁରାଗଃ ଭକ୍ତିଃ ।’ ଭାଗବତର ୭ମ ଅଧ୍ୟାୟ ୩୭ ପଦରେ ଥିବା ଏହି ଭକ୍ତିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି ‘ଭକ୍ତି’ ହେଉଛି ପୂଜକର ପୂଜ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଅର୍ପଣ ।

ଗରୁଡ଼ ପୁରାଣରେ ଅଛି - “ଭଜନତ୍ୟେବ ବୈଧାର୍ଯ୍ୟ ସେବାୟାଂ ପରିକୀର୍ତ୍ତତଃ ତସ୍ମାତ୍ ସେବା ବୃଥେଃ ପ୍ରୋକ୍ତା ଭକ୍ତିଃ ସାଧନ ଭୂୟସୀ” ଭୂୟସୀ ସେବାର ମାର୍ଗରେ ନିୟୋଜିତ ହେବା ହିଁ ଭକ୍ତି, ତାହାଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧି ସମ୍ଭବ । କୃଷ୍ଣ ହିଁ ଈଶ୍ୱର । ଗୌଡ଼ୀୟମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିଷାମ ସେବା କରି ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ଚାଲନ୍ତି ।

ସର୍ବୋପାଧି ବିନିର୍ଭୁକ୍ତଂ ତତ୍ପରତ୍ୱେନ ନିର୍ମଳମ୍

ହୃଷୀକେନ ହୃଷୀକେଶସେବନଂ ଭକ୍ତିରୂପ୍ୟତେ ।

ସକଳ ପ୍ରକାର ଉପାଧି ବା ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ମୋହ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତରେ ଆନେନ୍ଦ୍ରିୟ ସୁଖ ତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ହୃଷୀକେଶ ସେବନ ହିଁ ଭକ୍ତି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହୃଦିନୀଶକ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଜ୍ଞାନରୁ ଭକ୍ତି ସଂଜାତ ।

ବଳଦେବ ନବଧା ଭକ୍ତିକୁ ଦୁଇଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି, ଯଥା ବୈଧ ଏବଂ ରୁଚି । ଶାଷ୍ଟୋକ୍ତ ନିୟମରେ ସେବା କରିବା ହେଲା ବୈଧ । ଏଥିରେ ପାରଂପାରିକ ବିଧିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରାଯାଏ । ‘ରୁଚି’ ଭକ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି, ‘ଯତ୍ କିଚିନ୍ନାଧିକ୍ୟ ଜ୍ଞାନ

ପ୍ରବ୍ରା ରୁଚିଭକ୍ତି ସ୍ତବ୍ଧ ପ୍ରାପ୍ତି ହେଉଛି ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ । (ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ୩:୨:୩୫)

ରୁଚି ଭକ୍ତିର ଅନ୍ୟନାମ ରାଗାନୁଗା । ଶ୍ରେୟରକ ପ୍ରତି ଅନ୍ତରାତ୍ମାର ରୁଚି ବା ଅନୁରାଗରୁ ଯେଉଁ ଭକ୍ତି ଜନ୍ମିତ ତାହା ରୁଚିଭକ୍ତି ।

ଭକ୍ତ ନିଜର ପ୍ରୟୋଜ ପୂର୍ବ ପାଇଁ ବିଧିପୂର୍ବକ ଉପାସନା ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଶ୍ରେୟରକ ଉପାସନା କରନ୍ତି । ଏ ପ୍ରକାର କାମନା ରୁଚି ଭକ୍ତିରେ ନଥାଏ । ପ୍ରୟୋଜନ ପାଇଁ ଭଗବତ୍ ଭକ୍ତିରେ ଭଗବାନ ସବୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଉପାସକଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କାମ୍ୟବସ୍ତୁ ଦେଇ ଦୂରେଇ ଯାଆନ୍ତି । ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତ ମଧ୍ୟ ଏହା କହିଛନ୍ତି । ‘ପ୍ରୟୋଜନରେ ପ୍ରୀତି ଦେଖୁ / ଗୋବିନ୍ଦ ରହଇ ଉପେକ୍ଷି । ତା ପ୍ରୟୋଜନ ତାକୁ ଦେଇ / ଗୋବିନ୍ଦ ନିରୋଳେ ରହଇ ।’

ବଳଦେବ ରୁଚି ଭକ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଗୋପୀ ଭକ୍ତିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇଛନ୍ତି । ରୁଚି ଭକ୍ତି ସ୍ୱୟଂପ୍ରକାଶିତ । ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଏହି ଭକ୍ତି ଅନୁସାରେ ନିଜର ସ୍ୱାମୀ (ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରିୟଜନ) ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଭକ୍ତ ପୁଷ୍ପକ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଭକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଶିକ୍ଷା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଶ୍ରେୟରକ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗରୁ ଏକ ଭକ୍ତି ସ୍ୱତଃ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ଅଛି,

ଯଦ୍ୟପି ସର୍ବଭକ୍ତ ସାଧାରଣୀ, ତସ୍ୟ ବଶ୍ୟତା ତଥାପି ଏଷୁ ତସ୍ୟାଃପରାକାଷେତି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ୍ୟସିଦ୍ଧିଃ । ତସ୍ମାଦ୍ଭୁତି ବର୍ତ୍ତନାନୁବୃତ୍ତଃ ଶ୍ରେୟାନିତି । (ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ - ୩:୩:୧)

(ତଃ ନାରଜାକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପୃ ୧୭୨ରୁ ସଂଗୃହୀତ)

ଏଠାରେ ରୁଚିଭକ୍ତିର ଶ୍ରେୟଃ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ରୁଚି ଭକ୍ତିପଦ୍ମୀ ବର୍ଣ୍ଣାକ୍ରମ ନିୟମ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ । ଜାତି, ଗୋତ୍ର, ପାରିବାରିକ ବନ୍ଧନାଦିରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହି ସେମାନେ କୃଷୋପାସନା କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଉପାସନା ପକ୍ଷିତ ଏହିପରି ।

ଶ୍ରବଣଂ କାର୍ତ୍ତନଂ ବିଷୋଃ ସ୍ମରଣଂ ପାଦସେବନଂ

ଅର୍ଚ୍ଚନଂ ବନ୍ଦନଂ ଦାସ୍ୟଂ ସଖ୍ୟମାତ୍ମନିବେଦନଂ ।

କଳିଯୁଗରେ ହରିଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣ ମୁକ୍ତିର ଏକମାତ୍ର ମାର୍ଗ । ତେଣୁ ସେମାନେ କହନ୍ତି, ହରେନାମ, ହରେନାମ, ହରେନାମେବ କେବଳଂ / କଲୌ ନାସ୍ତେୟବ ନାସ୍ତେୟବ ନାସ୍ତେୟବ ଗତିରକଥା ।” (ହରିଭକ୍ତିବିଳାସ - ୧୧/୧)

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ବଳଦେବ ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଉଦ୍ଧାର କରି ରୁଚି ଭକ୍ତିରେ ନାମ କାର୍ତ୍ତନର ଉପାଦେୟତା ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ସଂକାର୍ତ୍ତନ ଓ ଭଜନ ମାର୍ଗରେ ଉତ୍ସର୍ଗାକୃତ ଭକ୍ତମାନେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସଂହିତା ମାନିବେ ।

(୧) ପ୍ରତିକୂଳ ଭଗବତ୍ ଭାବନା ରହିବ ନାହିଁ । ନାସ୍ତିକଙ୍କ ସଂସର୍ଗ ତ୍ୟାଗ କରିବ ।

(୨) ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହସ୍ରନାମ ଥିଲେ ବି ବିଷ୍ଣୁ (କୃଷ୍ଣ) ନାମ ଭଜିବ ।

(୩) ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣିବ ନାହିଁ ।

- (୪) ଲକ୍ଷ୍ମୀନରାୟଣ ଦ୍ଵାରା ଶାସ୍ତ୍ରପୁରାଣକୁ ଉପହାସ କରିବ ନାହିଁ ।
 (୫) କୃଷକ ଗୌରବ ସୂଚକ ନାମକୁ ଉପହାସ କରିବ ନାହିଁ ।
 (୬) ନାମଗୁଡ଼ିକ ନିରର୍ଥକ ବୋଲି କହି ଔଷଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବ ନାହିଁ । ମୋତେ ପାପ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ମୁଁ ଭକ୍ତ, ଏ ପ୍ରକାର ଔଷଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବ ନାହିଁ ।
 (୭) ନାସ୍ତିକଙ୍କ ଆଗରେ କାମର ମହତ୍ତ୍ଵାନ୍ତର କରିବ ନାହିଁ ।
 (୮) ବିଷୟା ବିଷୟରେ ଉନ୍ନତ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନାମ ନେବାକୁ ଦେବ ନାହିଁ ।
 (୯) ସତ୍ୟକୁ ଗୋପନ କରିବ ନାହିଁ ।
 (୧୦) ହିଂସା, ମଦ୍ୟପାନ, ଅଗମ୍ୟଗମନ ଅଭିକ୍ଷା ଭକ୍ଷଣ କରିବ ନାହିଁ ।

ଶୁଦ୍ଧାଭକ୍ତି ବା ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଛଅ ଯୋଗ, ଦେବ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭଙ୍କ ‘ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ’, ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀଙ୍କ ‘ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ’ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତ ସିଂହାରଙ୍କ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି, ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପଞ୍ଚାମୃତ, ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ‘ଯୁଗଳରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁ’ ଆଦି କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ସଂଗୀତ ଯୁଗର ବନମାଳି, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ଗୌରହରି ଆଦିଙ୍କର ଗୀତି କବିତାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାପ୍ରୀତି ତତ୍ତ୍ଵର ଅନେକ ଦିଗ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ

● ଦୋଳଗୋବିନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ

ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ମତାବଲମ୍ବୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ ‘ଗୌରାଙ୍ଗ’ । ଶ୍ରୀ ଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କୁ ‘ଗୌର’ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏଣୁ ଶ୍ରୀ ଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ ‘ଗୌରୀୟ’ ବା ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ କୁହାଯାଏ । ‘ତଳଯୋଃ ରଳଯୋଃ ଏକତ୍ୱ ଶ୍ରବଣାତ୍’ - ଏହି ନ୍ୟାୟାନୁସାରେ ‘ଗୌରୀୟ’କୁ ‘ଗୌଡ଼ୀୟ’ କୁହାଯାଇଛି । ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର କୌଣସି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ନଥିଲା । କାରଣ ସେମାନେ ମାଧ୍ୱ ସଂପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଶ୍ରୀମତାଗବତ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଅକୃତ୍ରିମ ଭାଷ୍ୟ । ବ୍ୟାସଦେବ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଲେଖି ଯେତେବେଳେ ଶାନ୍ତି ପାଇଲେ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ନାରଦ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣ ଗୁଣ ଲୀଳା ରଚନାତ୍ମକ ଶ୍ରୀମତାଗବତ ରଚନା କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ତଦ୍ୱାରା ସେ ମାନସିକ ଶାନ୍ତିଲାଭ କଲେ । ଏଣୁ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଶ୍ରୀମତାଗବତକୁ ଶ୍ରୀ ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀ, ଶ୍ରୀ ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ଶ୍ରୀ ଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରଭୃତି ଗୋସ୍ୱାମୀଗଣ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସ କରିନାହାନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ସ୍ୱୟଂ କହିଅଛନ୍ତି -

“ଯେଇ ସୂତ୍ରକର୍ତ୍ତା ସେ ଯଦି କରେନ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ,

ତବେ ସୂତ୍ରର ମୂଳ ଅର୍ଥ ଲୋକେର ହେୟ ଜ୍ଞାନ ।” ଚୈ.ଚ.

ବେଦାନ୍ତର ସୂତ୍ରକର୍ତ୍ତା ମହର୍ଷି ବେଦବ୍ୟାସ । ସେ ତାହାର ଅର୍ଥ ଶ୍ରୀମତାଗବତରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଶ୍ରୀମତାଗବତ ବେଦାନ୍ତ ସୂତ୍ରର ପ୍ରକୃତ ଭାଷ୍ୟ । ଗରୁଡ଼ ପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି-

ଅର୍ଥୋଽୟଂ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରାଣା ଭାରତାର୍ଥ ବିନିର୍ଣ୍ଣନଃ

ଗାୟତ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ ରୂପୋଽସୌ ବେଦାର୍ଥ ପରିବୃଂହିତଃ ॥

ଶ୍ରୀ ଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ତାହାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ୬ଟି, ଶ୍ରୀ ଭାଗବତ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ୧୯ଟି, ଶ୍ରୀ ପରମାତ୍ମ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ୨୭ଟି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ୧୨ଟି, ଉକ୍ତି ସନ୍ଦର୍ଭରେ ୪ଟି, ପ୍ରୀତି ସନ୍ଦର୍ଭରେ ୬ଟି, କ୍ରମ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ୪୦ଟି ଓ ସର୍ବ ସମ୍ପାଦନାରେ ୧୦୮ଟି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ସବୁକୁ ମିଶାଇ ଦେଲେ ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଭାଷ୍ୟ ହେବ । ଶ୍ରୀ ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବୈଷ୍ଣବ ତୋଷଣୀରେ ଓ ଶ୍ରୀ ବୃହତ୍ ଭାଗବତାତ୍ମକ ଟୀକାରେ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ରୀମଦଭାଗବତର ଟୀକାରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କେହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିନାହାନ୍ତି । କାରଣ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ସେଥିପାଇଁ ଆଦେଶ ନଥିଲା । ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ଏହି ନିୟମର ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ‘ତୃଷ୍ଣାକୁ ଦୁର୍ଜନ’ ନ୍ୟାୟରେ ଭାଷ୍ୟ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ତାହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିବରଣୀରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ ।

ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଓଡ଼ିଶାର ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପଲ୍ଲୀରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବଳଦେବ କେଉଁ ଜାତିରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ତାହାର କୌଣସି ସଠିକ୍ ଜାଣିହାଏ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳିନାହିଁ । ଶ୍ରୀ ସୁନ୍ଦରାଜୟ ବିଦ୍ୟା ବିନୋଦ ତାଙ୍କର ‘ଅତିକ୍ରମ ଭେଦା ଭେଦ’ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି ଯେ ବଳଦେବ ଖଣ୍ଡାୟତ ଜାତିରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନବଦ୍ୱୀପ ହରିବୋଲ କୃତୀର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ହରିଦାସ ଦାସ ତାଙ୍କ ‘ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଅଭିଧାନ’ରେ ତାଙ୍କର ଜାତି ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାହାନ୍ତି । କେହି କେହି କହନ୍ତି ବଳଦେବ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । କାରଣ ପୂର୍ବକାଳରେ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ହିଁ ବେଦ ଓ ବେଦାନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ବଳଦେବ ବେଦ ଓ ବେଦାନ୍ତରେ ସେ ସମୟରେ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଏଣୁ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳୋତ୍ତର ବୋଲି କେହି କେହି କହନ୍ତି । ସେତେବେଳେ କଳିକତା ସଂସ୍କୃତ କଲେଜରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶାସୀ ନାମରେ ଜଣେ ବେଦାନ୍ତ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ଥରେ ଜଣେ ଡ଼େଲିକ ବଂଶଜାତ ବଙ୍ଗବାସୀ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ବେଦାନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶାସୀ କହିଲେ, ତୁମେ ପୁରାଣ ପଢ଼ିଲେ ମୁଁ ପଢ଼ାଇବି ଓ ବେଦାନ୍ତର ତତ୍ତ୍ୱ ପୁରାଣ ମାଧ୍ୟମରେ କହିଦେବି । କିନ୍ତୁ ସାକ୍ଷାତରେ ବେଦାନ୍ତ ସୂତ୍ର ପଢ଼ାଇବି ନାହିଁ । ଛାତ୍ର ଜଣକ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କୁ ଅଭିଯୋଗ କଲେ, ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଜଣକ ସାହେବ ଥିଲେ । ସେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶାସୀଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ପଣ୍ଡିତଜୀ ! ତୁମକୁ ବେଦାନ୍ତ ପଢ଼ାଇବାକୁ ହେବ । ଏଥିରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶାସୀ ଏକମତ ନହୋଇ ଚାକିରୀରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇଥିଲେ । ବନାରସ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସେତେବେଳେ ନୂଆ ହୋଇଥାଏ । ପଣ୍ଡିତ

ମଦନମୋହନ ମାଲବ୍ୟ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଇଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଣ୍ଡିତ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରୁଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଭଳି ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବେଦାନ୍ତ ବିତଙ୍କୁ ସୋସାଇଟି ପାଇଁ ସମ୍ମାନର ସହିତ ରଖିଲେ । ଏକଥା କହିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ, ସେତେବେଳେ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ହିଁ ବେଦ ବେଦାନ୍ତ ଓ ବେଦାନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ, ଏଣୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳୋତ୍ତର ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସେ ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ନିକଟସ୍ଥ କୌଣସି ଏକ ବିଦ୍ୱତ୍ ବସତିରେ ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଙ୍କାର ଓ ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପାଇଁ ସେ ମହାଶୂର ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ମାଧୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ପରେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ପଣ୍ଡିତ ସମାଜକୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଯୁକ୍ତିରେ ପରାଜୟ କରି ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ପରେ ସେ ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ଠାକୁରଙ୍କ ପ୍ରଶିଷ୍ଟ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ନିକଟରେ ଷର୍ଚ୍ଚସନ୍ଦର୍ଭ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ଓ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଠାରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ବିରକ୍ତ ବେଶ ଧାରଣ କରି ସେ ‘ଏକାନ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ’ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା ଲୁଚି ରହିପାରି ନଥିଲା । ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଯେଉଁଠାରେ ବେଦ ବେଦାନ୍ତ ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥିଲା ସେଠାକୁ ତାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯାଉଥିଲା ।

“ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ଶ୍ରୀଧାମ କୃନ୍ଦାବନ ଗମନ କରି ସେଠାରେ କୃନ୍ଦାବନର ବିଶିଷ୍ଟ ବିଦ୍ୱାନ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଜୟପୁରରେ ଗୋଟିଏ ବିବାଦ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଶ୍ରୀରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ପ୍ରକଟିତ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଙ୍କର ଶ୍ରମବିଗ୍ରହ ଏକ ସମୟରେ କୃନ୍ଦାବନରୁ ଜୟପୁରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ବଙ୍ଗଦେଶୀୟ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ଜୟପୁରର ଅନତି ଦୂରରେ ଗଲତା ପର୍ବତରେ ଶ୍ରୀରାମାନନ୍ଦୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଗୋଟିଏ ଗାଦି ଥିଲା । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ସେବା ଜୟପୁରର ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଜୟପୁରର ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତିମାନ ଓ ଗୋଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ମତାବଳୀ ଥିଲେ । ରାମାନନ୍ଦୀଗଣ ରାଜାଙ୍କୁ ଆପଣି କଲେ ଯେ ଗୌଡ଼ୀୟମାନଙ୍କର କୌଣସି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ନାହିଁ । ଏଣୁ ସେମାନେ ଅବୈଦିକ ଓ ଅସମ୍ପ୍ରଦାୟିକ । ଏହି ହେତୁରୁ ଏମାନେ ଶ୍ରୀ ବିଗ୍ରହ ସେବା କରିବାକୁ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ଜୟପୁର ମନ୍ଦିରରେ ଶ୍ରୀନାରାୟଣ ମଧ୍ୟ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ରାଜା ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୂଜା କରି ପରେ ଶ୍ରୀନାରାୟଣଙ୍କ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରାମାନନ୍ଦୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀନାରାୟଣଙ୍କ ପୂଜା ପ୍ରଚଳନ କରାଇବାକୁ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ସଦାଚାରୀ ରାଜା ଏଥିରେ ରାଜି

ନହୋଇ ଗୋଟିଏ ବିଚାର ସଭାର ଆୟୋଜନ କଲେ । ଏହି ବିଚାର ସଭାକୁ ସମସ୍ତ ରାମାନନ୍ଦୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଓ ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଗଲା । ସେତେବେଳେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ନିଜର ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅବମାନନା ସହ୍ୟ ନକରିପାରି ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କୁ ଗଲତାଗାଦିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀଙ୍କ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ପାଦ ଅତିଶୟ ବୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କୁ ସେଠାକୁ ପଠାଇଲେ । ବଳଦେବ ହାତରେ କମଣ୍ଡଳୁ ଚଳଦେଶରେ ଚିରାକହୁଁ ଓ ଅଞ୍ଚଳରେ କୌପୀନ ବହିର୍ବାସ ପରିଧାନ କରି ଜୟପୁର ରାଜ ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ରାଜା ତାଙ୍କର ବୈରାଗୀ ବେଶ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ମନେ କଲେ ନାହିଁ । ସଭା ମଣ୍ଡପରେ ରାମାନନ୍ଦୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହ ବଳଦେବ ଉପବେଶନ କଲେ । ଶାସ୍ତ୍ର ବିଚାର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବେଦାନ୍ତ ବିଶାରଦ ବଳଦେବଙ୍କର ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଭା ଓ ଅକାଟ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଯୁକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ରାମାନନ୍ଦୀ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ବଳଦେବଙ୍କୁ କହିଲେ - ହେ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରବର ! ଆପଣ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରକାଶ କଲେ, ସେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ବଳିତ ଆପଣଙ୍କର କୌଣସି ଭାଷ୍ୟ ଅଛିକି ? ଯଦି ଥାଏ, ତେବେ ଏହି ବିଦ୍ଵତ୍ ସଭାରେ ତାହା ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତୁ । ବଳଦେବ ସେମାନଙ୍କୁ ସାତଦିନ ସମୟ ମାଗିଥିଲେ । ବଳଦେବ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଦେବ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ବଳଦେବଙ୍କୁ ସ୍ଵପ୍ନରେ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ସ୍ଵପ୍ନାଦେଶ ଓ ପ୍ରେରଣା ପାଇ ବଳଦେବ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କଲେ ଓ ତାହା ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ନାମରେ ନାମିତ ହେଲା । ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଏହି ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ବଳଦେବ ରାମାନନ୍ଦୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହାର ରଚନାଶୈଳୀ ଓ ଯୁକ୍ତି ଲେଖି ପଣ୍ଡିତମାନେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଓ ବଳଦେବଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

ବଳଦେବ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟର ପରିଶିଷ୍ଟରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି -

ବିଦ୍ୟାରୂପଂ ଭୂଷଣଂମେ ପ୍ରଦାୟ ଖ୍ୟାତିଂ ନିନ୍ଦ୍ୟତେନ ଯୋ ମାମୁଦାରଃ

ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଃ ସ୍ଵପ୍ନନିର୍ଦ୍ଦେଶଭାଷ୍ୟୋ ରାଧାବନ୍ଧୁର୍ବନ୍ଧୁରାଜଃ ସ ଜାୟାତ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଉଦାରପୁରୁଷ ମୋତେ ବିଦ୍ୟାରୂପ ଭୂଷଣ ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ତଦ୍ଵାରା ଜଗତରେ ବିଖ୍ୟାତ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଯେ ସ୍ଵପ୍ନରେ ଏହି ଭାଷ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି ସେହି ରାଧାରମଣ ତ୍ରିଭଙ୍ଗାଭଙ୍ଗା ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଦେବ ଜୟଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜା ଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ମଧ୍ଵାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ଵାମୀ ଓ ଶ୍ରୀ ନିମ୍ବଦିତ୍ୟଙ୍କ ଭାଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଏହି ସବୁ ଭାଷ୍ୟମାନଙ୍କର ତୁଟି ଦର୍ଶାଇ ଶ୍ରୀଚୈତନୀଦେଶର ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦବାଦ ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ

କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ବଳଦେବ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ, ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ, ଗୀତାଭାଷ୍ୟ, ଉପନିଷତ୍ ଭାଷ୍ୟ, ସହସ୍ର ନାମ ଭାଷ୍ୟ, ସ୍ତବମାଳା ଭାଷ୍ୟ, କାବ୍ୟ କୌସୁଭ, ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ, ବ୍ୟାକରଣ କୌମୁଦୀ, ସଂକ୍ଷେପ ଭାଗବତାତ୍ମତଟୀକା, ଗୋପାଳ ତାପନୀ ଭାଷ୍ୟ; ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ ଟୀକା ଇତ୍ୟାଦି ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦବାଦର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା

● ନିରଞ୍ଜନ ସାହୁ

ଶ୍ରୀଶ୍ରୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାର ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ରେମୁଣାରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମ । ଦାର୍ଶନିକ, ଭାଷ୍ୟକାର ତଥା ସବୁଶିରୋମଣି ବଳଦେବ ଉତ୍କଳର ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମଧାରାର ପ୍ରଥମ ଉତ୍କଳୀୟ ଦାର୍ଶନିକ । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ପରମ୍ପରା ଅନୁସାରେ ‘ପ୍ରସ୍ଥାନତ୍ରୟୀ’ ଯଥା - ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର, ଉପନିଷଦ୍ ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ ଗୀତା ଉପରେ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା ନ କଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେହି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶଙ୍କର, ରାମାନୁଜ ବା ମାଧ୍ଵଙ୍କ ପରି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଦାର୍ଶନିକ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମତବାଦକୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ଵ ତଥା ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମଧାରାର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇପାରି ନ ଥିଲା । କାରଣ ପ୍ରସ୍ଥାନତ୍ରୟୀ ଉପରେ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମୟରେ ରାଜସ୍ଥାନର ଜୟପୁରରେ ଗଲତା ଗାଦିର ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ମତଭେଦ ହେଲା । ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବଗଣ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ମତକୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଦାର୍ଶନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ଜୟପୁରର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ସଞ୍ଜାଇ ଜୟସିଂହ ଏହାର ମାମାଂସା ନିମନ୍ତେ ନିଶ୍ଚଳ ଭାରତୀୟ ପଣ୍ଡିତ ସଭା ଆହ୍ଵାନ କରିଥିଲେ । ସେଠାକୁ ବୃନ୍ଦାବନରୁ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀପାଦ ଯିବାର ଥିଲା । ମାତ୍ର ବୟସାଧିକ୍ୟ ହେତୁ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀପାଦ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଉତ୍କଳମଣ୍ଡନ ବଳଦେବଙ୍କୁ ସେହି ସଭାକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ ହିଁ ବେଦାନ୍ତର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାଷ୍ୟ ବୋଲି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ମତକୁ ବଳଦେବ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ସ୍ଵକାୟ ବିଦ୍‌ବତ୍ତାର ପୂରିତତ୍ଵ ଦେଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ପ୍ରସ୍ଥାନତ୍ରୟୀର ଭାଷ୍ୟ ନ ଥିବାରୁ ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ରାମାନୁଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବଗଣ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମାନ୍ୟତା ଦେବାକୁ ନାରାଜ ହେଲେ । ବଳଦେବ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର, ଉପନିଷଦ୍ ଓ ଗୀତା ଉପରେ ଭାଷ୍ୟ ଲେଖିବା ପାଇଁ ତିନିମାସ ସମୟ ମାଗିଲେ ।

ରାଜସଭାରୁ ଫେରି ବଳଦେବ ଗୋବିନ୍ଦ ଜାଉଳ ମନ୍ଦିରରେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । କଥିତ ଅଛି ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ କ୍ରମେ ବଳଦେବ ବ୍ରହ୍ମସ୍ଥିତର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କଲେ ଯାହାକି ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ନାମରେ ବିଦିତ । ଗୋଭିଃ ବେଦ ବାକ୍ୟେ ବିନ୍ଦତି ଜ୍ଞାୟତେ ପ୍ରାପ୍ତଂ ଭବତି କତି ‘ଗୋବିନ୍ଦଃ’ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୁତିପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ଯାହା ପ୍ରାପ୍ତ ସେ ହିଁ ଗୋବିନ୍ଦ । ବଳଦେବଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ଅଭିନ୍ନ । ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ (୧) ଈଶ୍ୱର (୨) ଜୀବ (୩) ଜଗତ୍ (ପ୍ରକୃତି), (୪) କାଳ (୫) କର୍ମ ଏହି ପଞ୍ଚତତ୍ତ୍ୱର ତଥା ଅଧିକାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧ, ବିଷୟ ଓ ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହି ଚାରି ଅନୁବନ୍ଧର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି । ବଳଦେବ ଏହାର ପରିପୋଷକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ‘ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ’ ଓ ‘ଭାଷାପାଠକ’ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଜୟପୁରର ରାଜା ସଞ୍ଜୟ ଜୟସିଂହ ତଥା ରାମାନନ୍ଦୀ ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟର ପଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳୀ ବଳଦେବଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଚାର ପ୍ରସ୍ତୁତ ଜ୍ଞାନ ତଥା ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ବୌଦ୍ଧିକ ଜିଜ୍ଞାସା ହିଁ ଦର୍ଶନ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ମନନଶୀଳତା, ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଅନୁମୋଦନ ଓ ତାର୍କିକ ଅନୁଶୀଳନ ଏହାର ସାଧନ । ତର୍କଶୀଳ ବିଚାରବୋଧ ହେଉଛି ଦାର୍ଶନିକ ଦୃଷ୍ଟି । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତାକରଣ ତା’ର ପରିଣତି । ତତ୍ତ୍ୱମାମାଂସାୟ ଜ୍ଞାନରେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା ଓ ବିଚାର ବିମର୍ଶ ବଳଦେବଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରମୁଖ ଉପଜାବ୍ୟ ।

“ଆରତ୍ୟତେ ଜୀବ ଜଗତ୍ ପରମ୍ଭା

ତତ୍ତ୍ୱାଭିଧାନେନ ମତଂ ସମସ୍ତମ୍”

ରମଣମହର୍ଷିଙ୍କ ଉକ୍ତିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଜୀବ, ଜଗତ୍ ପରମ୍ଭା, କାଳ ଓ କର୍ମ ଉପରେ ସମସ୍ତ ଆତ୍ମିକ ଦର୍ଶନ ଆଧାରିତ । ବଳଦେବଙ୍କ ମତରେ ଏହା ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣୟତତ୍ତ୍ୱ; ସୁତରାଂ ‘ପ୍ରମେୟ’- ପ୍ରମେୟ-ରତ୍ନାବଳୀ । ଜୀବ, ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଅଂଶ ବିଶେଷ - ‘ଚିନ୍ମାତ୍ର ଶ୍ରୀ ହରେରଂଶ’ । ‘ଈଶ୍ୱର ଅଂଶ ଜୀବ ଅବିନାଶୀ / ଚେତନ ଅମଳସହଜ ସୁଖରାଶି’ - ରାମଚରିତ ମାନସ । ବ୍ରହ୍ମସ୍ଥିତ କହେ ‘ଅଂଶୋ ନାନା ବ୍ୟପଦେଶାତ୍’- ଗୀତା ମଧ୍ୟ ଏହାର ସମର୍ଥନ କରେ ‘ମାମୈ ବାଂଶୋ ଜୀବ ଲୋକେ ଜୀବଭୂତଃ ସନାତନଃ’ ପରମାତ୍ମା ବିଭୂତୈତନ୍ୟ ଓ ଜୀବ ଅଶ୍ୱତୈତନ୍ୟ ବୋଲି ବଳଦେବଙ୍କ ମତ । ରାମାନୁଜଙ୍କ ପରି ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ଶଙ୍କରଙ୍କ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମବାଦକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ବଳଦେବଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରହ୍ମଠାରେ ପ୍ରାକୃତ ଗୁଣ ନାହିଁ ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ସେ ନିର୍ଗୁଣ ନୁହନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମ ବେଦବାକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବର୍ଣ୍ଣିତ ଓ ବେଦର ବାଚ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ଅଜ୍ଞେୟ ବା ଅବାଚ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ବଳଦେବଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରହ୍ମ ନିରାକାର ନୁହନ୍ତି ସେ ସକ୍ତିଦାନନ୍ଦ ବିଗ୍ରହ । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଆତ୍ମା ଓ ବିଗ୍ରହ ଏକ ‘ବିଗ୍ରହ ଏବଂ ଆତ୍ମା, ଆତ୍ମା ଏବଂ ବିଗ୍ରହ’ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଶକ୍ତି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ, ତର୍କାତୀତ । ଭେଦ ଓ ଅଭେଦ ଯୁକ୍ତ । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ହିଁ ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ’ ତତ୍ତ୍ୱ । ବ୍ରହ୍ମ, ସମସ୍ତ ଉପାଧି ଉପହିତ ତୈତନ୍ୟ ଓ ଜୀବ, ବ୍ୟକ୍ତି ଉପାଧି ଉପହିତ ତୈତନ୍ୟ । ଚିତ୍ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଭେଦ ଓ ନାମ, ରୂପ

ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭେଦ ବ୍ରହ୍ମଠାରେ ଉପଲବ୍ଧ । ପରମାତ୍ମା ଅନନ୍ତ କଲ୍ୟାଣ ଗୁଣ ସମ୍ପନ୍ନ ଅନିର୍ବଚନୀୟ
ଗୁଣ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ’ । ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଖଲୁ ତେ ଭାବା ନ ତାଂ ତର୍କେଣ ଯୋଜୟେତ୍
/ ପ୍ରକୃତିଭ୍ୟଃ ପରଂ ଯତ୍ନୁ ତଦଚିନ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣମ୍’ - ମହାଭାରତ ।

ଶକ୍ତି ଓ ଶକ୍ତିମାନ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଓ ଅଭେଦ ବିଦ୍ୟମାନ । ଶକ୍ତିବିନା ଶକ୍ତିମାନ ଓ
ଶକ୍ତିମାନ ଶକ୍ତି ବ୍ୟତିରେକେ କଟନା କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଅଗ୍ନି ତା’ର ଦାହିକା ଶକ୍ତି,
ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ତା’ର ପ୍ରକାଶ କିମ୍ବା ଜଳ ଓ ତରଙ୍ଗ ଉଭୟରେ ଭେଦ ଓ ଅଭେଦ ରହିଛି ।

ସାଗରୁ ତରଙ୍ଗ ଜନ୍ମେ । ସାଗରେ ଯାଏ ଲୀନ ହୋଇ
ଜଳମୟତା ଗୁଣ ପାଇଁ । ସାଗରୁ ବାଟି ଭିନ୍ନ ନେହିଁ
ଔଦାର୍ଯ୍ୟ ଗାନ୍ଧାର୍ଯ୍ୟ ସମତା । ସାଗର ବାଟି ଭିନ୍ନ କଥା
ଭେଦ ଅଭେଦ ଅଛି ରହି । ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ଏହି ।

- ନିରଞ୍ଜନ

ବଳଦେବଙ୍କ ମତରେ ‘ଜଗତ୍’ ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ । ପରମେଶ୍ବରଙ୍କ ଲୀଳା ରୂପେ ଏହା
ବ୍ୟାବହାରିକ ସତ୍ୟ । ଉପନିଷଦ୍ରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସଂସାରାମାନଙ୍କ ମନରେ ଜଗତ୍ ପ୍ରତି
ବୈରାଗ୍ୟ ଓ ଅନାସକ୍ତି ଜନ୍ମାଇବା ପାଇଁ ଜଗତକୁ ଅସତ୍ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ‘ବୈରାଗ୍ୟାର୍ଥଂ
ଅସଦ୍ ବଚଃ’ - ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳୀ ।

ଆତ୍ମ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଉପରେ ବଳଦେବ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ବାରୋପ କରିଛନ୍ତି । ‘ଆତ୍ମପ୍ରୟନ୍ନସ୍ତୁ
ବଳବତ୍ତରଃ’ ‘ତାରତମ୍ୟଂ ଚ ସାଧନାତ୍’ ସେମାନଙ୍କ କର୍ମ ବା ସାଧନାରେ ତାରତମ୍ୟ
ରହିଛି । ବଳଦେବ ବିଧିଭକ୍ତିଠାରୁ ରୁଚିଭକ୍ତି ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଇଛନ୍ତି । ମୋକ୍ଷ
ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ କପଟତା ହୀନ ଅନନ୍ୟଭକ୍ତି ହିଁ ପ୍ରଧାନ ଉପାୟ । ଭଗବତ୍ ରସାସ୍ବାଦନ ପାଇଁ
ବଳଦେବ ସାକାର ଉପାସନାକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଧର ସ୍ବାମୀଙ୍କ ପରି
ବଳଦେବ ଦାସ୍ୟଭାବର ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରବକ୍ତା । ‘ଦାସୋଭୂତୋ ହରେରେବ ନାନ୍ୟସ୍ୟୈବ କଦାଚନ’
- ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ ‘ନାହଂ କର୍ତ୍ତା ହରିଃ କର୍ତ୍ତା ଅହଂ ଦାସୋଽସ୍ମି କେବଳମ୍’ - ଶ୍ରୀଧର
ସ୍ବାମୀ ।

ଅବଶେଷରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ବୈଦାନ୍ତିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ନୂତନ ଦିଗ୍ବର୍ତ୍ତନ,
ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦତତ୍ତ୍ବର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଓ ତାର୍କିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଜଗତକୁ ବ୍ୟାବହାରିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ
ସତ୍ୟର ଉପସ୍ଥାପନ ‘ସତ୍ୟଂ ଜଗତ୍ ତତ୍ତ୍ବତଃ’ ଏହା ଈଶ୍ବରଙ୍କ ବହିରାଙ୍ଗା ଶକ୍ତି ବିଳାସ
(ଲୀଳା), ଗଭୀର ଜୀବନବୋଧ ଓ ଅନ୍ତର୍ବେତନାର ବିକଶିତ ରୂପ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ,
ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତିଭା ଓ ଚିନ୍ତାଧିଶ୍ବର୍ଯ୍ୟର ଅନନ୍ୟ ବିଭୂତି ।

ରେମୁଣା, ବାଲେଶ୍ବର

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ବଙ୍ଗଳାରେ ଲିଖିତ ‘ବିଶ୍ୱକୋଷ’ର ୧୨ଶ ଭାଗର ପୃ ୧୬୯ରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନେକ କଥା ଲିଖିତ ଅଛି, ଯାହାର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଉଛି । ‘ବିଶ୍ୱକୋଷ’ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିବରଣୀର ବିଶେଷଦୃଶ୍ଟିକ ଏଠାରେ ଲେଖାଯାଇଛି । ‘ବିଶ୍ୱକୋଷ’ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ, ‘ବଳଦେବବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜଣେ ବଙ୍ଗୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ।’ (ପୃ-୧୬୯) । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ପ୍ରକୃତରେ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ ।

ଡାକ୍ତର ପରକ୍ତହାର ବଳଦେବ ପ୍ରାୟସ୍ରେ ବଳଦେବ ‘ବେଦାନ୍ତସୂତ୍ର’ର ‘ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ’ ନାମକ ଭାଷ୍ୟ ନିଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପାଇଁ ଲେଖିଥିଲେ । ଏହି ଭାଷ୍ୟରେ ସେ ‘ଅତିକ୍ରମଭେଦାଭେଦ’ ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ ଯଦ୍ୱାରା ଶଶ୍ୱର ଓ ଆତ୍ମାର ସମ୍ପର୍କ ଚିନ୍ତାର ବହିର୍ଭୂତ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଅଛି । (ପୃ-୩୧୧)

ଡାକ୍ତର ସୁଶୀଳ କୁମାର ଦେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ କଥା ଅନେକ ଥର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି ଓ ପୃ-୧୬ରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ, ‘ବଳଦେବ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ଥିଲେ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ ଥିଲେ ।’

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁନ୍ଦରାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦଙ୍କର ‘ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର’ ପୁସ୍ତକର ୩ୟ ସଂସ୍କରଣ ବଙ୍ଗଳା ସନ ୧୩୫୮ (ଖ୍ରୀ. ୧୯୪୨) ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ସେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି ଯେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଖ୍ରୀ. ୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମକାଳ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ନିଶ୍ଚିତ କଥା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ବ୍ୟାକରଣ, ଅନୁକାର ଶାସ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଚିଲିକାର ଅପରପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଠାରୁ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ନ୍ୟାୟ ଓ ବେଦପାଠ କରି ବେଦାନ୍ତ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ମହାଶୂର ଯାଇଥିଲେ । ସେ ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୮୨

ସହିତ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରି ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେ ପୁରୀର ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କାଳ ପରେ ସେ ରସିକାନନ୍ଦ ଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦାକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସତ୍-ସନ୍ଦର୍ଭର ଟୀକା କରିଥିଲେ । ସେ ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟର ଗାଲତା ସଭାରେ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ ଓ ସେଠାର ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । କେହି କେହି କହନ୍ତି ଯେ, ସେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଠାରୁ ‘ଭାଗବତ’ ପାଠ କରିଥିଲେ । ପରେ ସେ ଏକାନ୍ତି ହୋଇ ‘ଏକାନ୍ତି-ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ’ ନାମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ମୁଁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଇତିହାସର ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ବହୁ ବର୍ଷ ଆଗରୁ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଉପରେ କୌଣସି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ କଥା ପାଇପାରି ନ ଥିଲି । ଏପରିକି ଗୋପାବଲ୍ଲଭପୁର ମଠରୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକରି ପାରି ନ ଥିଲି କେବଳ ଏତିକି ଜାଣିଥିଲି ଯେ ସେ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ଥିଲେ ଓ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ-ଭେଦାଭେଦ’ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ମୋର ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ମହାନ୍ତି ବାରିପଦାରୁ ୧୯୬୨ରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲି ଯେ, ସେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଯାହା ପାଇବେ ତାହା ମୋ ଲାଗି ଲେଖିଆଣିବେ । କୁଳମଣି ବାବୁଙ୍କ ଲେଖାରୁ କେତେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି ଓ ଜୟପୁରର ଗାଲତା ସଭାର କଥା ଜାଣିଥିଲି । ତତ୍ପରେ ୧୯୬୪ ସେପ୍ଟେମ୍ବରରେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ବ୍ରହ୍ମପୁରର ‘ଭକ୍ତିବିନୋଦ ଆଶ୍ରମ’ରୁ ପ୍ରକାଶିତ ଚାରିଖଣ୍ଡ ବହି ପାଇଲି, ଯାହାର ଲେଖକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । ସେଗୁଡ଼ିକ ବଙ୍ଗଳାରୁ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଇତିହାସ କିଛିତ ପରିମାଣରେ ଅଛି; ମାତ୍ର ତହିଁରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସମୟରେ ଭୁଲ ଅଛି । ଏହି ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କାତିରେ ଖଣ୍ଡାୟତ ଥିବାର କଥା ଲେଖା ଅଛି; କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମପୁରର ଭକ୍ତିବିନୋଦ ଆଶ୍ରମରୁ ପ୍ରକାଶିତ ବହିଗୁଡ଼ିକ ବଙ୍ଗଳାରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ପରେ ୧୯୬୪ ଅକ୍ଟୋବରରେ ମୋର ବନ୍ଧୁ ଭକ୍ତିବିନୋଦନ ଠାକୁରଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ଲଳିତ ପ୍ରସାଦ ଦତ୍ତ; ଯେ କି ବର୍ତ୍ତମାନ ବାବାଜୀ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ଲଳିତ ପ୍ରସାଦ ନାମ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ଓ ଭକ୍ତି ବିନୋଦ ଠାକୁରଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଭଲା-ବୀର ନଗରରେ ନଦିଆ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେ ଦୟା ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀ ୧୮୬୪ରେ ମୁଦ୍ରିତ ‘ସଞ୍ଜନ-ତୋଷଣୀ’ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଜୀବନୀ ଉପରେ ଏକ ଉପାଦେୟ ବଙ୍ଗଳା ଲେଖାର ନକଲ ମୋତେ ପଠାଇଲେ । ଏହି ଲେଖାର ଲେଖକ ହେଉଛନ୍ତି ଗୋପାବଲ୍ଲଭପୁରର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ନନ୍ଦ ଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀ, ଯେ କି ଜଣେ ଖ୍ୟାତନାମା ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ନନ୍ଦ ଥିଲେ ଗୋପାବଲ୍ଲଭପୁର ମଠର ମହନ୍ତ ବଂଶୀୟ । ଏଣୁ

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୮୩

ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଇତିହାସ ଉପରେ ତାଙ୍କର କଥା ବିଶେଷ ପ୍ରମାଣ ମୂଳକ ବୋଲି ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି ।

‘ସଙ୍ଗନ-ତୋଷଣା’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଜୀବନୀର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରି ତାହା ପରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ଅଛି । ସେହି ଲେଖାର ସାରାଂଶ ତଳେ ବିବୃତ ହେଲା । ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ନନ୍ଦ ଦେବଗୋସ୍ଵାମୀଙ୍କର ଲେଖା ୮୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ଯେଉଁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥିଲେ ତହିଁରେ ସତ୍ୟ ନିହିତ ଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ସମସାମୟିକ ଲେଖା ମିଳୁନାହିଁ, ସେତେବେଳେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଇତିହାସ ସଂକଳନର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ମାତ୍ର ।

ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ନନ୍ଦଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଂଶଜ ଥିଲେ ଓ ଭକ୍ତିବିନୋଦ ଠାକୁରଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ଖଣ୍ଡାୟତ ବଂଶଜ ଥିଲେ । ଏ ଦୁଇଟିରୁ କେଉଁଟି ସତ୍ୟ ? ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ନନ୍ଦ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ଥିବାରୁ ଓ ବଳଦେବ ସେହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ଥିବାରୁ ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ନନ୍ଦଙ୍କର ଲେଖା ଅଧିକ ବିଶ୍ଵାସଯୋଗ୍ୟ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଦୀର୍ଘକାଳ ବୃନ୍ଦାବନ ଓ ତତ୍ପାର୍ଶ୍ଵବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଥିଲେ । ଏହି ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଗଲତା ଗାଦିର ସଭାରେ ସେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବାର କଥା ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ନନ୍ଦ ଦେବ ଗୋସ୍ଵାମୀ ଲେଖୁ ଅଛନ୍ତି । ଗଲତା ଗାଦିର ଆଲୋଚନାର କଥା ତଳେ ଲିଖିତ ହେଲା ।

ବୃନ୍ଦାବନ ବା ତତ୍ପାର୍ଶ୍ଵବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବା ସମୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଗତ ‘ଗାଲତା’ ଗାଦିକୁ ଆସିଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ରାଧା କୃଷ୍ଣମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା କରିବାରେ ଆପଣି ଉଠାଇଥିଲେ ଓ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ନିବନ୍ଧ ବା ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭଗବତ୍ ଗୀତା ଓ ବଂଶୋପନିଷଦର ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଭାଷ୍ୟ ଦେଖାଇ ଧର୍ମମତ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ହେବ । ଏଥିପାଇଁ ଜୟପୁରର ମହାରାଜା ସବାଜ ଜୟସିଂହ ବୃନ୍ଦାବନର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଲୋକ ପଠାଇଲେ । ତହିଁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜୟପୁର ଯାଇ ଗାଲତା ସଭାରେ ପ୍ରସ୍ଥାନତ୍ରୟାର ଭାଷ୍ୟ ଦେଖାଇ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମତ ସ୍ଥାପନ କଲେ ଓ ପ୍ରତିଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵୀ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସବୁ ତାହା ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଭାଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ନାମ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ଓ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟରେ ସେ ‘ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ’ ମତ ସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀଗୁଡ଼ିକରୁ ଜୟପୁରର ମହାରାଜା ସବାଜ ଜୟସିଂହ ଓ ଗାଲତାଗାଦିର କଥା ଜଣାଯାଏ; ମାତ୍ର କୌଣସିଟିରେ ସମୟ ସୂଚକ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ନାହିଁ । ବୈଷ୍ଣବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ସମୟ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟର ଇତିହାସରୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ସମୟ ନିରୂପଣ ଅତି ସହଜରେ ହୋଇଅଛି ।

ରାଜପୁତନାର ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ ଅମ୍ବେର ଥିଲା କାରଣ ସେଠାର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ଜୟସିଂହ ୨ୟ ଅମ୍ବେରରେ ଖ୍ରୀ ୧୬୯୯ରେ ସିଂହାସନରେ ବସିଥିଲେ । ସେ ମୋଗଲ ଦରବାରରୁ ସବାଜ (୧୧/୫) ଉପାଧି ପାଇଁ ସବାଜ ଜୟସିଂହ ୨ୟ ନାମରେ ଜତିହାସରେ ପରିଚିତ । ସେ ଖ୍ରୀ ୧୭୨୮ରେ ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ଆମ୍ବେରକୁ ଜୟପୁରକୁ ଉଠାଇ ଆଣିଲେ ଓ ତଦନୁସାରେ ରାଜ୍ୟର ନାମ ମଧ୍ୟ ଜୟପୁର ହେଲା । ଜୟପୁର ରାଜଧାନୀର ଅଦୁରବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ପାହାଡ଼ର ନାମ ‘ଗାଲତା’ ପାହାଡ଼ । ସେ ସେଠାରେ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର ମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏଣୁ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ତାକୁ ‘ଗାଲତା ଗାଦି’ କହନ୍ତି । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ବୈଷ୍ଣବମାନେ କେବେ ଜୟପୁର ଆସିଥିଲେ ତାହା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଯଦି ରାଜଧାନୀର ବିକାଶ ପାଇଁ ୮/୧୦ ବର୍ଷ ଲାଗିଥାଏ, ତେବେ ଗାଲତା ସମ୍ମିଳନୀ ଖ୍ରୀ ୧୭୩୫ ଠାରୁ ଖ୍ରୀ. ୧୭୪୦ ମଧ୍ୟରେ ଧରାଯାଇପାରେ । ସବାଜ ଜୟ ସିଂହ ୨ୟ ଖ୍ରୀ ୧୭୪୩ରେ ଜହଲାଲା ସାଙ୍ଗ କରିଥିଲେ । ଏଣୁ ଗାଲତା ସମ୍ମିଳନୀକୁ ଖ୍ରୀ ୧୭୪୦ ଧରାଗଲେ ଜତିହାସରେ ସେପରି କିଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହେବ ନାହିଁ । ଖ୍ରୀ ୧୭୪୦ ବେଳକୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଯୁବକ ଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମକାଳ ଖ୍ରୀ ୧୭୧୦ ଧରାଯାଇପାରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉ ସେ କେତେକାଳ ବଞ୍ଚିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସୁଶୀଳ କୁମାର ଦେ ଲେଖୁଅଛନ୍ତି ଯେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଖ୍ରୀ. ୧୭୬୫ରେ ଗୁପ୍ତଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ‘ସୁବାବଲି’ର ‘ଉତ୍କଳିକାବଲ୍ଲରୀ’ ଟୀକା ଲେଖୁଥିଲେ । ଏଣୁ ସେ ଖ୍ରୀ. ୧୭୬୫ ଯାଏ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ନନ୍ଦ ଲେଖୁଅଛନ୍ତି ଯେ ଶହେବର୍ଷ ଯାଏ ବଞ୍ଚିଥିବା ଲୋକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ଦେଖୁଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ ୧୮୮୫-୧୦୦ ଖ୍ରୀ ୧୭୮୫ ଓ ତହିଁରେ ୧୦ ବର୍ଷ ଯୋଗକଲେ ଖ୍ରୀ ୧୭୯୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜୀବିତ ଥିବାର ଅର୍ଥାତ୍ ୮୫ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଯାହା ହେଉ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜୀର୍ଣ୍ଣଜୀବୀ ଥିଲେ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ୨୪ଟି ଗ୍ରନ୍ଥର ଟୀକା କରି ଅଛନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ।

ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ମରେଜଗାଁ ଆବିଷ୍କୃତ ହେଲାପରି ରେମୁଣା ଓ ତନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଶିକ୍ଷିତ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ତେଷା କଲେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ନିଶ୍ଚୟ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ପାରିବ ।

ଅମ୍ଳାନ ପ୍ରତିଭା ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ପୀତାମ୍ବର ପ୍ରଧାନ

ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୨୩୮ ରୁ ୧୨୬୪) ଉତ୍କଳ ସିଂହାସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ତାଙ୍କର ଅକ୍ଷୟ କାର୍ତ୍ତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ଉତ୍ତର ସୀମାରେ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ‘ରାଜବଣିଆ ଗଡ଼’ ଏବଂ ରେମୁଣାର ‘ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କ୍ଷୀର ଚୋରା ଗୋପାଳାଥ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କରି ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ ।

୧୨୫୬ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପରେ ରାଜା ଓ ରାଣୀ ତୀର୍ଥାଟନରେ ଯାଇ ଚିତ୍ରକୁଟରୁ ପ୍ରସ୍ତର ଖୋଦିତ ଏକ କୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ତ୍ରେତୟା ଯୁଗରେ ରାମ ଶରାଙ୍କିତ ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ରାଜଧାନୀରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ନେଇ ଆସିଲାବେଳେ ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନ ରେମୁଣାରେ ରାତ୍ରି ଯାପନ କଲେ । ସ୍ଵପ୍ନାଦେଶ ପାଇ ରାଜା ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ - ‘ମଦନଗୋପାଳ’, ‘ଜୟ ଗୋପାଳ’ ଏବଂ ‘ଶେଷରେ ‘ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳାଥ’ ନାମ କରଣ କରି, ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ (ଆନୁମାନିକ ୧୨୫୮ ଖ୍ରୀ.ଅ.) ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ରେମୁଣାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ସେହି ସମୟରୁ ରେମୁଣା ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳର ‘ବୃନ୍ଦାବନ ଧାମ’ (ଗୁପ୍ତ ବୃନ୍ଦାବନ) ନାମରେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରି ଆସୁଅଛି । ଭଗବାନ କୃଷ୍ଣ ‘ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳାଥ’ ନାମରେ ଦୁଇ ଶହରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ ବର୍ଷ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହେଲା ପରେ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ (ଆନୁମାନିକ ୧୪୭୫ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରୁ ୧୪୮୫) ଭକ୍ତ ‘ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ’ଙ୍କ ପାଇଁ କ୍ଷୀରଭୋଗ ଚୋରି କରି ‘କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପାଳାଥ’ ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପାଳାଥ ମନ୍ଦିର ପାର୍ଶ୍ଵବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳର ନାମ ଗୌଡ଼ ଦାଣ୍ଡ’ । ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଗୌଡ଼ ଦେଶ (ବଙ୍ଗ ଦେଶ) କୁ ଦାଣ୍ଡ (ବାଟ) ଥିଲା । ସେ କାଳର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ବୃନ୍ଦାବନ ଧାମରୁ ପୁରୀ ଧାମକୁ ଏହା ହିଁ ଏକମାତ୍ର ବାଟ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବ ଏହି ପଥ ଦେଇ ଯାତାୟାତ କରିଥିଲେ । ମାଧବେନ୍ଦ୍ରପୁରୀ ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳଙ୍କ ପାଇଁ ‘ମଳୟ ଚନ୍ଦନ’ ପୁରୀରୁ ଆଣି ଏହି ଠାରେ ହିଁ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରାୟ ୧୪୮୬ ଖ୍ରୀ.ରେ ଏହି ଠାରେ ହିଁ ସମାଧି

ହୋଇଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମଭକ୍ତି ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ପୁରୀ ଯାତ୍ରା କାଳରେ ଏହିଠାରେ ହିଁ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ ।

ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ମତରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ମହାନ ହେବା ପାଇଁ ବଂଶଗତ ଗୁଣ ଯେତିକି ଦାୟୀ, ସ୍ଥାନୀୟ ପରିବେଶ ଏବଂ ପରିସ୍ଥିତି ତା'ଠାରୁ ଅଧିକ ଦାୟୀ । ସ୍ଥାନର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ହିଁ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସାଧୁ, ସନ୍ଥ, ପଣ୍ଡିତ, କବି, ଭାବକ ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥାଏ । ସେହିପରି ଗୋପୀନାଥ ମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପନା ପରେ ପରେ ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନ ରେମୁଣାର ମହତ୍ତ୍ୱ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ଏହା ବହୁ ସାଧୁ ସନ୍ଥଙ୍କର ଆବାସସ୍ଥଳୀ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏଠାରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରି ସନ୍ଥ, ଭାଷ୍ୟକାର ଟୀକାକାର ରୂପେ ଭାରତ ବିଦିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ, ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ, ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ମହାପ୍ରଭୁ, ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଆଦି ଭକ୍ତ ପ୍ରବର ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି, ତାଙ୍କର ପ୍ରେମଭକ୍ତି ରସର ବନ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳକୁ ପ୍ଲାବିତ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ଆନୁମାନିକ ୧୩୫୦ରୁ ୧୪୫୦ ଖ୍ରୀ.ଅ. ମଧ୍ୟରେ ରେମୁଣାର ‘ମୟୂରଗ୍ରାମ’ରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା ‘ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ’ ‘ଗୀତା’ର ‘ସୁବୋଧିନୀ’ ଟୀକା, ‘ଭାଗବତ’ର ‘ଭାବାର୍ଥ ଦୀପିକା’ ଟୀକା ଏବଂ ବହୁ ଟୀକା ଲେଖି ଭାରତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି । ଜଣାଯାଏ ଭାଗବତର ଏହି ‘ଭାବାର୍ଥ ଦୀପିକା’ ଟୀକାର ଅନୁସରଣରେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମ ଆଧାରିତ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ନିଜ ମୁଖରେ ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରି ଅଛନ୍ତି । ୧୬୧୫ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ କୃଷଦାଶ କବିରାଜ ଲିଖିତ ‘ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ’ରୁ ଜଣାଯାଏ - ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଭାଗବତ ଟୀକା ଦେଖି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ କହିଛନ୍ତି - ‘ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ନିହି ନିଜ ଟୀକା କର / ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ନାହିଁ ମାନ ଏତ ଗର୍ବଧର / ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀପ୍ରସାଦେ ଆମି ଭାଗବତ ଜାନି / ଜଗଦ୍ଗୁରୁ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ଗୁରୁ କରି ମାନି ।’ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ନବାକ୍ଷରୀ ଓଡ଼ିଆ ଭାଗବତ ମଧ୍ୟ ‘ଭାବାର୍ଥ ଦୀପିକା’ ଟୀକାର ଅନୁସରଣରେ ଲିଖିତ ।

ରେମୁଣା ଜନ୍ମିତ ଆଉ ଜଣେ ମହାପୁରୁଷ ହେଉଛନ୍ତି - ‘ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ।’ ଗୋପୀନାଥ ଧାମ ଗୁପ୍ତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱାବନ ଧାମ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିବାର ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚଶତ ବର୍ଷ ପରେ ମନ୍ଦିର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗୌଡ଼ଦାଣ୍ଡର ପୂର୍ବରେ ଅବସ୍ଥିତ ‘କୁକୁମ୍ଭଶୂଳି’ ମୌଜା (ଏବେ ତାସ ଜମି ଥିବା ବେଢ଼ପରି ମୌଜା)ର ଏବର ‘ବଳଦେବ ବାଡ଼ି’ ନାମରେ ନାମିତ ସ୍ଥାନରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟ ପାଦରେ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସର ପବିତ୍ର ‘ଅଁଳା ନବମୀ’ ତିଥିରେ ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଜନ୍ମ । ବେଦାନ୍ତ ସୂତ୍ରର (୧:୩:୩୬) ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନୁସାରେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଂଶଜ ଥିଲେ । ବୈଷ୍ଣବ ପାତାୟର ଦାଶ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ଏବଂ ମାଧୁ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ରାଧା ଦାମୋଦର ଦାଶ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ଦାକ୍ଷୀଣ୍ୟ । ଦାକ୍ଷୀଣ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ସନ୍ନ୍ୟାସ ନାମ ହେଲା ‘ବଳଦେବ’ । ଜଣାଯାଏ ସେ ଚିଲିକା କୁଳବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଏକ

ଗ୍ରାମରେ କିଛି ଦିନ ଅବସ୍ଥାନ କରି ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା କରିଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ହୋଇଥିଲେ ବି ସେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟାନ ପଣ୍ଡିତ ସାଧୁ, ସବୁମାନେ ସମସ୍ତେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାକୁ ଅତିବେଶୀ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର କାବ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ବ୍ୟାକରଣ ଆଦି ବିଭାଗରେ ଗଭୀର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଥିଲା । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ । ବେଦର ପ୍ରଥମ ଭାଗ-ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ସଂହିତା- କର୍ମକାଣ୍ଡ ନାମରେ ଓ ଶେଷ ଭାଗ ଆରଣ୍ୟକ ଓ ଉପାସନା- ବେଦାନ୍ତ ବା ଉପନିଷଦ ନାମରେ ପରିଚିତ । ବେଦାନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱର ସମନ୍ୱୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ମହର୍ଷି ବାଦରାୟଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ‘ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ’ ରଚନା କରାଯାଇଅଛି । ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ ସୂତ୍ର ଆକାରରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଏଣୁ ଏହାର ଅନ୍ୟନାମ ‘ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର’ । ବ୍ୟାସ, ଶୁକ, ଗୌଡ଼ ପାଦ, ଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଆଦି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ଦାୟାଦ ଭାବରେ ସଂସ୍କୃତ ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟରେ ‘ପ୍ରସ୍ଥାନ ତ୍ରୟୀ’ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ - ଗୀତା, ଭାଗବତ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ବଳଦେବ ଅମର ହୋଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କର ପରବ୍ଧ ହାର’କ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଲେଖା ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷିୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ବଳଦେବ ବେଦାନ୍ତ ସୂତ୍ରର ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ନାମକ ଭାଷ୍ୟ ନିଜ ସଂପ୍ରଦାୟ ପାଇଁ ଲେଖିଥିଲେ । ଏହି ଭାଷ୍ୟରେ ସେ ‘ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ’ ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଯଦ୍ୱାରା ଶରୀର ଓ ଆତ୍ମାର ସମ୍ପର୍କ ଚିନ୍ତାର ବର୍ହିଭୂତ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇ ଅଛି । (ପୃ- ୩୧୧)

ଡ. ସୁଶୀଳ କୁମାର ଦେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ କଥା ଅନେକ ଥର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପୁସ୍ତକର ୧୬ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ, ବଳଦେବ ଓଡ଼ିଶାବାସୀଥିଲେ । ସେ ଶ୍ରୀକ୍ଷୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ ଥିଲେ ।

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁନ୍ଦରାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦଙ୍କର ‘ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର’ (ବଙ୍ଗଳା) ପୁସ୍ତକରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି- ‘ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମକାଳ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ନିଶ୍ଚିତ କଥା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଚିନ୍ତିକାରେ ଅପରପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଠାରୁ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତା’ପରେ ସେ ନ୍ୟାୟ ଓ ବେଦପାଠ କରି ବେଦାନ୍ତ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ମହାଶୂର ଯାଇଥିଲେ । ସେ ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହିତ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରି ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେ ପୁରୀର ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । କିୟତ୍ କାଳ ପରେ ସେ ରସିକାନନ୍ଦ ଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୫୯୦- ୧୬୫୨) ଯିଏ କି କଳାପାହାଡ଼ ଦ୍ୱାରା ଧୂସ୍ର ରେମୁଣାର କ୍ଷୀରଚୋରା ମନ୍ଦିରର ପୂଜ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦାଣ କରି ଏ ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୮୮

ଅଞ୍ଚଳରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷବ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ଶିଷ୍ୟ ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଦାକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ସେ ଷଟ୍-ସନ୍ଦର୍ଭର ଟୀକା କରିଥିଲେ । ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟର ‘ଗାଲତା’ ସଭାରେ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ରଚନା କରିଥିଲେ । କେହି କେହି କହନ୍ତି - ‘ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଠାରୁ ଭାଗବତ ପାଠ କରିଥିଲେ । ପରେ ସେ ‘ଏକାନ୍ତା’ ହୋଇ ‘ଏକାନ୍ତା ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ’ ନାମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

‘ବିଶ୍ଵମ୍ବର ନନ୍ଦଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ - ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଂଶଜ ଥିଲେ ଓ ଭକ୍ତି ବିନୋଦ ଠାକୁରଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ । ସେ ଖଣ୍ଡାୟତ ବଂଶଜ ଥିଲେ । ଏ ଦୁଇଟିରୁ କେଉଁଟା ସତ୍ୟ ? ବିଶ୍ଵମ୍ବର ନନ୍ଦ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ସଂପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ମଧ୍ୟ ସେହି ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ସଂପ୍ରଦାୟର । ତେଣୁ ବିଶ୍ଵମ୍ବର ନନ୍ଦଙ୍କ ଲେଖା ଅଧିକ ବିଶ୍ଵାସ ଯୋଗ୍ୟ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଦୀର୍ଘକାଳ ବୃନ୍ଦାବନ ଓ ତତ୍ ପାର୍ଶ୍ଵବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଥିଲେ । ଏହି ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ‘ଗାଲତା ଗାଦି’ ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ବିଶ୍ଵମ୍ବର ନନ୍ଦ ଗୋସ୍ଵାମୀଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ ।

‘ରାଜ ପୁତାନାର ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ ଅମ୍ବେର । ସେଠାରେ ଜୟସିଂହ ୨ୟ ୧୬୯୯ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ମୋଗଲ ଦରବାରରୁ ସାବାଜ (୧୯^{୧୪}) ଉପାଧି ପାଇ (ସବାଜ ଜୟସିଂହ) ୨ୟ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ୧୭୨୮ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ଅମ୍ବେରରୁ ଜୟପୁରକୁ ଉଠାଇ ଆଣିଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ରାଜ୍ୟର ନାମ ମଧ୍ୟ ଜୟପୁର ହେଲା । ଜୟପୁର ରାଜଧାନୀର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ପାହାଡ଼ର ନାମ ‘ଗାଲତା’ ପାହାଡ଼ । ସେହି ପାହାଡ଼ ଉପରେ ରାଜା ସବାଜ ଜୟସିଂହ ‘ଗୋବିନ୍ଦଜୀ’ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ବୈଷବମାନେ ତାଙ୍କୁ ‘ଗାଲତା ଗାଦି’ କହନ୍ତି । ସବାଜ ଜୟସିଂହ ୧୬୯୯ ରୁ ୧୭୪୩ ଜୟପୁର ସିଂହାସନରେ ବସିଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ସମୟରେ ‘ଗାଲତା ଗାଦି’ରେ ଏକ ବୈଷବ ସନ୍ନିଳନାର ଆୟୋଜନ କରା ହୋଇଥିଲା ।

ବୈଷବ ଧର୍ମ ସଂପ୍ରଦାୟ ୪ଗୋଟି ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ବିଭକ୍ତ । ୧- ମାଧ୍ଵାରାୟ୍ୟ ପଦ୍ମା- ‘ଶ୍ରୀ’ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ୨- ମାଧ୍ଵାରାୟ୍ୟ ପଦ୍ମା ‘ବ୍ରହ୍ମ’ ସଂପ୍ରଦାୟ । ୩- ବିଷ୍ଣୁସ୍ଵାମୀ ପଦ୍ମା - ‘ରୁଦ୍ର’ ସଂପ୍ରଦାୟ । ୪- ନିୟାର୍ଜ ସ୍ଵାମୀ ପଦ୍ମା - ‘ସନକ’ ସଂପ୍ରଦାୟ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ (୧୪୮୬-୧୫୩୩) ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ (୧୫୩୪-୧୬୩୦) ରସିକା ନନ୍ଦ (୧୫୯୦-୧୬୫୨) ରାଧା ଦାମୋଦର ଦାଶ, ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସମସ୍ତେ ଅଦ୍ଵୈତ ବାଦୀ ବ୍ରହ୍ମ ସଂପ୍ରଦାୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ‘ଅଦ୍ଵୈତବାଦ’ ଓ ‘ଦ୍ଵୈତବାଦ’ - ଏପରି ଦୁଇଟି ଚିନ୍ତାଧାରା ରହିଛି । ଏହି ଦୁଇ ଚିନ୍ତାଧାରାର ସନ୍ନିଶ୍ଚୟରେ ‘ଦ୍ଵୈତା ଦ୍ଵୈତ’ ବାଦ ନାମକ ତୃତୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରା

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୮୯

ପ୍ରଚଳିତ । ଅଦୈତବାଦୀମାନଙ୍କ ମତରେ ପରମାତ୍ମା (ଭଗବାନ) ଓ ଜୀବାତ୍ମା (ମନୁଷ୍ୟ) ଏକ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ । ନ ଦୈତ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥକ୍ ନୁହେଁ ଅଦୈତ ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ । ପୃଥକ୍ ଏତିକି ଯେ ପରମାତ୍ମା (ଭଗବାନ) ସିନ୍ଧୁ (ସମୁଦ୍ର) ହେଲେ ଜୀବାତ୍ମା (ମନୁଷ୍ୟ) ବିନ୍ଧୁ (ବୁନ୍ଧାଏ ଜଳ) ମାତ୍ର । ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି । ଆଦି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଦୈତବାଦୀ ଥିଲେ । ଦୈତବାଦୀମାନଙ୍କ ମତରେ ପରମାତ୍ମା ହେଉଛନ୍ତି ମାଲିକ ଏବଂ ଜୀବାତ୍ମା ତାଙ୍କର ଏକ ଭୃତ୍ୟ । (ଚାକର) ମାତ୍ର । ପରମାତ୍ମା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବାତ୍ମା ଅଂଶ ମାତ୍ର । ମାଲିକ ଓ ଚାକର କେବେ ଏକ ହୋଇ ନପାରନ୍ତି । ଏମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଦୈତ ଅର୍ଥାତ୍ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । କପିଳ ମୁନିଙ୍କ ସାଂଖ୍ୟ ଦର୍ଶନ ଏହି ଦୈତ ମତର ପରିପୋଷକ । ସାଂଖ୍ୟ ବାଦୀମାନେ ଜୀବାତ୍ମାକୁ ପରମାତ୍ମା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କେତେକଙ୍କ ମତରେ - ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପରମାତ୍ମା ଏବଂ ଜୀବାତ୍ମା ଏକ । ଆଉ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେମାନେ ପୃଥକ୍ । ଏହି ମତବାଦର ସମର୍ଥକମାନଙ୍କୁ (ଦୈତ+ଅଦୈତ) ଦୈତାଦତବାଦୀ କୁହାଯାଏ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବୃନ୍ଦାବନ ବା ତତ୍ପାର୍ଶ୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀ ସଂପ୍ରଦାୟ । (ରାମାନୁଜ ପନ୍ଥା) ବୈଷ୍ଣବମାନେ ‘ଗାଲତା ଗାଦିକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେଠାରେ ବ୍ରହ୍ମ (ମାଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟ) ପନ୍ଥା ବୈଷ୍ଣବମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା କରୁଥିବାର ଦେଖି ସେମାନେ ଏହାର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାର ବୈଧତା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟ (ବ୍ରହ୍ମ=ମାଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟ)ର ନିବନ୍ଧ ବା ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭଗବତଗୀତା ବା ବଂଶୋପନିଷଦର ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଭାଷ୍ୟ ଦେଖାଇ ଧର୍ମମତ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ହେବ । ସେଥିପାଇଁ ଜୟପୁର ମହାରାଜା ସବାଇ ଜୟସିଂହ ବୃନ୍ଦାବନର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଲୋକ ପଠାଇଲେ । ସେ ସମୟରେ ବ୍ରହ୍ମ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରବକ୍ତା । ‘ଏତେ ଚାଂଶ କଳାପୁଂସ କୃଷ୍ଣସ୍ତୁ ଭଗବାନ ସ୍ୱୟଂ’ ର ତତ୍ତ୍ୱ ଦର୍ଶା ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିରର ମହନ୍ତ ରୂପେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ପ୍ରଚୋଦନରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜୟପୁର ଯାଇ ‘ଗାଲତା’ ସଭାରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ ତ୍ରୟୀର ଭାଷ୍ୟ ଦେଖାଇ ନିଜ ଧର୍ମ ସଂପ୍ରଦାୟର (ବ୍ରହ୍ମ) ମତ ସ୍ଥାପନ କଲେ ଓ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟ ସବୁ ତାହା ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଗାଲତାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଗୋବିନ୍ଦଜାଉ ମନ୍ଦିରର ଗୋବିନ୍ଦ ଜାଉକୁ ତାଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ ସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେହି ଭାଷ୍ୟର ନାମ - ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ । ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟରେ ସେ ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ମତ ସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଗାଲତା ସଭାରେ ଜୟପୁର ମହାରାଜା ସବାଇ ଜୟସିଂହ ତାଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ କାଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସଠିକ୍ ଭାବରେ କରାଯାଇ ପାରିନାହିଁ । ବୈଷ୍ଣବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ସମୟ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଜୟପୁର ରାଜବଂଶର ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୯୦

ଜତିହାସରୁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ସମୟ ନିରୂପଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ୧୭୨୮ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ ସବାଇ ଜୟସିଂହ ଜୟପୁରକୁ ରାଜଧାନୀ ଉଠାଇ ନେଇଥିଲେ । ଯଦି ରାଜଧାନୀର ବିକାଶ ପାଇଁ ୮/୧୦ ବର୍ଷ ଲାଗିଥାଏ, ତେବେ ‘ଗାଲତା’ ସଭା ୧୭୩୫ ରୁ ୧୭୪୦ ଖ୍ରୀ. ମଧ୍ୟରେ ଧରାଯାଇପାରେ । ୧୭୪୦ ଖ୍ରୀ. ବେଳକୁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଯୁବକ ଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ କାଳ ୧୭୧୦ ଖ୍ରୀ. ଧରାଯାଇପାରେ ।

ତାଙ୍କର ସୁଶାଳ କୁମାର ଦେ ଲେଖିଛନ୍ତି - ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ୧୭୬୫ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ‘ସୁବବଳୀ’ର ‘ଉତ୍କଳିକା ବଲ୍ଲରୀ’ର ଟୀକା ଲେଖିଥିଲେ । ଉତ୍କଳିକା ବଲ୍ଲରୀ ଟୀକାରେ ବଳଦେବ ଲେଖିଛନ୍ତି -

‘ଷଡ଼ ଶାତ୍ରୁଧର ଷୋଡ଼ଶ ଶତା ଗଣିତେ ତସ୍ୟ (ଶକାବ୍ଦ ୧୬୮୩/ ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୭୬୪/ ୬୫) ଗା କେତୁ ଟୀକାୟା ନିଷ୍ପରି ।’ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୬୫ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ ‘ସୁବବଳୀ’ର ‘ଉତ୍କଳିକା ବଲ୍ଲରୀ’ ଟୀକା ଶେଷ କରନ୍ତି । ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ନନ୍ଦ ଲେଖିଛନ୍ତି ୧୮୮୫ ବେଳକୁ ଶହେ ବର୍ଷ ଯାଏ ବଂଚିଥିବା ଲୋକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ଦେଖିଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮୮୫-୧୦୦=୧୭୮୫+୧୦=୧୭୯୫ ଖ୍ରୀ.ଅ. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ହେଉଛନ୍ତି - ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ବା କୃଷ୍ଣଚତୁର ପ୍ରଥମ ଶାସାୟ ପ୍ରବକ୍ତା । ଭକ୍ତି, ଜ୍ଞାନ, ବିଜ୍ଞାନ, ସାମୁଦ୍ରିକ ମୁକ୍ତି, ଗୁଣ ଓ ଗୁଣୀର ଅଭେଦ ଭାବନା, ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ବ୍ରହ୍ମ, ପରାଶକ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀର ଶାସାୟ ନିର୍ବାଚନ ହିଁ ତାଙ୍କ ଭାଷ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ । ‘ଏସି ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୱାମୀ’- ‘ଆଡ଼ର୍ଜୀତାୟ କୃଷ୍ଣ ଚେତନା ସଂଘ ।’ (ISCON) ମାଧ୍ୟମରେ କୃଷ୍ଣଚତୁର୍କୁ ପୃଥିବୀ ବ୍ୟାପି ଗଲା ପରି, ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ତାଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ କୃଷ୍ଣ ଚତୁର୍କୁ ଭାରତବ୍ୟାପୀ କରି ପାରିଥିଲେ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ - ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ସୁକ୍ଷ୍ମ (ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଟୀକା) ଗୀତା ଭୂଷଣମ୍ (ଭାଗବତ ଗୀତା ଭାଷ୍ୟ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନମ୍ (ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ), ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନମ୍ (ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାପକ ଗ୍ରନ୍ଥ), ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ (ତତ୍ତ୍ୱ ବିବେଚନାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ), ସୁବମାଳା ଭୂଷଣମ୍ (ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ କୃତ ସୁବମାଳାର ଟୀକା), ଜତ୍ୟାଦି ୨୪ (ଚବିଶ) ଗୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା । ସେ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟର ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ।

ଏବେ କେତେବର୍ଷ ଧରି ‘ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ’ ପକ୍ଷରୁ ‘ରେମୁଣା ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ’ ସହଯୋଗରେ ପବିତ୍ର ‘ଅଁକା ନବମୀ’ ଦିବସରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ସ୍ଥାନ ରେମୁଣାରେ ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ କୟତା ପାଳିତ ହୋଇଆସୁଅଛି । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ପାଇଁ ରେମୁଣା, ବାଲେଶ୍ୱର ତଥା ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଆଜି ଗର୍ବିତ ।

ମୁଖୁରା, ରେମୁଣା, ବାଲେଶ୍ୱର

ବେଦାନ୍ତ ସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟକାର : ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ଡ. ପ୍ରହ୍ଲାଦ ଚରଣ ମହାନ୍ତି

ଭାରତରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରଚିତ ଶାସ୍ତ୍ର, ଧର୍ମସୂତ୍ର, ସୁକ୍ତଆଦି ଶ୍ଳୋକାବଳୀର ଅର୍ଥ ପ୍ରବେଶ ପଥକୁ ସୁଗମ କରିବା ପାଇଁ ଜ୍ଞାନୀ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଟୀକା ବା ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ନିଜସ୍ବ ଯୁକ୍ତି ବଳରେ ବିଭିନ୍ନ ପଣ୍ଡିତ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥ, ଟୀକା ବା ଭାଷ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଗୁଣୀ, ବିଦ୍ବାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ ବିଦ୍ବାନ ଯେଉଁ ଟୀକା ବା ଅର୍ଥକୁ ସ୍ବାକୃତ ଜଣାନ୍ତି ସେହି ଟୀକାକାର ବା ଭାଷ୍ୟକାର ବିଦ୍ବାନ ମଣ୍ଡଳୀରେ ଯଶସ୍ବା ହୁଅନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଏହା ଥିଲା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପରମ୍ପରା । ମୌଳିକ ସାରସ୍ବତ ରଚନାକୁ ଜନପ୍ରିୟ ଓ ସାଧାରଣ ପାଠକର ବୋଧଗମ୍ୟ କରିବାରେ ଟୀକା ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରୟୋଜନ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ତତ୍ତ୍ବଦର୍ଶନରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ଏତାଦୃଶ ଟୀକା ବା ଭାଷ୍ୟ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାର ଏହି ପରି ଦୁଇଜଣ ବିଶ୍ବବିଖ୍ୟାତ ଟୀକାକାର ବା ଭାଷ୍ୟକାର ହେଉଛନ୍ତି, ଶ୍ରୀଧର ସ୍ବାମୀ ଓ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ରେମୁଣା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କେଉଁ ଗ୍ରାମ ବା ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତା'ର ସଠିକ୍ ତଥ୍ୟ ହସ୍ତଗତ ହୋଇନାହିଁ । ଲୋକୋକ୍ତିରୁ ଜଣାଯାଏ ରେମୁଣା କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପାଳାଥଳ ମନ୍ଦିରକୁ ଯିବା ରାସ୍ତା ତଥା ଗୌଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ବଳଦେବଙ୍କ ପୈତୃକ ଜମି ଅବ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ । ଆଉ କେତେକଙ୍କ ମତରେ ରେମୁଣା ବାଲିକା ଉଚ୍ଚବିଦ୍ୟାଳୟର ପଶ୍ଚାତ ଭାଗରେ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ବଳଦେବ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କୁଳୁମ୍ବଶୁଳି ଗ୍ରାମରେ ସେ ଜନ୍ମିଥିଲେ ବୋଲି କେତେକଙ୍କ ମତ ।

ଶ୍ରୀ. ଶ୍ରୀମଦ୍ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନମ୍ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟମର ପୁସ୍ତକର ମୁଖ୍ୟବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ବଳଦେବ ଚାଟଶାଳି ପାଠ ସମାପ୍ତ କରିବା ପରେ ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟାକରଣ ଅଙ୍କକାର ପ୍ରଭୃତି ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ବେଦାନ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୯୨

ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ସେ କର୍ତ୍ତାବଳ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେ ମାଧୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସ୍ଥାପିତ ପୁରୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର କୁଞ୍ଜମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅର୍ଥପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ବଳଦେବ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ବିଦ୍ୟାଦେଷୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ପୁରୀରୁ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଜ୍ଞାନମାର୍ଗୀ ଭକ୍ତିଧର୍ମ ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରା ତାଙ୍କ ଜର୍ଯ୍ୟତ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇ ପାରିନଥିଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳାସୁଳୀ ବୃନ୍ଦାବନ ଯେ, ତାଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧାଭକ୍ତି ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନପିପାସାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିବାରେ ସହାୟକ ହେବଳ, ଏହା ଭାବି ସେ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ବୃନ୍ଦାବନର ରାଧାସୁନ୍ଦର ଜାଉଳ ମନ୍ଦିରରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଜାଉଳ ସମ୍ମୁଖରେ ନିୟମିତ ଭଜନ ପରିବେଷଣ କରିଥିଲେ ।

ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ମହାପ୍ରଭୁ ୧୪୪୬ରୁ ୧୫୫୨ ଶକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକଟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ରସିକାନନ୍ଦ ମହାପ୍ରଭୁ ୧୫୧୨ରୁ ୧୫୭୪ ଶକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ଭକ୍ତିଧର୍ମକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ କରିବାରେ ଏ ଦୁଇ ଯୁଗଜନ୍ମା ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଅବଦାନ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ଶୁଦ୍ଧାଭକ୍ତିମାର୍ଗର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଆନ୍ତରିକ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ରାଜସ୍ଥାନର ଜୟପୁରରେ ବୈଷ୍ଣବ ସଭା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । ଗୁରୁଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ସାହାଯ୍ୟରେ ବଳଦେବ ଉକ୍ତ ସଭାରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମୂଳ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରଚାରିତ ଶ୍ରୀମଦଭାଗବତର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତତ୍ତ୍ୱ ହେଉଛି ବ୍ରହ୍ମ ସୂତ୍ରର ପ୍ରକୃତ ଭାଷ୍ୟ । ସେ ମଧ୍ୟ ଘୋଷଣା କରି କହିଥିଲେ ଯେ, ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ କୃତ ଷଟ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ ତା'ର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରମାଣ । ମାତ୍ର ବୈଷ୍ଣବ ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରବକ୍ତାଗଣ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ମତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିନଥିଲେ ସଭାରେ ବହୁ ବାଦାନ୍ତବାଦ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ବଳଦେବ ଏଥିରେ ଅପମାନିତ ମନେକରି ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଳର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଜାଉ ବଳଦେବଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ କରି ତାଙ୍କର ମନସ୍କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଳର କୃପା ଲାଭ କରି ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ, ଗୀତାଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ, ଶ୍ରୀଗୋପାଳ ତାପିନୀ ଭାଷ୍ୟ ଓ ଦଶୋପନିଷଦ୍ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ନିଜ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ ୧୭୧୮ (୧୬୪୦ଶକ)ରେ ସେ ରାଜସ୍ଥାନର ଜୟପୁର ବୈଷ୍ଣବ ସଭାରେ ବଳଦେବ ନିଜ ଭାଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶେଷତଃ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ବୈଷ୍ଣବ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଜର ଯୁକ୍ତି ସମ୍ବଳିତ ବଳିଷ୍ଠ

ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଉପସ୍ଥିତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବଳଦେବଙ୍କ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଯୁକ୍ତି ଓ ସତ୍ୟୋପକ୍ରମକୁ ଆଲୋଚନା ଶୁଣି ଅତୀବ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଜ୍ଞାନର ଗଭୀରତା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶନ, ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନରେ ଅସଫଳ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ସେହି ସଭାର ପଣ୍ଡିତମାନେ ସ୍ତମ୍ଭଭୂତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ନିକଟରେ ନତମସ୍ତକ ହୋଇ ସେମାନେ ସ୍ଥାବର କରିଥିଲେ ଯେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ହେଉଛି ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ପଞ୍ଚମ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ । ଏହି ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ଜୟପୁର ରାଜା ବଳଦେବଙ୍କ ଜ୍ଞାନ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଯଶ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବ୍ୟାପି ଯାଇଥିଲା । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାରର ବ୍ୟାପକତା ପାଇଁ ଜୟପୁର ବୈଷ୍ଣବ ସଭାରେ ବଳଦେବଙ୍କ ବିଜୟ କାର୍ତ୍ତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଦାୟୀ । ଜୟପୁର ଓ ବୃନ୍ଦାବନର ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକର ସେବାଧିକାର ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଥିଲା । ସମଗ୍ର ଭାରତ ବର୍ଷରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ରାଗାନୁଗା ଗୁଣି ଧର୍ମକୁ ଏକ ଦାର୍ଶନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେବାରେ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ ମତବାଦ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଅବଦାନ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ।

ବେଦାନ୍ତ ବହୁସୂତ୍ରର ଜଣେ ପ୍ରାମାଣିକ ଭାଷ୍ୟକାର ଭାବେ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ପରିଚିତ । ଏହି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଠାରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସୂଚନା ଦିଆଗଲେ ବିଷୟଟି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ହେବ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ, ବେଦ ଓ ଉପନିଷଦକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଗତିଉଠିଛି । ସାଧାରଣତଃ ଭାରତୀୟ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ, (୧) ଆତ୍ମିକ, (୨) ନାତ୍ମିକ । ଆତ୍ମିକ ବାଦି ମୁଖ୍ୟତଃ ହ’ଟି ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ବିଭକ୍ତ । ଏହାକୁ ଏମାନଙ୍କ ମତବାଦ ସମୁଦ୍ଧକୁ ଷଡ଼ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ, ଯଥା:- ମାମାଂସା, ବେଦାନ୍ତ, ସାଂଖ୍ୟ, ଯୋଗ ନ୍ୟାୟ ଓ ବୈଶେଷିକ । ଏହି ଷଡ଼ଦର୍ଶନର ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କୁ ଆତ୍ମିକ ରୂପେ ଅଭିହିତ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ଏମାନେ କେବଳ ପରମାତ୍ମା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ଦର୍ଶନ ସାହିତ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଯେଉଁମାନେ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଜୀବନ ବା ପୁନର୍ଜନ୍ମକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ସେମାନେ ଆତ୍ମିକ ପଦବ୍ୟାପ୍ୟ । ମାମାଂସା ଓ ସାଂଖ୍ୟ ମତବାଦମାନେ ଶରଣଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବେଦକୁ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ସେମାନେ ଆତ୍ମିକଭାବେ ଗୃହୀତ । ଚାର୍ବାକ, ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଦାର୍ଶନିକମାନେ ବେଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ସେମାନେ ନାତ୍ମିକ ରୂପେ ପରିଚିତ ।

ବୈଦିକ ପରମ୍ପରା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ମାର୍ଗରେ ଅନୁସୂତ ହୁଏ । (୧) କର୍ମ ଓ (୨) ଜ୍ଞାନ । ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ଜ୍ଞାନ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ଆତ୍ମିକ ମାର୍ଗୀ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ବେଦ ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୯୪

ଓ ଉପନିଷଦର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୂତ୍ର ସାହିତ୍ୟକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ତଥା ଧାରାବାହିକ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଅଭିମାନ ସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ବିବେଚନା କରନ୍ତି, ସୂତ୍ରର ଆଧିଧ୍ୟାନିକ ଅର୍ଥ ହେଲା ସୂତ୍ରୀ, ଏଠାରେ ସୂତ୍ରର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସ୍ମୃତିରେ ଥିବା ଚିନ୍ତାଧାରା ବା ଉକ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ସୂତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଗୁଞ୍ଜନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଗୁରୁ ବା ଦାର୍ଶନିକ ମାନଙ୍କର ଦର୍ଶନ ସମ୍ବଳିତ ଆଲୋଚନା, ସମାକ୍ଷା ନିଷ୍ପତ୍ତି, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି ମୁଖ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସୁଥିଲା । ପରେ ଅନୁରୂପ ହେଲା ଏହି ଆଲୋଚନାଗୁଡ଼ିକୁ ଗୁଞ୍ଜିତ କରି ରଖାଯିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଯେଉଁ ବ୍ରହ୍ମସୂତାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଉପନିଷଦର ବାଦରାୟଣ ବିଭାଗର ସୂତ୍ରସମୂହ । ଏହା ବେଦ ବିଶେଷତଃ ଉପନିଷଦରେ ଥିବା ଶିକ୍ଷା ବା ବାଣୀ ସମ୍ବଳିତ ଆପ୍ତବାକ୍ୟର ସାମଗ୍ରିକ ତଥା ଶୃଙ୍ଖଳିତ ସମାହାର, ଏଥିରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଓ ସାମ୍ବାକ୍ୟ ବିରୋଧୀ ମନ୍ତବ୍ୟକୁ ପରାକ୍ଷା ନିରାକ୍ଷା କରାଯାଇ ଯଥାର୍ଥ ଭିତ୍ତିର ଦିଆଯାଇଥାଏ ଓ ସ୍ୱକାୟ ଦାର୍ଶନିକ ବିଚାରଧାରାକୁ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ, ସେହିପରି ଜୈମିନୀୟ ସୂତ୍ରକୁ ‘ମାମୀଂସା’ରେ ଗୌତମଙ୍କ ସୂତ୍ରକୁ ‘ନ୍ୟାୟ’ରେ କର୍ଣ୍ଣଟକ ସୂତ୍ରକୁ ‘ବୈଶେଷିକ’ରେ ଓ ପତଞ୍ଜଳୀଙ୍କ ସୂତ୍ରକୁ ‘ଯୋଗ’ରେ ପରାକ୍ଷା କରାଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ‘ସଂଖ୍ୟା’ରେ କବିଳଙ୍କ ସୂତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଏହି ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଓ ସଂକେତିକ ଭାବସମ୍ବଳିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ଅର୍ଥ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ ନଥିଲା । ଏଣୁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା ଏଗୁଡ଼ିକର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା, ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ସମାକ୍ଷା । ଏତାଦୃଶ ଆଲୋଚନାକୁ ଭାଷ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ଗୋଟିଏ ସୂତ୍ର - ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ନିଜ ନିଜ ମତକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଆଲୋଚ୍ୟ ‘ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର’କୁ ନିଆଯାଇ ପାରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଉପରେ ଶଙ୍କର ରାମାନୁଜ, ମାଧ୍ୱ, ବଲ୍ଲଭ, ନିୟାଜ, ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ ଅନ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ନିଜ ନିଜ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଏହା ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କୁ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଯାଇ ଥାଏ । ବହୁ ଉପ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟ ଏହି ବେଦାନ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଦର୍ଶନ-ମାର୍ଗ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ବେଦାନ୍ତ ମାର୍ଗ ହେଉଛି ଅତୀବ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ଏହା ଭାରତୀୟ ଜନଜୀବନକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ବେଦାନ୍ତ ମାର୍ଗୀ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶଙ୍କର ଓ ରାମାନୁଜ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହି ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ଯେଉଁ ସକାଳ ଓ ନିର୍ଜୀବ ବସ୍ତୁ ବିଦ୍ୟମାନ ଅତି ତାହା ସେହି ପରମପୁରୁଷ ବା ପରମବ୍ରହ୍ମଠାରୁ ସ୍ୱନ୍ତ ବୋଲି ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ମତ । ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି ଓ ଲୟର ଏକମାତ୍ର କର୍ତ୍ତା ଯେଉଁଛନ୍ତି ଏହି ପରମପୁରୁଷ ବା ପରମବ୍ରହ୍ମ । ଏଥିପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି, ‘ସର୍ବଂ ଖଲୁ ଇଦମ୍ ବ୍ରହ୍ମ’ ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମା ବ୍ରହ୍ମ । ଏହି ବ୍ରହ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି ସତ୍, ଜ୍ଞାନ ଓ ଆନ୍ଦ ।

ଶଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ, ପରମବ୍ରହ୍ମ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ । ଏହି ଦୃଶ୍ୟମାନ ପୃଥିବୀ, ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଜେବଜ ଡାକର ମାୟା । ସୁତରାଂ ତାଙ୍କର ଏହି ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ‘ଅଦୈତବାଦ’ କୁହାଯାଏ ମାତ୍ର ରାମାନୁଜ ବ୍ରହ୍ମସୂତର ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନକୁ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ପରମବ୍ରହ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି ଏକମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଛି ଅଜୀବ ବସ୍ତୁ ଓ ଆତ୍ମା (ସଜୀବ ବସ୍ତୁ) ଭଗବାନ ଭକ୍ତର ପ୍ରେମ ଓ ଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଭବ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତି କରନ୍ତି ଓ ସେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଲାଭ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ରାମାନୁଜଙ୍କ ଏହି ଦାର୍ଶନିକ ମତବାଦକୁ ବିଶିଷ୍ଟ ଦୈବବାଦ କୁହାଯାଏ । କାରଣ ଏହା ମାଧ୍ୟଙ୍କର ଦୈତବାଦ ଓ ଶଙ୍କରଙ୍କର ଅଦୈତବାଦର ଏକ ସଂପ୍ରିଶିତ ମତବାଦ । ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନରେ ଉକ୍ତ ମୁଖ୍ୟଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଆତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ‘ଅଭେଦ’, ‘ଭେଦ’, ‘ଭେଦାଭେଦ’ ନାମରେ ଅନ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକ ମତବାଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତର ଦାର୍ଶନିକ ତର୍ଜମା ମାଧ୍ୟମରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ବାଣୀକୁ ଦାର୍ଶନିକ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଯୋଗାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ, ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ ‘ଉତ୍କଳ ନୀଳମଣି’ ଓ ‘ଭକ୍ତି ରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁ’ ରଚନା କରି ଏବଂ ଶ୍ରୀଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଏହି ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥଉପରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିକା ‘ପ୍ରୀତି ସନ୍ଦର୍ଭ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମକୁ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ରଚନା କରି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମକୁ ଅତିତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ରୂପକ ଦର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ସମୃଦ୍ଧ କରି ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନରେ ସହାୟକ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ଭାଷ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ‘ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ’ ଶୀର୍ଷକ ମୁଖବନ୍ଧରେ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିଜସ୍ୱ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଯେଉଁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଧୁରାଗତା ପ୍ରମାଣ କରେ ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଗୁରୁପରମ୍ପରା ଲକ୍ଷଣୀୟ । ପ୍ରଥମଗୁରୁ ହେଲେ ଚୈତନ୍ୟଦେବ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ - ଗୌରାଦାସ ପଣ୍ଡିତ, ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହୃଦୟ ଚୈତନ୍ୟ ଠାକୁର ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ - ଶ୍ୟାମାମୟ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ କିଶୋର ଦେବ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ କୃଷ୍ଣଗତି (ରସିକା ନନ୍ଦଙ୍କ ୨ୟ ପୁତ୍ର) ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ପୁର । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରପୁରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଦାକ୍ଷାଦେବୀ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରୁଛନ୍ତି ।

ଗୋପାଳଗାଁ, ବାଲେଶ୍ୱର

ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ

ଡକ୍ଟର ଫକୀରଚରଣ ଦାସ

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଆଲୋଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ କେତେଜଣ ମହାତ୍ମା ମୁର୍ଖିଣ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀ ଓ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ନାମ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀ ଭାଗବତରେ ‘ଭାବାର୍ଥ ଦୀପିକା’ ଟୀକା ରଚନା କରି ଏବଂ ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ବୈଷ୍ଣବାନନ୍ଦିନୀ ଟୀକା ଓ ବ୍ରହ୍ମସ୍ମୃତିରେ ଭାଗବତାନୁଯାୟୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଉଭୟଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଥିଲା ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ବାଲେଶ୍ୱର ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମରେଇ ଗ୍ରାମରେ । ଉଭୟେ ମଧ୍ୟ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ସନ୍ନ୍ୟାସକୁ ଜୀବନର ବ୍ରତରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତେବେ ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀ ଶଙ୍କର ସଂପ୍ରଦାୟର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିବାବେଳେ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଥିବାବେଳେ ଶ୍ରୀବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀ କାଶୀରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବଳଦେବ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ପ୍ରଥମେ ପୁରୀରେ ତତ୍ପରେ ଚିଲିକା ପୂର୍ବପଟରେ ସ୍ଥିତ ପାରିକୁଦରେ ଓ ଶେଷରେ ମହାଶୂରରେ । ଏହି ସମୟରେ ମଧ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ସେଇ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ମାଧ୍ବବେଦାନ୍ତରେ ଅଧ୍ୟାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରି ପୁନରାୟ ପୁରୀରେ ଆସି ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ସେତିକିବେଳେ ପୁରୀରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପୁରୀରେ ରସିକାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ନିକଟରୁ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ କ୍ଷତ୍ ସନ୍ଦର୍ଭ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ପୁରୀରୁ ଶ୍ରୀଲବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାଇ ସେଠାରେ କିଶ୍କିନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଠାରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ରାଜସ୍ଥାନ ଜୟପୁର ରାଜାଙ୍କ ଆହ୍ୱାନ କ୍ରମେ ଏକ ବିରାଟ ସଭାରେ ରାମାନୁଜାୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଠାରେ ଏତିକି ସ୍ମରଣୀୟ ଯେ, ଜୟପୁରର ରାଜାମାନେ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଗୌଡ଼ୀୟ ଗୋପାଳାମାନଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଶ୍ରୀରାଧା ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂଜା ପରେ ତଦାୟ ବିକାଶ ବିଗ୍ରହ ନାରାୟଣଙ୍କ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରୁଥିଲେ । ଏଥିରେ ରାମାନୁଜାୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଆପରି ଅଭିଯୋଗ କରିବାରୁ ରାଜା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ତକାଇ ସଭା କରିଥିଲେ । ବଳଦେବ ଏହା ବେଦ ଓ ଭାଗବତ ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ମତ ବୋଲି ସଭାରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ ‘ସତ୍ୟଂ ପରଂ ଧାମହି’ ଏଇ ଉକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଏଇ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ବିଷୟରେ ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି- ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନଗେନ୍ଦ୍ରକୁମାର ରାୟ ମହାଶୟ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି - “The Supreme Truth has been described as Rasa in the Srutis. In the Holy Vaishnaba Scripture Srimad Bhagabat the revered author invokes the supreme Truth (Satyam Pasam Dhimahi. We meditate with devotion on the Supreme Truth for realisation). Manjari is the ultimate Spiritual body for the realisation of the said Supreme Truth... We find in the Vaishnaba Scripture Ujjval Nilamani of Rupa Goswami the status of Manjari as serving maid of Sri Sri Radha Krishna. The Holy Twain Sakti and saktiman, who embody the Supreme Truth.”

ଏହା ହିଁ ହେଉଛି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦର ସାର ନିର୍ଯ୍ୟାସ । ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଅକୃତିମ ଭାଷ୍ୟ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତର ଏଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସ୍ୱକୀୟ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରି ରାମାନୁଜାୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ଏକ ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଭାଷ୍ୟର ପିଠିକା ରୂପେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳୀ ନାମକ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦବାଦ ସମ୍ମତ ଟୀକା ଗୀତା, ଭାଗବତ ଓ ଉପନିଷଦ ଉପରେ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଟୀକାର ନାମ ହେଉଛି ‘ବୈଷ୍ଣବାନନ୍ଦନା’ ।

ସବୁ ସମୟରେ ପ୍ରତିଭା ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ପରିବେଶ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ସେହିପରି ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଆଣିବାରେ ତାଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୯୮

ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଓ ପରିବେଶ ଉଭୟେ ଦାୟୀ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ମଧ୍ୟାହ୍ନୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ରହି ମଧୁବେଦାନ୍ତ ଆଲୋଚନା କରିବା କିମ୍ବା ନିଜ ଗୁରୁ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ସହିତ ଭାଗବତୀୟ ସତ୍ତ୍ୱସନ୍ଦର୍ଭ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୁଣି ଶ୍ରୀକୃତନ୍ଦୀବନରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ନିକଟରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଘଟଣା ବଳଦେବଙ୍କ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମାଇଲ ଖୁଣ୍ଟ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା ଓଡ଼ିଶାର ଭାଗବତ ଚର୍ଚ୍ଚା ପରମ୍ପରା ଯାହା ସହିତ ସେ ଥିଲେ ଶୈଶବକାଳରୁ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରତି ଗ୍ରାମରେ ଭାଗବତ ଚୁଙ୍ଗା ରହିଥିଲା ଏବଂ ସେଥିରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଭାଗବତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଥିଲା । ବିପଦ ଆପଦ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଭାଗବତ ସପ୍ରାହ ବସି ଭାଗବତ ପାରାୟଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକବେଳି ପ୍ରଚଳିତ । ଏହିସବୁ ସାମାଜିକ ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ବିରାଟ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଯାହାଫଳରେ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଏକ ଭବ୍ୟର୍ଚ୍ଚକ ଭାବାର୍ଥ ଦାୟିତ୍ୱ ଝରିପଡ଼ିଥିଲା । ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଭାଗବତ ଟୀକା ଆଲୋଚନା କରି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କହିଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ପ୍ରସାଦେତେ ଭାଗବତ ଜାନି ।

ଜଗଦ୍ ଗୁରୁ ଶଙ୍କରଚାର୍ଯ୍ୟ ଗୁରୁଜରି ମାନି ।

ସେହିପରି ୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଶ୍ରୀମନ୍ମହାପ୍ରଭୁ ତାଙ୍କୁ ଅତିବଡ଼ୀ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବଳଦେବଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଯୁଗରେ ଖେମଶିରାଜା ପାତାୟର ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଭାଗବତ ଉପରେ ‘ବୈଷ୍ଣବତୋଷଣୀ’ ନାମକ ଟୀକା ଓ ଧରାକୋଟର କୃଷ୍ଣଚରଣ ଦାସ, ବୈତରଣୀକୁଳସ୍ଥ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ନିବାସୀ ମୁକୁନ୍ଦପୁର ନିବାସୀ ରାଜପଣ୍ଡିତ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ଦାନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ସମଗ୍ର ଭାଗବତକୁ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ମଙ୍ଗରାଜ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ଭାଗବତପ୍ରେମୀ ଥିଲେ । ଯାହାଙ୍କ ପ୍ରୀତିରେ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ଭାଗବତ ରଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି - ଖାଡ଼ଙ୍ଗାଙ୍କର ଗୁରୁ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପରିବାରୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଜୟରାମ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭାଗବତ ପ୍ରେମୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରୀତିରେ ବର୍ଣ୍ଣବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ଭାଗବତ ରଚନା କରିବା କଥା ନିଜେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା -

ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପରିବାର	। ଅଟନ୍ତି ଅତି ଶ୍ରଦ୍ଧାଚାର ॥
ଯେ ଅଟେ ତାହାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ	। ବୈଷ୍ଣବ ଜୟରାମ ଦାସ ॥
ତାଙ୍କ ପ୍ରୀତିରେ ବଶ ହେଲି	। ଭାଗବତକୁ ଗୀତ କଲି ॥
ଗୌଡ଼ ରାରାଣସୀ ଉତ୍କଳ	। ଏତିକି ଦେଶ ପୋଥି ଠୁଳ ॥
କରଣ ଶ୍ରଦ୍ଧାଶ୍ରଦ୍ଧ ଇଣି	। ଗୀତକୁ ରଚିଲି ପ୍ରମାଣି ॥

ସେ ଯାହାହେଉ ସମସାମୟିକ ଓଡ଼ିଶାର ଭାଗବତ ଚର୍ଚ୍ଚା ଯେ ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବନ ଉପରେ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କରିଥିବ ଏ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାର ଏହିସବୁ ଭାଗବତ ଆଲୋଚନା ସ୍ଥଳରେ ଯେ କେବଳ ଭାଗବତର ସ୍ବରୂପ ବା ସର୍ଗ (ସୃଷ୍ଟି), ବିସର୍ଗ (ପ୍ରଳୟ), ସ୍ଥାନ, ପୋଷଣ (ଭକ୍ତାନୁଗ୍ରହ) ଭିତି (କର୍ମବାସନା), ମନୁଷ୍ୟ, ଜମାନୁକଥା (ଭକ୍ତ ଭଗବାନ ଚରିତ) ନିରୋଧ, ମୁକ୍ତି (ଭଗବାନ ପ୍ରାପ୍ତି) ଏବଂ ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରଭୃତି ଦଶ ଲକ୍ଷଣ ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ ସାମିତ ନରହି ଭାଗବତ ସମ୍ପର୍କୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଅର୍ବାଚୀନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ ପ୍ରଶ୍ନରେ ମୁଖରିତ ଥିଲା - ଏହାର ନମୁନା ମିଳିଥାଏ ବଳଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଭାଗବତ ଆଲୋଚନା ଗ୍ରନ୍ଥ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରୁ । ସାତଟି ପ୍ରଭା ବା ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ ଏଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭାଗବତ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବିଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚନା ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

ପ୍ରଥମ ପ୍ରଭାରେ ବେଦାଦି ଶାସ୍ତ୍ରର ସର୍ବମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦର୍ଶନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବେଦାନୁଗ ଭାଗବତର ମଧ୍ୟ ସର୍ବମାନ୍ୟତା ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ । ଦ୍ବିତୀୟ ପ୍ରଭାରେ ପୁରାଣ ଓ ଜତିହାସର ବେଦତୁଲ୍ୟ ଅପୌରୁଷେୟତ୍ବ ବିଭିନ୍ନ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ବାରା ପ୍ରତିପାଦନ ସହିତ ପ୍ରକାରନ୍ତରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତର ମଧ୍ୟ ଅପୌରୁଷେୟତ୍ବ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇଛି ।

ତୃତୀୟ ପ୍ରଭାରେ ଭାଗବତ ବିରୋଧୀମାନଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନ ସମ୍ପର୍କରେ ବଳଦେବ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି-

ନନ୍ଦନାଦିପୁରାଣାନ୍ତୋ ବେଦୋ ନିତ୍ୟଃସ୍ତ କିନ୍ଦୃଦଃ ।

ସଂପ୍ରତି ପ୍ରଚରଦ୍ ଭୂମିମୌ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତାବିଧମ୍ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶାତିରିକ୍ତଦ୍ବୀଦ୍ ବେଦରୂପଂ ନ ସମ୍ଭବେତ୍ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶୋତ୍ତରଂ ବ୍ୟାସୋ ଭାରତଂ କୃବୋନ୍ ପ୍ରଭୁଃ ।

ଭାରତୋତ୍ତରମେତରୁ ଚକ୍ରେ ଭାଗବତଂ ମୁନିଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ରକ୍ ସାମ ପ୍ରଭୃତି ଚତୁର୍ବେଦ ପରିଷଦ ତଥା ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁଶାସ୍ତ୍ର ନିତ୍ୟ ଓ ଅପୌରୁଷେୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ପାରୁନଥିବାରୁ ତାହା ବେଦ ପୁରାଣ ସହିତ ସମାନ ମାନ୍ୟ ପାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ବ୍ୟାସଦେବ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ପରେ ମହାଭାରତ ଓ ମହାଭାରତ ପରେ ଭାଗବତ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏଇ ମତବାଦକୁ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ପ୍ରତିରୋଧ କରି କହିଛନ୍ତି କି ପ୍ରଚଳିତ ଭାଗବତ ଯେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଏହା ମହ୍ୟାଦି ପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି । ମହ୍ୟପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି - “ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଗାୟତ୍ରୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ବିବିଧ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ବ ଉପଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି ଓ ଯେଉଁଥିରେ ବୃହସ୍ପର ବଧ ଉପାଦାନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୦୦

ତାହା ହେଉଛି ମୁକ୍ତାକ୍ଷିତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ । ସାରସ୍ୱତ କଳ୍ପରେ ଯେଉଁସବୁ ମାନବ ଓ ଦେବତା ମର୍ତ୍ତ୍ୟଧାମରେ ଲୀଳା ବିସ୍ତାର କରିଛନ୍ତି ତାହା ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି ଓ ଏଇ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା ଅଠର ହଜାର ।

ସ୍ୱୟ ପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ସମ୍ପର୍କରେ କହିଲାବେଳେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ଯେ- ‘ଅଠର ହଜାର ଶ୍ଳୋକ ବିଶିଷ୍ଟ ଓ ଦ୍ୱାଦଶସ୍କନ୍ଧ ଯୁକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଉଛି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ । ଗାୟତ୍ରୀ ଦ୍ୱାରା ଭାଗବତର ଆରମ୍ଭ ଏବଂ ହୟଗ୍ରୀବ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ତଥା ବୃତ୍ରାସୁର ବଧାଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପରିଶୋଭିତ । ଏହିପରି ପଦ୍ମପୁରାଣ, ବରାହପୁରାଣ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପୁରାଣ, ଗରୁଡ଼ ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତିରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ସମ୍ପର୍କରେ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି ତାହା ପ୍ରଚଳିତ ଶୁଦ୍ଧପରାମ୍ପରା ସଂବାଦଯୁକ୍ତ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତକୁ ହିଁ ବୁଝାଉଛି । ଅତଏବ ପ୍ରଚଳିତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଏହା ଯଦି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ତେବେ ପୁରାଣ ସଂଖ୍ୟା ଉନବିଂଶ ହେବ । କାରଣ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଓ ମହାଭାରତ ରଚନା ପରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ରଚିତ ହୋଇଛି ବୋଲି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ।

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରି ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ କୁହାଯାଇଛି “ପୂର୍ବେ ଭଗବାନ୍ ସ୍ୱାୟ ନାଭିପଦ୍ମସ୍ଥିତ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ କୃପା ପରବଶ ହୋଇ ଏହି ଭାଗବତ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ବ୍ୟାସଦେବ ପ୍ରଥମତଃ ବ୍ରହ୍ମନାରାୟଣ ସଂବାଦ ରୂପ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ବିସ୍ତାରିତ କରି ନିଜ ପୁତ୍ର ଶୁକଦେବଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଅତଏବ ବ୍ରହ୍ମନାରାୟଣ ସଂବାଦ ରୂପ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ମହାଭାରତ ରଚନା ପୂର୍ବରୁ ବ୍ୟାସନାରଦ ସଂବାଦ ରୂପ ଭାଗବତର ଅଂଶ ମହାଭାରତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକାଶିତ ବୋଲି ଜାଣିବାକୁ ହେବ ।

ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିଲେ ପ୍ରଚଳିତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ଅଂଶବିଶେଷ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଓ ଅଂଶବିଶେଷ ମହାଭାରତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ହେତୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ଯେହେତୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ରଚନା ପରେ ମହାଭାରତ ରଚନା । ଏପରି ମତବାଦକୁ ଖଣ୍ଡନ କରି ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି- ଯଦି ଭାଗବତର ଦୁଇଟି ଅଂଶ ମହାଭାରତ ପୂର୍ବ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରୂପେ କୁଳଟି ସମୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ସମଗ୍ର ଭାଗବତ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଅନର୍ବର୍ତ୍ତୀ ନହୁଏ ତେବେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଓ ଅଗ୍ନିପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ପୁରାଣ ମଧ୍ୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିବିଧ ଆଖ୍ୟାନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାଭାରତ ଶୁଣିସାରିବା ପରେ ନାନା ଆଖ୍ୟାନଯୁକ୍ତ ମାର୍କଣ୍ଡପୁରାଣର ରଚନା ହୋଇଛି । ଅଗ୍ନିପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ସୁତମୁନି ପୁରାଣ କଥା କହିବା ପରେ ମହାଭାରତରେ ‘ଦୈବୀ ହେମ୍ବା ଗୁମୟା’ ଶ୍ଳୋକ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଅଗ୍ନିପୁରାଣ କହିବା ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ।

ବସ୍ତୁତ ଏହା ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ ସିଦ୍ଧ ପକ୍ଷର ଡିମନ୍ଦୁ ଜାତ ଶାବକ ଉକ୍ତ ମାତାର ଶାବକ ରୂପେ ପରିଚିତ । ମଣିଷର ଦାନ୍ତଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଉଠିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦାନ୍ତ ସହିତ ସମସ୍ତ ଅଙ୍ଗଟି ମାତାର ସନ୍ତାନ ରୂପେ ପରିଚିତ ହୋଇଥାଏ । ମହାଭାରତ ପ୍ରଥମେ ୨୪ ହଜାର ଶ୍ଳୋକରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରେ ୫୦ ହଜାର ଶ୍ଳୋକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଚଳିତ ମହାଭାରତ ହିଁ ମହାଭାରତ ରୂପେ ପରିଚିତ । ସେହିପରି ପ୍ରଚଳିତ ସମଗ୍ର ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହେତୁ ବେଦତୁଲ୍ୟ ମାନ୍ୟତାର ଅଧିକାରୀ ।

ଭାଗବତ ବିରୋଧୀ ଦ୍ଵିତୀୟ ମତ ଯାହା ବଳଦେବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ୪ର୍ଥ ପ୍ରଭାରେ ଉଦ୍ଘାଟନ କରିଛନ୍ତି ତାହା ହେଉଛି -

ପ୍ରଣାମ୍ୟ ଚ ଶିବାଂ ଦେବୀଂ ଶର୍ବଂ ଭାଗବତଂ ତଥା ।

ପୁରାଣଂ ସଂପ୍ରବକ୍ଷାମି ଯଥୋକ୍ତମୃଷିଭିଃ ପୁରା ।

ଇତି ବାକ୍ୟାତୁ ଯେ ଦେବୀପୁରାଣଂ ଦୈକ୍ଷସକ୍ତୁଲମ୍ ।

ଉତ୍ତୁର୍ଭାଗବତଂ ତେ ହି ସ୍ଵର୍ମୌଜ୍ୟଂ ପ୍ରଦିତମ୍ବୁତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଦେବୀ ପୁରାଣ ଶିକ୍ଷା ‘ଦେବୀ ଶିବା ଓ ମହାଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ କରି ରକ୍ଷିମାନେ ଯେପରି କହିଥିଲେ ସେହିପରି ମୁଁ (ଦେବୀ ଚରିତ ପୂର୍ଣ୍ଣ) ଭାଗବତ ପୁରାଣ କହୁଛି । ଏଇ ବାକ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଯେଉଁମାନେ ଦେବୀ ପୁରାଣକୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ରୂପେ ପ୍ରତିବାଦନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି ସେମାନେ ମୂଢ଼ । ଏଣୁ ମୂଢ଼ତା ହିଁ ସେମାନେ ବିସ୍ତାର କରୁଛନ୍ତି ।

ଏହାର ଉତ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବଳଦେବ କହନ୍ତି - ଏଇ ଶ୍ଳୋକରେ ଭାଗବତ ଶବ୍ଦ ଶର୍ବ ବା ଶିବଙ୍କର ବିଶେଷଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଶ୍ଳୋକଟିର ଅର୍ଥ ହେଉଛି - ଦେବୀ ପାର୍ବତୀ ଓ ଭାଗବତ ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ରକ୍ଷିମାନେ ଯେପରି ପୂର୍ବେ କହିଥିଲେ ସେହିପରି ମୁଁ ଏଇ ଦେବୀପୁରାଣ କହୁଛି । ଶିବ ଭଗବାନଙ୍କର ଦାସ ହେତୁ ସେ ପରମ ଭାଗବତ । ଗରୁଡ଼ ପୁରାଣରେ ଶିବ କହିଛନ୍ତି- ‘ମୁଁ ଭସ୍ମଦ୍ଵାରା ଦେହକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ କରି ଜଟାକୁଟରେ ଶୋଭିତ ହୋଇ ସେହି ଅବ୍ୟୟ ପରମାତ୍ମା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରୁଛି ହେ, ପିତାମହ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଆରାଧନା ପାଇଁ ମୋର ଏଇ ବ୍ରତାଚରଣ ।’ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତରେ ମଧ୍ୟ ‘ବୈଷ୍ଣବାନାଂ ଯଥା ଶମ୍ଭୁଃ’ ରୂପେ ଅଭିହିତ କରାଯାଇଛି ।

ପୁନଶ୍ଚ ମତ୍ସ୍ୟ ଓ ଷ୍ଠମ ପୁରାଣରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ସମ୍ପର୍କରେ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି - ତାହାର ବିପରୀତ ଲକ୍ଷଣ ଦେବୀପୁରାଣରେ ଦେଖା ଯାଉଥିବାରୁ ଦେବୀ ପୁରାଣକୁ ଭାଗବତ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ମତ୍ସ୍ୟପୁରାଣ (୧), ଷ୍ଠମପୁରାଣ, ଗରୁଡ଼ ପୁରାଣ (୨), ଅଗ୍ନିପୁରାଣ (୩), ପଦ୍ମପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତି ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ସମ୍ପର୍କରେ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି ତଦନୁସାରେ (୧) ଭାଗବତର ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା ୧୦ର ହଜାର (୨) ଭାଗବତ ବାରଟି ଷ୍ଠରେ ବିଭକ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାରୁଷଣ ॥ ୧୦୨

(୩) ଭାଗବତରେ ଜୟଗ୍ରୀବ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ତଥା ବୃତ୍ରାସୁରବଧ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି
 (୪) ଭାଗବତର ଆରମ୍ଭରେ ଗାୟତ୍ରୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ରହିଛି (୫) ଭାଗବତ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ।
 (୬) ଭାଗବତ ଶୁକ ପରାକ୍ଷ ସଂବାଦମୟ - ଏଇ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତରେ
 ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ମିଳିଥାଏ ।

ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର ଆଦିମ ଉପାସନା ଗାୟତ୍ରୀ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଯଥା- (୧) ପ୍ରଣବା
 ବା ଓଁକାର (୨) ବ୍ୟାହୃତି ବା ଭୂଃ, ଭୁବଃ, ସ୍ୱଃ (୩) ସରସ୍ୱତୀ ବାତେସବିତୁର୍ବରେମ୍ୟା’
 ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗାୟତ୍ରୀର ୧ମ ଅଂଶ ପ୍ରଣବ ବା ଓଁକାର (ଅ+ଉ+ମ) କାରର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି - ଅ
 ଉ ମ ଧ୍ୱନିର ସମଷ୍ଟି ଓଁକାର ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି, ବିନାଶ ଶକ୍ତିର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବତା । ଶ୍ରୀମଦ୍
 ଭାଗବତ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ (୪) ‘ଜନ୍ମାଦ୍ୟାୟା’ ଶ୍ଳୋକରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି- ‘ଏଇ
 ବିଶ୍ୱର ଉତ୍ପତ୍ତି, ସ୍ଥିତି ଓ ବିନାଶ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଦୃଶ୍ୟ ବ୍ୟତିରେକ ଭାବରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ
 ସାଧୁତ ହୁଏ ଓ ସେଇ ପରମେଶ୍ୱର ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି ଓ ବିନିଶାଦି ସମ୍ଭବରେ ଅଭିଜ୍ଞ
 ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବତା ।

ଗାୟତ୍ରୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଂଶ ବ୍ୟାହୃତି ବା ଭୂତ, ଭୁବଃ, ସ୍ୱଃର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପରମେଶ୍ୱର ଭୂ
 ଭୁବଃ ସ୍ୱଃ ଅର୍ଥାତ୍ ପାତାଳାଦି ୭ଟି ଅଧଃ ଲୋକ ଏବଂ ଭୂ ଭୁବଃ ସତ୍ୟଲୋକାଦି ୭ଟି
 ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଲୋକରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ ମଧ୍ୟ ‘ତେଜୋବାନମୃତା’
 ଯଥା ବିନିମୟୋ ଯତ୍ର ତ୍ରିସର୍ଗୋରମୃଷା’ ଇତି ଦ୍ୱାରା ତେଜମୟ ମରିଚିକାରେ ଜଳ ଭ୍ରମ
 ପରି ତେଜ, ଜଳ, ମୃତ୍ତିକା ତିନୋଟି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ଅଭାବରେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସରା
 ଅନ୍ୟଟିରେ ସତ୍ୟପରି ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ସବୁ ରଜଃ
 ତମୋ ଗୁଣର ଅବସ୍ଥାନରେ ସତ୍ୟପରି ପ୍ରତୀତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁତ ଉଗବାନଙ୍କଠାରେ
 ଜଡ଼ଧର୍ମ କିଛି ନଥାଏ । ଏଠାରେ ଶ୍ରୀଲ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ କହିଛନ୍ତି - ତ୍ରିସର୍ଗ ଅର୍ଥ - ଭୂ ଭୁବଃ
 ସ୍ୱଃ ଠାକୁର ଇତି ବିନୋଦ କହିଛନ୍ତି ସର୍ଗ ଅର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି ତିନି ପ୍ରକାର - ମତ୍ ସର୍ଗ, ଜୀବ ସର୍ଗ
 ଓ ଜଡ଼ ସର୍ଗ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପରମେଶ୍ୱର ସର୍ବତ୍ର ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ବୋଲି ଭାଗବତରେ କୁହାଯାଇଛି ।

ଗାୟତ୍ରୀର ତୃତୀୟ ଅଂଶ ସରସ୍ୱତୀ ବା ‘ତତ୍ ସର୍ବତ୍ ବରେଣ୍ୟା’ ଇତ୍ୟାଦିର ଅର୍ଥ
 ହେଉଛି ‘ବିଶ୍ୱ ପ୍ରସବିତା ସେଇ ଭରଣୀୟ ଜ୍ୟୋତିକୁ ଆମେମାନେ ଧ୍ୟାନ କରୁଛୁ ।’
 ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ କୁହାଯାଇଛି ସତ୍ୟଂ ପରଂ ଧ୍ୟାମହି । ଅର୍ଥାତ୍
 ପରମ ସତ୍ୟବସ୍ତୁ ବା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ଆମେମାନେ ଧ୍ୟାନ କରୁଛୁ । ଅଗ୍ନିପୁରାଣରେ ଗାୟତ୍ରୀ
 ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିତି ପ୍ରଳୟର କାରଣ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ପୁରୁଷ
 ରୂପେ ଅଭିହିତ କରାଯାଇଛି । ଉର୍ଗଦେବଙ୍କ ପର ପରମେଶ୍ୱର ସ୍ୱତେଜରେ ତେଜିଯାନ
 ହେତୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ତାଙ୍କୁ ‘ସ୍ୱରାତ୍’ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ସରସ୍ୱତୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଂଶ ହେଉଛି ‘ଧୃୟୋଯୋନଃ’ ଜତ୍ୟାଦିର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ‘ପରମେଶ୍ୱର ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ରୂପେ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ।’ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତରେ ୧ମ ଶ୍ଳୋକରେ ମଧ୍ୟ ‘ତେନେ ବ୍ରହ୍ମ ହୃଦା ଯ ଆଦି କନୟେ ମୁହ୍ୟନ୍ତି ଯତ୍ସୁରୟଃ” ଯେଉଁ ବେଦ ବିଷୟରେ ପଣ୍ଡିତ ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ମୋହଗ୍ରସ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିରେ ପରମେଶ୍ୱର ଆଦି କବି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ବୃଦ୍ଧିକୁ ପରିଚାଳନା କରି ବେଦକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଅତଏବ ସେଇ ପରମେଶ୍ୱର ଆମର ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ରୂପେ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତୁ ବୋଲି ଭାଗବତରେ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଉପଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି । ତେଣୁ ଭାଗବତରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକ ଗାୟତ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଯେ, ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ତାହା ଗରୁଡ଼ ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତିରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ଭାବରେ କୁହାଯାଇଛି । ଯଥା -

ଅର୍ଥୋରୟଂ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରାଣାଂ ଭାରତାର୍ଥ ବିନିର୍ଣ୍ଣୟଃ ।

ଗାୟତ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟରୂପେଷାଂ ବେଦାର୍ଥ ପରବ୍ରହ୍ମତଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଓ ଗାୟତ୍ରୀର ଭାଷ୍ୟ ଏବଂ ବେଦ ଓ ପୁରାଣାଦିର ସାରସ୍ୱତ ପ୍ରଣ୍ୟାସକ । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଶ୍ରୀଲ ହରିଦାସ ଦାସ ବାବାଜୀ ମହାଶୟ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଅଭିଧାନରେ (ପୃ-୫୪୭) ଯାହା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ତାହା ହିଁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଲେ ଏଠାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ- ‘ବେଦର ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡାତ୍ମକ ଉପନିଷଦରେ ପ୍ରଧାନତଃ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ଉପନିଷଦର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଙ୍ଗାକ୍ଷରରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ଗୁମ୍ଫିତ । ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏଇ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ କଦର୍ଥତା ଆଶଙ୍କା କରି ସ୍ୱବ୍ରହ୍ମ ସୂତ୍ରକାର ବ୍ୟାସଦେବ ସ୍ୱୟଂ ତାହାର ଭାଷ୍ୟ ଭାଗବତ ରୂପେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏଇ ଭାବନାରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ସମ୍ବନ୍ଧ, ଅଭିଧେୟ, ପ୍ରୟୋଜନ କ୍ରମେ ତିନୋଟି ବିଷୟ ପରିବେଷିତ ହୋଇଛି ଯାହା ପ୍ରଧାନତଃ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି । +++ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ବସ୍ତୁ ‘ଅଥାତୋ ବ୍ରହ୍ମଜିଜ୍ଞାସା’ ଭୂମିକାରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ କହିଛନ୍ତି - ‘ସର୍ବଦୋଷ ବର୍ଜିତ ପ୍ରାକୃତାଦି ସ୍ୱର୍ଗଶୂନ୍ୟ ଅନନ୍ତଶୂନ୍ୟଶାଳକୃତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ବିଗ୍ରହ ମିବଦଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବସ୍ତୁ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ‘ବେଦ୍ୟଂ ବାସ୍ତବମତ୍ର ବସ୍ତୁ’ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାଗବତରେ ପାରମାର୍ଥିକ ବସ୍ତୁ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଏଇ ଅଦୃଶ୍ୟ ପରମାର୍ଥ ବସ୍ତୁ ବ୍ରହ୍ମ, ପରମାତ୍ମା ଓ ଭଗବାନ ତିନି ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ । ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ସ୍ୱୟଂରୂପ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅବତାର ତାହାଙ୍କର ଅଂଶ କଳାସ୍ୱରୂପ । ସେଇ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ପରି ଭାଗବତର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବସ୍ତୁ ।

ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର (୩/୩୮ ୨୮) ‘ସାମ୍ପରାୟେ’ ସୂତ୍ରର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ଶ୍ରୀବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି ସାମ୍ପରାୟ ବା ପ୍ରେମ ହେଉଛି ପ୍ରୟୋଜନ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ମଧ୍ୟ (ଭା ୯/୪/୨୭) ‘ମୟି ନିର୍ବିକ ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୦୪

ହୃଦୟାଃ' ଶ୍ଳୋକରେ ପ୍ରୀତିଭକ୍ତି ଶ୍ରୀ ଭଗବତ୍ ବଶାକରଣରେ ଉପାୟ ରୂପେ କୁହାଯାଇଛି । ଭାଗବତରେ 'ଭକ୍ତ୍ୟା ସଂଜାତୟା ଭକ୍ତ୍ୟା' ଏବଂ ବ୍ରତଃ ସ୍ୱପ୍ନିୟ କାମକାର୍ତ୍ତ୍ୟା ପ୍ରଭୃତି ଶ୍ଳୋକରେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତିକୁ ପ୍ରୟୋଜନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ।

ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ (୩/୨) ଅଭିଧେୟ ବସ୍ତୁ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବଳଦେବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ଅନୁରାଗର ହେତୁ ରୂପି ଭକ୍ତି (ସାଧନ ଭକ୍ତି)କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ (୧୧/୩/୩୨) ସ୍ୱରକ୍ତଃ ସ୍ୱାରୟକ୍ତଶ୍ଚ ଶ୍ଳୋକରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସାଧନ ଭକ୍ତି ଗାତତା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଉଦୟ ହୁଏ ବୋଲି ଜଣିତ ଦିଆଯାଇଛି । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ 'ଭକ୍ତ୍ୟାହମେକୟା ଗ୍ରାହ୍ୟଃ' (୧୧/୧୪/୨୧, 'ନ ସାଧୟତି ମାଂ ଯୋଗଃ' (୧୧/୧୪/୨୦) ଭୟଂ ଦ୍ୱିତୀୟଭିନିଶତଃ ସ୍ୟାତ୍ (୧୧/୨/୩୭) ଶ୍ଳୋକରେ ସାଧନ ଭକ୍ତିକୁ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ପରି ଅଭିଧେୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଅତଏବ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ହେଉଛି ବେଦାନ୍ତର ଅକୃତ୍ରିମ ଭାଷ୍ୟ । ଏଇଥି ପାଇଁ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ଭାଷ୍ୟ କରି ନଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତକୁ ଅନୁସରଣ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦକୁ ନେଇ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ନାରଦାୟ ପୁରାଣର ପୂର୍ବ ଭାଗରେ ଥିବା ବୃହଦ୍ଦୁପାଖ୍ୟାନର ଚତୁର୍ଥପାଦ ଛନ୍ଦାନବେ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଭାଗବତର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷେପରେ କୁହାଯାଇଛି । ୧ମ ସ୍କନ୍ଧରେ - ସୁତ ଋଷିଙ୍କ ସମାଗମ, ବ୍ୟାସଦେବ ଓ ପାଣ୍ଡବଚରିତ ଓ ପରାକ୍ଷିତ ଉପାଖ୍ୟାନ, ୨ୟ ସ୍କନ୍ଧରେ ପରାକ୍ଷିତ ଶୁକ ସମ୍ବାଦ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମନାରଦ ସମ୍ବାଦ, ୩ୟ ସ୍କନ୍ଧରେ - ବିଦୁର ମୈତ୍ରେୟାଶ ଚରିତ, କପିଳ ଦେବହୃତି ସମ୍ବାଦ, ୪ର୍ଥ ସ୍କନ୍ଧରେ - ଧୂବ, ପୃଥ୍ୱୀ, ତଥା ପ୍ରାଚୀନ ବର୍ହିଷଃ ଚରିତ, ୫ମ ସ୍କନ୍ଧରେ- ପ୍ରିୟବ୍ରତ ଚରିତ, ୬ଷ୍ଠ ସ୍କନ୍ଧରେ - ଅଜାମିଳ, ବୃତ୍ରାସୁର ବଧ ଚରିତ, ୭ମ ସ୍କନ୍ଧରେ - ପ୍ରହ୍ଲାଦ ଚରିତ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ନାରଦ ସଂବାଦ, ୮ମ ସ୍କନ୍ଧରେ- ଗଜେନ୍ଦ୍ର ମୋକ୍ଷ, ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ, ବଳିରଜା ଓ ମହ୍ୟାବତାର ବର୍ଣ୍ଣନା, ୯ମ ସ୍କନ୍ଧରେ - ଅଶ୍ୱରଥ, ସୌଭରୀ, ହରିଷ୍ଟ, ସଗର ରାଜା, ଶ୍ରୀରାମ, ଯଯାତି, ନହୁଷ୍ଠ, ଭରତ ଓ ଶାନ୍ତନୁ ଚରିତ ୧୦ମ ସ୍କନ୍ଧରେ - ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବୃନ୍ଦାବନ, ମଥୁରା, ଓହ୍ଲାରକାଳୀନା ବର୍ଣ୍ଣନା, ୧୧ମ ସ୍କନ୍ଧରେ ନାରଦବସୁ ଦେବ ସମ୍ବାଦ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଉଦ୍ଧବ ସମ୍ବାଦ, ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ୱଂସାଦିବର୍ଣ୍ଣନା ୧୨ଶ ସ୍କନ୍ଧରେ ପରାକ୍ଷିତ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଉପାଖ୍ୟାନାଦି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ଉପରୋକ୍ତ ପୁରାଣମାନଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଶୁକପରୀକ୍ଷା ସମ୍ବାଦମୟ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ହିଁ ଭାଗବତ ପଦବ୍ୟାପ୍ୟ ଦେବୀ ଭାଗବତ ନୁହେଁ । କାରଣ ଦେବୀ ଭାଗବତର ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା ଏକ ଲକ୍ଷ । ଶୁକ ପରୀକ୍ଷା ସମ୍ବାଦ ମଧ୍ୟ ଦେବୀ ଭାଗବତରେ ନାହିଁ । ଦେବୀ ଭାଗବତରେ ବୃତ୍ରାସୁର ବଧ ସମ୍ବାଦ ନାହିଁ । ବିନୟ, ତୈଲୋକ୍ୟ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଓ ଶୁକ୍ଳବିଶ୍ୱସବଧ କ୍ରମେ ଦେବୀ ଭାଗବତ ତିନିପାଦ ବିଶିଷ୍ଟ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ || ୧୦୫

ପଞ୍ଚମ ପ୍ରଭାରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭିଷେକ ଅନ୍ୟଏକ ଭାଗବତ ବିରୋଧୀ ମତ ଉତ୍ଥାପନ କରି କହିଛନ୍ତି -

ଶଙ୍କାପଙ୍କାବିଳିପ୍ତଦ୍ୱାଦପ୍ରମାଣ୍ୟଂ ଯଦି ସ୍ୟତେ

ବେଦାଦୌ ଚିରଶଙ୍କାସ୍ତି ସ୍ୟୋପି ଚ ତଦିଷ୍ୟତାମ୍ ।।

ଶ୍ରୋତ କର୍ମପରିତ୍ୟାଗାନ୍ନିବତନ୍ଧସ୍ତୁବାହୁତଃ ।

ଅପ୍ରମାଣମିଦଂ ବେଦବିରୁଦ୍ଧଂ ପ୍ରତିଭାତି ନଃ ।।

କାଳିକା ପୁରାଣରେ ଉପପୁରାଣ ଗଣନାବସରରେ ଶୈବ, ବାୟବ, ବୈରିଷ୍ଠ (ବ୍ରହ୍ମ) ବୈଷ୍ଣବ (ବିଷ୍ଣୁ) କାଳିକା, ମୂଳଭାଗବତ, ସୌର, କାରଦାୟ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ, ଅଗ୍ନି, ଭୃଗୁସ୍ୟ, ବ୍ରହ୍ମନୈବର୍ତ୍ତ (ତୟୋଗ) ଲିଙ୍ଗ, ବାମନ, କୂର୍ମ, ମାତ୍ସ୍ୟ, ଗାରୁଡ଼, ଷ୍ଟାବ୍ଧ କ୍ରମେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଉପପୁରାଣଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି - ଏହାକୁ ନେଇ କେହି କେହି କାଳିକାପୁରାଣକୁ ମୂଳଭାଗବତ ରୂପେ ପ୍ରତିପାଦନ କରନ୍ତି । ଏହାକୁ ଖଣ୍ଡନ କରି ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି ମହ୍ୟାଦି ପୁରାଣରେ ଭାଗବତର ଯେଉଁ ଲବୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ଦେବାଭାଗବତ ପରି କାଳିକା ପୁରାଣରେ ଏହି ଲକ୍ଷଣ ନଥିବାରୁ ତାହା ମଧ୍ୟ ମୂଳ ଭାଗବତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ; ବିଶେଷତଃ କାଳିକାପୁରାଣକୁ ମୂଳଭାଗବତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣ ୧୩ଶ ଉପପୁରାଣରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ ପ୍ରକାର ଶଙ୍କା ଥିବାରୁ ତାହା ପ୍ରମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ପୁଣି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଶ୍ରୋତକର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦିଆ ଯାଇଥିବାରୁ ଭାଗବତ ବେଦ ବିରୁଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଅପ୍ରମାଣିକ ।

ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି ବେଦ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଲୋକଙ୍କର ବହୁ ଶଙ୍କା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଛି । ଯଥା - ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବେଦ ରକ୍ଷିତପ୍ରଣୀତ ନୁହେଁ ଭକ୍ତଙ୍କ ରଚିତ । ଦୈମିନି କାଠକାଦି ସଂଜ୍ଞାରୁ ବେଦ କୌଣସି ମନାସ୍ୟାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ରଚିତ - ଏହି ପର ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ବହୁ ଶଙ୍କା ବେଦ ଉପରେ ରହିଥିବାରୁ ତାହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ ।

ବେଦାଦି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଧିକାର ଅନୁସାରେ କର୍ମାଦିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ତ୍ୟାଗ ବିଷୟ କୁହାଯାଇଛି । ତେଣୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଆଶ୍ରମରେ ଶ୍ରୋତ କର୍ମ ଓ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଚିହ୍ନ ପରିତ୍ୟାଗର ବ୍ୟବସ୍ଥା ବେଦାଦିଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ବେଦର ଛଦା ଦେଖାଯାଏ । ଭାଗବତରେ ଅଧିକାରୀ ଅନୁସାରେ କର୍ମ ତ୍ୟାଗର ମଧ୍ୟ ଉପଦେଶ ଦିଆ ଯାଇଥିବାରୁ ଏହା ବେଦ ବିରୋଧୀ ଶାସ୍ତ୍ର ନୁହେଁ ।

ଷଷ୍ଠ ପ୍ରଭାରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ବିରୋଧୀ ଅନ୍ୟଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉତ୍ଥାପନ କରି ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି -

ମହାଦେବୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦାନି ବିଲୋକ୍ୟାମିତ ବୁଦ୍ଧିକଃ ।
 ବୋପଦେବ ଶୁକାରୈଦେ ବ୍ୟାସନାମା ଦ୍ଵିକର୍ଷକଃ ।।
 ଏତତ୍ ଦୃଢ଼ ବନ୍ଧଦାତ୍ ପଦଲୀଳିତ୍ୟସ୍ତେଥା ।
 ଯେରକ୍ତମନ୍ୟନ୍ତେ ତେ ମୁଘ ନିଶ୍ଚିତା ବାମମାର୍ଗିଣଃ ।

ମହ୍ୟ ପୁରଣାଦିରେ ଭାଗବତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକକୁ ଜାଣି ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ବୋପଦେବ ସେହି ଲକ୍ଷଣରେ ଭାଗବତ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଭାଗବତରେ ଦୃଢ଼ବନ୍ଧ ଓ ପଦଲୀଳିତ୍ୟାଦି ଦେଖିଲେ ତାହା ଆଧୁନିକ ରଚନା ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ସେମାନେ ମୂଢ଼ ଓ ବାମମାର୍ଗୀ ।

ଏହାର ଉତ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି - ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଓ ଐତରେୟାଦି ଉପନିଷଦ୍ରେ ଦୃଢ଼ବନ୍ଧ ଦେଖାଯାଏ । ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ ଦୃଢ଼ବନ୍ଧ ଓ ପଦଲୀଳିତ୍ୟ ରହିଛି । ରାମାୟଣ ସୁନ୍ଦର ଦୃଢ଼ବନ୍ଧ ଓ ପଦ ଲୀଳିତ୍ୟ ଦେଖି ତାକୁ ଆଧୁନିକ କାଳରେ ରଚିତ ବୋଲି ମନେ କରିବା ମୂଢ଼ ଚିନ୍ତାଧାରା ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ପୁଣି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ବୋପଦେବଙ୍କ ରଚିତ ବୋଲି ଅଭିଯୋଗକୁ ଖଣ୍ଡନ କରି ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି -

ବୋପଦେବ କୃତଦ୍ଵେରତ୍ର ବୋପଦେବପୁର ଭବୈଃ
 କଥଂ ଟୀକାଃ କୃତାଃ ସ୍ଵାହ୍ନିନୁମଜିତ୍ ସୁଖାଭିଃ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଯଦି ବୋପଦେବଙ୍କ ରଚିତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ, ବୋପଦେବଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀଲ ହନୁମାନ ଓ ଶତସୁଖାଦି ପଣ୍ଡିତ କିପରି ଟୀକା କରି ପାରନ୍ତେ । ତେଣୁ ଭାଗବତ ତା ମଧ୍ୟ ବୋପଦେବଙ୍କ ରଚିତ ନୁହେଁ ।

ଭାଗବତ ବିରୋଧୀ ୫ମ ମତ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ୭ମ ପ୍ରଭାରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ କହିଛନ୍ତି -

ନନ୍ଦେତଦ୍ଭାଗବତଂ ବେଦରୂପଂ ବୃକ୍ଷାଦିତମ୍ ।
 କିଙ୍କୁଧାୟତ୍ରୟଂ ତସ୍ମିନ୍ନୁପାସୁରବଧାଦିକମ୍ ।
 ବ୍ରହ୍ମାମୋ ମୋହକଥନାଦ୍ ବିବରଣ୍ୟ ଚ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ ।
 ସଙ୍ଗତେଃ ପରିଦୃଷ୍ଟାଦ୍ ବାଲ୍ୟପୌରଣ୍ୟ ଲୀଳୟୋଃ ।
 ସୂଚନେରକ୍ରୁତଶ୍ଚାପି ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତମିବ ଭାତି ମେ ।

ଏହାର ଅର୍ଥ ତୁମ ଦ୍ଵାରା ସମଗ୍ର ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ବେଦରୂପ ବୋଲି କୁହା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ଅଯାସୁର ବଧ ଅଧ୍ୟାୟ, ବ୍ରହ୍ମବିମୋହନ ଅଧ୍ୟାୟ ଓ ବିବର୍ତ୍ତାକ୍ତି ଅଧ୍ୟାୟ ଏହିପରି ତିନୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ୧୨ଶ ସ୍କନ୍ଧରେ ଭାଗବତର ବିଷୟ ସୂଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୁହାଯାଇ ନଥିବାରୁ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ପୁଣି ବାଲ୍ୟପୌରଣ୍ୟ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସଂଗତି ରକ୍ଷା କରାଯାଇ ନଥିବାରୁ ଅଂଶ ବିଶେଷ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୦୭

ଏହାର ଭରଣରେ ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି ଭାଗବତ ୧୦ମ ସ୍କନ୍ଧ ୩୧ଶ ଅଧ୍ୟାୟ ଗୋପା
ଗୀତାରେ ଗୋପାମାନଙ୍କ ବିଳାପରେ ଅପ୍ତାସୁର ବଧ ବିଷୟ କୁହାଯାଇ ଥିବାରୁ ଦଶମସ୍କନ୍ଧ
୧୨ଶ ଅଧ୍ୟାୟ ଅପ୍ତାସୁର ବଧ ଅଧ୍ୟାୟ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ନୁହେଁ ।

କେବଳ ଦଶମସ୍କନ୍ଧ ୧୩ଶ ଅଧ୍ୟାୟ କାହିଁକି ତୃତୀୟ ସ୍କନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ମୋହ
ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ସେ ଅଧ୍ୟାୟଟି ବି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ନୁହେଁ । ୩ୟ ସ୍କନ୍ଧରେ
ଭଗବାନ କଞ୍ଚକାଳରେ ବିକଳ ସୃଷ୍ଟିରେ ବ୍ରହ୍ମା ମୋହିତ ହେବେ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଥିଲେ ବି
ତାହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ଯଦି ମାୟା କରନ୍ତି ତହିଁରେ ମୋହିତ ନହେବା,
ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ପାଦିତାରୀ ବଳଦେବ ଓ ଶିବ ଭଗବାନଙ୍କ ମାୟାର ମୋହିତ ହେଲେ ବ୍ରହ୍ମା
ବା କାହିଁକି ମୋହିତ ନହେବେ ? ୧୧ଶ ସ୍କନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିବର୍ତ୍ତବାଦ
ଅଧ୍ୟାୟଟି ମଧ୍ୟ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ନୁହେଁ; ଯେହେତୁ ଏହା ବୈରାଗ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦକ । ପୁନଶ୍ଚ ଦଶମସ୍କନ୍ଧ
ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ଶେଷ ପାଦରେ କୌମରଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା ପରେ ପଞ୍ଚଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର
ଆଦିଶ୍ଳୋକରେ ପୌରଣ୍ୟ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଭୃତି ବୈପରୀତ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କୌଣସି ଦୋଷ
ନାହିଁ । ଯେହେତୁ କୌମାର ଲୀଳା ସମାଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଅପ୍ତାସୁର ବଧ ବିଷୟ ପୂର୍ବରୁ
କୁହାଯାଇ ନଥିବାରୁ ପରାକ୍ଷିତ ମହାରାଜ ଏହା ପଛରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା
କରୁଥିବାରୁ ଶୁଦ୍ଧଦେବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଏହିସବୁ ଲୀଳା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପୁରାଣ
ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପୁଣି ଦ୍ୱାଦଶସ୍କନ୍ଧରେ ଲୀଳା ସୂଚନା ସମୟରେ କୁହାଯାଇ ନଥିବାରୁ
ଏଇ ଅଧ୍ୟାୟ ୨ୟ ଯଦି ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ହେବ ୭ମ ସ୍କନ୍ଧ ୧୧ଶ ସ୍କନ୍ଧରେ ଥିବା ବର୍ଣ୍ଣଶ୍ରମାଚାର ତଥା
ନେମି ଜାୟନ୍ତେୟ କଥା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ହେବେ । ପୁନଶ୍ଚ ଏଇ ଅଧ୍ୟାୟତ୍ରୟକୁ ନେଇ ୩୩ଶ
ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ଟୀକା କରିଥିବାରୁ ଏହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ନୁହେଁ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଏଇସବୁ ଶଙ୍କା ଯେ କେବଳ ବଳଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଦେଖା
ଦେଇଥିଲା । ଏପରି ନୁହେଁ ବଳଦେବଙ୍କ ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଓ ପରେ ମଧ୍ୟ ଏସବୁ ଶଙ୍କା ମୁଣ୍ଡଟେକି
ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହାର ମୂଳକାରଣ ହେଉଛି ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ,
ପଦ୍ମପୁରାଣ, ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ, ଶିବପୁରାଣ, ଲିଙ୍ଗପୁରାଣ, ଗରୁଡ଼ପୁରାଣ, ନାରଦୀୟପୁରାଣ,
ଭଗବତ, ଅଗ୍ନିପୁରାଣ, ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣ, ଭବିଷ୍ୟପୁରାଣ, ବ୍ରହ୍ମକୈବର୍ତ୍ତପୁରାଣ, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ
ପୁରାଣ, ବାମନପୁରାଣ, ବରାହପୁରାଣ, ମତ୍ସ୍ୟପୁରାଣ, କୂର୍ମ ପୁରାଣ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପୁରାଣକୁ
ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଶାକ୍ତମାନେ ଭାଗବତ କହିଲେ ଦେବୀପୁରାଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଶ୍ରୀମଦ୍
ଭାଗବତକୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ମହାପୁରାଣର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିନାହାନ୍ତି । ସେହିପରି ଶୈବ ଅଶୈବ
ପ୍ରଭୃତି ସଂପ୍ରଦାୟମାନେ ମଧ୍ୟ କେହି କେହି ଭାଗବତକୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରୁ
ନଥିବା ମଧ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଭାଗବତର ଅଂଶ ବିଶେଷ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି
କରନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏଇ ମତବାଦ କେବେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ତା'ର ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ
ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୦୮

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେ ଏପରି ମତ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଛି ତାହା ସାରଳାଙ୍କ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଦେବୀ ପୁରାଣ ପରି ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣକୁ ଭାଗବତର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ଏକ କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ଦୁର୍ଗା ସପ୍ତଶତୀ ବା ଚଣ୍ଡୀର ୧ମ ଅଂଶ ସୁରଥ ରାଜା ଓ ସମାଧିବୈଶ୍ୟ ଚରିତକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ତହିଁରେ ଭାଗବତର ପ୍ରାୟୋପବେଶନ ଅଂଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଶୁକ ପରାକ୍ଷ ସଂବାଦଟିକୁ ସଂଯୋଗ କରି ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣର ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି -

କୌରବ ମଣ୍ଡଳେ ପଚାରିଲେ ପରାକ୍ଷରାୟୋଽଞ୍ଜାନୀ ବାଳୁତ ଭାବେ ତକ୍ଷେକ ସର୍ପ ଯାଏ ।

ଶୁଣ ହୋ ପରାକ୍ଷରାଏ ବୋଲନ୍ତି ଶୁକମୁନି

ଦେବତାଙ୍କ ବିନୟ ଦେଖୁ ବୋଲନ୍ତି ପଦ୍ମଯୋନି ।

ଶୁକମୁନି ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ଏଇ ମୂଢ଼ ଅଭିପ୍ରାୟ ବୁଝି ନପାରି ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ବିଶିଷ୍ଟ ସମାଲୋଚକମାନେ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି ‘ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣକୁ ଭାଗବତ କହିବା ଓ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ବା ନାରାୟଣଙ୍କ ଅବତାର କହିବା ମୂଳରେ କବିଙ୍କ ଉଦାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ହିଁ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥାଏ । (୧୭) କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯୁଗର ପରାକ୍ଷ ସଂବାଦ ଯୋଡ଼ି ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣକୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ରୂପେ ଅଭିହିତ କରିବାରେ ସାରଳାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସାଂପ୍ରଦାୟିକତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ତାହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

ଅନ୍ୟ କେହି କେହି ସମାଲୋଚକଙ୍କ ଦେବୀ ପୁରାଣ ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଉଭୟକୁ ବିଭାଗୀକରଣର ରହସ୍ୟମୟୀ ମନ୍ତବ୍ୟର ଦେବୀ ପୁରାଣ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଉଭୟେ ଭାଗବତ ରୂପେ ପରିଚିତ । ମହାପୁରାଣ ରୂପେ ପରିଚିତ ଭାଗବତ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଥିଲା ପରେ ଶାକ୍ତ ଓ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଆଦର୍ଶଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେତୁ ତାହା ଦେବାଭାଗବତ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ଭାଗବତ ରୂପେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ମହାପୁରାଣ ଅପରଟି ଉପପୁରାଣର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲା । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ଦୁଇ ପୁରାଣକୁ ଭାଗବତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା ଏକଲକ୍ଷ ଅଠର ହଜାର ହୋଇଥିବ ।

ଏଣୁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ବି ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହିପରି ବିଭ୍ରାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଭାଗବତ ବିରୋଧୀ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ଦୁଇଗ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ନିଜର ଆଲୋଚନା ପରିସରଭୁକ୍ତ କରି ତା’ର ଯେପରି ସର୍ବମାନ୍ୟ ସମାଧାନ କରିଛନ୍ତି ଏ ବିଷୟ ଚିନ୍ତାକଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ମନରେ ବିସ୍ମୟ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ

୧. Studies in Orissa History Archacology & Archives by
Padmasri Paramananda Acharya
୨. The status of Mnajari in Vaishnab Literature by
Nagendra Kumar Ray.
୩. ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ - ଶ୍ରୀ ଦାନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ଖାଡ଼ଙ୍ଗା
୪. ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ - ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ । ୩ୟ ପ୍ରଭା ।
୫. ଚଣ୍ଡାପୁରାଣ - ଡ. କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ
୬. କୋଶାର୍କ - ପଞ୍ଚସଖା ବିଶେଷାଙ୍କ ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ବଚବିହାରୀ ଦାସ

ଅତି ନିକଟରେ ଆଇ ଅତି ଦୂରରେ । ଅତି ଆପଣାର ହୋଇ ଅତି ପରଭଳିଆ ଯେଉଁମାନେ ଆଜି ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉ ଅଛନ୍ତି ସେହିମାନେ ହିଁ ହେଲେ ଉତ୍କଳ ଜନନୀର ବରପୁତ୍ର ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ସିଦ୍ଧ ମହାପୁରୁଷଗଣ । ଜୟଦେବ, ଶ୍ରୀଧର ସ୍ବାମୀ, ରସିକାନନ୍ଦ ଦେବ ଗୋସ୍ବାମୀ ଏବଂ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ପ୍ରଭୃତି ମନୀଷୀଗଣଙ୍କୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ନିଜର ବୋଲି ବିଶ୍ୱ ଦରବାରରେ ପରିଚିତ କରାଇ ପାରିନାହିଁ ।

ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ମୁଦ୍ରିତ ‘ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦବାଦ’ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ରେମୁଣା ଥାନାର କୌଣସି ଏକ ଗ୍ରାମରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଖଣ୍ଡାୟତ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବାବା ସେବାନନ୍ଦ ଦାସକୃତ ହିନ୍ଦୀରେ ଲେଖା ‘ଉତ୍କଳ ରତ୍ନସଂଗ୍ରହ’ ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ଏହାଙ୍କର ଜନ୍ମ ରେମୁଣା ଅନ୍ତର୍ଗତ (ବଡ଼ଗାଁ) ‘ବଡ଼ିଗଞ୍ଜ’ ନାମକ ଗ୍ରାମରେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ୧୭୬୪ ଖ୍ରୀ.ରେ ଶ୍ରୀରୂପ ଗୋସ୍ବାମୀ ରଚିତ ସ୍ତବମାଳାର ଟୀକା ରଚନା କରିଥିଲେ । ୧୭୫୭ ଖ୍ରୀ.ରେ ପଲ୍ଲୀସି ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀକୃତ ବଙ୍ଗଳାଭାଷାରେ ଲିଖିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଭାବନାମୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭୂମିକାରେ ପୃଷ୍ଠା ୩/ (ନ ପଣ)ରେ ଲେଖା ଅଛି ଯେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉତ୍କଳ ଦେଶୀୟ ଖଣ୍ଡାୟତ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ମାଧବ ସଂପ୍ରଦାୟର ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଇଏ ଥିଲେ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପରିବାରଭୁକ୍ତ । ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ବିଗ୍ରହ ଏହାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

ପୁନଶ୍ଚ ନିଖୁଳ ଭାରତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦୀ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମୁଖପତ୍ର ପ୍ରଭୁ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ସନ ୧୩୭୭ ସାଲ ୧ମ ବର୍ଷ ୧ମ ସଂଖ୍ୟାର ୭ମ ପୃଷ୍ଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବେ ସେ ଦାମୋଦର ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୧୧

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଉପରୋକ୍ତ ଚାରିଟା ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ‘ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦ’ ଏବଂ ‘ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଭାବନାମୃତ’ ଏହି ଦୁଇ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଯାୟୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଖଣ୍ଡାୟତ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ବିଷୟ ଜଣାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଦୁଇ ଗ୍ରନ୍ଥ ‘ଉତ୍କଳ ରତ୍ନସଂଗ୍ରହ’ ଏବଂ ‘ପ୍ରଭୁଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ’ ଶୀର୍ଷକ ପତ୍ରିକା ଅନୁଯାୟୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ବିଷୟ ଜଣାଯାଏ । ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଜନ୍ମ ରେମୁଣାରେ ହେଉ ବା ଓଡ଼ିଶାର ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ହେଉ ଏହା କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ । ସେ କାଳରେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସଂସ୍କୃତରେ ଲେଖୁଥିଲେ ଏବଂ ନିଜର ବାସସ୍ଥାନ ବା ବଂଶର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରୁନଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଗବେଷକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଅଭୁଆରେ ପଡ଼ୁଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଚିଲିକାହ୍ରଦର ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଂକାରାଦି ଶାସ୍ତ୍ରମାନ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଏହା ପରେ ସେ ମହାଶୂର ଯାଇ ବେଦାନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀମାନଙ୍କ ମଠକୁ ଯାଇ ମେମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଓ ତତ୍ତ୍ୱସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ହେଲେ । ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରି ପୁରୀର ତଦାନିତନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଚର୍ଚ୍ଚରେ ପରାସ୍ତ କରି ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀ ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ମୁରାରୀଙ୍କର ପ୍ରଶିକ୍ଷ୍ୟ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ ନିବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ନିକଟରେ କ୍ଷତ୍ରସହର୍ତ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ ଏବଂ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କର ଶିକ୍ଷାକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତତ୍ପରେ ବିରକ୍ତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ରୂପେ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାଇ ସେଠାରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଜୟପୁର (ରାଜସ୍ଥାନ)ରେ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କଳିଗୋଳ ଲାଗିଲା । କାରଣ ଦିଲ୍ଲୀର ତତ୍କାଳୀନ ବାଦଶାହଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ଜୟପୁରର ରାଜା ବୃନ୍ଦାବନରୁ ଗୋବିନ୍ଦ ଜୀଉଙ୍କୁ ନେଇଆଣି ନିଜ ରାଜବାଟିରେ ରଖିଲେ ଏବଂ ଗୌଡ଼େଶ୍ୱର ପରିବାରର ପୂଜକମାନଙ୍କୁ ଠାକୁରଙ୍କ ସେବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଇଲେ । ଦିନେ ଗଜତା ଗାଦାର ଶ୍ରୀସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବଗଣ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେହି ପୂଜକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ, ‘ତୁମ୍ଭେମାନେ କେଉଁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ?’ ପୂଜକମାନେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଯେ ସେମାନେ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ । ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବଗଣ କହିଲେ ଯେ ରାମାଜୁଳ, ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ, ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ଏବଂ ନିମ୍ବଦିତ୍ୟ ଏହି ଚାରି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଚିରପ୍ରସିଦ୍ଧ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପୁଣି କେଉଁଠୁ ଆସିଲା ? ଏହା କହି ସେମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଏବଂ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଉଙ୍କର ସେବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଦାବି କଲେ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ ସେମାନେ ତତ୍ତ୍ୱଶାତ୍ର ସମସ୍ତ ବିଷୟ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଇଲେ । ମହାରାଜା ଯଦ୍ୟଦି, ‘ଶ୍ରୀ’ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଶିକ୍ଷ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୧୨

ନିଜେ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଏହି କଥା ଶୁଣି ରାଜା ସଭାରେ ଚାରି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିକୁ ସମବେତ କରାଇ ସମସ୍ତଙ୍କ ସାକ୍ଷାତରେ ଉକ୍ତ ସେବକମାନଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର ପଚାରିବାରୁ ସେମାନେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତ ‘ଆମେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ’ ବୋଲି କହିଲେ । ଏହା ଦ୍ଵାରା ସଭାସ୍ଥ ସମସ୍ତ ବୈଷ୍ଣବ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଅସନ୍ନତ ହେଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତେ ଏକମତ ହୋଇ ମହାରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦ୍ଵାରା ଏହାର ସମାଧାନ ନ ହୋଇ ପାରିଛି ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏମାନଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରୁ ଅନ୍ତର କରି ରଖାଯାଉ । ରାଜା ତାହାହିଁ କଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସେବକମାନଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଶ୍ରୀସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସେବକମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଗୋବିନ୍ଦ ଜାଉଜ ସେବା କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇଲେ ।

ଏଥିରେ ଗୌଡ଼େଶ୍ଵର ପରିବାରର ସେବକମାନେ ଅପମାନିତ ହୋଇ ଜୟପୁର ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ଏବଂ ବୃନ୍ଦାବନସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ଗୋସ୍ଵାମୀ, ବୈଷ୍ଣବ, ମହନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଏକଥା ଜଣାଇ ଏହାର ପ୍ରତିକାର ପାଇଁ ଦାବି ଉପସ୍ଥାପିତ କଲେ । ଏହା ପରେ ଗୌଡ଼ ଦେଶ ଓ ଉତ୍କଳର ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଏହି ସମ୍ପାଦ ପ୍ରେରଣ କରାଗଲା । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ସ୍ଥାନରୁ କେହି ଜୟପୁର ଯାଇ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ସ୍ଵାକୃତି ଲାଭ କରିବା ଦିଗରେ ସାହସ କଲେ ନାହିଁ । ପରିଶେଷରେ ବୃନ୍ଦାବନସ୍ଥ ଗୌଡ଼େଶ୍ଵର ସଂପ୍ରଦାୟର ସମସ୍ତ ଗୋସ୍ଵାମୀ, ମହନ୍ତ, ଅଧିକାରୀ ଓ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଏକତ୍ର ହୋଇ ଦାମୋଦର ବୈରାଗୀ (ବଳଦେବ)ଙ୍କୁ ଜୟପୁର ଯିବା ନିମନ୍ତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମେ ସେ ଯିବାକୁ ଅସ୍ଵୀକାର କରି କହିଲେ ଯେ ରାଜସଭାରେ ଶତ ଶତ ଶାସ୍ତ୍ରବିଶାରଦ ପଣ୍ଡିତମାନେ ରହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର କ’ଣ ଶକ୍ତି ଅଛି ଯେ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଶାସ୍ତ୍ରର ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇବେ । ଏହା ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ତାହାଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି କହିଲେ ‘ତୁମ୍ଭେ ନିଶ୍ଚୟ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁକ୍ତିର ସମ୍ମୁଖାନ ହୋଇ ନିଜର ମତବାଦ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହେବ । ଶୀଘ୍ର ଜୟପୁର ଯାଇ ଗୌଡ଼େଶ୍ଵର ପରିବାରର ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷାକର ।’ ଏଥିରେ ବଳଦେବ ରାଜି ହେବାରୁ ସମସ୍ତେ ମିଳି ତାହାଙ୍କୁ ରାଜସଭାକୁ ଗମନୋପଯୋଗୀ ପରିଧାନ ପ୍ରଦାନ କରି ଜୟପୁର ପଠାଇଲେ ।

ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜୟପୁରରେ ପହଞ୍ଚି ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଗଲେ । ସେହି ସମୟରେ ମହାରାଜା ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଜାଉଜ ଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇଲେ । ମହାରାଜା ସ୍ଵୟଂ ଜଣେ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ଜାଣି ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରମାଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାରୁ ସେ (ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ) ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତର ପ୍ରମାଣ ଦେଇ ତାହାର ଉତ୍ତର ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ମହାରାଜା କହିଲେ ଯେ, ସେ ବେଦର ପ୍ରମାଣ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ମାନିବେ ନାହିଁ । ତହିଁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ କହିଲେ ଯେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ ପଞ୍ଚମ ବେଦ ଏବଂ ଏବଂ ସର୍ବ ବେଦର ଫଳ ସ୍ଵରୂପ । ସୁତରାଂ ତାହା ନମାନିଲେ ନାସ୍ତିକ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯେବେ ଶ୍ରୀ

ଭାଗବତ ନ ମାନନ୍ତି ତେବେ ବେଦ ମାନିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ମହାରାଜ କ୍ଳେଧରେ ଅସ୍ଥିର ହେଲେ । ‘ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ଏତେ ବଡ଼ କଥା କହୁଛ ? କିଏ ଅଛ, ଏହାକୁ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ଜୟପୁରରୁ ବାହାର କରିଦିଅ ।’ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଜାଙ୍କା ପାଳନ କଲେ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବିତାଡ଼ିତ ହେବା ପରେ ରାଜା ମନେ ମନେ ଚିନ୍ତାକଲେ । ପଣ୍ଡିତର ବିଦ୍ୟାବଳ ନଥିଲେ ସେ କେବେ ହେଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଏପରି ଉଚ୍ଚଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତା ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ତାହାକୁ ପୁନର୍ବାର ଫେରାଇ ଆଣି ତାହାର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ କେତେ ଦୂର ତାହା ଜାଣିବାକୁ ହେବ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ପୁନଶ୍ଚ ପଣ୍ଡିତକୁ ଡାକି ଆଣିବା ନିମନ୍ତେ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ସେ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନ ଆସେ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜା ଜଳ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ । ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ଆଣି ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ କରାଇଲେ । ମହାରାଜା ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖି ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି କହିଲେ ‘ଆପଣ ଠିକ୍ କଥା କହିଥିଲେ, ମୁଁ ନ ବୁଝି ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିଛି, କ୍ଷମା କରିବେ ।’ ଏହା ପରେ ରାଜା ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଆହାର ଓ ବାସସ୍ଥାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେବା ପାଇଁ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଅନ୍ଧପୁରକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ମହାରାଜା ଆହାରାଦି ସମାପନାନ୍ତେ ସଭାସ୍ଥଳକୁ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଡକାଇଲେ । ସଭାରେ ରାଜା ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ, ‘ଆପଣ ସଭାସ୍ଥ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରନ୍ତୁ ।’ ତହିଁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଏକୃତିଆ କିପରି ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହିତ ବିଚାର କରିବି ? ବିଶେଷତଃ ବିଚାର ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟସ୍ଥର ପ୍ରୟୋଜନ ।

ଯଦି କେହି ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ଜଣ ଜଣ କରି ବିଚାର କରନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ମୁଁ ବିଚାର କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି । ଫଳତଃ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ପରାଜିତ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟ କେହି କିଛି କହିପାରିବେ ନାହିଁ । ରାଜା ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ ନିଜେ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହେବା ପାଇଁ କହିଲେ ।

ତହିଁ ପରଦିନଠାରୁ ବିଚାର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉପାସ୍ୟ, ଉପାସନା, ସାଧ ଓ ସାଧନା ବିଷୟରେ ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତଠାରୁ ନିଜ ମତର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଦେଖାଇ ନାନା ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ନିଜ ମତକୁ ସ୍ଥାୟୀ କଲେ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ସାଧାନୁସାରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତଚର୍ଚ୍ଚ କରି ଅବଶେଷରେ ଜଣେ ଜଣେ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ପରାସ୍ତ ହେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତେ ମିଳିତ ହୋଇ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯଥାର୍ଥ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଉପନିଷଦ ଓ ଭଗବଦ୍ ଗୀତାର ଭାଷ୍ୟ କରି ନିଜ ମତକୁ ସ୍ଥାୟୀ କରିବା ନିମନ୍ତେ ରାମାନୁଜ ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ, ବିଷ୍ଣୁସାମୀ ଓ ନିମାଦିତ୍ୟ ଏହି ତିନି ଗୁରୁର ଭାଷ୍ୟକରି ନିଜ ମତର ଦୃଢ଼ତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ । ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏହି ତିନିଗୁରୁର ଭାଷ୍ୟ କରି

ନିଜ ମତର ଦୃଢ଼ତା ପ୍ରତିପାଦନ ନକରି ପାରୁଛନ୍ତି ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟକୁ ପଞ୍ଚମ ସଂପ୍ରଦାୟ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ । ରାଜା ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏହାକୁ ଅସମ୍ଭବ ମନେ କଲେ ଏବଂ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ବହୁଦିନ ହେଲା କୁମାରତ ଶାସ ବିଚାର କରି କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଅନ୍ତତଃ ତିନିମାସ ସମୟ ନଦେଲେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରି ପାରିବି ନାହିଁ ।’ ରାଜା ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ କଥାରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ ତିନିମାସ ସମୟ ଦେଲେ । ତା’ପରେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯେ ଯେମନ୍ତ ସଭା ତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଚିନ୍ତିତ ମନରେ ରାଜସଭାରୁ ଉଠି ଆହାରାଦି ନକରି ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ଅଧିଆ ପଡ଼ିଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ଗୋବିନ୍ଦଜାଉ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ, ‘କୁରୁ, କୁରୁ’ । ଏପରି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଆଜ୍ଞାରେ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସଂଶୟ ଦୂର ହେଲା ନାହିଁ । ପୂର୍ବବତ୍ ସେଠାରେ ଅନାହାରରେ ପଡ଼ି ରହିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ଆଜ୍ଞା ହେଲା ‘କୁରୁ, ତବ ଭବିଷ୍ୟତ’ । ଏଥର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଦୂର ନହେବାରୁ ପୂର୍ବବତ୍ ଆମରଣ ପଡ଼ି ରହିଲେ । ଶେଷରେ ଆଜ୍ଞା ହେଲା ‘ବ୍ରହ୍ମ ସୂତ୍ରାଣି ବ୍ୟାଚକ୍ଷ୍ମ ତଦ୍ଭାଷ୍ୟଂ ତେସେତସ୍ୟାତି’, ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏହି ଶେଷ ଆଜ୍ଞାରେ ସନ୍ଦେହମୁକ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ତତକ୍ଷଣାତ୍ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ନାମକ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଅଞ୍ଚ କେଜଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଏହି ଭାଷ୍ୟ ଶେଷ କରି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଓ ଉପନିଷଦର ଭାଷ୍ୟମାନ ଲେଖିଲେ । ଏହା ପରେ ଏହି ତିନିଶତ ଭାଷ୍ୟକୁ ନେଇ ରାଜସଭାରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରୁ ସମସ୍ତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ପ୍ରତି ପ୍ରଗାଢ଼ ଭକ୍ତି ଏହାର ପ୍ରମାଣ । ‘ତୁ ଯା’କୁ ହେଉ ହେ ସଦୟ, ଜ୍ଞାନ ତା’ ହୃଦରୁ ଉଦୟ’ ଏହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ । ଧନ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ଧନ୍ୟ ଉତ୍କଳଜନନୀ । ଧନ୍ୟ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଓଡ଼ିଆ । ସବୁ ଯୁଗରେ ସବୁ କାଳରେ ଧର୍ମର ଜୟ । ଭକ୍ତାଧୀନ ଭଗବାନ । ଧର୍ମ, ସତ୍ୟ ଓ ଅହିଂସା ନୀତିରେ ଭାରତ ଚିରକାଳ ବିଶ୍ୱର ପଥ-ପ୍ରଦର୍ଶକ । ଏ ଯୁଗରେ ବି ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି, ରାମକୃଷ୍ଣ, ବିବେକାନନ୍ଦ, ଅରବିନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ମହାପୁରୁଷମାନେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଦୁନିଆ ଆଜି ଏହି ଦେବଭୂମି ଭାରତକୁ ଚିହ୍ନିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁ । ଧ୍ୟାନମୁଖରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ଭାରତର ଆଦର୍ଶରେ ପରିଚାଳିତ ହେଉ ।

ଏହା ପରେ ଶ୍ରୀସଂପ୍ରଦାୟର ପଣ୍ଡିତଗଣ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟକୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପଞ୍ଚମ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ଏହା ପରେ ଜୟପୁରର ରାଜା ବହୁ ସମ୍ମାନ ସହିତ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ନାମ ପ୍ରଦାନ କଲେ । କଥିତ ଅଛି, ଏହି ବିଚାର ଆରମ୍ଭ ସମୟରେ ଜୟପୁରର ପଣ୍ଡିତଗଣ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲେ ଯେ, ସେମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ ବଳଦେବଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ଏବେ ପରାଜିତ ହେବା ପରେ ଶିଷ୍ୟ ହେବା ନିମନ୍ତେ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅସମ୍ମତ ହୋଇ ନମ୍ର

ଭାବରେ କହିଥିଲେ ଯେ, ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ଆରତି ସର୍ବାଗ୍ରେ ହେଉ । ତାହାହିଁ ହେଲା । ସେହିଦିନଠାରୁ ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଜ ପୂଜା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ଉତ୍କଳୀୟ ସେବକମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରିଚାଳିତ ହେଉଅଛି ।

ବଳଦେବଙ୍କର ରାଜଦରବାରରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାର ଦେଖି ରାଜାଙ୍କର ଗୁରୁ (ସନ୍ୟାସୀ) ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଈର୍ଷାପରାୟଣ ହେଲେ । ଅରେ ସେ ମନ୍ତ୍ର ବଳରେ ଗୋଟାଏ ସିଂହ ରୂପ ଧରି ବଳଦେବଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ତାଙ୍କୁ ଭୟଭୀତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହୁଅନ୍ତେ ବଳଦେବ ଜାଣିପାରି ନିଜ କମଣ୍ଡଳୁରୁ ଟିକିଏ ପାଣି ନେଇ ସେହି ସିଂହ ଉପରେ ସିଞ୍ଚି ଦେଲାକୁ ସିଂହଟି ଗୋଟାଏ ଗଧ ପାଲଟିଗଲା । ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ତତ୍ତ୍ଵକ୍ଷାତ୍ ଗଧଟିକୁ ଗୋଟାଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବାନ୍ଧି ପକାଇଲେ । ଏଣେ ରାଜା ନିଜ ଗୁରୁଙ୍କର ଦେଖା ନ ପାଇ ବଡ଼ ବିରୁତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଏବଂ ବହୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଶେଷରେ ବଳଦେବଙ୍କ ପାଖରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ରାଜା ନିଜ ଗୁରୁଙ୍କ କଥା କହି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ବଳଦେବ ସବୁକଥା ରାଜାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତା'ପରେ ଉକ୍ତ ଗଧଟି ଉପରେ ବଳଦେବ ପୁନଶ୍ଚ କମଣ୍ଡଳୁରୁ ପାଣି ନେଇ ସିଞ୍ଚି ଦେବାରୁ ଗଧଟି ରାଜାଙ୍କର ପୂର୍ବ ଗୁରୁରୂପ ଧାରଣ କଲା । ଏଥିରେ ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲଜିତ ହେଲେ ଏବଂ ସେହି ଦିନଠାରୁ ନିଜ ଗୁରୁଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବଳଦେବଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହେଲେ ।

ଏହା ପରେ ରାଜାଙ୍କ ଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ବଳଦେବ ବୃନ୍ଦାବନ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଏହି ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଜଣାଇଲାରୁ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଗୋପାବହୁବପୁରର ଗୋସ୍ଵାମୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମତେ ତାଙ୍କର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ବୃନ୍ଦାବନ ସ୍ଥିତ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଜାଉଜର ସେବା ପୂଜା କରିବା ନିମନ୍ତେ ମହନ୍ତ ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲେ ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ -

(୧) ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ (ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ) (୨) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ (ଭାଷ୍ୟ ପାଠକ) (୩) ବେଦାନ୍ତ ସମଗ୍ର (୪) ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ (୫) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ (୬) ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ (୭) କାବ୍ୟ କୌସୁଭ (୮) ବ୍ୟାକରଣ କୌମୁଦୀ (୯) ପଦ କୌସୁଭ । (୧୦) ବୈଷ୍ଣବା ନନ୍ଦିନୀ (ଶ୍ରୀମଦ ଭାଗବତ ୧୦ମ ସ୍କନ୍ଧର ଟୀକା) (୧୧) ଗୋପାଳ ତାପନାଭାଷ୍ୟ (୧୨) ଇଶାଦି ଦଶୋପନିଷଦ ଭାଷ୍ୟ (୧୩) ଶ୍ରୀ ଗୀତା ଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ (୧୪) ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ରନାମ ଭାଷ୍ୟ (୧୫) ଶ୍ରୀ ସଂକ୍ଷେପ ଭାଗବତାମୃତ ଟିପ୍ପଣୀ (ସାରଙ୍ଗ ରଜାଦା) (୧୬) ତତ୍ତ୍ଵ ସନ୍ଦର୍ଭ ଟୀକା (୧୭) ସ୍ତବମାଳା ବିଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟ (ନାମାର୍ଥ ସୁଧା) (୧୮) ନାଟକ ଚକ୍ରିକା ଟୀକା । (୧୯) ଛନ୍ଦ କୌସୁଭ ଭାଷ୍ୟ (୨୦) ଶ୍ରୀ ଖ୍ୟାନନ୍ଦ ଶତକ ଟୀକା (୨୧) ଚନ୍ଦ୍ରଲୋକ ଟୀକା (୨୨) ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ ଟୀକା (୨୩) ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ଟୀକା (ସୁଷ୍ମା) (୨୪) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନଟୀକା (ସୁଷ୍ମା) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୧୭

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ । ରାଧାଦାମୋଦର ଜାନ୍ୟକୁବ୍ଜ ନିବାସୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରର ଜଣେ ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ଷଟ୍ ସହସ୍ରରେ ବିଶେଷ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିବାରୁ ବଳଦେବ ଏହି ଗୁରୁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ପାଠ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ବିଚାରବେଳେ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଡର୍କ ବିତର୍କ ହେଉଥିଲା । ଥରେ ବଳଦେବ ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କ ଠାରୁ ବିତର୍କ ହାରିଯାଇ ତାଙ୍କୁ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଗୁରୁ ବୋଲି ମାନି ନେଇଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ଗୁରୁ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ଶ୍ରୀ ଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀ

ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ

ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ମୁରାରୀ

ଶ୍ରୀ ନୟନାନନ୍ଦ ଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀ

ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦର

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

ସାହାଯ୍ୟକାରୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ

(୧) ନିଖୁଳ ଭାରତ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦୀ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମୁଖପତ୍ର ‘ପ୍ରଭୁ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ’ ସନ ୧୩୭୭ ସାଲ ୧ମ ବର୍ଷ ୧ମ ସଂଖ୍ୟା, କଲ୍ୟାଣୀ ପ୍ରେସ, ମେଦିନୀପୁର ।

(୨) ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କୃତ ‘ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଭାବନାମୃତ’ (ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ) ପୁଷ୍ପକ ଭୂମିକାରେ ପୃଷ୍ଠା ୩/ (ନ ପଣ), ଏହି ପୁରୁଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ଓ ଶେଷ ପୃଷ୍ଠା ନଷ୍ଟ ହେବା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ସ୍ଥାନ ଓ ସମୟ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ । ଏହା ରେମୁଣାର ମାଧ୍ୟମରେ ପୁରୀ ଗୋସ୍ୱାମୀ ମଠରେ ରକ୍ଷିତ ।

(୩) ବାବା ସେବାନନ୍ଦ ଦାସ କୃତ ହିନ୍ଦିରେ ଲେଖା ‘ଉତ୍କଳ ରତ୍ନ ସଂଗ୍ରହ’- ପ୍ରକାଶକ, ବାବା ସେବାନନ୍ଦ ଦାସ, ମୁଦ୍ରଣ ସ୍ଥାନ ହରିନାମ ପ୍ରେସ, ବୃନ୍ଦାବନ ।

(୪) ‘ଅତିକ୍ରମ ଭେଦଭେଦ ବାଦ’ (ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ) ଗ୍ରନ୍ଥ । ଲେଖକ ଶ୍ରୀ ସୁନ୍ଦରାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦ, ପ୍ରକାଶକ- ଗୌଡ଼ୀୟ ମିଶନ, ନଦୀଆ ।

କର୍ତ୍ତବ୍ୟ (ରେମୁଣା), ବାଲେଶ୍ୱର

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୧୭

ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ବାଦ ଓ ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ଡା. ସତ୍ୟରଞ୍ଜନ ଦାସ

ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର କୌଣସି ନିଜସ୍ବ ଭାଷ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ବାସ୍ତବିକ ବ୍ରହ୍ମ (ମଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟ) ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ମଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଣେ ଜଗତ୍‌ଗୁରୁ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଭାଷ୍ୟରେ ରାଧାଚରଣ ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲା । ଅବଲୀଳା କ୍ରମେ ରାଧାଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥିଲା ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂଜା ପାଇଁ ଜୟପୁରରେ । ସେଠାରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ ମେଳରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର (ଗୌଡ଼ୀୟ) ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାର ନାମ ଥିଲା ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ । ଏହି ଭାଷ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପରିପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲା ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଥିଲା କହିଲେ ଅତିରଞ୍ଜିତ ହେବ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ (ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର, ଗୀତା ଓ ଉପନିଷଦ୍)ର ଭାଷ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରସ୍ଥାନତ୍ରୟୀ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ବଳଦେବଙ୍କୁ କେବଳ ଜଣେ ଭାଷ୍ୟକାର କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ । ଜୟପୁର ରାଜା ତାଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ବାସ୍ତବିକ୍ ଶ୍ରୀପାଦ ବଳଦେବ ହିଁ ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବିଧିବଦ୍ଧ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଇ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ୍ ହୋଇଥିଲେ ।

ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ କିପରି ମଧ୍ବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଏହା ବୁଝିହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଗୁରୁ ହେଉଛନ୍ତି ଈଶ୍ବରପୁରୀ ଏବଂ ଈଶ୍ବରପୁରୀ ହେଉଛନ୍ତି ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ । ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ ହେଉଛନ୍ତି ଶଙ୍କର ସମ୍ପ୍ରଦାୟର । ଈଶ୍ବରପୁରୀ ଓ ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ବାମୀ ପାଦଙ୍କ ନ୍ୟାୟରେ କେବଳ ଦ୍ୱୈତବାଦୀ ଥିଲେ ।

ଯାହାହେଲେ ବି ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏହାର ସମାଧାନ କରି ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୋଲି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଦର୍ଶନ ହେଉଛି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ବାଦ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ || ୧୧୮

ତାଙ୍କର ଗୁରୁପ୍ରଣାଳୀ ଏହିପରି -

ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ

ଉତ୍କଳ ପୁରୀ ଅଦ୍ୱୈତ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ

ଗୌରୀ ଦାସ ପଣ୍ଡିତ

ହୃଦୟ ଚୈତନ୍ୟ

ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ

ରସିକା ନନ୍ଦ

ନୟନାନନ୍ଦ - (ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ପୌତ୍ର)

ରାଧାଦାମୋଦର

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିରକ୍ତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇ ଏକାନ୍ତି ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ।

ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ବାଦ :

ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଆତ୍ମାର ସମ୍ବନ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଏହି ମତବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

ଅଗ୍ନି ଓ ତାର ଦାହିକା ଶକ୍ତି ଯେପରି ଯୁଗପତ୍ ଭିନ୍ନ ଓ ଅଭିନ୍ନ ସେହିପରି ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଆତ୍ମା ଯୁଗପତ୍ ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ । ଅଗ୍ନି ଓ ତାର ଦାହିକା ଶକ୍ତି ଏକ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଅଗ୍ନି ବ୍ୟତିରେକେ ଦାହିକା ଶକ୍ତିକୁ ଚିନ୍ତା କରାଯାଇ ପାରେନା । ଏହାହିଁ ଯୁଗପତ୍ ଭେଦ ଓ ଅଭେଦ ।

ସେହିପରି ଆମେ ଜାଣୁ ଦୁଇଭାଗ ଉଦ୍‌ଜାନ ଓ ଏକ ଗୁଣ ଅମ୍ଳଜାନ ମିଶିଲେ ଜଳ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । କିନ୍ତୁ କାହିଁକି ହୁଏ ଏହା ଚିନ୍ତାର ବହିର୍ଭୂତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ । ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଆତ୍ମାର ସମ୍ବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ।

ସେହିପରି ଶକ୍ତିମାନ ଓ ଶକ୍ତି । ଶକ୍ତି ଓ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ । ବ୍ରହ୍ମଶକ୍ତିମାନ ଓ ଆତ୍ମା ଶକ୍ତି ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମ । ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତା ଶକ୍ତି ହେଉଛି ଆତ୍ମା ।

ଶଙ୍କର ଓ ବଳଦେବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ :

ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ - କେବଳା ଦ୍ୱୈତବାଦ

ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ବାଦ

ମାୟାବାଦ, ବହ୍ୱୈବ୍ୟବାଦ

ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୧୯

ପରତତ୍ତ୍ୱ - ପରମାର୍ଥତଃ ନିର୍ଗୁଣ ବହୁ
ନିର୍ଗୁଣ, ନିରାକାର, ନିଷ୍ପ୍ରୟ
ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମ

ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ, ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ

ଅଭିଦେୟ ତତ୍ତ୍ୱ - କେବଳାତ୍ମଜ୍ଞାନ

ଏକୈତବ୍ୟ ଭକ୍ତି

ପ୍ରୟୋଜନ ତତ୍ତ୍ୱ - ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର

କୈବଲ୍ୟ, ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧ, ନିର୍ବାଣ

ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରମାଣ - ଶ୍ରୁତି ଓ ଅନୁଭୂତି

ପ୍ରଖ୍ୟାତ, ଅନୁମାନ, ଶବ୍ଦଶ୍ରୁତି,

ଭଗବତ୍ ଗୀତା, ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଗୀତା,

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ, ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର,

ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ

ଭାଷ୍ୟରନାମ - ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ

ଶାନ୍ତିରାଜ ଭାଷ୍ୟ ବା

ଶଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ

ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ -

ବ୍ରହ୍ମ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ

ବିଭୂ, ବିଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ

ନିର୍ବିଶେଷ, ନିର୍ଗୁଣ, ନିଷ୍ପ୍ରୟ

ସର୍ବଜ୍ଞାଦି ଗୁଣ ଯୁକ୍ତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-

ନିର୍ବିକାର, ଜ୍ଞାନମାତ୍ର,

ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଅନନ୍ତ ଗୁଣର ଆଧାର ଓ

ଆନନ୍ଦମୟ ବୁଦ୍ଧେ ବ୍ୟାବହାରିକ

ଶକ୍ତିର ଆଧାର ସର୍ବେଶ୍ୱରେଶ୍ୱର,

ସ୍ତରରେ ସଗୁଣବ୍ରହ୍ମ

ବ୍ରହ୍ମସୁଗୁଣ ଓ ନିର୍ଗୁଣ, ପୁରୁଣା

ଅପ୍ରାକୃତ

ବାଲେଶ୍ୱର ଉପାସନା ରୂପ

ଉପକାରୀ ଓ ନିର୍ଗୁଣ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରକୃତ

ପାରମାର୍ଥୀୟ ସ୍ତରରେ ନିର୍ଗୁଣ,

ଗୁଣଜ୍ଞାନ, ବ୍ରହ୍ମ ଉଭୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞାତ୍ୟ,

ନିର୍ବିଶେଷ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ଜ୍ଞେୟରୂପ

ଆନନ୍ଦ ଓ ଆନନ୍ଦମୟ, ବ୍ରହ୍ମକଠାରୁ

ଗୁଣ ଓ ଶକ୍ତିର ଭେଦ ନାହିଁ,

ବ୍ରହ୍ମ ସତ୍ତ୍ୱ ଓ ସତ୍ୟବାନ

ଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ-

ସଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ବା

ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, ଦୀନ ଓ କର୍ମ

ଇଶ୍ୱର ହିଁ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଅନନ୍ତ

ଏହି ଚାରୋଟି ଶକ୍ତିମାନ ବ୍ରହ୍ମକର

ମାୟା ଜଗତର ଜୀବଶକ୍ତି ଶକ୍ତି ।

ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଆଶଙ୍କ୍ୟ

ସ୍ୱାଗୁଣିକ ଶକ୍ତି ତିନୋଟି

(୧) ପରାଶକ୍ତି ବା ସ୍ୱରୂପ ଶକ୍ତି

(୨) ଅପରାଶକ୍ତି ବା

କ୍ଷେତ୍ରଜାଣ୍ୟା ଜୀବଶକ୍ତି

(୩) ଅବିଦ୍ୟା ବା କର୍ମ ବା ମାୟାଶକ୍ତି

ପରାଶକ୍ତି, ଏକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସଂବିତ୍

ବା ଜ୍ଞାନଶକ୍ତି, ସନ୍ଦିନୀର ବା ବଳ ଶକ୍ତି,

ହୃଦିନୀ ବା କ୍ରିୟାଶକ୍ତି ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ବ୍ରହ୍ମ ଜୀବର ନିମିତ୍ତ ଓ

ଉପାଦାନର କାରଣ ।

ବ୍ରହ୍ମ - ଅନିର୍ବାଚ୍ୟ, ଅସତ୍ ନୁହେଁ କି ସତ୍ ନୁହେଁ ମାୟା ପରମେଶ୍ଵରୀ ଶକ୍ତି, ସତ୍ୟ

ମାୟା ଜଗତର ଜୀବଶକ୍ତି, ପରମେଶ୍ଵରୀଶ୍ରୟ,

ଅନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଜୀବ ବା ଆତ୍ମା - ଅବିଦ୍ୟା ଉପାଧିକ ଭ୍ରାନ୍ତବ୍ରହ୍ମ,

ଆତ୍ମାର ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଦ୍ଧିର

ସଂଯୋଗ ଥାଏ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

ଜୀବତ୍ ଓ ସଂସାରତ୍ । ବୁଦ୍ଧି

ଉପାଧି ହେତୁ ପରିକଳ୍ପିତ ସ୍ଵରୂପ

ବ୍ୟତୀତ ପରମାର୍ଥତଃ ଜୀବ

ନାମକ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ନାହିଁ ।

ବ୍ୟାବହାରିକ ସ୍ତରରେ ବ୍ରହ୍ମ

ଠାରୁପୃଥକ୍ । ଜ୍ଞାନ, ସ୍ଵେ---,

କର୍ମା, ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ଓ ଅସଂଖ୍ୟା

ପାରମାର୍ଥୀକ ସ୍ତରରେ ସ୍ଵୟଂ

ବ୍ରହ୍ମରୂପେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ସ୍ଵରୂପ,

ନିର୍ଗୁଣ, ନିରାକାର । ନିଷ୍ପ୍ରୟ,

ବିଭୁ । ଆତ୍ମା ସତ୍ସ୍ଵରୂପ, କୃତସ୍ତ୍ର

ଓ ନିତ୍ୟ । ଆକାଶବତ୍ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ।

ନିଷ୍ପ୍ରୟ, ନିର୍ଗୁଣ, ଆତ୍ମାର କରୂତ୍,

ଭେଦକୃତଭାବ, ନିତ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧିମୁକ୍ତ

ସ୍ଵଭାବ, ଆତ୍ମା ହିଁ ବ୍ରହ୍ମ ।

ଜୀବ ଅଶୁଚୈତନ୍ୟ, ନିତ୍ୟ, ବହୁ ଓ

ଅନନ୍ତ । ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ‘ଅଂଶ’

‘ଭଗବତ୍‌ବାସ’ । ଜୀବ ସମୁଦ୍ର

ସ୍ଵରୂପତଃ

ଅଭିନ୍ନ ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତେ ଜ୍ଞାନ ସ୍ଵରୂପ,

ଜ୍ଞାନ, କର୍ମା, --- ଓ ଅଶୁ ହେଲେ

ମଧ୍ୟ କର୍ମ ଓ ସାଧନାନୁଯାୟୀ ଭିନ୍ନ ।

ମୁକ୍ତ ଜୀବଗଣ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତିର

ତାରତମ୍ୟ

ଅନୁସାରେ ପରସ୍ପର ଭିନ୍ନ ।

ନିତ୍ୟ, ମୁକ୍ତବନ୍ଧ ମୁକ୍ତ ଓ ବନ୍ଧ

ଜୀବ ତ୍ରିବିଧ । ଜୀବ ସ୍ଵରୂପ ବ୍ରହ୍ମ

ନୁହେଁ, ବ୍ରହ୍ମର ଶକ୍ତି ରୂପେ ତଦଂଶ ।

ଜଗତ -	----- ଦୃଶ୍ୟ ବସ୍ତୁ ହିଁ ଜଗତ । ସତ୍ ନୁହେଁ ବି ଅସତ୍ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ - ମିଥ୍ୟା । ଜୀବର ବ୍ୟାବହାରିକ ସଭା ଅଛି ପାରମାର୍ଥିକ ସଭା ନାହିଁ ।	‘ସତ୍ୟ’ ଜନ୍ମାଦି ଅନିତ୍ୟଭବାଦ୍ୟ । ----- ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟ ସାଧାରଣ । ତେଣୁ ସର ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଅନିତ୍ୟ । ଜଗତ ବ୍ରହ୍ମାଧୀନ ବୋଲି ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ବରୂପ ।
ଜଗତ କାରଣ-	ସଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ, ଈଶ୍ବର ଜଗତର ନିର୍ମିତ ଓ ଉପାଦାନର କାରଣ । ଏହା ବ୍ୟବହାରିକ ମାତ୍ର ।	ବ୍ରହ୍ମର ନିର୍ମିତ ଉପାଦାନର ପାରମାର୍ଥକ ।
ତତ୍ତ୍ୱମସି ବ୍ୟାଖ୍ୟା-	ଜଗଦସ୍ପନ୍ଧଲୁପ୍ତଶା ବର୍ଷର ତତ୍ତ୍ୱପଦାର୍ଥ ଈଶ୍ବର ଓ ତ୍ୱମ୍ ପଦାର୍ଥ ଜୀବ ନିର୍ବିଶେଷ ନିର୍ଗୁଣ ପରବ୍ରହ୍ମ । ତତ୍ ଓ ତ୍ୱମ୍ ପଦ --- ସାମାନ୍ୟତା କରଣ୍ୟ ରୂପ ସମ୍ଭବ । ଅତଏବ ଜୀବ ଓ ବ୍ରହ୍ମର ଏକତା ।	ବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭେଦରହିତ୍ୟ ନୁହେଁ । ବ୍ରହ୍ମାନ୍ତର ବୃତ୍ତିକତାଦି ଦ୍ୱାରା ଭେଦ ହିଁ ଅଭେଦ ଜ୍ଞାନ ବୋଧକ ।
ଭାଷ	ଆତ୍ମଲିଙ୍ଗ	ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର

ବଳଦେବଙ୍କ ରଚନାବଳୀ:

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ (ବ୍ରହ୍ମସୁତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ) ସୁକ୍ଷ୍ମା (ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଟୀକା), ଗୀତା ଭୂଷଣମ୍ (ଜଗବତ୍‌ଗୀତା ଭାଷ୍ୟ), ଉପନିଷଦ ଭାଷ୍ୟମ୍ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନମ୍ (ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାପକ ଗ୍ରନ୍ଥ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ ଟୀକା, ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ (ତତ୍ତ୍ୱବିବେଚନାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ), କାନ୍ତିମାଳା (ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ ଟୀକା, ସ୍ତବମାଳା) ଭୂଷଣମ୍ (ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀକୃତ ସ୍ତବମାଳାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା), ନାମାର୍ଥ ସିଦ୍ଧିଃ (ବିଷୁସହସ୍ର ନାମ ବ୍ୟାଖ୍ୟା), ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ ଭାଷ୍ୟମ୍, ନାଟକ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ବ୍ୟାଖ୍ୟା, କାବ୍ୟ କୌସୁଭମ୍, ଦୈଷ୍ଟବୀ (ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତ ଟୀକା), ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକମ୍, ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତ ଭାଷ୍ୟମ୍, ଗୋପାଳ, ତପନୀଲୋପ ନିଷଦ ଭାଷ୍ୟମ୍, ବ୍ୟାକରଣ କୌମୁଦୀ, ପଦ୍ୟାବଳୀ ଟୀକା ଓ ଉତ୍କଳିକାବାଳା ଟୀକା ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହିପରି ପ୍ରାୟ ୨୪ (ସର୍ବଶ୍ରୀ ଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକର ଲିଖିତ) ରଚୟିତା ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀବଳଦେବ ।

ବଳଦେବ ରେମୁଣାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । (ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ‘ଗୌଡ଼ଦାଣ୍ଡ’ ଗ୍ରାମରେ) । ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମୟ ସଠିକ୍ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ପଳାସୀ ମୁଖ ଖ୍ରୀ. ୧୭୫୭ ପରେ ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରକଟିତ ଥିଲେ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ । ପ୍ରତିବର୍ଷ ରେମୁଣାରେ ଅଳ୍ପ ନବମୀରେ ରାଧାଙ୍କ

ପାଦଦର୍ଶନ ଦିନ ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟସ୍ତରୀୟ ଜୟନ୍ତୀ ପାଳନ କରାଯାଏ । ଏପରି ଜଣେ ମହାନ,
ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ପାଇ ରେମୁଣା ଗର୍ବିତ । ଦୁଃଖର ବିଷୟ ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତିରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଏ
ଯାବତ୍ କୌଣସି ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନାହିଁ ।

ସହାୟକ ପୁସ୍ତକ :

୧- ଅତିତ୍ୟାଗେଦାଭେଦବାଦ - ସୁନ୍ଦରାନନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦ

୨- ଝଙ୍କାର - ରସରାଜ ବଟବିହାରୀ ଦାସ

୩- ଭରତେର ସାଧକ

ବେଦାନ୍ତ-ବିଭୂଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ହରେକୃଷ୍ଣ ଗିରି

ବଳଦେବ ନାମ ତିନିବାର ଉଚ୍ଚାରିଲ

ମହାପ୍ରଭୁ ଯେହ୍ନେ ନରୋତ୍ତମ ପ୍ରକାଶିଲ - ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ ୧୦ମଦଶା ।

ମହାପୁରୁଷମାନେ କୌଣସି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପଛରେ ଗୋଡ଼ାନ୍ତି ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର କୃତି ବା ଲେଖାମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କର ନାମ, ଗୋତ୍ର, ଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସେମାନଙ୍କ ପଛରେ ଗୋଡ଼ାଏ । ତ୍ରିକାଳଦର୍ଶୀ ପ୍ରଭୁ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପୀନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରେମାବେଶ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପରୋକ୍ତ ବଳଦେବ ନାମଟି ତିନି ଥର ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ମନ୍ଦିର ସନ୍ନିକଟ ଗ୍ରାମରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବର ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ କଲେ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦପ୍ରଭୁ ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ କରିବାର ୬୦୭୦ ବର୍ଷ ପରେ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଜାଲ (୧୫୩୪ ଖ୍ରୀ. ରୁ ୧୬୩୦ ଖ୍ରୀ.) । ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପୀନାଥ ମନ୍ଦିର ସନ୍ନିକଟ କୁକୁମ୍ଭଶୂଳୀ ମୌଜା ଅନ୍ତର୍ଗତ ପରାକ୍ଷିତପୁର ଶାସନରେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ବୋଲି ଅଧିକାଂଶ ଲେଖକ, ସାଧୁସନ୍ଥଙ୍କର ମତ । ଅନେକ ସାଧୁସନ୍ଥ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ଦର୍ଶନ କରି ଗଡ଼ାଗଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମାବେଶ ଆସିବାର ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିରରୁ ପ୍ରକାଶିତ ‘ଗୁପ୍ତ ବୃନ୍ଦାବନ’ ପୁସ୍ତକରେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀ କିଶୋରୀ ମୋହନ ରାୟ ଏହି ସ୍ଥାନକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଠାରେ ଆଉ ବସତି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ବଳଦେବ ବାଡ଼ି ନାମରେ ଏକ ଜମି ଅଛି । ସେହି ଶାସନରୁ ଉଠିଆସିଥିବା କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାର ମଧ୍ୟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମରେ ଏବେ ବାସ କରୁଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବଙ୍କ ପରିବାର ବା ସେ ନିଜେ ବୃନ୍ଦାବନରୁ ଆଣିଥିବା ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ଜାଉ ଠାକୁର ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୨୪

ଏବେ ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପଣ୍ଡାଙ୍କ ପରିବାରରେ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ୨୫/୩୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଘରର ଉଚ୍ଚାକାବୁ ସବୁ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିବା ମୁଁ ନିଜେ ଦେଖିଛି । କୁଅଗୁଡ଼ିକ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଉଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବୃନ୍ଦାବନରେ ୧୭୧୯ ଖ୍ରୀ.ରୁ ୧୭୬୮ ଖ୍ରୀ. ଶ୍ରୀରାଧା ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିରରେ ମହନ୍ତ ଥିବା ସମୟରେ ଶ୍ରୀବୃନ୍ଦାବନ ଜାଉ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଆଣି ସେହି ଶାସନରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ଯାହା ଏବେ ଶ୍ରୀ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ପରିବାରରେ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ୧୭୧୯ ଖ୍ରୀ.ରୁ ୧୭୬୮ ଖ୍ରୀ. ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ରୀରାଧା ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିରରେ ମହନ୍ତ ଥିଲେ ବୋଲି ବର୍ତ୍ତମାନର ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ପ୍ରଭୁପାଦ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଳାନନ୍ଦ ଦେବଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଉଛନ୍ତି ଏବଂ ସେ ରାଜସ୍ଥାନର ଜୟପୁରର ରାଜସଭାରେ ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ ଉପାଧି ୧୭୧୮ ଖ୍ରୀ.ରେ ପାଇଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ଦେଉଛନ୍ତି । ସେ ଉପାଧି ପାଇବା ପରେ ସିଧା ସେଠାରୁ ଆସି ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ମହନ୍ତଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ଯେହେତୁ ଏହା ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପରିବାର ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଅଟେ ଏବଂ ସେ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପରିବାରର ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ । ୧୭୧୮ ଖ୍ରୀ. ମଧ୍ୟଜୟପୁରର ରାଜା ସବାଇ ଜୟସିଂହଙ୍କ ଶାସନ ସମୟ । ସେ ହିଁ ରାଜସଭା ଡକାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ୧୭୧୮ ଖ୍ରୀ.ରେ ସେ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ ଉପାଧି ପାଇଥିବା ଠିକ୍ । ସେ ୧୭୬୮ ଖ୍ରୀ. ଗଙ୍ଗାବଣହରାରେ କୃଷ୍ଣପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ଅନେକଙ୍କର ମତ । ତାଙ୍କର ସମାଧି ଏବେ ମଧ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନର ସେହି ମନ୍ଦିରରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ତେବେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ଏବେ ଆମେ ସଠିକ୍ ଅନୁମାନ ଲଗାଇ ପାରିବା । ୧୭୧୮ରେ ତାଙ୍କର ବୟସ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ ୩୫ରୁ ୪୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବ, କାରଣ ସେ ଯୁବକ ଥିଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ପାଦ ବୃଦ୍ଧ ଥିବା କାରଣରୁ ତାଙ୍କର ଯୁବକ ଧୂରୀଣ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ଜୟପୁର ପଠାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ୧୬୬୫ ଖ୍ରୀ. ରୁ ୧୬୮୦ ଖ୍ରୀ. ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟକରାଯାଇ ପାରିବ । ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ରୀ ରାଧାଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିରର ମହାନ୍ତ ମହାରାଜ ମନ୍ଦିରରୁ ପ୍ରକାଶିତ ଶ୍ୟାମମୋହନ ପତ୍ରିକାରେ ଜୁନ୍-୨୦୧୦ ସଂଖ୍ୟାରେ ବଳଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମ ୧୬୬୮ ଖ୍ରୀ. ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ଏହା ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ । ସେ ପବିତ୍ର ଅଁଳା ନବମୀରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି କେତେକଙ୍କର ମତ । କେତେକ କହନ୍ତି ଗହ୍ମପୂର୍ଣ୍ଣମୀରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା କାରଣରୁ ତାଙ୍କ ନାମ ପିତାମାତା ବଳଦେବ ରଖିଥିଲେ । କେତେକ କହନ୍ତି ତାଙ୍କ ପରୀକ୍ଷିତପୁର ଶାସନର ଠାକୁର ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଅନୁସାରେ ତାଙ୍କର ନାମ ବଳଦେବ ରଖାଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ବେଦପଠନର ଅଧିକାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏବଂ ଉପରୋକ୍ତ ନାମ କରଣରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଆଯାଇପାରିବ ଯେ, ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଂଶରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ଯେହେତୁ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତ ମତ ଦେଉଛନ୍ତି ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ ଦୀର୍ଘ ବର୍ଷ ହେଲା ଏହି ଅଁଳା ନବମୀରେ ତାଙ୍କର ଜୟନ୍ତୀ ପାଳନ କରିଆସୁଛନ୍ତି, ତେଣୁ ଅଁଳା ନବମୀ ହିଁ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମଦିବସ ମାନିନେବା ଠିକ୍ ହେବ । ବୋଧହୁଏ ସେହି କାରଣରୁ

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ ॥ ୧୨୫

ସେ ଶ୍ରାମତୀ ରାଧାରାଣୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ସ୍ଥାନିନୀ ଶକ୍ତି ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଜନ୍ମଗ୍ରହଣର କିଛିବର୍ଷ ପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବାଲ୍ୟ ବୟସରୁ ସେ ଚିଲିକାର ସନ୍ନିକଟ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନରେ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ ଓ ବେଦାଦି ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ସେ ମହାଶୂର ଯାଇ ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବିରାଟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଛନ୍ତି । କର୍ଣ୍ଣାଟକର ଉତ୍ତୁପା ମଠର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ମଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶନରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀମାନଙ୍କ ମଠରେ କିଛିକାଳ ଅବସ୍ଥାନ କଲାପରେ ମଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବ ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦର ଦାସଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଚମ ସଂସ୍କାର ବୈଷ୍ଣବ ଦାକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ପରମବିରକ୍ତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଶ୍ରୀ ପିତାମ୍ବର ଦାସ ବାବାଜୀ ମହାରାଜଙ୍କ ଠାରୁ ଦଶମ ସଂସ୍କାର ସନ୍ନ୍ୟାସ ଦାକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରି ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ତାଙ୍କର ଦାକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ଦେବା ହିଁ ସମିଚାନ ହେବ । ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ - ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ - ଶ୍ରୀନୟନାନନ୍ଦ - ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦର - ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ।

ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦର ଦାସଙ୍କ ଠାରୁ ଗୌଡ଼ୀୟ ଶାସ୍ତ୍ର, ଷଷ୍ଠ ସନ୍ଦର୍ଭ ଇତ୍ୟାଦି ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କଲାପରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଗମନ କରି ସେଠାକାର ବିଖ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀପାଦଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ କରି ଗୌଡ଼ୀୟ ଶାସ୍ତ୍ର, ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ, ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କଲେ । ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଦିନୟ, ସାଧୁସ୍ୱଭାବ ଦେଖି ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀପାଦ ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ରାଜସ୍ଥାନର ଜୟପୁର ରାଜା ସବାଜ ଜୟସିଂହ ଏକ ବୃନ୍ଦରେ ପଡ଼ିଲେ । ବୃନ୍ଦାବନରୁ ଆସିଥିବା ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଜାଉଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ମଧ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି ଏବଂ ଶ୍ରୀ ରାଧାରାଣୀଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ମଧ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂଜା ହୋଇ ତତ୍ପରେ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣଙ୍କ ପୂଜା ହେଉଥିଲେ । ଜୟପୁର ଗଜପତି ଗାଦିର ରାମାନନ୍ଦୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବ ମହାଜନମାନେ ଏହାକୁ ବିରୋଧ କଲେ ଏବଂ ପ୍ରଥମେ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣଙ୍କର ପୂଜା କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ରାମାନନ୍ଦୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପୂଜାର ଅଧିକାର ପାଇଁ ଦାବି କଲେ । ତେଣୁ ରାଜା ଧର୍ମସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ି ଏକ ରାଜସଭା ଆୟୋଜନ କରି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ ।

ବୃନ୍ଦାବନରୁ ଆନାତ ହୋଇଥିବା ଏହି ଶ୍ରୀରାଧା ଗୋବିନ୍ଦଜାଉଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ଆଲୋଚନା କରିବା ଭଲ ହେବ । ବୃନ୍ଦାବନରେ ବୈଷ୍ଣବର ବା ଗୌଡ଼ୀୟାର ତିନି ଠାକୁର ଶ୍ରୀରାଧାମଦନ, ମୋହନ, ଶ୍ରୀରାଧାଗୋବିନ୍ଦ, ଶ୍ରୀରାଧା ଗୋପାନାଥ - ଏହି ତିନିଠାକୁର ଅବଳୀଳାକ୍ରମେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପ୍ରକଟ ହୋଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଦେବ ପ୍ରକଟ ହୋଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇ ଶ୍ରୀଲ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ପାଦ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାଇ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ

ପାଇଁ ଯୋଗପାଠ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଉଙ୍କୁ ମାଟିତଳୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଏକ ସେଠ ବ୍ୟବସାୟୀ ଦ୍ଵାରା ଭବ୍ୟ ଉପହାର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀରାଧା ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଆଉରଙ୍ଗଜେବର ଆଦେଶ ପାଇଁ ତାର ସୈନ୍ୟମାନେ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି, ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଆଦେଶାନୁସାରେ ଶ୍ରୀହନୁମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀରାଧା ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ କାନ୍ଧରେ ବସାଇ ଜୟପୁର ରାଜସଭାରେ ରଖିଦେଇ ଆସିବାବେଳକୁ ସୈନ୍ୟମାନେ ୩ ମହଲା ଭାଙ୍ଗିଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀହନୁମାନ ସମସ୍ତ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ମାରିଦେଇଥିଲେ ।

ନବଦ୍ଵୀପର ଗଦାଧର ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ମଧୁପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଗୋପୀନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ମନ୍ଦିର ଗୋପୀନାଥ ବଜାର ନିକଟ ଗୋପୀନାଥ ଘେରା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । କଳାପାହାଡ଼ ଆକ୍ରମଣ ସମୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଗୋପୀନାଥଙ୍କୁ ଜୟପୁର ରାଜଦରବାରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରାଯାଇଥିଲା ।

ଶ୍ରୀ ଅଦ୍ଵୈତ ପ୍ରଭୁ ବୃନ୍ଦାବନ ଆସି ଶ୍ରୀ ମଦନମୋହନଙ୍କୁ ଆବିର୍ଭାବିଲା ନିକଟସ୍ଥ ମାଟିତଳୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଶ୍ରୀରାଧା ମଦନମୋହନଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଶ୍ରୀ ସନାତନ ଗୋସ୍ଵାମୀ ସେବା କଲେ ଏବଂ ଏକ ସୌଦାଗର ଦ୍ଵାରା ଭବ୍ୟ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେହି କଳାପାହାଡ଼ ଆକ୍ରମଣ ଭୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ମଦନମୋହନଙ୍କୁ ଜୟପୁର ରାଜ ଦରବାରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରାଗଲା । ଏହିପରି ତିନିମୂର୍ତ୍ତି ଶ୍ରୀରାଧା ମଦନମୋହନ, ଶ୍ରୀରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଶ୍ରୀରାଧା ଗୋପୀନାଥ - ଜୟପୁର ରାଜସିଂହାସନ ମଣ୍ଡନ କଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ମଧ୍ୟ ନୂତନ ମନ୍ଦିର ସବୁ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଅନୁରୂପ ଏହି ତିନି ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇ ଏବେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ସେବାପୂଜା କରାଯାଉଅଛି । ତଦନୁରୂପ ରେମୁଣା ଗୁପ୍ତବୃନ୍ଦାବନ ଧାମରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଅନୁରୂପ ତିନିମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ଏଠାରେ ସେବାପୂଜା କରାଯାଉଅଛି । ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏଠାରେ ସ୍ଥାନଭାବ କାରଣରୁ ଶ୍ରୀରାଧାରାଣୀ ନାହାନ୍ତି । ବୃନ୍ଦାବନରେ ଅଲଗା ଅଲଗା ୩ଟି ମନ୍ଦିର ଅଛି । ଏଠାରେ ଏକତ୍ର ତିନିମୂର୍ତ୍ତି ଅଛନ୍ତି । ତିନିମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦର୍ଶନ ହୁଏ ବୋଲି ମାନ୍ୟତା ଅଛି ।

ଇତିମଧ୍ୟରେ ଜୟପୁରର ରାଜକୁମାରୀଙ୍କ ବିବାହ କରୋଲି ରାଜକୁମାରଙ୍କ ସହ ଠିକ୍ ହୁଏ । ରାଜକୁମାରୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ସର୍ବସ୍ୱ ଶ୍ରୀ ମଦନମୋହନଙ୍କୁ ତାଙ୍କରି ପ୍ରେରଣା ଅନୁସାରେ ଯୌତୁକରୂପେ କରୋଲି ନେବା ପାଇଁ ଛିଡ଼ା ଧରନ୍ତି । ରାଜା ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଆହୁରି ୫ଟି ମଦନମୋହନ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରି ଛଅ ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରକୃତ ମଦନମୋହନ ବାଛିନେବା ପାଇଁ ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ କହନ୍ତି । ରାଜକୁମାରୀ ସ୍ଵପ୍ନାଦେଶ ପାଇଁ ମଦନମୋହନଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଅନୁସାରେ ଯେଉଁ ବିଗ୍ରହ ତରଣ ଧରିବା ସମୟରେ ବାମପାଦ ବୃଦ୍ଧା ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠି ହଲାଇଲେ ଏବଂ ଆଖି ମିଟିକା ମାରିଲେ ତାହାଣରୁ ବୃତ୍ତାୟ ସେହି ପ୍ରକୃତ ମଦନମୋହନଙ୍କୁ

ରାଜକୁମାରୀ ସାଥରେ କରୋଲି ଶ୍ଵଶୁରଘରକୁ ନେଇଗଲେ । ଏବେ ଶ୍ରୀରାଧା ମଦନମୋହନ କରୋଲିରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ସେବାପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ଏବେ ଜୟପୁର ସହର ମଧ୍ୟରେ ଅଳ୍ପଦୂର ବ୍ୟବଧାନରେ ଶ୍ରୀରାଧାଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଶ୍ରୀରାଧାଗୋପୀନାଥ ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି । ବୃନ୍ଦାବନରୁ କରୋଲି ୧୦୦ କି.ମି. ଏବଂ କରୋଲିରୁ ଜୟପୁର ମଧ୍ୟ ସେହି ୧୦୦ କି.ମି. ପ୍ରାୟ । ଭକ୍ତମାନେ ରାତିରେ କରୋଲିରେ ରହି ପ୍ରାତଃରେ ମଦନମୋହନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ଜୟପୁର ଆସି ଗୋବିନ୍ଦ, ଗୋପୀନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦର୍ଶନ ସମାପ୍ତ କରନ୍ତି ।

ଜୟପୁର ରାଜା ସବାଜ ଜୟସିଂହ ଧର୍ମ ସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ି ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀପାଦଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀପାଦ ବୃଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା କାରଣରୁ ତାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟତମ ଶିକ୍ଷାଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ଚିରାକରା ଖଣ୍ଡେଧରି ତେଜସ୍ଵୀ ଯୁବକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜୟପୁର ରାଜସଭା ମଣ୍ଡନ କରି ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନିଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ଦେଖାଇବାକୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଦାବି କରିବାରୁ ୨ମାସ ମତାନ୍ତରେ ୧ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଭାଷ୍ୟ ଦେଖାଇବେ ବୋଲି କହି ସେହିଠାରେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଠାରେ ଶରଣ ପଶି ପଡ଼ିରହିଲେ । ଅନେକ ସମୟ ପରେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ତାଙ୍କୁ ଭାଷ୍ୟ ଲେଖିବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ ଏବଂ ନିଜେ ହସ୍ତାକ୍ଷର କରିଦେବେ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିଲେ । ଏବେ ସିନା ଛତୁ ପୁଟିବା ଭଳି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଗଢ଼ିଉଠିଛି । ସେ ସମୟରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରଭାଷ୍ୟ ନଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୋଲି ମାନୁନଥିଲେ । ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ୨ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଭାଷ୍ୟ ଲେଖି ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଚରଣ ତଳେ ରଖିଦେଲେ । ତହିଁ ପରଦିନ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ସେହି ପାଣ୍ଡୁଲିପିରେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ହସ୍ତାକ୍ଷର ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହେଲେ ଏବଂ ପରାଜୟ ସ୍ଵୀକାର କଲେ ତଥା ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସେହିଦିନ ଠାରୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମାନ୍ୟତା ଲାଭ କଲା । ସେହି ଗୋବିନ୍ଦ କୃପାପ୍ରାପ୍ତ ଭାଷ୍ୟର ନାମ ହେଲା ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟମ୍ ।

ସେହି ରାଜସଭାରେ ଆଉ ଏକ ଅଲୌକିକ କଥା ଘଟିଲା । ରାଜା ୧୦ମହଣ ଭୋଗ ରାନ୍ଧି ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କଠାରେ ଭୋଗ ଲଗାଇବା ପାଇଁ କହିଲେ ଏବଂ ଭୋଗ ଲାଗିସାରିଲେ ଓଜନରେ ଯଦି କମିଯାଏ, ତେବେ ଠିକ୍ ମନ୍ତ୍ରରେ ଭୋଗଲାଗିଛି ବୋଲି ଧରାଯିବ । ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ଅଷ୍ଟାଦଶାକ୍ଷର ଗୋପାଳ ମନ୍ତ୍ରରେ ଭୋଗ ଲଗାଇଲେ ଏବଂ ଓଜନରେ ମଧ୍ୟ କମିଗଲା । ସମସ୍ତେ ବିସ୍ମିତ ହେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ସମସ୍ତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

ଏହିପରି ବିଜୟବାନା ଉଡ଼ାଇ ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ଆସି ବୃନ୍ଦାବନରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଶ୍ରୀଲ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀପାଦ ତାଙ୍କୁ ଅଶେଷ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଲେ । ସେହି ଠାରୁ ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଶ୍ରୀରାଧା

ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିରରେ ମହନ୍ତ କରିଦିଆଗଲା ଏବଂ ବୃନ୍ଦାବନରେ ସବୁ ମନ୍ଦିର ଠାରୁ ତାଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଭୋର ମଙ୍ଗଳଆରତୀ ପ୍ରଥମେ ହେବ ବୋଲି ଘୋଷିତ ହେଲା । ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ପରାମର୍ଶ ବଜାୟ ରହିଛି । ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ଭୋର ୪ଟାରେ ମଙ୍ଗଳ ଆରତୀ ହୁଏ, ତତ୍ପରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଅନ୍ୟ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ଆରତୀ ହୁଏ । ୧୭ ୧୯ ଖ୍ରୀ.ରୁ ୧୭୬୮ ଖ୍ରୀ. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସେହି ମନ୍ଦିରରେ ମହନ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ମୋଟ ୩୮ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏହା ସମସ୍ତେ ଅବଗତ ଅଛନ୍ତି । କଥିତ ଅଛି- ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାର୍ଶଦ ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ମିଶ୍ର ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ମୁଖରୁ ଯେଉଁ ବେଦାନ୍ତସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ଶୁଣିଥିଲେ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେ ହିଁ ବଳଦେବ ରୂପେ ଜନ୍ମନେଇ ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଭାଷ୍ୟରୂପେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମତବାଦକୁ ନିରସ୍ତକରି ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦବାଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଧାରରେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ଲେଖି ଜଗତବିଖ୍ୟାତ ହେଲେ ।

ଅତିକ୍ରମଭେଦାଭେଦବାଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ -

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ - ଏଥିରେ ଈଶ୍ବର, ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଓ କର୍ମ - ଏହି ୫ଟି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । (୧) ଈଶ୍ବର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ସର୍ବକର୍ତ୍ତା, ସର୍ବଜ୍ଞ ମୁକ୍ତିଦାତା, ବିଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପ, ବିଭୁଚୈତନ୍ୟ ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନାଦିଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ, ଅସ୍ୱଦର୍ପିତାତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ସେ ସ୍ୱରୂପଶକ୍ତିମାନ ଅଟନ୍ତି, ପ୍ରକୃତି ଆଦିରେ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରିପାରନ୍ତି, ନିୟମନାଦି ଦ୍ୱାରା ଜଗତ ରଚନା କରନ୍ତି । ଜୀବର ଭୋଗ ଏବଂ ମୁକ୍ତିର ବିଧାନକର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ଈଶ୍ବର ଏକ ଏବଂ ଅନେକ ଭାବ ଦ୍ୱାରା ଅଭିନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗୁଣ-ଗୁଣା ତଥା ଦେହ-ଦେହୀ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନୀକୁ ପ୍ରତୀତ ଗୋଚର ହୁଅନ୍ତି । ସେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତିଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଏକରସ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଚିଦାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମ ଏକମାତ୍ର ଜ୍ଞାନଗମ୍ୟ, ଅକ୍ଷୟ ଅନନ୍ତ ସୁଖ ସ୍ୱରୂପ, ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନାଦି ଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଶକ୍ତି ସ୍ୱାଭାବିକ ଅଟେ । ତିନିଟି ଶକ୍ତି - ସମ୍ପତ୍, ସନ୍ଧିନୀ, ହୃଦିନୀ । ବ୍ରହ୍ମ ନିର୍ଗୁଣ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶଙ୍କରଙ୍କ ମତ ଭଳି ସେ ଗୁଣହୀନ ନୁହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାକୃତ ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ, ତମ - ତ୍ରିଗୁଣରହିତ, ସ୍ୱରୂପାନୁବର୍ତ୍ତି ଅପ୍ରାକୃତ ଗୁଣଗଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟନ୍ତି ।

(୨) ଜୀବ - ଜୀବ ଅଶୁଚୈତନ୍ୟ ଅଟେ ଓ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିୟମ୍ୟ ଅଟେ । ଈଶ୍ବରଙ୍କ ପରି ଜୀବ ମଧ୍ୟ ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନାଦି ଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ, ଅସ୍ୱଦର୍ପିତାତ୍ୟ ଅଟେ । ଜୀବାତ୍ମା ନାନା ଅବସ୍ଥା ସମ୍ପନ୍ନ ଅଟେ । ଈଶ୍ବର ବିମୁଖତା କାରଣରୁ ଜୀବର ବନ୍ଧନ ହୁଏ । ତଦ୍‌ସ୍ୱରୂପାବରଣ ଏବଂ ତଦ୍‌ଗୁଣାବରଣ ରୂପ - ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ବନ୍ଧନ ମୋଚନ ପୂର୍ବକ ଈଶ୍ବର ସମ୍ମୁଖତା ହିଁ ସ୍ୱରୂପ ସାକ୍ଷାତକାର ଅଟେ । ଜୀବ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ଶକ୍ତି ଅଟେ । ଭୋଗ ବିଷୟରେ ମୁକ୍ତଜୀବର ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ସମାନତା ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ତଥା ସାମର୍ଥ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ପୃଥକତା ଅଛି ।

(୩) ପ୍ରକୃତି - ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ, ତମ ଗୁଣର ସମାନ ଅବସ୍ଥା ହିଁ ପ୍ରକୃତି ଅଟେ । ପ୍ରକୃତି

ତମୋ-ମାୟାଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ଵାରା ପରିଚିତା । ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ଲକ୍ଷଣ ଦ୍ଵାରା ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ବିଚିତ୍ର ଜଗତ ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟବତୀ ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରକୃତି ନିତ୍ୟ, ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ଆଶ୍ରିତା ତଥା ବଶାଭୂତା ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରକୃତି ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଶକ୍ତି ଅଟନ୍ତି । ସାଂଖ୍ୟ ମତ ଭଳି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ନୁହନ୍ତି ।

(୪) କାଳ - ଭୂତ, ଭବିଷ୍ୟ, ବର୍ତ୍ତମାନ, ଯୁଗପତ, ଚିର, କ୍ଷୀପ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଦ୍ଵାରା ବ୍ୟବହାର ହେଉଥିବା କାରଣରୁ କ୍ଷଣାଦି ପରାକ୍ଷୀପ, ଚକ୍ରଭଳି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ, ପ୍ରଳୟ-ସର୍ଗାଦି ନିମିତ୍ତରୂପ, ଜଡ଼ଦ୍ରବ୍ୟ ବିଶେଷ ଅଟେ ।

(୫) କର୍ମ - ଜଡ଼, ଅଦୃଷ୍ଟାଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ଵାରା ଚିହ୍ନିତ, ଅନାଦି ତଥା ବିନଶ୍ଚର, ଅନିତ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ବିନାଶଶୀଳ ଶକ୍ତି କର୍ମ ଅଟେ ।

୯ ପ୍ରମେୟ - (୧) ସବୁର କାରଣ, ବିଭୂତୈତନ୍ୟ - ଆନନ୍ଦାଦି ଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ ନିତ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟାଦିଶାଳୀ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ପରତମ ଈଶ୍ଵର ଅଟନ୍ତି । (୨) ସେ ନିଶ୍ଚଳ ନିଗମ ବେଦ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । (୩) ବିଶ୍ଵ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ମାତ୍ର ନଶ୍ଚର, ମାୟିକ ଅଟେ । (୪) ଈଶ୍ଵର ଏବଂ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ କାଳ୍ପନିକ ନୁହେଁ, ସାତ୍ତ୍ଵିକ ଅଟେ । (୫) ଜୀବ ଅଶୁଦ୍ଧିତନ୍ୟ, ସତ୍ୟ, ନିତ୍ୟ ତଥା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦାସ ଅଟେ । (୬) ଜୀବର ତାରତମ୍ୟ ଓ ସାଧନ (୭) ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚରଣ ପ୍ରାପ୍ତି ହିଁ ମୋକ୍ଷ ଅଟେ । (୮) ପରାଭକ୍ତି ବା ନିଷ୍କାମ ଭକ୍ତି, ଶ୍ରବଣ, କାର୍ତ୍ତବ୍ୟାଦି ନବଧା ଭକ୍ତି, ତାପାଦି ପଞ୍ଚ ସଂସ୍କାର, ବୈଧା ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ପରମ ଶ୍ରେୟରୂପା ଅଟେ । (୯) ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଏବଂ ଶବ୍ଦ ପ୍ରମାଣ - ଏହି ତିନି ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟରୁ ଶବ୍ଦ ପ୍ରମାଣ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ । ଏହିପରି ୯ଟି ପ୍ରମେୟ ସ୍ଵାକାର କରାଯାଇଅଛି ।

ବଳଦେବଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ଜଗତର ନିମିତ୍ତ କାରଣ ତଥା ଉପାଦାନ କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ସେ ଅବିଚିତ୍ୟଶକ୍ତି ବଳ ଦ୍ଵାରା ଜଗଦ୍‌ରୂପରେ ପରିଣତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଵରୂପତଃ ଅବିକୃତ ରହନ୍ତି । ମୁକ୍ତାବସ୍ଥାରେ ଜୀବ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରୁ ପୃଥକ ରହେ ତଥା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସମାନ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରେ । ଜୀବ ଅଶୁରୂପ ହୋଇଥିବା କାରଣରୁ ଅନନ୍ତ ଆନନ୍ଦଶାଳୀ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଭୋଗବିଷୟରେ ଜୀବର ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ସାମ୍ୟ ଥାଏ । ପରବ୍ରହ୍ମ ସ୍ଵରୂପଗତ ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସର୍ବଦା ଅବଶ୍ୟ ରହେ । ମୁକ୍ତି ଭଗବାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ମିଳେ । ଭକ୍ତି ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ସାଧନ ଅଟେ । ଏହି ଭକ୍ତି ସର୍ବନିରୋଧେୟ, ଏକମାତ୍ର ପୁରୁଷାର୍ଥପ୍ରାପ୍ତିକା, ତଥା ହ୍ଲାଦିନୀ ଓ ସମ୍ପିତ ଶକ୍ତି ସାରରୂପା ଅଟେ । ଗୁଚିପୂର୍ବା ଓ ବିଧିପୂର୍ବା - ଭକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଅଟେ । ଗୁରୁରୂପା ସହିତ ଭଗବତ୍ ଉପାସନା ଦ୍ଵାରା ମୋକ୍ଷ ଲାଭ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମହତଜନଙ୍କର ଉପାସନା ଅବଶ୍ୟ କର୍କଷ୍ୟ । ପ୍ରଥମେ ସାଧୁସଙ୍ଗ, ସେବା ତାପରେ ନିଜର ସ୍ଵରୂପଜ୍ଞାନ, ପରମେଶ୍ଵର ସ୍ଵରୂପଜ୍ଞାନ ତଥା ଦୃଢ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧଜ୍ଞାନ, ତତ୍ପରେ ଭଗବଦ୍‌ଭକ୍ତି, ଏହାଦ୍ଵାରା ପ୍ରେଷ୍ଠରୂପ ଅର୍ଥାତ୍ ଶାନ୍ତ-ଦାସ୍ୟ-ସଖ୍ୟ- ବାସଲ୍ୟ ତଥା ମଧୁର ଭାବୋଚ୍ଚିତ କୌଣସି ଏକ ପ୍ରିୟତା ରୂପରେ ବରଣ କରିପାରିଲେ ଭଗବତ୍ ସାକ୍ଷାତକାର ହୁଏ ।

ଏଥିରେ ଅନୁବନ୍ଧ ଚତୁଷ୍ଟୟ କଥା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଛି । (୧) ଅଧିକାରୀ (୨) ସମ୍ବନ୍ଧ (୩) ବିଷୟ ବା ଅଭିଧେୟ (୪) ପ୍ରୟୋଜନ । ଅଧିକାରୀ - ନିଷ୍ପାଦୀ, ନିର୍ମଳଚିତ୍ତ, ସତସଙ୍ଗଲୁପ୍ତ, ଶ୍ରଦ୍ଧାଳୁ, ଶମଦମାଦିବାନ୍ ଅଧିକାରୀ ଅଟେ । ଯେ ତିନିପ୍ରକାର ଅଟନ୍ତି - ସନ୍ନିଷ୍ଠ, ପରିନିଷ୍ଠିତ ଏବଂ କେବଳ ଧ୍ୟାନାବଲମ୍ବୀ ନିରପେକ୍ଷ । ସମ୍ବନ୍ଧ - ଶାସ୍ତ୍ର ସ୍ୱୟଂବାଚକ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମ ଏହାର ବାଚକ ଅଟନ୍ତି - ଏହାହିଁ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଟେ । ବିଷୟ - ନିରବଦ୍ୟ, ବିଶୁଦ୍ଧ ଅନନ୍ତ ଗୁଣଗଣ ସମ୍ପନ୍ନ, ଅଚିନ୍ତ୍ୟ, ଅନନ୍ତ, ଶକ୍ତିଶାଳୀ, ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶାସ୍ତ୍ର ସମୁଦ୍ଧର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ ବା ଅଭିଧେୟ ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରୟୋଜନ - ଅଶେଷ ଦୋଷବିନାଶ ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ପ୍ରୟୋଜନ ଅଟେ । ଗୌଡ଼ୀୟାର ତିନି ଠାକୁର ମଦନମୋହନ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଗ୍ରହ, ଗୋବିନ୍ଦ ଅଭିଧେୟ ଏବଂ ଗୋପୀନାଥ ହିଁ ପ୍ରୟୋଜନ ଅଟନ୍ତି ।

ରାମାନୁଜଂ ଶ୍ରୀଃ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟେ ମଧ୍ୟାତାର୍ଯ୍ୟଂ ଚତୁର୍ମୁଖଃ ।

ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମିନଂ ରୁଦ୍ରୋ ନିୟାଦିତ୍ୟଂ ଚତୁଃସନଃ ॥ ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ ।

ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବିହୀନା ଯେ ମନ୍ତ୍ରାସ୍ତେ ବିପଳା ମତାଃ

ସାଧନୋଽପି ନ ସିଦ୍ଧ୍ୟନ୍ତି କୋଟିକଳ୍ପ ଶତେରପି

ଅତଃ କଳୋ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ଚତୁରଃ ସମ୍ପ୍ରଦାୟିନଃ

ଶ୍ରୀ-ବ୍ରହ୍ମ-ରୁଦ୍ର-ସନକା ବୈଷ୍ଣବଃ କ୍ଷିତିପାବନଃ ॥ - ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମପୁରାଣ ।

କଳିରେ ୪ଟି ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ର ମାନ୍ୟତା ଦେଇଛି । ଶ୍ରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ । ବାଦ - ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ - ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ । ନିମ୍ନରେ ଏହିପରି -

ଶ୍ରୀ - ଲକ୍ଷ୍ମୀ - ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ - ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦ - ଶ୍ରୀ ଭାଷ୍ୟ

ବ୍ରହ୍ମ - ବ୍ରହ୍ମା - ମଧ୍ୟାତାର୍ଯ୍ୟ - ଦ୍ୱୈତବାଦ - ପୂର୍ଣ୍ଣସୂକ୍ତଭାଷ୍ୟ

ରୁଦ୍ର - ଶିବ - ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ - ଶୁଦ୍ଧାଦ୍ୱୈତବାଦ - ସର୍ବଜ୍ଞସୂକ୍ତଭାଷ୍ୟ

ସନକ - ଚତୁଃସନ - ନିୟାଦିତ୍ୟ - ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତବାଦ - ପାରିଜାତଭାଷ୍ୟ

ଏହି ୪ଟି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଦ୍ୱୈତବାଦ ସ୍ଥାପନ କରି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଶାରୀରିକ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଶଙ୍କରଙ୍କର ଅଦ୍ୱୈତବାଦ ଗୋଟିଏ ପଟରେ ରହିଲେ ଉପରୋକ୍ତ ଚାରି ବୈଷ୍ଣବ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୋଟିଏ ପଟେ ରହିବ । ଏହି ଚାରିଜଣଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ଅଲଗା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମୁଣ୍ଡ, ସାକାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ମୁଦୁର୍ତ୍ତରେ ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ ପୁଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି । ସେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଅଶୁଭାଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟାତାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ଆଧାର କରି ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ଯେଉଁ ରାମାନୁଜା ଭକ୍ତିମାର୍ଗ (ରାଧାଭାବ) ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି, ସେହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଆଧାର କରି ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୩୧

ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଗୌରାଙ୍ଗ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଠାରୁ ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ-ବ୍ରହ୍ମ-ମାଧୁ-ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ କୁହାଯାଇଛି ।

ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ବିଶେଷତଃ ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ, ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ ଓ ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟାମନ୍ତକ - ଏହି ତିନୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ବୁଝିହେବ । ଆଗରୁ ୯ଟି ପ୍ରମେୟ ଏବଂ ୫ଟି ତତ୍ତ୍ୱ ଇଶ୍ୱର, ଜୀବ, ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଓ କର୍ମ, ଅନୁବନ୍ଧ ଚତୁଃଷ୍ଟୟ, ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତି, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଭକ୍ତି ହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟାଦି ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଏହାପରେ ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟାମନ୍ତକ ଉପରେ ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କଲେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ବୁଝିହେବ ।

ତର୍କର ଅପ୍ରତିଷ୍ଠାନ କାରଣରୁ ଭେଦ ଓ ଅଭେଦରେ ନିଶ୍ଚଳ ଦୋଷ ଦର୍ଶନ କାରଣରୁ ଭିନ୍ନତାରୂପ ଚିନ୍ତା ଦ୍ୱାରା ଭେଦ ସାଧନ କରିବା ଅସମ୍ଭବ ଅଟେ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଅଭିନ୍ନତାବ ଚିନ୍ତା ଦ୍ୱାରା ଅଭେଦ ସାଧନ କରିବା ଦୁଷ୍ଟର ଅଟେ । ଏହି ପ୍ରକାର ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ-ଉଭୟ ସାଧନ କରାଯାଇ ଉଭୟ ଭେଦାଭେଦ ସାଧନ ଚିନ୍ତାର ଅସମର୍ଥ ଉପଲବ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ପାରିବ । ପରମତତ୍ତ୍ୱ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଶକ୍ତିମୟ ହୋଇଥିବା କାରଣରୁ ନିଜମତ ଦ୍ୱାରା ଅଚିନ୍ତ୍ୟଭେଦାଭେଦ ସୁସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଟେ । ଯେପରି ସମୁଦ୍ରର ତରଙ୍ଗାବଳୀ ଜଳମୟ ଗୁଣଦ୍ୱାରା ସମୁଦ୍ର ସହିତ ଅଭିନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗମ୍ଭୀରତା ଏବଂ ରତ୍ନାକରତ୍ୱ ଆଦି ସମୁଦ୍ରଗୁଣର ଅଭାବ କାରଣରୁ ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଚିତ୍ତକଣ ଜୀବ ଅନନ୍ତ ସୁଖଯନ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଠାରୁ ଚିତ୍ତଂଶ ଦ୍ୱାରା ଅଭିନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗୁଣାଦିଅଂଶ ଦ୍ୱାରା ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ସମୁଦ୍ରରୁ ଏକ ଗ୍ଲ୍ୟସ ପାଣି ଆଣିଲେ ପାଣିର ଗୁଣବୃଦ୍ଧିରୁ ଏକଗ୍ଲ୍ୟସ ପାଣି ଓ ସମୁଦ୍ର ପାଣି ସମାନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗ୍ଲ୍ୟସ ପାଣିରେ ମଗରମାଛ ରହିପାରିବେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ହିରା, ମୋତି ଆଦି ଅମୂଲ୍ୟବସ୍ତୁ ମିଳିପାରିବେ ନାହିଁ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ଜୀବ ଅଶୁଚିତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମ ବିଭୁଚିତନ୍ତ୍ର୍ୟ । ପରନ୍ତୁ ଶକ୍ତି ଶକ୍ତିମାନ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଏଥିପାଇଁ ଏହାକୁ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ତତ୍ତ୍ୱ ବା ଅଦ୍ୱୟତତ୍ତ୍ୱ କୁହାଯାଏ । ସ୍ୱରୂପଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଶକ୍ତିର ଚିନ୍ତା କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ଭେଦ ତଥା ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଚିନ୍ତା କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଶକ୍ତି-ଶକ୍ତିମାନଙ୍କର ଭେଦାଭେଦ ସୁସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ଏହା ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ତର୍କଯୁକ୍ତିର ଅଗମ୍ୟ ଅଟେ । କେବଳ ଶାସ୍ତ୍ରଗମ୍ୟ ଅଟେ । ଯେଉଁ ସମସ୍ତଭାବ ଅଚିନ୍ତନୀୟ ଅଟେ, ତାହା ତର୍କ ଦ୍ୱାରା ଯୋଜନା କରିହେବ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି - ‘ଅପରିମିତ ମହିମାଦୃଢଚିନ୍ତ୍ୟରୂପମ୍’ - ଅର୍ଥାତ୍ ଅପରିମିତ, ଅନନ୍ତ ମାହାତ୍ମ୍ୟ କାରଣରୁ ପରମତତ୍ତ୍ୱ ଅଚିନ୍ତ୍ୟରୂପ ଅଟନ୍ତି । ପରତତ୍ତ୍ୱ ତଥା ଏହାଙ୍କ ଶକ୍ତିରୂପଜୀବ ଜଗତ ସହିତ ଯୁଗପତ୍ ଯେଉଁ ଭେଦ-ଅଭେଦ ସମ୍ଭବ ଅଟେ, ତାହା ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବବୃଦ୍ଧିର ଅଗମ୍ୟ ଅଟେ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ ଅନନ୍ତ ଶକ୍ତି ଅଛି । ଚିତ୍ତଶକ୍ତି, ଜୀବଶକ୍ତି ଓ ମାୟାଶକ୍ତି - ପ୍ରଧାନ ତିନିଶକ୍ତି ଅଟନ୍ତି । ଚିତ୍ତଶକ୍ତି - ଅନ୍ତରଙ୍ଗା ଶକ୍ତି ଅଟେ । ଏହାକୁ ସ୍ୱରୂପଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୩୨

ଜୀବକୁ ତତପ୍ନା ଶକ୍ତି କହନ୍ତି ଏବଂ ମାୟାକୁ ବହିରଙ୍ଗା ଶକ୍ତି କହନ୍ତି । ମାୟାଶକ୍ତି ଭଗବାନଙ୍କର ଶକ୍ତି କିନ୍ତୁ ମାୟା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଧୀନ, ତେଣୁ ସେ ମାୟାଧୀନ । ଜୀବ ଭଗବଦ୍ଭକ୍ତୁଣୀ ହେଲେ ମାୟାର ପ୍ରତୀତି ହେବନାହିଁ । ଜୀବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଠାରୁ ଦୂରେଇ ଗଲେ ମାୟାଧୀନ ହୋଇଯାଇ ସଂସାର ଚକ୍ରରେ ଘୂରିବୁଲେ ।

ଗୌତମୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି - ଶ୍ରୀରାଧିକା ହିଁ ଦେବୀ କୃଷ୍ଣମୟୀ, ପରଦେବତା, ସର୍ବଲକ୍ଷ୍ମୀମୟୀ, ସର୍ବକାନ୍ତି, ସମ୍ମୋହିନୀ ଏବଂ ପରାତତ୍ତ୍ୱ । ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ଦେବାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକରେ କହିଛନ୍ତି - “ତେଷୁ ସର୍ବେଷୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀରୂପେଷୁ ରାଧାୟାଃ ସ୍ୱୟଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀତ୍ୱଂ ମନ୍ତବ୍ୟମ୍ । ସର୍ବେଷୁ ଭଗବଦ୍ଭକ୍ତେଷୁ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ଭବଦତ୍ତବତ୍” - ୨/୩୭ । ସେହି ଲକ୍ଷ୍ମୀଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧିକା ହିଁ ସ୍ୱୟଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ଶେଷ କରି ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ଲେଖିଲେ - ବିଦ୍ୟାରୂପଂ ଭୂଷଣଂ ଯେ ପ୍ରଦାୟନିନୈଂ ତେନୟୋ ମାମୁଦାରଃ ।

ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ ସ୍ୱପ୍ନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟଭାଷ୍ୟୋ ରାଧାବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧ ରାଜା ସଜାୟାତ୍ ।

ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ଶ୍ରୀରାଧାବଲ୍ଲଭ ବା ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଯେ ରାଧା ସେହି କୃଷ୍ଣ । ଯେ କୃଷ୍ଣ ସେ ହିଁ ରାଧା । ଦେବାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଲେଖିଛନ୍ତି - ରାଧାଦାମୋଦର ନାମ ବିଭୂତା ବିପ୍ରେଣ ଦେବାନ୍ତମୟଃ ସ୍ୟମନ୍ତକଃ ।

ଶ୍ରୀରାଧିକାୟେ ଦାନିବେଜିତୋମୟା ତସ୍ୟାଃ ପ୍ରମୋଦଂସ ତନୋରୁ ସର୍ବଦା ।

ଶ୍ରୀ ଗୁରୁଦେବ ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କ କୃପାରୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ଏହି ଦେବାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ ଶ୍ରୀରାଧିକାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିବେଦିତ ହେଲା । ଏହି ଦେବାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରୀତିବର୍ଦ୍ଧନ କରୁ ।

ଉପସଂହାର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ହୋଇଗଲାଣି । ଅନ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ବାଦ ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କଲେବର ବୃଦ୍ଧି କାରଣରୁ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା । ରେମୁଣା ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ପାଇଁ ଧନ୍ୟ, ବିଶ୍ୱ ଦରବାରରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଛି ଏହି ଠାକୁରଙ୍କ ପାଇଁ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ, ଶ୍ରୀ ମାଧବେନ୍ଦ୍ରପୁରୀ, ଶ୍ରୀ ଇଶ୍ୱରପୁରୀ, ଶ୍ରୀ ଖ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ, ଶ୍ରୀ ରସିକାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୁ, ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ଓ ଶ୍ରୀଲ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଭଳି ମହାବିଭୂତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ । ଯେତେ ନୂଆ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଆସିବେ ଆସନ୍ତୁ, ଯେତେ ନୂଆ ଭଗବାନ ଆବିର୍ଭାବ ହେବେ ହୁଅନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ ଧାମାଙ୍କର ହତାବର ନହେଉ । ତେଣୁ ଆସନ୍ତୁ ସମସ୍ତେ ମିଳିମିଶି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା, ଯାହା ଫଳରେ ରେମୁଣା ବିଶ୍ୱଦରବାରରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରୁ । ପରମବୈଭବଶାଳୀ ରାଷ୍ଟ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କର ଧ୍ୟେୟ ହେଉ । ସ୍ୱୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ସମସ୍ତଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ ।

ଶ୍ରୀଗୋପୀନାଥ କୃପାକୃତୀର
ଗୌରବାଣ୍ଡ, ରେମୁଣା

ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

● ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ- ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଚରଣ ବିଶ୍ୱାଳ

ଶ୍ରୀମାନ୍ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ରେମୁଣାରେ ଥିବା କ୍ଷୀରଚୋରା ଗୋପାଳାଥ ମନ୍ଦିର ନିକଟସ୍ଥ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ସ୍ୱକାୟ ଅଲୌକିକ ଜ୍ଞାନଗାରିମା ଓ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା ଦ୍ୱାରା ନିଗୁଡ଼ତତ୍ତ୍ୱମୂଳକ ଜ୍ଞାନାଲୋକ ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତଥା ଧାର୍ମିକ ପରିବେଶକୁ ଉଦ୍‌ଭାସିତ କରିଥିଲେ । ଯାହାଙ୍କର ଜନ୍ମମାଟି ଆଜି ବଳଭଦ୍ର ବାଡ଼ିଭାବେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇ ଅପୂର୍ବ ପବିତ୍ରତାର ପରିଚୟ ବହନ କରୁଛି । ପଣ୍ଡିତ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସମଗ୍ର ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ଯେଉଁ ତତ୍ତ୍ୱମାନ ସ୍ୱକାୟ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଛନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ତାହା ଚିରଭାସ୍ତବ ହୋଇରହିବ । ଯେଉଁଥି ପାଇଁ ଭାରତବର୍ଷ ଆଜି ଅତିଗର୍ବିତ । ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ କାଳ ନିରୂପଣ ପାଇଁ ବିଶେଷ ତଥ୍ୟ ନମିଳିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କ୍ଷୋଭଣ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିଦ୍ୱାନ୍ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଉତ୍କଳୀୟ ଭକ୍ତକବି ଜୟଦେବଙ୍କ ଭଳି ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତିରସ ଉପରେ ଆଧାରିତ ‘ସ୍ତବମାଳା’ ନାମକ ଗୀତିକାବ୍ୟର ସଫଳ ପ୍ରସ୍ତା । ସେହିଭଳି ତାଙ୍କର ‘ଭକ୍ତି ରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁ’ ନାମକ ଅଳଂକାର ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟତମ । ଯାହାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭକ୍ତିଭାବନାରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ନିଜକୁ ନିମଜ୍ଜିତ କରିଥିଲେ । ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ସ୍ତବମାଳାରେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧା ଯଥାକ୍ରମେ ବୃନ୍ଦାବନ ଓ ଯମୁନାର ସ୍ୱରୂପ ତଥା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାସଲୀଳା ବିଷୟରେ ଖୁବ୍ ସରଳ ଓ ସୁନ୍ଦର ଭାବେ କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୧୫୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ‘ଉତ୍କଳିକା ବଲ୍ଲରୀ’ ନାମକ ସ୍ତୋତ୍ରଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀମାନ୍ ବଳଦେବ ସେହି ଉତ୍କଳିକା ବଲ୍ଲରୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ଟୀକା କରି ସ୍ୱକାୟ ମତବ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ତତ୍‌ପରବର୍ତ୍ତୀ ପଣ୍ଡିତ ଭାବେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଅନ୍ତି । ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ତଥା ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ଉଭୟଙ୍କର ଭକ୍ତିଭାବଧାରାକୁ ପାଥେୟ କରି ବଳଦେବ କ୍ରମଶଃ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ ।

ବଜା ଦେଶରୁ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଭକ୍ତିଧାରା ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ପ୍ରବାହିତ । ଏହାଙ୍କର ବୈଷବ ଭକ୍ତିରସ ଦ୍ଵାରା ବହୁ ବିଦ୍ଵାନ୍ ବୈଷବ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ରସକୁ ବିଚାର କରିଛନ୍ତି । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷବ ସଂପ୍ରଦାୟ ଧାର୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ରସବିବେଚନା କରିଛି । ଧାର୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ରସର ସାଧନା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ । ଗୁପ୍ତଗୋସ୍ଵାମୀଙ୍କର ‘ଭକ୍ତି ରସାମୃତସିନ୍ଧୁ’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତି ରସର ସ୍ଵରୂପ ଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଧାର୍ମିକ ତଥା ସାହିତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର ବିମର୍ଷ କରାଯାଏ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସଂସ୍କୃତ, ବ୍ୟାକରଣ, ବେଦାନ୍ତ, ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର, କାବ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାରାଦି ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅପୂର୍ବ ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଭାରତବର୍ଷର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିଦ୍ଵାନମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ବିଭିନ୍ନ ମଠମାନଙ୍କରେ ଥିବା ବ୍ରହ୍ମଚରବିଦ୍ଵାନଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଯାହା ଫଳରେ ସେ ଆଜୀବନ ସନ୍ନ୍ୟାସବ୍ରତକୁ ଆଦରି ନେଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଧାମ ପୁରୀରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟଭୂତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ । ସେ ନିଜର ଅପୂର୍ବ ବିଦ୍‌ବତ୍ତାବଳରେ ତତ୍କାଳୀନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ପରାଜିତ କରି ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରବରଭାବେ ସୁପରିଚିତ ଥିଲେ । ତା’ପରେ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜର ଖ୍ୟାତନାମା ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ତାଙ୍କ ଠାରୁ ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟା ଆହରଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଗୁରୁଙ୍କର ସାନ୍ନ୍ୟାସ ହିଁ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷବ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତିରୁ ବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲା । ଯାହା ଫଳରେ ସେ ଗୁରୁଙ୍କଠାରେ କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ନିଜକୃତ ‘ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି -

“ଶ୍ରୀରାଧାଦାମୋଦର ନାମ ବିଭ୍ରତା

ବିପ୍ରେଶ ବେଦାନ୍ତମୟଃ ସ୍ୟମନ୍ତକଃ ।

ଶ୍ରୀରାଧାକାୟେ ବିନିବେଦିତୋ ମୟା

ତସ୍ୟାଃ ପ୍ରମୋଦଂ ସ୍ଵତନୋତୁ ସର୍ବଦା ।”

ସେ ଜୀବକୁ ଈଶ୍ଵରଙ୍କର ଦାସରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଜୀବ ହିଁ ଗୁରୁଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମରେ ଆଶ୍ରୟ କରିବା ଦ୍ଵାରା ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଲାଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁଙ୍କ କୃପାବଳରେ ହିଁ ହରିଭକ୍ତିର ମାର୍ଗ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଶ୍ରୀବଳଦେବ ଅଗାଧ ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ମନରେ ତିଳେମାତ୍ର ଅହଂକାର ନଥିଲା । ସେ ଚାହିଁଥିଲେ ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ମାନାସ୍ପଦ ଉଚ୍ଚପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ସେସବୁକୁ ଅତି ତୁଚ୍ଛ ମନେ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ବିଦ୍‌ବତ୍ତା ହେତୁ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିନୟୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଲେଖିଛନ୍ତି -

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୩୫

“ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟାନୁଗତାର୍ଥ ସଞ୍ଚୟେ

ବିନିର୍ମିତେଃସ୍ମିନ୍ ବଳଦେବସୂରିଣା ।

ସୂକ୍ଷ୍ମେ ଯଦସ୍ତି ଝଳିତଂ କୃପାଳବୋ

ଗୋବିନ୍ଦଭକ୍ତଃ ପରିଶୋଧୟନ୍ତୁ ।”

ପଣ୍ଡିତ ବଳଦେବ ଚରମ ଜୀବନରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାଇ ସେଠାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିଦ୍ଵାନ ବୈଷ୍ଣବଦର୍ଶନଧୁରୀଣ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ବଳଦେବଙ୍କ ଠାରେ ବିଶେଷତଃ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ତାଙ୍କୁ ପଟଶିଷ୍ୟ ଭାବେ ସ୍ଵୀକୃତି ଦେଇଥିଲେ । ସେ ବିଶେଷତଃ ବଳଦେବଙ୍କର ବିନୟ, ନମ୍ର ବ୍ୟବହାର, ବୈରାଗ୍ୟ, ସ୍ଵାଧ୍ୟାୟ ମନୋଭାବାଦିକୁ ଜାଣି ଅତିଶୟ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ହୃଦୟର ସହିତ ମନୋଯୋଗପୂର୍ବକ ତାଙ୍କୁ ‘ଗୌଡ଼ୀୟ ଅତିତ୍ୟଭେଦାଭେଦବାଦ’ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହାର କିଛିଦିନ ପରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ଉପରେ ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟ ଓ ପଣ୍ଡିତ ବଳଦେବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିରୋଧାତ୍ମକ ମତବାଦ ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟଙ୍କ ମତରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟର କୌଣସି ପ୍ରାମାଣିକ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ ନାହିଁ । ଫଳରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଅପମାନିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ତତ୍ତ୍ଵମୟାୟ ବେଦାନ୍ତ ଭାଷ୍ୟ ଅଛି ବୋଲି କହିଥିଲେ । ତା’ପରେ ସେ ଗୋଟିଏ ମାସରେ ସାକ୍ଷାତ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ କୃପାରୁ ‘ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ’ ନାମରେ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ତତ୍ତ୍ଵମୂଳକ ଭାଷ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଜୟପୁରର ତତ୍କାଳୀନ ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ରାଜା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ‘ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ’ ଉପାଧିରେ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । ତା’ପରେ ପ୍ରତିଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵୀ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପରାଜିତ ହୋଇ ତାଙ୍କର ବଶ୍ୟତା ସ୍ଵୀକାର କରିଥିଲେ ।

ବେଦାନ୍ତ ବିଷୟରେ ବହୁ ମତବାଦ ଦେଖାଯାଏ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମହାମତି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ମୁଖ୍ୟ ଦଶ ଉପନିଷଦ୍‌ଗୁଡ଼ିକ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅଦ୍ଵୈତବାଦ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଅଦ୍ଵୈତବାଦର ଅତି କଠିନତା ହେତୁ ସୁଲୁବୁଦ୍ଧି ଲୋକମାନେ ସହଜରେ ତାହା ବୁଝିପାରୁ ନଥିଲେ । ତେଣୁ ତତ୍ତ୍ଵପରବର୍ତ୍ତୀ ଉପନିଷଦ୍‌ ପୁରାଣାଦି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାମାନୁଜ ପ୍ରମୁଖ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ସହଜରେ ଲୋକମାନେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ଵୈତାଦି ମତବାଦ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମବିଷୟକ ଆଲୋଚନା ପ୍ରବୃତ୍ତିରେ ଭଗବାନ୍ ବ୍ୟାସଦେବ ପ୍ରଥମତଃ ଯେଉଁ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ରଚନା କରିଥିଲେ, ସେହି ଦର୍ଶନର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶାରୀରିକ ଭାଷ୍ୟରେ ଅଦ୍ଵୈତବାଦ, ମଧ୍ଵାଚାର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରଜ୍ଞାଭାଷ୍ୟରେ ଦ୍ଵୈତବାଦ, ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀଭାଷ୍ୟରେ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ଵୈତବାଦ, ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ ବଲ୍ଲଭଭାଷ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା ଦ୍ଵୈତବାଦ, ନୀଳକଣ୍ଠ ମହୋଦୟ ଶୈବଭାଷ୍ୟରେ ଶୈବମତବାଦ, ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟରେ ବୈଷ୍ଣବମତବାଦକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଦୁର୍ବୋଧ

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୩୬

ବେଦାନ୍ତସୂତ୍ର ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସ୍ୱୟଂ ବ୍ୟାସଦେବ ସ୍ଥଳକୁଳି ଲୋକମାନଙ୍କର ସହଜବୋଧ ପାଇଁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ରଚନା କରିଥିଲେ । ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟ ମତରେ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଅନୁସାରେ ଅନୁମୋଦିତ ଅଟେ । ଉତ୍କଳପ୍ରାନ୍ତରେ ବିଭିନ୍ନ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟମାନଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଦେଖାଯାଏ । ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଦର୍ଶନର ଗୌଡ଼ୀୟ ଧାରାର ରାମାନୁଜ ନିର୍ମାକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ସମ୍ବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ଅଛି ବୋଲି ଦେଖାଇ ଦାନବନ୍ଧୁ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ‘ହରିଭକ୍ତି ସୁଧାକର’ ନାମକ ଅପୂର୍ବ ଦର୍ଶନ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀମାନ୍ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ମତ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ‘ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ’ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟ-ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ-ରୂପ-ସନାତନ-ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ ଜତ୍ୟାଦି ମଧ୍ୟରେ କେହି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରି ନଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରୂପ ଭକ୍ତିବାଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥିଲେ ଓ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ ଦାର୍ଶନିକ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ‘ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦ’ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ‘ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ’ ପାଇଁ ମୂଳୋପାଦାନ ଗ୍ରହଣ କରି ଭକ୍ତିବାଦ ରସକୁ ଆସ୍ବାଦନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ସେ ତାଙ୍କର ପରିଣତ ଜୀବନରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାଇ ସେଠାରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରି ପାତାମ୍ବର ଦାସଙ୍କ ଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରାଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କର ଭକ୍ତିଭାବଧାରାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରି ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ ‘ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟଭାଷ୍ୟ’କୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱକୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ଭାଷ୍ୟରୂପରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ମତରେ ବେଦାନ୍ତ ସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ସ୍ଥାନୀୟ ଅଟେ । ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟଭାଷ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତାନୁସାରେ ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଚୈତନ୍ୟ ମତରେ ତା’କୁ ସ୍ୱମତୀୟ ଭାଷ୍ୟକାର ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ଭାଷ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଅଂଶ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତର ବିରୋଧୀ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ସେହି ସେହି ଅଂଶର ପ୍ରକୃତାର୍ଥକୁ ଆବିଷ୍କାର କରି ତାହା ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଇ ସେସବୁକୁ ବଳଦେବ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷ୍ୟ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ମତବାଦ ହିଁ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ମତବାଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ଐତିହାସିକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଅନୁମୋଦନ କରିଛନ୍ତି । ନିର୍ମାଳ ମତବାଦ ମଧ୍ୟ ଚୈତନ୍ୟ ମତରେ ଦେଖାଯାଏ ।

ଜୀବାତ୍ମା ଅଶୁ ଓ ସେବକ, ଭଗବାନ୍ ବିଭୁ ଓ ସେବ୍ୟ, ଜଗତ୍ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ଚୈତନ୍ୟ ମତ ହିଁ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ମତର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ । ନିର୍ମାଳମତୀୟ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଶକ୍ତି ହିଁ ଚୈତନ୍ୟ ମତରେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟଶକ୍ତିରୂପରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥିଲା । ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟମତୀୟ ସୂତ୍ରବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ମଧ୍ୟ ବଳଦେବ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଗୌଡ଼ୀୟ ଓ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ମତରେ ବ୍ରହ୍ମସଗୁଣ

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ || ୧୩୭

ଓ ସବିଶେଷ, ଜୀବ ଅଣୁ ଓ ସେବକ । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନ ସେବ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଭଗବାନଙ୍କର ପ୍ରସାଦରେ ଜୀବର ମୁକ୍ତି ହୁଏ । ବଳଦେବଙ୍କ ନ୍ୟାୟରେ ଜୀବ ଓ ବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଭିନ୍ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗୁଣଗୁଣା ଭାବ ଦ୍ୱାରା ଅଭିନ୍ନ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ । ଭିନ୍ନ ଏହି ଅର୍ଥରେ ଯେ ପ୍ରଲୟ କାଳରେ ସକଳ ଜଗତ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଠାରେ ଲୀନ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି । ସାଧନ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୱାର୍ଥୀଙ୍କ ସହିତ ବଳଦେବଙ୍କର ମତାପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଉପାସନା ଓ ଭକ୍ତି ଉଭୟ ବିଷୟରେ ଏହି ଦୁଇ ଜଣଙ୍କର ମତେକ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୱାର୍ଥୀଙ୍କ ମତରେ କେବଳ ସେବ୍ୟସେବକ ଭାବ ସ୍ୱରୀତ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ବଳଦେବଙ୍କ ମତରେ ଶାନ୍ତ, ସଖ୍ୟ, ବାହ୍ୟ ଓ ମଧୁର ଆଦି ଅତିରିକ୍ତ ଦାସ୍ୟ ଭାବଗୁଡ଼ିକ ବିବେଚିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ନ୍ୟାୟରେ ଚାରୋଟି ସୂତ୍ରରେ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହେବା ସ୍ଥଳେ ବଳଦେବଙ୍କ ନ୍ୟାୟରେ ପ୍ରଥମାଧ୍ୟାୟର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ଥିବା ଏକାଦଶ ସଂଖ୍ୟକ ସୂତ୍ରରେ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ବଳଦେବଙ୍କ ନ୍ୟାୟରେ ନିଷ୍ପାମ ନିର୍ମାତରଣ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମଳଚିତ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ, ସତ୍ସଙ୍ଗାନ୍ୱେଷୀ, ଶ୍ରଦ୍ଧାଳୁ ତଥା ଶମଦମାଦି ଗୁଣସଂପନ୍ନ ଜୀବ ହିଁ ବାସ୍ତବରେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ । ଏହାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା, କଳ୍ପ, ବ୍ୟାକରଣ, ନିରୁକ୍ତ, ଛନ୍ଦ, ଜ୍ୟୋତିଷ ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଷତ୍ରିୟ ବେଦାନ୍ତ ଓ ଉପନିଷଦଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ସମସ୍ତ ବେଦଗୁଡ଼ିକୁ ଅଧ୍ୟୟନପୂର୍ବକ ସେସବୁର ଅର୍ଥକୁ ବୁଝି ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଅନିତ୍ୟ ଜଗତ ଓ ନିତ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମର ଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ ସହିତ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକରେ ମନୋନିବେଶ କରିବା ଉଚିତ । ଏଥିପାଇଁ ସାଧନାର ମାର୍ଗ ଭିନ୍ନ । ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଯଦି ସଦୁପଯୋଗ କରାଯାଏ ତା'ହେଲେ ତାହାହିଁ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦର ମୂଳ କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଯେହେତୁ କୁହାଯାଇଛି - ‘ଏକଃ ଶବ୍ଦଃ ସୁପ୍ରଯୁକ୍ତଃ ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାତଃ ସ୍ୱର୍ଗେ ଲୋକେ ଚ କାମଧୁର୍ ଭବତି’ । ଗୀତାର ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଥିବା ଅକ୍ଷର ବ୍ରହ୍ମ ଯୋଗରେ ୧୩ ଶ୍ଳୋକରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ -

“ଓମିତ୍ୟେକାକ୍ଷରଂ ବ୍ରହ୍ମ ବ୍ୟାହରନ୍ନାମନୁସ୍ମରନ୍ ।

ଯଃ ପ୍ରଯାତି ତ୍ୟଜନ୍ ଦେହଂ ସ ଯାତି ପରମାଂ ଗତିମ୍ ।”

ଏ ସବୁ ବିଷୟରେ ପଣ୍ଡିତ ବଳଦେବ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭାବରେ ଗୀତା ଉପରେ ସ୍ୱଳାୟ ‘ଗୀତା ଭୂଷଣ’ ଭାଷ୍ୟରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଅକ୍ଷର ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଣବକୁ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଯାହାକୁ ମୁନିରକ୍ଷିମାନେ ସମାଚୀନ ଭାବରେ ସଦୁପଯୋଗ କରି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ପରମେଶ୍ୱର ବା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉଥିଲେ । ତତ୍ସମ୍ପର୍କୀୟ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ସହଜ ଓ ସରଳ ଉପାୟରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ବଳଦେବ ସମଗ୍ର ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ବିଶେଷତଃ ମୋହମାୟାରେ ସମାବୃତ ସାଧାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନମାର୍ଗକୁ ସୁଶୁଦ୍ଧିକୃତ ଓ ସୁଖମୟ କରିବା ପାଇଁ ଆପ୍ରାଣ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ମୂଲ୍ୟବାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୩

ରଚନା କରି ସର୍ବୋପରି ମାନବସମାଜ ପାଇଁ ଜୁଳିତ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ, ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୟମନ୍ତକ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ ବା ଭାଷ୍ୟପାଠକ, ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ, କାନ୍ତିମାଳା ଟୀକା, ସୁଷୁଭାଷ୍ୟ, ଗୀତାଭ୍ୟୁଷଣଭାଷ୍ୟ, ଦଶୋପନିଷଦ୍‌ଭାଷ୍ୟ, ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ରନାମ ଭାଷ୍ୟ, ଭାଗବତ ଉପରେ ସାରଙ୍ଗରଙ୍ଗଦା ଟୀକା, ତତ୍ତ୍ୱସନ୍ଦର୍ଭଟୀକା ପ୍ରଭୃତି ତତ୍ତ୍ୱମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ଅଟେ ।

ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧ ଏବଂ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧରେ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୭୮୮ ରୁ ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୨୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ବିଦ୍ୟମାନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବେଦାନ୍ତବିଦ୍ ମହାମତି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଯାହା ପ୍ରତିପାଦନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ପାଥେୟ କରି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ବଳଦେବ ସ୍ୱକୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବ୍ୟାପକ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ସେ ସ୍ୱକୀୟ ମତ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ ‘ବ୍ରହ୍ମ ସତ୍ୟଂ ଜଗନ୍ନିଥ୍ୟା, ଜୀବୋ ବ୍ରହ୍ମୈବ ନାମରଃ ।’ ସେ ସଂସାରର ନିଃସାରତାକୁ ସୂଚାଇବା ନିମନ୍ତେ ‘ମୋହମୁଦଗର’ ବା ‘ଭଜଗୋବିନ୍ଦ’ ଷ୍ଟୋତ୍ର ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଯାହାକୁ ବଳଦେବ ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣରେ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅନୁସାରେ ସେ ଜୀବନର କ୍ଷଣସ୍ଥାୟିତ୍ୱକୁ ଉପଲକ୍ଷି କରିଛନ୍ତି -

“ନଳିନୀ ଦଳଗତ ଜଳମତିତରଳଂ ତଦ୍‌ବତ୍ ଜୀବିତମତିଶୟ ତଳପମ୍ ।

କ୍ଷଣମିହ ସଞ୍ଜନସଞ୍ଜତିରେକା ଭବତିଭବାର୍ଣ୍ଣବତରଣେ ନୌକା ।”

ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ପଦ୍ମପତ୍ରରେ ଜଳବିନ୍ଦୁଟିଏ ସବୁବେଳେ ଢଳଢଳ ଚଳଚଞ୍ଚଳ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଏ ଏବଂ ତାହା ଯେକୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତଳେ ଖସି ପଡ଼ିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ମଣିଷଜୀବନ ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁର ଅଟେ । ତେଣୁ କ୍ଷଣମାତ୍ର ଯଦି ସଞ୍ଜନ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥିବ, ତେବେ ତାହାହିଁ ଏହି ଭବସଂସାରକୁ ପାର ହେବା ପାଇଁ ନୌକା ଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ । ନଚେତ୍ ମୋହମାୟାପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଗତରେ ମଣିଷ ଘାଣ୍ଟି ହୋଇ କେବଳ ଦୁଃଖ ଭୋଗ ହିଁ କରିବ । ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହିଁ ଦୁଃଖର କାରଣ । ଏହାକୁ ମହାକବି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଖୁବ୍ ସୁନ୍ଦର ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଜନା ମାଧ୍ୟମରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି -

“ପୁନରପି ଜନମଂ ପୁନରପି ମରଣଂ

ପୁନରପି ଜନନୀଜଠରେ ଶୟନମ୍ ।

ଭତି ଯଦି ସଂସାରେ ସୁଟତରଃ ଦୋଷଃ

କଥମିହ ମାନବ ! ତବ ସନ୍ତୋଷଃ ।”

ଅଧଃ, ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ସଂସ୍କୃତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ
ବାଲେଶ୍ୱର

ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବଳଦେବ ଓ ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ

● ଡ. ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ତ୍ରିପାଠୀ

ଉତ୍କଳର ସମ୍ପର୍କରେ ମଣିଷର ସ୍ବାଭାବିକ ଜିଜ୍ଞାସାର ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାଚୀନ ମୁନିରକ୍ଷିଗଣ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ର ରଚନା କରି ସେଥିରେ ନିଜ ନିଜର ଦର୍ଶନକୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଛଗୋଟି ଦର୍ଶନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ଯାହାକୁ କ୍ଷତ୍ରଦର୍ଶନ ନାମରେ ଅଭିହିତ କରାଯାଇଛି ଓ ସେହି ସବୁ ଦର୍ଶନକୁ ଆମେ ମୁକ୍ତିର ମାର୍ଗ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଛୁ । ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ସେହି ଛଅ ଗୋଟି ଦର୍ଶନ ହେଲା - ସାଂଖ୍ୟ, ପାତଂଜଳ, ନ୍ୟାୟ, ବୈଶେଷିକ, ମାମାଂସା ଓ ବେଦାନ୍ତ । ସାଂଖ୍ୟ ଦର୍ଶନର ରଚୟିତା କପିଳ ମୁନି, ପାତଂଜଳର ଭଗବାନ ପାତଂଜଳ, ବୈଶେଷିକର ରଚୟିତା ମହର୍ଷି କଣାଦ, ନ୍ୟାୟର ମହର୍ଷି ଗୌତମ, ମାମାଂସାର ରଚୟିତା ଜୈମିନୀ ଓ ବେଦାନ୍ତର ରଚନାକାରୀ କୃଷଦ୍ଦେପାୟନ ବେଦବ୍ୟାସ । ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ମୁଖ୍ୟ ହେଲା ପ୍ରସ୍ଥାନ ତ୍ରୟୀ । ପ୍ରସ୍ଥାନ ତ୍ରୟୀ ଉପନିଷଦ, ଶ୍ରୀମଦଗବତଗୀତା ଓ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଉପନିଷଦକୁ ଶ୍ରୁତି, ଶ୍ରୀମଦଗବତକୁ ସ୍ମୃତି ଓ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରକୁ ନ୍ୟାୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଯିଏ ଭାଷ୍ୟ କରିପାରିଲା ତ ତାହାକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବିବେଚନା କରିବାରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଦ୍ବିମତ ନଥାଏ ।

ସେଇ ମହାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ବାଲେଶ୍ବରକୁ ସାହିତ୍ୟର ଗର୍ଭଭୂମି ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ବିବେଚନା କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଗର୍ବ କରିବାର କାରଣ ହେଲା ଯେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାର ରେମୁଣାଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଏହି ପଣ୍ଡିତ ଜଣକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ ବା ବ୍ରାହ୍ମଣେତର ଜାତିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ସେ ନେଇ ମତପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ମାତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣେତର ହୋଇ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିବା ସେ ଯୁଗରେ ଯେ ଏକ ଅସମ୍ଭବ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ବାକାର କରିବାକୁ ହେବ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୪୦

ଛାନ୍ଦ, ସାହିତ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର ଓ ବ୍ୟାକରଣରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରି ସେ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ଅଧ୍ୟୟନରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ମହାମହା ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରୀକ୍ଷା ଦେଖାଇବାକୁ ନାଳାଟଳ ପୁରୀ ଠାରେ ଉପବିଷ୍ଟ ହେଲେ । ପୁରୀଠାରେ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଷଟ୍‌ସନ୍ଦର୍ଭର ତତ୍ତ୍ୱାଧ୍ୟାୟୀ ରାଧା ଦାମୋଦର ଦାସଙ୍କ ସହିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦିଆଗଲା । ଯୁଦ୍ଧ କରିବେ କ'ଣ, ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ଆହ୍ୱାନତାରେ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ବଳଦେବ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବନିଗଲେ ।

ଯେଉଁଦିନଠାରୁ ସେ ରାଧା ଦାମୋଦରଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେହି ଦିନ ଠାରୁ ହିଁ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅଧ୍ୟାୟର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା । ଜ୍ଞାନର ମାର୍ଗ ଠାରୁ ଉକ୍ତିର ମାର୍ଗ ଯେ ବୁଝିଲାଭ ପାଇଁ ଅଧିକ ସକ୍ଷମ ଏହା ଅନୁଭବ କରି ଗୁରୁଙ୍କର ପରାମର୍ଶ କ୍ରମେ ସେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମଠର ମଠାଧୀଶ ଥିଲେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ସେ ଥିଲେ ପଣ୍ଡିତ, ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀ ଓ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ ପ୍ରସାରିତ କରାଇବାରେ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞ । ସେହି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମଠରେ ହିଁ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ ବଳଦେବ । ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଧୂରୀଣ, ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ବି ଅନନ୍ୟ । ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନରେ ପ୍ରବୀଣ, ସାଧନାରେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନା କରିଥିଲେ ।

ସେହି ସମୟରେ ଜୟପୁରର ରାଜା ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ଗୌଡ଼ୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅନୁଗତ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ମନ୍ଦିରରେ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସହ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ଆରାଧନା କରାଯାଉଥିଲା । ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରିବା ପାଇଁ କିଛି ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ପଦ୍ମାମାନଙ୍କୁ ନିୟୋଜିତ କରାଯାଇଥିଲା । ଜୟପୁରର ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏପରି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ନାହିଁ । ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପାଖରେ ରାଧାଙ୍କର ପୂଜା ଅବୈଦିକ ଓ ପୂଜକମାନେ କୌଣସି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ହୋଇ ନଥିବା ଯୋଗୁଁ ସେମାନେ ପୂଜା କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ରାଜାଙ୍କଠାରେ ଯୁକ୍ତି ରଖିଲେ । ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଉପଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ରାଜା ରାଧାଙ୍କୁ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଠାରୁ ଅଲଗା କରି ଭିନ୍ନ ଏକ ମନ୍ଦିରରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

କଥା ଯାଇ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଗୌଡ଼ୀୟମାନେ ଏହାକୁ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ହାନି ଘଟିଲା ବୋଲି ଧରି ନେଇ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇଗଲେ । ଏହି ବିବାଦର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଜୟପୁରର ସଦାଚାରୀ ରାଜା ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଖବର ପଠାଇଲେ । ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟଜନିତ କାରଣରୁ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଜୟପୁରକୁ ଯାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଗୌଡ଼ୀୟଙ୍କ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟତମ ବୋଲି ବିଚାରୁଥିବା ବଳଦେବଙ୍କୁ ଜୟପୁରକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ ।

କେବଳ ଅଷ୍ଟାଦେଶକୁ ପରିବେଷ୍ଟନ କରୁଥାଏ ଛୋଟ ଖଣ୍ଡିଏ ବସ । ଦେହସାରା ଚିତା ଓ ହାତରେ କମଣ୍ଡଳୁ । ଏହିପରି ବେଶରେ ବଳଦେବ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ ଜୟପୁରର ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ।

ଦରିଦ୍ର ସମତୁଲ ବେଶଯୋଷାକ ଦେଖୁ ସେ ଯେ ଚର୍ଚ୍ଚଯୁକ୍ତରେ ବିଜୟ ଲାଭ କରିବେ ଏପରି ଧାରଣା ରାଜା ମନକୁ ଆଣି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ତ ଆଉ ବେଶ ଯୋଷାକକୁ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ବହୁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସମାଗମରେ କେତେ ରାଜା ଓ ମହାରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟସ୍ଥତାରେ ଚର୍ଚ୍ଚଯୁକ୍ତରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ବର୍ଷା ହେଲା ସେଥିରେ ବଳଦେବ ଅର୍ଜୁନସାଜି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ପୃଥକ ହୋଇଯାଇଥିବା ରାଧିକା ପୁନଶ୍ଚ ରାଜ ମନ୍ଦିରରେ ଗୋବିନ୍ଦ ନିକଟକୁ ଫେରି ଆସି ତାଙ୍କର ବାମ ପାର୍ଶ୍ବରେ ବସିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଅର୍ଜନ କଲେ ।

ଯୁକ୍ତିହୀନରେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଜୟପୁରର ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଶ୍ରୀଭାଷ୍ୟକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଥିବା ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳି ବଳଦେବ କେଉଁ ଭାଷ୍ୟକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନ ଉତ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଚୈତନ୍ୟପଦ୍ମମାନେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର କୌଣସି ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିନଥିଲେ । ନିଜେ ଚୈତନ୍ୟ ଶ୍ରୀମଦଭଗବତକୁ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟାର ନିବାରଣ ପାଇଁ ବଳଦେବ ସେମାନଙ୍କୁ ଏକମାସ ସମୟ ମାଗିଲେ । ଏକମାସ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟଟିଏ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ ଏବଂ କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଏକମାସ ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଦ୍ବାରା ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଥିଲା ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ବହୁ ଖ୍ୟାତ ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ’ ।

ଏଯାବତ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ବେଶି କିଛି ଭାଷ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇନାହିଁ । ଯେତିକି ରଚିତ ହୋଇଛି ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଶଂକରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଶାରୀରିକ ଭାଷ୍ୟ, ଶ୍ରୀରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଶ୍ରୀଭାଷ୍ୟ, ଶ୍ରୀମଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ଭାଷ୍ୟ, ଶ୍ରୀବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅଶୁଭାଷ୍ୟ, ଶ୍ରୀନିମ୍ବାକଙ୍କର ବେଦାନ୍ତ ପାରିଜାତ ସୌରଭ ବା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ଆଦି ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଭାଷ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନାର ପରିସରକୁ ଆସିଛି । ଏ ସମସ୍ତ ଭାଷ୍ୟର ଏକ ଏକ ବାଦ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଶ୍ରୀ ଶଂକରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଭାଷ୍ୟରେ କେବଳ ଅଦ୍ୱୈତବାଦର କଥା ରହିଛି । ରାମାନୁଜଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦ, ମଧ୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦ୍ୱୈତବାଦ, ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିଶୁଦ୍ଧାଦ୍ୱୈତବାଦ, ନିମ୍ବାକଙ୍କର ସ୍ବଭାବିକ ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତବାଦ, ବଳଦେବଙ୍କର ଅତିତ୍ୟଭେଦାଭେଦବାଦ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବାଦର ଏକ ଏକ ପ୍ରତିନିଧି । ଅତିତ୍ୟଭେଦାଭେଦବାଦ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ବ କରୁଥିବା ଯୋଗୁ ତଥା ଆଧୁନିକତାର ସମାପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁ ଏହି ବାଦର ଏକ ଭିନ୍ନ ଗୁରୁତ୍ବ ରହିଛି ।

ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ପାଞ୍ଚଶହ ଅଠାବନ ଗୋଟି ମତାନ୍ତରେ ପାଞ୍ଚଶହ ପଞ୍ଚାବନ ଗୋଟି ସୂତ୍ର ରହିଛି । ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଚାରିଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଓ ପ୍ରତି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଚାରିଗୋଟି କ୍ଳେଶାଏଁ ବାଦ ରହିଛି । ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ପ୍ରଥମ ସୂତ୍ରଟି ହେଲା - ‘ଅଥାତୋ ବ୍ରହ୍ମ ଜିଜ୍ଞାସା’ । ଯାହାର ଅର୍ଥ କରିବା ପାଇଁ ଅଗଣିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇସାରିଛି । ଅଥାତୋ ବ୍ରହ୍ମଜିଜ୍ଞାସାର ଅର୍ଥ କରିବାକୁ ଯାଉ

ବଳଦେବ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଏହା ପରେ ଏହି କାରଣରୁ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଜାଣିବାକୁ ଲଜ୍ଜା ରହିବା ଉଚିତ । ଏହାପରେ କହିବାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଏହା ପୂର୍ବର ମଧ୍ୟ କିଛି ଘଟଣା ଅନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇ ରହିଯାଇଛି । ଏହି କାରଣରୁ ଅର୍ଥ ହେଲା ବ୍ରହ୍ମଜିଜ୍ଞାସା କରିବାର ଅନେକ କାରଣ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟତ୍ର ଗୁମ୍ଫିତ ହୋଇରହିଛି । ବଳଦେବ କୁହନ୍ତି - ‘ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଧି ପୂର୍ବକ ବେଦର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଅଛି, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଅପାତତ ବେଦର ଅର୍ଥ ବୁଝିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଛି, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଚିତ୍ତ ଆଶ୍ରମ ବିହିତ କର୍ମରେ ଅଥବା ଅଗ୍ନିହୋତ୍ର ଆଦି ଦ୍ଵାରା ବିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇପାରିଛି, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ତତ୍ତ୍ଵବିତ୍ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଜାଣିପାରିଛି ଯେ ପ୍ରଭାଦି କାମନା ଅନିତ୍ୟ ଫଳଦାୟକ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମସ୍ଵରୂପ ଜାଣିବା ଦ୍ଵାରା ଯେଉଁ ଅନନ୍ତ ସୁଖ ରୂପ ଲକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ନିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନାଦି ଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଓ ନିତ୍ୟ ସୁଖର କାରଣ, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଚାରି ଅଧ୍ୟାୟ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରୁ ବ୍ରହ୍ମଜିଜ୍ଞାସା କରିବା ଉଚିତ ।

ଏହିପରି ବ୍ରହ୍ମଜିଜ୍ଞାସା ସମ୍ପର୍କରେ ବଳଦେବ ଏତେ କଥା କହି ଯାଇଛନ୍ତି ଯେ, ସେ ଶବ୍ଦକୁ ମାପିବା ପାଇଁ ମୋ ପାଖରେ ଗୌଣାର ଅଭାବ ରହିଛି । ଅଥାତୋ ବ୍ରହ୍ମଜିଜ୍ଞାସା ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ ବଳଦେବ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିବାର କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ କିଛି କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେ ସବୁର ମୁଖ୍ୟ କଥା ହେଲା - ‘କିଛି ପଣ୍ଡିତାଭିମାନୀ ଅଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ବେଦର ବାସ୍ତବିକ ଅର୍ଥକୁ ଜାଣିବାରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ଆପାତତଃ ଏହି ପ୍ରକାର ଅର୍ଥ କରିଥା’ନ୍ତି । ଯଥା - ବେଦରେ କର୍ମ ହିଁ ସମର୍ଥ ପୁରୁଷାର୍ଥର କାରଣ, ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ କର୍ମର ଅଙ୍ଗ ସ୍ଵରୂପ ଅଟନ୍ତି, ସ୍ଵର୍ଗାଦି କର୍ମଫଳ ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ଜୀବ ତଥା ପ୍ରକୃତି ସ୍ଵୟଂ କର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି, ଜୀବର ‘ମୁଁ ଚିନ୍ତାତ୍ର ବ୍ରହ୍ମ’ ଏହି ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନ ହୋଇ ଯିବା ପରେ ତାହାର ମୋକ୍ଷ ହୋଇଯାଏ ଇତ୍ୟାଦି । ଏଣୁ ବୈଦୀକ ଦର୍ଶନର ଏହି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ଏହି ସମସ୍ତ ମତକୁ ପୂର୍ବ ପକ୍ଷ କରି ଏହା ନିରୂପିତ ହେବ ଯେ ବିଷ୍ଣୁ ହେଉଛନ୍ତି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର, ସର୍ବକର୍ତ୍ତା, ସର୍ବଜ୍ଞ, ମୁକ୍ତିଦାତା ଓ ବିଜ୍ଞାନ ସ୍ଵରୂପ ।

ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ବଳଦେବ ଈଶ୍ଵର, ଜୀବ ପ୍ରକୃତି, କାଳ ଏବଂ କର୍ମ ଆଦି ପଞ୍ଚତତ୍ତ୍ଵକୁ ସ୍ଵୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ନିଅଗୋଟି ପ୍ରମାଣକୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ଵୀକାର କରାଯାଇଛି । ଯଥା - ସବୁର କାରଣ, ବିଭୁ ଚୈତନ୍ୟ ଆନନ୍ଦାଦି ଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ ନିତ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟାଦିଶାଳୀ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପରତମ ବସ୍ତୁ ଈଶ୍ଵର ଅଟନ୍ତି । ସେ ନିଶ୍ଚଳ ନିଗମ ବେଦ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଜୀବ ସତ୍ୟ । ବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ ବିଶ୍ଵରେ ଭେଦ ସତ୍ୟ । ଜୀବ ଅଶୁ ଚୈତନ୍ୟ, ସତ୍ୟନିତ୍ୟ ତଥା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦାସ ଅଟେ । ଜୀବନ ସାଧନ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରଣ ପ୍ରାପ୍ତି ହିଁ ମୁଖ୍ୟ । ପରାଭକ୍ତି ହିଁ ସାଧନ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଓ ଶବ୍ଦ - ଏ ତିନି ଗୋଟି ପ୍ରମାଣ । ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟରେ ଅନୁବନ୍ଧ ଚତୁଷ୍ଟୟ କଥାର ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ସେ ଅନୁବନ୍ଧ ଚାରିଗୋଟି ହେଲା - ଅଧିକାରୀ, ସମ୍ବନ୍ଧ, ବିଷୟ ଓ ପ୍ରୟୋଜନ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ବଳଦେବ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ସନ୍ଧାନ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ ବା ଭାଷ୍ୟପୀଠକ, ବେଦାନ୍ତ ଶ୍ୟାମନ୍ତକ, ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ, ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ, ଛନ୍ଦ କୌସୁଭ, କାବ୍ୟ କୌସୁଭ, ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ କାବୟିନୀ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହାବ୍ୟତୀତ ବଳଦେବ କ୍ଷତ୍ରସହର୍ଦ୍ଦର ଟୀକା, ଲଘୁ ଭାଗବତାତ୍ମକ ଟୀକା, ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଶତକ ଟୀକା, ନାଟକ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଟୀକା, ସମଗ୍ର ଭାଗବତ ଟୀକା, ଶ୍ରୀଗୋପାଳ ତାପନୀ ଟୀକା, ସ୍ତବମାଳା ଟୀକା ଓ ଗୀତାଭାଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

କୃଷ୍ଣଦାସ ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟର ଅନୁବାଦ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସମୟରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହ ସମ୍ପର୍କରେ ସାମାନ୍ୟ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଦାସଙ୍କ ସୂଚନା ଅନୁସାରେ ବଳଦେବଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ ବା ଭାଷ୍ୟ ପୀଠକ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟର ଏକ ପରିପୋଷକ ରୂପ । ରାଜସ୍ଥାନର ଗଲ୍‌ତାଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହ ବଳଦେବଙ୍କ ସହ ଯେଉଁ ବିଚାର ବିମର୍ଶ ହୋଇଥିଲା ଆଠ ଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ତାହାର ସାରତତ୍ତ୍ଵକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ବଳଦେବଙ୍କ ବେଦାନ୍ତ ଶ୍ୟାମନ୍ତକ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଛ' ଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ରଚିତ । ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟର ରହସ୍ୟ ଜିଜ୍ଞାସା କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ପରମ ଉପାଦେୟ ।

ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ ଏକ ପ୍ରକରଣ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟାତ୍ମାର୍ଯ୍ୟକୁ ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମୂଳ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରୂପରେ ସଂସ୍ଥାପନ କରାଯାଇ ତତ୍ ରଚିତ ନଅ ଗୋଟି ପ୍ରମେୟକୁ ସ୍ଵୀକାର ଓ ବିଚାର କରାଯାଇଛି । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକରଣ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ସାତ ଗୋଟି ପ୍ରଭା ବା ଅଧ୍ୟାୟ ରହିଛି ଏବଂ ସେ ସମସ୍ତରେ ବେଦର ଅପୌରୁଷେୟତ୍ଵ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ସାହିତ୍ୟ କୌମୁଦୀ ଏକ ଅଳଂକାର ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଗାର ଗୋଟି ପରିଚ୍ଛେଦରେ କାବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଥିରେ ଆଲୋଚନା ମାନ ରହିଛି । ଛନ୍ଦ କୌସୁଭ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ବଳଦେବଙ୍କ ଦାକ୍ଷୀଣ୍ୟରୁ ରାଧାଦାମୋଦର ଦାସଙ୍କ ବିରଚିତ ଛନ୍ଦଶାସ୍ତ୍ର ବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷ୍ୟ ଅଟେ । କାବ୍ୟ କୌସୁଭ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଳଂକାର ବିଷୟକ ଅଟେ ଓ ସେଥିରେ କେତେକ ନୂତନ ଅଳଂକାରର ସଂଶୋଧନ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଛି । ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ କାବୟିନୀ ସାତ ଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଓ ଏଥିରେ ଭାଗବତର ବିଷୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ବଳଦେବ ସମଗ୍ର ଭାଗବତର ଓ ଉପନିଷେଦର ଟୀକା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଏଯାବତ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ ।

ଅଥାତୋ ବ୍ରହ୍ମଜିଜ୍ଞାସା ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ମୋର ଯଥେଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ ଅଛି ବୋଲି ଦର୍ଶାଇବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ମୋର ଗଭୀର ଅନୁଶୀଳନ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । କେବଳ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାରୁଷଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ବଖାଣିବାର ଆଗ୍ରହ ନେଇ ମୁଁ ଏଇ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଛି । ରେମୁଣା ମାଟିରେ କନ୍ଦୁ ନେଇ ସାରା ପୃଥିବୀରେ ଖ୍ୟାତ ହୋଇପାରିଥିବା ଜଣେ ଏତେ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ନାମ ଶ୍ରବଣ

କରିନଥିବାର ଗୁନିରେ ଏ ମାଟିର ଅନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ଯେ ଧୋଇ ହୋଇ ନପଡ଼ନ୍ତୁ ଏହାହିଁ ମୋର ପରମ ଅଭିପ୍ରାୟ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଏକ ଅଭିପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟ ଆଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଲୁଚାଯିତ ହୋଇରହିଛି । ତାହା ହେଲା ଏଇ ପ୍ରବନ୍ଧର ରଶ୍ମିପାତରେ ଯଦି କୌଣସି ବିଦୁଷଙ୍କର ଆକୃଷ୍ଟିତ ହୃଦୟ ବଳଦେବଙ୍କ ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟିକୁ ନେଇ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀଟିଏ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ପଡ଼ିବ ତାହେଲେ ଏ ମାଟି ଧନ୍ୟ ହୋଇଯିବ ।

ବର୍ଷାର ଆଦି ବିନ୍ଦୁକୁ ଆଁ କରି କପୋତଟିଏ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିବା ପରି ଏହିପରି ସୁଦିନକୁ ଅପେକ୍ଷା ରହିଲା ।

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀମନ୍ଥାଚାର୍ଯ୍ୟ ନଅଗୋଟି ପ୍ରମେୟ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଆସିଥିଲେ । ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀରେ ବଳଦେବ ସେହି ନଅଗୋଟି ପ୍ରମେୟର ବିସ୍ତୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ସେହି ନଅଗୋଟି ପ୍ରମେୟ ହେଲା - (୧) ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ପରତମ ଅଟନ୍ତି, (୨) ସେ ସର୍ବବେଦ ବିଦ୍ୟା ଅଟନ୍ତି, (୩) ବିଶ୍ୱ ସତ୍ୟ ଅଟେ, (୪) ଜୀବ ଓ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଅଟେ, (୫) ଜୀବଗଣ ନିତ୍ୟ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ଦାସ ଅଟନ୍ତି, (୬) ସାଧନ ଜନିତ ଫଳ ଯୋଗୁଁ ଜୀବମାନଙ୍କମଧ୍ୟରେ ତାରତମ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ, (୭) ଶ୍ରୀ ଭଗବାନଙ୍କର ଚରଣ ପ୍ରାପ୍ତି ହିଁ ମୋକ୍ଷ ଅଟେ, (୮) ମୋକ୍ଷର କାରଣ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ଭଜନ, (୯) ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଓ ଶବ୍ଦ - ଏହିପରି ତିନିଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ଅଟେ ।

‘ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦ’ ଭାଷ୍ୟରେ ଏହି ନଅଗୋଟି ପ୍ରମେୟର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ‘ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ’ରେ ଏହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଓଡ଼ିଆ ଅର୍ଥ ସହିତ ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଉଛି । ବଳଦେବଙ୍କର ବୈଦଗ୍ୟ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉଚ୍ଚତା ଏଥିରୁ କଳନା କରିହେବ ।

ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳୀ

ଜୟତି ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦୋ ଗୋପୀନାଥଃ ସମଦନଗୋପାଳ

ବନ୍ଧ୍ୟାମି ଯସ୍ୟ କୃପୟା ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳୀଂ ସୁସ୍ଥାମ୍ । ୧ ।

ଗୋପୀନାଥଙ୍କର ବଲ୍ଲଭ, ଭକ୍ତଗଣଙ୍କର ମନକୁ ଆନନ୍ଦପ୍ରଦାନକାରୀ, ଗୋପାଳଙ୍କ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ଜୟ ହେଉ, ଯାହାଙ୍କର କୃପାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ମୁଁ ଏହି ସୁସ୍ଥ ପ୍ରମେୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିବି । ୧ ।

(ଶ୍ରୀମଦ୍ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିସାରିବା ପରେ ସେଥିରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରମେୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଶିଷ୍ୟମାନେ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସମସ୍ତ ପ୍ରମେୟ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ହେଲେ । ବସ୍ତୁତଃ ଏହି ପ୍ରମେୟମାନ ମଧ୍ୟାରାୟଙ୍କର ନବପ୍ରମେୟର ବିସ୍ତୃତ ଆଲେଖ୍ୟ । ଗ୍ରନ୍ଥ ଆରମ୍ଭ କରିବାର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଗ୍ରନ୍ଥର ନିର୍ବିଘ୍ନ ପରିସମାପ୍ତି ପାଇଁ ବଳଦେବ ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ଜୟଗାନ କରିଅଛନ୍ତି ।)

ଭକ୍ତ୍ୟାଭାସେନାପି ତୋଷଂ ଦଧାନ୍ତି,

ଧର୍ମାଧକ୍ଷେ ବିଶ୍ୱନିଷ୍ଠାରିନାମ୍ ।

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦାଦୈତଚୈତନ୍ୟରୂପେ,

ତତ୍ତ୍ୱେ ତତ୍ତ୍ୱିକ୍ତିତ୍ୟମାତ୍ରାଂ ରତି ନଃ । ୨ ।

ଭକ୍ତ୍ୟାଭାସରେ ମଧ୍ୟ ଯିଏ ସନ୍ତୋଷପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କର ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ ମାତ୍ରକେ ପ୍ରାଣୀମାନେ ନିଷ୍ଠାର ହୋଇଯାଆନ୍ତି, ଯିଏ ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ, ଅଦୈତ, ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ, ତତ୍ତ୍ୱକ୍ରମରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପ୍ରୀତି ନିରନ୍ତର ରହିଥାଉ । ୨ ।

(ଅଜ୍ଞାନ ନାରାୟଣଙ୍କର ଭକ୍ତ ନଥିଲା । ପୁତ୍ରର ନାମ ନାରାୟଣ ରଖୁଥିବା ହେତୁ ମୃତ୍ୟୁ କାଳରେ ପୁତ୍ରର ନାମ ଡାକି ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଏହା ହେଲା ଭକ୍ତ୍ୟାଭାସ । ନାମମାତ୍ର ସ୍ମରଣ କରି ପ୍ରାଣୀମାନେ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବାର ବହୁ ଉଦାହରଣ ରହିଛି । ନାମମାତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ରତ୍ନାକର ବାଲ୍ମୀକିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ଧର୍ମାଧକ୍ଷ ବା ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଦେହୀ ଓ ଦେହ ମଧ୍ୟରେ ଦୈତଭାବ ନଥିବା ଯୋଗୁଁ ସେ ଅଦୈତ । କାନ୍ତିମାଳା ଟୀକାରେ ଏହାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ତଥା ଶଙ୍କର୍ଷଣ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ତଥା ଶମ୍ଭୁଙ୍କୁ ଅଦୈତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଏହି ତ୍ରିରୂପ ତତ୍ତ୍ୱରେ ପ୍ରୀତି ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଉ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।)

ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥନାମା ସୁଖମୟଧାମା ଯତିର୍ଜାୟାତ୍
 ସଂସାରାର୍ଣବତରଣିଂ ଯମିହ ଜନାଃ କାର୍ତ୍ତୟନ୍ତି ବୁଧାଃ । ୩ ।
 ଭବତି ବିଚିତ୍ର୍ୟା ବିଦୁଷାଂ ନିରବକରା ଗୁରୁପରମ୍ପରା ନିତ୍ୟମ୍
 ଏକାନ୍ତିକଂ ସିଦ୍ଧ୍ୟତି ଯଯୋଦୟତି ଯେନ ହରିତୋଷଃ । ୪ ।

ଯଦୁକ୍ତଂ ପଦ୍ମପୁରାଣେ -

ସମ୍ପ୍ରଦାୟବିହୀନା ଯେ ମନ୍ତ୍ରାସ୍ତେ ବିଫଳା ମତାଃ

ଅତଃ କଳୌ ଭବିଷ୍ୟତି ଚତ୍ବାରଃ ସମ୍ପ୍ରଦାୟିନଃ ।

ସୁଖମୟଧାମ ସ୍ବରୂପ ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥ (ମଧ୍ବାରାୟଣ) ନାମକ ଯତିଙ୍କର ଜୟହେଉ, ଯାହାଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତ ଜନମାନେ ସଂସାର ରୂପକ ସମୁଦ୍ରର ତରଣୀ ରୂପେ କାର୍ତ୍ତନ କରିଥାଆନ୍ତି । ୩ ।

ପଣ୍ଡିତମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଗୁରୁପରମ୍ପରାର ନିତ୍ୟଚିନ୍ତନ କରିଥାଆନ୍ତି, ଯେଉଁ ଗୁରୁପରମ୍ପରା ଦ୍ବାରା ଏକାନ୍ତିକ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଏକାନ୍ତିକ ଦ୍ବାରା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ୪ । ପଦ୍ମପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି -

ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବିହୀନ ମନ୍ତ୍ର ସର୍ବଦା ବିଫଳ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ କଳିଯୁଗରେ ଚାରିଗୋଟି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେବେ ।

(ମଧ୍ବାରାୟଣ ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ । ମଧ୍ବାରାୟଣ ହିଁ ଏହି ପ୍ରମେୟଗୁଡ଼ିକର ଆଦିପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ଏହି ପ୍ରମେୟଗୁଡ଼ିକୁ ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ ସ୍ବାକାର କରିନେଇଥିଲେ । ତେଣୁ କାବ୍ୟର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ମଧ୍ବାରାୟଣଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରାଯାଇଛି । ଏହାବ୍ୟତୀତ ଗୁରୁ ପରମ୍ପରାର ଜୟଗାନ ଶାସ୍ତ୍ରପରମ୍ପରାକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ କରାଯାଇଛି ।)

ଶ୍ରୀବ୍ରହ୍ମାଗୁରୁ ସନକା ବୈଷବାଃ କ୍ଷିତିପାବନାଃ

ଚତ୍ବାରସ୍ତେ କଳୌଭାବ୍ୟାହୁତକଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମାଦିତି । ୫ ।

ରାମାନୁଜଂ ଶ୍ରୀଃ ସ୍ବାତନ୍ତ୍ରେ ମଧ୍ବାରାୟଣ ଚତୁର୍ମୁଖଃ

ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁସ୍ବାମିନଂ ରୁଦ୍ରେ ନିୟାଦିତ୍ୟଂ ଚତୁଃସନଃ । ୬ ।

ଶ୍ରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ବ୍ରହ୍ମା, ଗୁରୁ, ସନକ ଆଦି ଚାରିଗୋଟି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ କଳିଯୁଗରେ ପୃଥିବୀକୁ ପବିତ୍ର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଭାବରେ ଭକ୍ତଙ୍କରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବେ । ୫ ।

(ରାମାନୁଜାରାୟଣଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ମଧ୍ବାରାୟଣଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ବାମୀଙ୍କୁ ଗୁରୁ ଓ ନିୟାଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ସନକାଦି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଭାବରେ ସ୍ବାକାର କରିଛନ୍ତି । ୬ ।

ପଦ୍ମପୁରାଣରୁ ଶ୍ଳୋକ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ପରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ସ୍ବୟଂ ନିଜମତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ନିଜେ ଭକ୍ତଙ୍କବାସୀ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ଭକ୍ତଙ୍କ ତଥା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି ।)

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୪୭

୬୭ ସ୍ୱରୂପ ପରମ୍ପରା ଯଥା

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ବ୍ରହ୍ମା-ଦେବର୍ଷି-ବାଦରାୟଣସଂଜ୍ଞକାନ
ଶ୍ରୀମଧୁ-ଶ୍ରୀପଦ୍ମନାଭ-ଶ୍ରୀମନ୍ମୁହୁରି-ମାଧବାନ୍ ।
ଅକ୍ଷୋଭ୍ୟ-ଜୟତୀର୍ଥ-ଶ୍ରୀଜ୍ଞାନସିନ୍ଧୁ ଦୟାନିଧାନ୍
ଶ୍ରୀବିଦ୍ୟାନିଧି-ରାଜେନ୍ଦ୍ର-ଜୟଧର୍ମାନନ୍ଦ କ୍ରମାଦୃୟମ୍ ।
ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟ-ବ୍ୟାସତୀର୍ଥାଣ୍ଡ ସଂସ୍କ୍ରମଃ
ଚତୋ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତିଂ ଶ୍ରୀମନ୍ମାଧବେନ୍ଦ୍ରଃ ଉକ୍ତିତଃ ।
ଚିତ୍ତେଷ୍ୟାନ୍ ଶ୍ରୀଶ୍ୱରାଦୈତ-ନିତ୍ୟାନନ୍ଦାନ୍ ଜଗଦ୍ଗୁରୁନ୍
ଦେବମାଶ୍ୱରଶିଷ୍ୟଂ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଞ୍ଚ ଭଜାମହେ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣପ୍ରେମଦାନେନ ଯେନ ନିସ୍ତାରିତଂ ଜଗତ୍ । ୭ ।

ଏହାପରେ ଗୁରୁପରମ୍ପରାର ବିସ୍ତୃତ ନାମୋଚ୍ଚାରଣ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବାଦରାୟଣ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀପଦ୍ମନାଭ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀମାନ୍ ମୁହୁରି ଓ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ମାଧବ ଅଟନ୍ତି । ମାଧବଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଅକ୍ଷୋଭ୍ୟ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଜୟତୀର୍ଥ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନସିନ୍ଧୁ ଓ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଅଚନ୍ତି ଦୟାନିଧି । ଦୟାନିଧିଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବିଦ୍ୟାନିଧି, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଓ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଜୟଧର୍ମ । ଜୟଧର୍ମଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବ୍ୟାସତୀର୍ଥ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି ଓ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀମାଧବେନ୍ଦ୍ର । ମାଧବେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀଶ୍ୱରାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରୀଅଦୈତାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶ୍ରୀନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଜଗଦ୍ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଶ୍ୱରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ପ୍ରେମଦାନ କରି ଏ ଜଗତକୁ ନିସ୍ତାର କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁଁ ଭଜନ କରୁଅଛି । ୭ ।

ଶ୍ରୀମଧୁଃ ପ୍ରାହ ବିଷ୍ଣୁଂ ପୁରତମମଶ୍ୱଳାମ୍ବାୟବେଦ୍ୟଞ୍ଚ ବିଶ୍ୱଂ
ସତ୍ୟଂ ଭେଦଞ୍ଚ ଜୀବାନ୍ ହରିଚରଣକୃଷ୍ଣ ସ୍ତାରତମ୍ୟଞ୍ଚ ତେଷାମ୍ ।
ମୋକ୍ଷଂ ବିଷ୍ଣୁଲୀଭଂ ତଦମଲଭଜନଂ ତସ୍ୟ ହେତୁଂ ପ୍ରମାଣଂ
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଦିତ୍ରୟଞ୍ଚେତ୍ୟୁପବିଶତି ହରିଃ କୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରଃ । ୮ ।

ଶ୍ରୀ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଛନ୍ତି ଯେ (୧) ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପୁରତମ ଅଟନ୍ତି (୨) ସେ ସର୍ବବେଦ ବେଦ୍ୟ (୩) ବିଶ୍ୱ ସତ୍ୟ ଅଟେ (୪) ଭେଦ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଅଟେ (୫) ଜୀବମାତ୍ରଙ୍କେ ଶ୍ରୀହରି ଚରଣର ଦାସ ଅଟନ୍ତି । (୬) ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ତାରତମ୍ୟ ରହିଛି (୭) ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସାକ୍ଷାତକାର ହିଁ ମୋକ୍ଷ । (୮) ନିଷ୍ଟାମ ଭଜନ ମୋକ୍ଷର କାରଣ ଅଟେ (୯) ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଦି ତିନିଗୋଟି

ପ୍ରମାଣ ଅଟେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟଚନ୍ଦ୍ର ସାକ୍ଷାତ୍ ଶ୍ରୀହରି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟାତ୍ମାର୍ଥୀଙ୍କର ଏହି ପ୍ରମେୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ମାଧ୍ୟାତ୍ମାର୍ଥୀଙ୍କର ଏହି ନଅଗୋଟି ପ୍ରମେୟକୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କରେ ବିଶଦ ଭାବରେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଯେଉଁ ଭେଦ କଥା କୁହାଯାଇଛି ତାହା ୫ ପ୍ରକାରର । ଯଥା- ଈଶ୍ୱର-ଜୀବ ଭେଦ, ଜୀବ-ଜୀବ ଭେଦ, ଜଡ଼-ଜଡ଼ ଭେଦ, ଜଡ଼-ଜୀବ ଭେଦ ଓ ଜଡ଼ ଈଶ୍ୱର ଭେଦ । ଏଥିରେ ଯେଉଁ ଜୀବଙ୍କର କଥା କୁହାଯାଇଛି ତାହା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ଯଥା- ବଦ୍ଧମୁକ୍ତ ଓ ନିତ୍ୟମୁକ୍ତ । ଏଠାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ତିନିପ୍ରକାରର ଯଥା- ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଏବଂ ଶବ୍ଦ । ୮ ।

ତତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୋଃ ପରତମତ୍ତମ୍ ଯଥା ଗୋପାଳୋପନିଷଦି -

ତସ୍ମାତ୍ କୃଷ୍ଣ ଏବ ପରୋଦେବତ୍ରଂ

ଧାୟେତ୍ ରସେତ୍ ଭକ୍ତେ ଯଜେତ୍ । ଇତି । ୯ ।

ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରୋପନିଷଦି ତ -

ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଦେବଂ ସର୍ବପାଶାପହାନିଃ କ୍ଷୀଣୈଃ କ୍ଳେଶୈଃ ଜନ୍ମମୃତ୍ୟୁପ୍ରହାଣିଃ

ତସ୍ୟାଭିଧାନାତ୍ ତୃତୀୟଂ ଦେହଭେଦେ ବିଶ୍ୱୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ କେବଳମାସ୍ତକାମଃ ।

ଇତି । ୧।୧୧ ।

ଏତଜ୍-ଜ୍ଞେୟଂ ନିତ୍ୟମେବାତ୍ମସଂସ୍ଥଂ ନାତଃ ପରଂ ବେଦିତବ୍ୟଂ ହି କିଞ୍ଚିତ୍ ।

ଇତି ତ । ୧।୧୨ ।

ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ପରତମ ବା ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ଅଟନ୍ତି ।

ଗୋପାଳ ଉପନିଷଦ ଅନୁସାରେ -

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକମାତ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠଦେବ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଧ୍ୟାନକର, ଜପ କର, ଭଜନ କର ଓ ଅର୍ଚ୍ଚନା କର । ୯ ।

ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ ଅନୁସାରେ -

ଯିଏ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଜାଣିନିଏ ତାଙ୍କର ମୋହପାଶ ଦିନିଷ୍ଠ ହୋଇଯାଏ । ତତ୍ତ୍ୱଜନିତ କ୍ଳେଶ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କର ପୁନଃଜନ୍ମମୃତ୍ୟୁର ମଧ୍ୟ ହାନି ଘଟେ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅଭିଧାନରୁ ତାଙ୍କୁ ଜାଣିଥିବା ଲୋକର ଦେହର ବିନାଶ ଘଟେ । ଭାଗବତ ପଦ ଲାଭ କରି ତାହାର ମୁକ୍ତି ହୁଏ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିଭୂତିରୂପକ ବିଶ୍ୱର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପୂର୍ଣ୍ଣାଭିଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । ୧।୧୧ ।

ଏଣୁ ସର୍ବଦା ସେହି ପରମବସ୍ତୁ ହିଁ ଜ୍ଞେୟ ଅଟନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ବେଦିତବ୍ୟ ନାହିଁ । ୧।୧୨ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୪୯

ଶ୍ରୀ ଗୀତାସୁତ -

ମଉଃ ପରତରଂ ନାନ୍ୟତ୍ କିଞ୍ଚିଦସ୍ତି ଧନଞ୍ଜୟ । ଇତି । ୭ । ୭ ।

ହେତୁତ୍ବାଦ୍ବିଭୁତୈତନ୍ୟାନନ୍ଦତ୍ବାଦିଗୁଣାଶ୍ରୟାତ୍ ।

ନିତ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟାଦିମତ୍ବାକ କୃଷଃ ପରତମୋ ମତଃ । ୧୦ ।

“ତତ୍ର ସର୍ବହେତୁର୍ ଯଥାହୁଃ” ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରାଃ-

ଏକଃ ସଦେବୋ ଭଗବାନ୍ ବରେଣ୍ୟୋ

ଯୋନିଃସ୍ୱଭାବାନଧୃତିଷ୍ଠତ୍ୟେକଃ । ଇତି । ୫ । ୪ ।

ଯତ ସ୍ୱଭାବଂ ପଚତି ବିଶ୍ୱଯୋନିଃ ।

ପାତ୍ୟାଂଶ୍ୱ ସର୍ବାନ୍ ପରିଣାମୟେଦ୍ୟଃ । ଇତି । ୫ । ୫ ।

ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି -

ହେ ଧନଞ୍ଜୟ ! ମୋଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଉ ଅନ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ୭ । ୭ ।

କୃଷକୁ ପରତମ ବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି କହିବାର ହେତୁଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - ସେ ବିଭୁ, ତୈତନ୍ୟ ଏବଂ ଆନନ୍ଦ ଆଦି ଗୁଣମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ଅଟନ୍ତି । ପୁଣି ସେ ନିତ୍ୟ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଦି ବିଶିଷ୍ଟ । ଏଣୁ କୃଷ ପରତମ ଅଟନ୍ତି । ୧୦ ।

ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦରେ ମଧ୍ୟ କୃଷଙ୍କ ସର୍ବହେତୁତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇଛି । ସେହି ଦେବ ଭଗବାନ୍ ଏକ ବା ସର୍ବୋତ୍ତମ ଅଟନ୍ତି । ସେ ପୁଣି ବରେଣ୍ୟ ବା ପୂଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ସେ ସର୍ବଯୋନିରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜର ପରାମ୍ପରା ସ୍ୱରୂପ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଧାନାଦି କାରଣ ତତ୍ତ୍ୱ ସମୂହକୁ ସଂସ୍ଥାପିତ କରନ୍ତି ।

ସେହି ଭଗବାନ ବିଶ୍ୱଯୋନି ବା ପ୍ରଧାନାଦି କାରଣ ତତ୍ତ୍ୱ ସମୂହର ସ୍ୱରୂପକୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଆବିର୍ଭାବକତା ପାଇଁ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରାନ୍ତି । ପୁଣି ସେହି ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରଧାନାଦି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପରିଣାମ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ନିଅନ୍ତି ବା ମହଦାଦି ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ କରାନ୍ତି ।

ବିଭୁତୈତନ୍ୟାନନ୍ଦତ୍ୱଂ - ‘ଯଥା କାଠକେ’ -

‘ମହାତଂ ବିଭୁମାତ୍ମନଂ ମତ୍ୱାଧାରୋ ନ ଶୋଚତି’ ଇତି । ୪ । ୪ ।

ବିଜ୍ଞାନସୁଖରୂପତ୍ୱମାତ୍ମଗତେନ ବୋଧତେ ।

ଅନେନ ମୁକ୍ତଗମ୍ୟତ୍ୱବ୍ୟୁତ୍ତରେରିତି ତଦ୍ବିଦଃ । ୧୧ ।

କଠୋପନିଷଦରେ ବିଭୁ, ତୈତନ୍ୟ ଓ ଆନନ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଆଶ୍ରୟତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରି କୁହାଯାଇଛି - ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟକ୍ତି ମହାନ ତଥା ବିଭୁଆତ୍ମାକୁ ଜାଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଯାଏ ସେ ପୁନଶ୍ଚ ଶୋକଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ୪ । ୪ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାରୁଷଣ ॥ ୧୫୦

ଆହୁକୁ ସର୍ବଦା ବିଜ୍ଞାନ ସୁଖରୂପ ବୋଲି ବୁଝାଯାଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆହୁ ଚୈତନ୍ୟ ଏବଂ
ଆନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ଅଟେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲକ୍ଷ ଆହୁ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ବିଜ୍ଞାନ ସୁଖରୂପକୁ
ମୁକ୍ତ ପୁରୁଷ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଆନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତଗଣ କହିଥାଆନ୍ତି ଯେ ମୁକ୍ତପୁରୁଷଗଣ ଯାହାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ
ହୋଇଥାଆନ୍ତି ତାହା ଆହୁ । ମୁକ୍ତପୁରୁଷଗଣ ଆହୁକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇସାରିବା ପରେ ସଂସାର
ଯାତନା ଲାଭି ନଥାନ୍ତି । ସେହି ଆହୁ ହିଁ ବିଜ୍ଞାନ ସୁଖସ୍ୱରୂପ ଅଟେ ।

ବାଜସନେୟନିଷ୍ଠାୟ -

ବିଜ୍ଞାନମାନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମ ରାତିର୍ଦାରୁଃ ପରାୟଣମ୍ । ଇତି । ୯ । ୨୮ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳୋପନିଷଦି ଚ -

ତମେକଂ ଗୋବିନ୍ଦଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦବିଗ୍ରହମ୍ । ଇତି ।

ମୂର୍ତ୍ତିତ୍ୱଂ ପ୍ରତିପତ୍ତବ୍ୟଂ ଚିତ୍ସୁଖସୈବ ରାଗବତ୍ ।

ବିଜ୍ଞାନଧନଶକ୍ତାଦି କାର୍ତ୍ତନାଟାପି ତସ୍ୟତତ୍ ।

ଦେହଦେହିଭିଦା ନାସ୍ତାତ୍ୟତେନୈବୋପଦର୍ଶିତମ୍ । ୧୨ ।

ବାଜସନେୟ ଉପନିଷଦରେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ବିଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରି
କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ବିଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ଦାତା ବା ଯଜ୍ଞମାନକୁ କର୍ମଫଳ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ଶ୍ରୀଗୋପାଳୋପନିଷଦରେ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ଅଛି ଯେ ଗୋବିନ୍ଦକୁ ଏକମାତ୍ର ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ
ବିଗ୍ରହ ସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ଜାଣିବାକୁ ହେବ ।

ସେହି ଚିତ୍ ସୁଖଦାୟୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମକୁ କାହିଁକି ବିଗ୍ରହ ମାଧ୍ୟମରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା
କରାଯାଉଛି- ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ମନରେ ଉଦ୍ଭବହୁଏ । ତାହାର ଉତ୍ତରରେ କୁହାଯାଇଛି
ଚିଦାନନ୍ଦ ବସ୍ତୁକୁ ମଧ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଯେପରି ଚୈତ୍ତ୍ୱାବଦି ରାଗକୁ
କର୍ଣ୍ଣେନ୍ଦ୍ରିୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଉ, ସେହିପରି ଭକ୍ତିପ୍ଲାବିତ ମନରେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ
ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଥାଆନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାନ ବି ସେହିପରି ଏକ ଅମୂର୍ତ୍ତି ବସ୍ତୁ । ଆମେ
ସେଥିରେ ଧନପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାହାକୁ ବିଜ୍ଞାନ ଧନ ବୋଲି କହୁଥିବା ହେତୁ ଆମ ପାଇଁ
ତାହା ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇଯାଏ । ଚିଦାନନ୍ଦ ବସ୍ତୁକୁ ଆମେ ମୂର୍ତ୍ତି ବା ବିଗ୍ରହ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କଲାପରେ
ଜଣା ଯାଏ ଯେ ସେଠାରେ ଦେହଦେହୀ ଭେଦ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଛି । ୧୨ ।

ମୂର୍ତ୍ତିସୈବ ବିଭୂତଂ, ଯଥା ମୁଷକେ -

ବୃକ୍ଷ ଇବ ସ୍ରଷ୍ଟୋ ଦିବି ତିଷ୍ଠତ୍ୟେକ ସ୍ତେନେଦଂ

ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁରୁଷେଣ ସର୍ବମ୍ । ଇତି ।

ଦ୍ୟୁସ୍ତୋଽପି ନିଶ୍ଚଳବ୍ୟାପୀତ୍ୟାଖ୍ୟାନାଦୂର୍ତ୍ତମାନଂ ବିଭୂଃ

ଯୁଗପଦ୍ବ୍ୟାତ୍ବଦ୍ବେଷୁ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାରାତ ତାଦୃଶଃ । ୧୩ ।

ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ବସ୍ତୁର ବିଭୁତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଖ୍ୟ ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି - ଦୃଷ୍ଟ ସଦୃଶ
ନମ୍ର ବା ପ୍ରଶମ୍ୟ ହୋଇ ସର୍ବାଧିକ ପୂର୍ଣ୍ଣପୁରୁଷ ଶ୍ରୀହରି ପରବ୍ୟୋମରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି
ଏବଂ ସମଗ୍ର ଜଗତରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପୀ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଭଗବାନ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣପୁରୁଷ ରୂପରେ ପରବ୍ୟୋମରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି ଓ ସେହି ସମୟରେ
ନିଶ୍ଚଳ ଜଗତରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପୀ ଅଛନ୍ତି- ଏହା କହିବା ଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ୍ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ
ଯେ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଏହା କୁହାଯାଇଅଛି । ଅପରପକ୍ଷରେ ତାଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରୁଥିବା ଭକ୍ତବୃନ୍ଦଙ୍କ
ନିକଟରେ ପୃଥକ ଭାବରେ ଯୁଗପତ୍ତ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଉପଲବ୍ଧ ହେବାଦ୍ୱାରା ଭଗବାନଙ୍କର
ମୂର୍ତ୍ତି ରୂପରେ ବିଭୁତ୍ୱ ସିଦ୍ଧ ହୋଇପାରୁଛି । ୧୩ ।

ଶ୍ରୀଦଶମେ ଚ -

ନ ଚାନ୍ତ ନ ବହିର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ନ ପୂର୍ବ ନାପି ଚାପରମ୍ ।

ପୂର୍ବାପରଂ ବହିଷ୍କାନ୍ତ ଜଗତୋ ଯୋ ଜଗତ ଯଃ । (ଭା. ୧୦ । ୯ । ୧୩)

ତଂ ମତ୍ୱାତୁଜମବ୍ୟକ୍ତଂ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲିଙ୍ଗମଧୋକ୍ଷଜମ୍ ।

ଗୋପିକୋଲୁଖଲଂ ବାମ୍ନା ବବନ୍ଧ ପ୍ରାକୃତଂ ଯଥା । ଇତି । (ଭା. ୧୯ । ୯ । ୧୪)

ଶ୍ରୀମାତାଗବତର ଦଶମ ସ୍କନ୍ଧରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ତାଙ୍କର ଅନ୍ତର ନାହିଁ କିମ୍ବା ବାହାର
ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ପୂର୍ବନାହିଁ କିମ୍ବା ପର ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେ ଜଗତର ଅନ୍ତର ବାହାର ପୂର୍ବ
ଏବଂ ପରଠାରେ ବିରାଜମାନ କରୁଅଛନ୍ତି ତଥା ସ୍ୱଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସାରା ଜଗତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ
ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲିଙ୍ଗ ବା ମନୁଷ୍ୟାକାର ଧାରଣ କରିଥିବା ସ୍ୱାନୁବନ୍ଧିସୁଖ ବିଶିଷ୍ଟ ପୁତ୍ରକୁ ଅପରାଧୀ
ବୋଲି ମନେ କରି ମାତା ଯଶୋଦା ତାଙ୍କୁ ଦଉଡ଼ି ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଦ୍ଧୃଷ୍ଟ ବା ଖୁଣ୍ଟରେ ପ୍ରାକୃତ
ବାଳକକୁ ବାନ୍ଧିଲା ପରି ବାନ୍ଧି ଦେଇଥିଲେ । ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦରୁ ତାଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନଧନତ୍ୱ ସ୍ପଷ୍ଟ
ହୋଇପାରୁଛି । ପୁଣି ବିଭୁ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଯେ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ- ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ
ହୋଇପାରୁଛି ।

ଶ୍ରୀନୀତାସୁତ -

ମୟା ତତମିଦଂ ସର୍ବ ଜଗଦବ୍ୟକ୍ତମୂର୍ତ୍ତିନା ।

ମତ୍ସ୍ନାନି ସର୍ବଭୂତାନି ନ ଚାହଂ ତେଷୁବସ୍ଥିତଃ । (୯ । ୪)

ନ ଚ ମତ୍ସ୍ନାନି ଭୂତାନି ପଶ୍ୟ ମେ ଯୋଗମୈଶ୍ୱରମ୍ । ଇତି (୯ । ୫)

ଅତିତ୍ୟା ଶକ୍ତିରସ୍ତ୍ରୀଣେ ଯୋଗଶବ୍ଦେନ ଯୋଚ୍ୟତେ ।

ବିରୋଧଭଞ୍ଜିକା ସା ସ୍ୟାଦିତି ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ଵାଂ ମତମ୍ । ୧୪ ।

ଶ୍ରୀମତଗବତ୍ ଗୀତାରେ ଅଛି -

ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ମୋର ଅବ୍ୟକ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ପ୍ରାଣୀ ଜଗତକୁ ମୁଁ ଧାରଣ କରିଅଛି । ସର୍ବଭୂତକୁ ମୁଁ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ମୋତେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଳଶୟଳ ଉଦାହରଣ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳଶୟଳ ଯେପରି ଜଳକୁ ଧାରଣ କରିଥାଏ ଭଗବାନ୍ ସର୍ବଭୂତକୁ ସେପରି ଧାରଣ କରି ନଥାନ୍ତି । ବରଂ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ସଂକଳ୍ପ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଧୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ବୋଲି ମନ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ଦେହ ଆସି ପାରେ । ଦେଖ, ମୁଁ ଈଶ୍ୱର । ମୋର ଯୋଗ ମହିମାକୁ ସନ୍ଦର୍ଶନ କର । ସନ୍ଦେହ ଦୂରୀଭୂତ ହେବ ।

ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଶକ୍ତିକୁ ଯୋଗ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ଏହି ଶକ୍ତି ବିରୋଧ ମଞ୍ଜିକା ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ଓ ଅସମ୍ଭବ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ୧୪ ।

ଆଦିନା ସର୍ବଞ୍ଜୟଂ, ଯଥା ମୁଷ୍ଟକେ ।

ଯଃ ସର୍ବଞ୍ଜଃ ସର୍ବବିତ୍ । ଇତି ।। (୧ । ୧ । ୯ । ୨ । ୩ । ୭)

ଆନନ୍ଦିତ୍ୱଂ ଚ, ତୈରିରାୟକେ । (୨ । ୯ । ୧)

ଆନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମାଣୋ ବିଦ୍ମାନ୍ ବିଭେତି କୃତଞ୍ଜନ । ଇତି ।

ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ସୁହୃଦ୍ୱ ଜ୍ଞାନଦତ୍ତ ମୋଚକଦ୍ୱାନି ଚ ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ଚୂଡ଼ୋ

ସର୍ବସ୍ୟ ପ୍ରଭୁମାଣାନଂ ସର୍ବସ୍ୱ ଶରଣଂ ସୁହୃଦ୍ । ଇତି ।। (୩ । ୧୭)

ପ୍ରଜ୍ଞାତ ତସ୍ମାତ୍ ପ୍ରସୂତାପୁରାଣା ।। (୪ । ୧୮)

ସଂସାରବନ୍ଧୁତିମୋକ୍ଷହେତୁଃ । ଇତି ଚ । (୯ । ୧୯)

ପୂର୍ବଶ୍ଳୋକରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବିଭୁ, ଚୈତନ୍ୟ ଏବଂ ଆନନ୍ଦ ଆଦିଗୁଣର ଆଶ୍ରୟ ଥିବାରୁ ପରତମ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ଆଦି ଶବ୍ଦ ଯୋଗୁଁ ମୁଷ୍ଟକ ଉପନିଷଦରେ ତାଙ୍କୁ ସର୍ବଞ୍ଜ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ମୁଷ୍ଟକ ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସର୍ବଞ୍ଜ ଓ ସବୁକିଛିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିପାରନ୍ତି ।

ତୈରିରାୟକରେ ଆନନ୍ଦ ଶବ୍ଦର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ କୁହାଯାଇଛି - ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଧର୍ମଭୂତ ଆନନ୍ଦକୁ ଥରେ ଜାଣିଗଲେ କାଳ ଓ କର୍ମ ଆଦିପ୍ରତି ଆଉ ଭୟ ରହେ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜାଣିଥିବା ଲୋକର ମୁକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

ଏହାପରେ ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ, ବନ୍ଧୁତ୍ୱ, ଜ୍ଞାନଦତ୍ତ ଓ ମୁକ୍ତିଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ କ୍ରମଶଃ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଅନୁସାରେ ସେ

ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଭୁ, ନିୟନ୍ତା, ଶରଣ ରକ୍ଷଣକାରୀ ତଥା ସୁହୃଦ୍ ଅଟନ୍ତି । ସେହି ଈଶ୍ବରଙ୍କୁ ଉପାସନା କରିବା ଦ୍ବାରା ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ସନାତନୀ ପ୍ରଜ୍ଞା ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥାଏ । ତାହା ସଂସାର ରୂପକ ବନ୍ଧନରୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରିବାର କାରଣ ହୋଇଥାଏ ।

ମାଧୁର୍ଯ୍ୟସ୍ଥ, ଶ୍ରୀଗୋପାଳୋପନିଷଦି ।

ସତ୍ପୁଷ୍ପରାକନୟନଂ ମୋଦାତଂ ବୈଦ୍ୟତାୟନଂ

ଦ୍ବିଭୁଜଂ ମୌନମୁଦ୍ରାବ୍ୟଂ ବନମାଲିନମୀଶ୍ବରଂ । ଇତି । (୧୫)

ନ ଭିନ୍ନା ଧର୍ମିଣୋ ଧର୍ମୀ ଭେଦମାନଂ ବିଶେଷତଃ ।

ଯସ୍ମାତ୍ କାଳଃ ସର୍ବଦାସ୍ତାତ୍ୟାଦିଧୀ ବିଦ୍ୟୁଷାମପି । (୧୬)

ଶ୍ରୀଗୋପାଳୋପନିଷଦ୍ ଅନୁସାରେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଉଛି । ମନୁଷ୍ୟ ଭାବକୁ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଭଗବାନ୍ ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀରରେ ପ୍ରକଟ ହୋଇ ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟମାନ କରିଥାଆନ୍ତି । ଯଥା- କ୍ଷୀର ସାଥରେ ପୁତନାର ପ୍ରାଣ ଶୋଷଣ, କୋମଳ ପଦପୁହାର କରି କଠୋର ଶକଟଭଂଗ, ସାତବର୍ଷ ବୟସରେ ଏକ ହସ୍ତରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରଣ ଇତ୍ୟାଦି । ସେହି ବିକଟ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପ ପ୍ରାୟ ନୟନ, ମେଘସମକାନ୍ତି ଯୁକ୍ତ, ବିଦ୍ୟୁସ୍ତମ ଉଜ୍ଜ୍ବଳ ବସ୍ତ୍ରପରିଧାନକାରୀ, ଦ୍ବିଭୁଜ, ମୌନମୁଦ୍ରାଯୁକ୍ତ, ବନମାଳାଧାରୀ ଈଶ୍ବରଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରନ୍ତୁ । ୧୫ ।

ଏବେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ ଯେ, ବିଭୂତୈତନ୍ୟ ଆନନ୍ଦ ଆଦି ଧର୍ମମାନ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ସହ ସମାନ ବା ତାଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ? ଉତ୍ତର ହେଲା- ନା, ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି । ଧର୍ମ ଏବଂ ଧର୍ମୀ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଭେଦ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ହେତୁ ଯୋଗୁଁ ଭେଦମାନ ପ୍ରତେ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । କାଳକୁ ଏହାର ଉଦାହରଣ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ‘କାଳ ସର୍ବଦା ବିଦ୍ୟମାନ’ ବୋଲି କହିଲାବେଳେ ଲାଗେ ଯେମିତି ସର୍ବକାଳ ମଧ୍ୟରେ କାଳଟିଏ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଏଠାରେ କାଳ ଏକପଦାର୍ଥ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇଥାଏ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଭେଦ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଥାଆନ୍ତି । ୧୬ ।

ଏବମୁକ୍ତଂ ନାରଦପଞ୍ଚରାତ୍ରେ -

ନିର୍ଦ୍ଦୋଷପୂର୍ଣ୍ଣଗୁଣବିଗ୍ରହ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ବୋ

ନିଷ୍ଠେତନାତୁକ ଶରୀରଗୁଣୈଷ୍ଠ ହୀନଃ ।

ଆନନ୍ଦମାତ୍ରକରପାଦମୁଖୋଦରାଦିଃ

ସର୍ବତ୍ର ଚ ସ୍ବଗତଭେଦବିବର୍ଜିତାତ୍ମା । ଇତି । ୧୭ ।

ଅଥ ନିତ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀକତ୍ବଂ, ଯଥା ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣେ ।

ନିତ୍ୟେବ ସା ଜଗନ୍ନାତା ବିଷ୍ଣୋଃ ଶ୍ରୀରାମପାୟିନୀ ।

ଯଥା ସର୍ବଗତୋ ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ତଥୈବେୟଂ ଦ୍ବିଜୋଭମା । ଇତି । (୧୮ । ୧୫)

ନାରଦ ପଞ୍ଚରାତ୍ରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ ମୁଗ୍ଧ ଆଦି ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ତଥା ସର୍ବଜ୍ଞ ଆଦି ଗୁଣପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଗ୍ରହ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ସେ ଚିତ୍ ବିଗ୍ରହ ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥାତ୍ ଚେତନାହୀନ ଜଡ଼ଶରୀରରେ ଥିବା ଗୁଣଶୂନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କର ହସ୍ତ, ପାଦ, ମୁଖ ଓ ଉଦର ପ୍ରଭୃତି କେବଳ ଆନନ୍ଦ ମାତ୍ର । ତାଙ୍କର ଆତ୍ମା ସର୍ବତ୍ର ତଥା ଆତ୍ମପରଭେଦ ବିବର୍ଜିତ । ୧୭ ।

ଭଗବାନଙ୍କର ନିତ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀଯୁକ୍ତ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣରେ କଥିତ ହୋଇଛି । କୁହାଯାଇଛି - ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହିତ ଜଗନ୍ନାଥା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ନିତ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି । ବିଷ୍ଣୁପରି ଯେପରି ଭାବରେ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଅଟନ୍ତି ।

ବିଷ୍ଣୋଃ ସ୍ୱ୍ୟଃ ଶକ୍ତୟ ଶ୍ରିସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀୟା କୀର୍ତ୍ତିତା ପରା
 ସୈବ ଶ୍ରୀ ସ୍ତଦଭିନ୍ନେତି ପ୍ରାହ ଶିଷ୍ୟାନ ପ୍ରଭୁର୍ମହାନ ।
 ତତ୍ତ୍ୱ ତ୍ରିଶକ୍ତିର୍ବିଷ୍ଣୁଃ ଯଥା ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରୋପନିଷଦି ।
 ପରାସ୍ୟ ଶକ୍ତି ବିବିଧୈବ ଶୂନ୍ୟତେ ସ୍ୱାଭାବିକୀ ଜ୍ଞାନବଳକ୍ରିୟା ଚ । ଇତି । ୨ । ୮
 ପ୍ରଧାନ କ୍ଷେତ୍ରଜପତି ଶୂଣେଶଃ ଇତି ଚ । ୧୮ ।

ଭଗବାନଙ୍କର ଶକ୍ତି ତିନି ପ୍ରକାର । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ଶକ୍ତିକୁ ପରା ବୋଲି କୁହାଯାଏ ତାହା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ସେହି ପରାଶକ୍ତି ସ୍ୱରୂପା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭଗବାନଙ୍କ ଶକ୍ତିଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ । ଏକଥା ମହାନ ପ୍ରଭୁ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରକାଶ କରିଯାଇଛନ୍ତି ।

ଭଗବାନଙ୍କର ଏହି ତ୍ରିଶକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ କୁହାଯାଇଛି - ଭଗବାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ବିଭିନ୍ନ ଶକ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଶୁଣାଯାଇଥାଏ । ଅଗ୍ନିର ଉଷ୍ମତା ଶକ୍ତି ଯେପରି ସ୍ୱାଭାବିକ, ସେହିପରି ଜ୍ଞାନବଳ କ୍ରିୟା ରୂପାଶକ୍ତି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକୀ ବା ସ୍ୱରୂପାନୁବନ୍ଧିନୀ । ଏହି ତିନି ଶକ୍ତି ସନ୍ଧିନୀ, ସମିତ୍ ଓ ହ୍ନୁଦିନୀ ବୋଲି କ୍ରମ ଅନୁସାରେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ୧୮ ।

ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣେ ଚ -

ବିଷ୍ଣୁଶକ୍ତିଃ ପରା ପ୍ରୋତ୍ତା କ୍ଷେତ୍ରଜାଖ୍ୟା ତଥାପରା
 ଅବିଦ୍ୟାକର୍ମସଂଜ୍ଞାନ୍ୟା ତୃତୀୟା ଶକ୍ତିରିଷ୍ୟତେ । ଇତି । ୨ । ୭ । ୨୧ ।
 ପରୈବବିଷ୍ଣୁଭିନ୍ନା ଶ୍ରୀରିତୁ୍ୟକ୍ତଂ, ତତ୍ତ୍ୱୈବ ।
 କଳାକାଷାନିମେଷାଦି କାଳସୂତ୍ରସ୍ୟ ଗୋଚରେ ।
 ଯସ୍ୟ ଶକ୍ତି ନ ଶୁଦ୍ଧସ୍ୟ ପ୍ରସାଦତୁ ସ ନୋ ହରିଃ । ୧ । ୯ । ୪୪ ।

ଦାର୍ଶନିକ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ॥ ୧୫୫

ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଶକ୍ତିକୁ ତିନି ପ୍ରକାର ଭେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ପରାଶକ୍ତି, ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଅପରାଶକ୍ତି, ଯାହାକୁ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞା ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ, ତୃତୀୟଟି ଅବିଦ୍ୟା କର୍ମ ସଂଜ୍ଞକା ଅର୍ଥାତ୍ ମାୟାସ୍ୱରୂପିଣୀ । ପରାଶକ୍ତିଟି ସ୍ୱୟଂ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହିତ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି ।

କଳାକାଷ୍ଠା, ନିମେଷ ଆଦି କାଳରୂପକ ରଜ୍ଜୁ ଯେଉଁ ପରାଶକ୍ତି ବା ଶୁଦ୍ଧଶକ୍ତିକୁ ବଶୀଭୂତ କରିପାରେ ନାହିଁ ସେହି ହରି ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ ।

ପ୍ରୋତ୍ୟତେ ପରମେଶୋ ଯୋ ଯଃ ଶୁଦ୍ଧୋପ୍ୟପଚାରତଃ

ପ୍ରସାଦତୁ ସ ନୋ ବିଷ୍ଣୁ ରାତ୍ନା ଯଃ ସର୍ବଦେହିନାଂ ଇତି । ୧/୯/୪୫

ଏଷା ପରୈବ ତ୍ରିବୃଦିତ୍ୟପ୍ୟୁକ୍ତଂ ତତ୍ତ୍ୱେବ ।

ହ୍ନୁଦିନୀ ସନ୍ଧିନୀ ସମିତ୍ ତ୍ୱୟେକା ସର୍ବସଂଗ୍ରହେ

ହ୍ନୁଦତାପକରୀ ମିଶ୍ରା ତ୍ୱୟି ନୋ ଗୁଣବର୍ଜିତେ । ଇତି । ୧୯ ।

ପରାଶ୍ୟାଶକ୍ତି ସହିତ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉପଚାରରେ ତାଙ୍କୁ ପରମେଶ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ପରମେଶ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଲା, ପର+ମା+ଶଶ । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷ୍ଣୁ ହେଉଛନ୍ତି ପରାଶକ୍ତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଈଶ ବା ସ୍ୱାମୀ । ସେହି ବିଷ୍ଣୁ ଦେହ ଧାରଣ କରିଥିବା ସବୁ ଜୀବମାନଙ୍କର ଆତ୍ମା । ସେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ ।

ସେହି ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ ପରାଶକ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ତ୍ରିବିଧ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରେ ଗୋଟିଏ ପରାଶକ୍ତି ହ୍ନୁଦିନୀ, ସନ୍ଧାନୀ ଓ ସମିତ୍ ଭେଦରେ ପୁଣି ନିର୍ଭେଦଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣମାନ ଅଛି । ଆତ୍ମାକୁ ଯିଏ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରେ ତାହା ହ୍ନୁଦିନୀ । ଆତ୍ମାଠାରେ ଯିଏ ସଦା ବର୍ଣ୍ଣମାନ ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବଦେଶ କାଳବ୍ୟାପୀ ତାହା ସନ୍ଧିନୀ । ଏଣୁ ହ୍ନୁଦିନୀ, ସନ୍ଧିନୀ ଓ ସମିତ୍ ରୂପକ ପରାଶକ୍ତି ନିର୍ଭେଦ ଭାବରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରେ ରହିଛି । ମାତ୍ର ତ୍ରିଗୁଣାଦ୍ୱିକା ମାୟାଶକ୍ତି ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନାହିଁ । ହ୍ନୁଦକରୀ ସର୍ବଗୁଣ, ତାପକରୀ ରଜୋଗୁଣ ଓ ମିଶ୍ର ଗୁଣ ତାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । ୧୯ ।

ଏକୋପି ବିଷ୍ଣୁ ରେକାପି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ତଦନପାୟିନୀ

ସ୍ୱସିଦ୍ଧୈର୍ବହୁଭି ବୈଶୈ ବହୁରିତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।

ତତ୍ତ୍ୱେକକ୍ଷେ ସତ୍ୟେବ ବିଷ୍ଣୋ ବହୁହଂ, ଯଥା ।

ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳୋପନିଷଦି -

ଏକୋ ବଶୀ ସର୍ବଗଃ କୃଷ୍ଣ ଈତ୍ୟ,

ଏକୋପି ସନ୍ ବହୁଧା, ଯୋଃବଭାତି ।

ତଂ ପୀଠସୁ ଯେ ତୁ ଯଜତି ଧୀରା -

ସ୍ତେଷାଂ ସୁଖଂ ଶାଶ୍ୱତଂ ନେତରେଷାଂ । ଇତି । ପୃ.ତା.-୨୦ ।

ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ଏକ, ତଥା ତାଙ୍କର ଅବ୍ୟଭିଚାରିଣୀ ଶକ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ମଧ୍ୟ ଏକ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଅନେକ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିବାର ପ୍ରତୀକ୍ଷାମାନ ହୁଅନ୍ତି । ଏକ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରେ କିପରି ବହୁତ ଆରୋପ କରାଯାଏ, ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳ ଉପନିଷଦରେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ କୁହାଯାଇଛି -

ସର୍ବଗାମୀ ତଥା ବଶୀ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସମସ୍ତଙ୍କର ପୂଜ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ସେ ଏକ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଦେଖାଯାଇ ଥାଆନ୍ତି । ମହ୍ୟ, କୂର୍ମ ଆଦି ରୂପଧାରଣ କରି ସେ ବହୁରୂପୀ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । କେହି କେହି ପଣ୍ଡିତ ତାଙ୍କୁ ପୀଠ ମଧ୍ୟରେ ପୂଜାକରି ସୁଖପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ଅଥବା କେହି କେହି ସୁଖ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୦ ।

॥ ଅଥ ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ତଦ୍ ଯଥା ॥

ପରାସ୍ୟ ଶକ୍ତି ବିବିଧେବ ଶୂନ୍ୟତେ । ଇତ୍ୟାଦି । ୨୦ । ୨ । ୮ । ଶ୍ଳୋକ ।

ପୂର୍ତ୍ତଃ ସାର୍ବତ୍ରିକୀ ଯଦ୍ୟପ୍ୟବିଶେଷା ତଥାପି ହି

ତାରତମ୍ୟଞ୍ଚ ତତ୍ତ୍ୱବ୍ୟକ୍ତ୍ୟବ୍ୟକ୍ତିକୃତଂ ଭବେତ୍

ତତ୍ର-ବିଷୋଃ ସାର୍ବତ୍ରିକୀ ପୂର୍ତ୍ତ ଯଥା ବାଜସନେୟକେ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣମଦଃ ପୂର୍ଣ୍ଣମିଦଂ ପୂର୍ଣ୍ଣାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣମୁଦବ୍ୟତେ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣମାଦାୟ ପୂର୍ଣ୍ଣମେବାବଶିଷ୍ୟତେ । ଇତି । ୫/୧/୧

ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ହେତୁ ତାଙ୍କର ବହୁରୂପ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ମାତ୍ର ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ଅବତାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । କେବଳ ପ୍ରକଟରେ ତାରତମ୍ୟ ହେତୁ ଅଂଶାନ୍ତରାତ ହୋଇଥାଏ ।

ଯଦ୍ୟପି ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କଲାମାତ୍ରେ ଆମେ ତାଙ୍କଠାରେ ଅବିଶେଷ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲକ୍ଷ୍ୟକରୁ, ତଥାପି ଶକ୍ତିର ପ୍ରକାଶ ଅପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟରେ ତାରତମ୍ୟତା ଯୋଗୁଁ ଅବତାରରେ ମଧ୍ୟ ତାରତମ୍ୟତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସବୁ ଅବତାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ହିଁ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ । ବାଜସନେୟ ଅନୁସାରେ ଅବତାରୀ ରୂପ ଯେମିତି ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଅବତାରରୂପ ମଧ୍ୟ ସେମିତି ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଲାଳାର ବିଷ୍ଣାର ପାଇଁ ଅବତାରୀ ରୂପରୁ ଲାଳା ବିଷ୍ଣାର ପାଇଁ ଅବତାର ରୂପ ପ୍ରକଟ ହୋଇଥାଏ । ଅବତାର ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୱରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅବତାରୀ ରୂପ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

(ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରି ହରିଦାସ ଶାସ୍ତ୍ରୀ କହିଛନ୍ତି- ଏକମାତ୍ର ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାବିସ୍ତାର ଦ୍ଵାରା ଲୋକଶିକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ନାନାବିଧ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ଅବତାରଗଣ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଅତଏବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକମାତ୍ର ଅବତାରୀ ରୂପ ବସ୍ତୁ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରେ ସମସ୍ତ ଅବତାରଗଣ ଲୀନ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।)

ମହାବାରାହେ ଚ -

ସର୍ବେନିତ୍ୟାଃ ଶାଶ୍ଵତାଃ ଦେହା ସ୍ତସ୍ୟ ପରାତ୍ମନଃ ।

ହାନୋପାଦାନରହିତା ନୈବ ପ୍ରକୃତିଜାଃ କୃତିଦ୍ ।

ପରମାନନ୍ଦ ସନ୍ଦୋହା ଜ୍ଞାନମାତ୍ରାଃ ସର୍ବତଃ ।

ସର୍ବେ ସର୍ବଗୁଣୈଃ ପୂର୍ଣ୍ଣାଃ ସର୍ବଦୋଷବିବର୍ଜିତାଃ । ଇତି । ୨୧ ।

ଅଥ ଶ୍ରୀମତଃ ସା ଯଥା ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣେ -

ଏବଂ ଯଥା ଜଗତ୍ସ୍ଵାମୀ ଦେବଦେବୋ ଜନାର୍ଦ୍ଦନଃ ।

ଅବତାରଂ କରୋତ୍ୟେଷ ତଥା ଶ୍ରୀବ୍ରତସହାୟିନୀ ।

ମହାବରାହ ପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଏହି ପରମାତ୍ମା ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ଦେହ ସମୂହ ନିତ୍ୟ ତଥା ଶାଶ୍ଵତ । ଏହି ଦେହ ସମୂହ ପ୍ରକୃତିରୁ ଜାତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ହାନି ଉପାଦାନ ବର୍ଜିତ । ଏହି ଜ୍ଞାନମୟ ପରମାନନ୍ଦ ଆକୃତି ବିଶିଷ୍ଟ ଦେହ ସର୍ବଗୁଣରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏଣୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ଅଟେ । ୨୧ ।

ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କପରି ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀଙ୍କର ସମସ୍ତ ଅବତାର ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି - ଜଗତର ସ୍ଵାମୀ ଦେବଦେବ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ଯେତେବେଳେ ଓ ଯେଉଁଠି ଅବତାରମାନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସହାୟିନୀ ହୋଇ ସେହିପରି ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ପୁନଶ୍ଚପଦ୍ମାଦୁଦଭୂତା ଆଦିତ୍ୟୋଽଭୂଦୟଦା ହରିଃ ।

ଯଦାତ ଭାର୍ଗବୋ ରାମ ସ୍ତଦାଭୂଷରଣୀ ହିୟଂ ॥

ରାଘବତ୍ଵେଽଭବତ୍ ସୀତା ରୁକ୍ମିଣୀ କୃଷ୍ଣଜନ୍ତୁନି ।

ଅନ୍ୟେଷୁ ଚାବତାରେଷୁ ବିଷ୍ଣୋରେବା ସହାୟିନୀ

ଦେବତ୍ଵେ ଦେବଦେହେୟଂ ମାନୁଷତ୍ଵେ ଚ ମାନୁଷୀ ।

ବିଷ୍ଣୋ ବୈହାନୁରୂପା ବୈ କରୋତ୍ୟେଷାବତ୍ତନ ସ୍ତନ୍ତୁନୀ

ଇତି । ୧ । ୯ । ୧୪୦ । ୧୪୩ ।

ସ୍ଵାତ ସ୍ଵରୂପସତା ପୂର୍ଣ୍ଣା ବିହୈକ୍ୟାଦିତି ବିବୃତ୍ । ୧୨ ।

ଯେତେବେଳେ ଭଗବାନ ହରି ଆଦିତ୍ୟମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀମଧ୍ୟ ପଦ୍ମରୁ ଉଦ୍‌ଭବ ହୋଇଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଭଗବାନ ରାମ ଭାର୍ଗବ ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଧରଣୀ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ରାମଙ୍କର ଅବତାରରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ସୀତା ଭାବରେ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମ କାଳରେ ରୁକ୍ମିଣୀ ଭାବରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଅବତାରରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସହାୟିନୀ ହୋଇ ପ୍ରକଟ ହେଉଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଭଗବାନ ଦେବରୂପ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ଦେବରୂପ ତଥା ଭଗବାନ ମନୁଷ୍ୟ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବାବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମନୁଷ୍ୟ ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରକାରରେ ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ।

ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏକତ୍ର ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ହେତୁ ଅବତାରଗଣରେ ଯେଉଁ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ ତାହା ହିଁ ସ୍ୱରୂପ ପୂର୍ଣ୍ଣତା । ଏହା ବେଦଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ପଣ୍ଡିତ ଗଣଙ୍କର ମତ । ୨୨ ।

ଅଥ ତଥାପି ତାରତମ୍ୟଂ ।

ତତ୍ର ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୋସ୍ତଦ ଯଥା ଶ୍ରୀଭାଗବତେ -

ଏତେ ତାଂଶକଳାଃପୁଂସଃ କୃଷ୍ଣସ୍ତୁ ଭଗବାନ୍ ସ୍ୱୟଂ । ଇତି ।

ଅଷ୍ଟମସ୍ତୁ ତୟୋରାସୀତ୍ ସ୍ୱୟମେବ ହରିଃ କିଳ । ଇତି ତ । ୨୩ ।

ଅଥ ଶ୍ରିୟ ଓଦୟଥା ପୁରୁଷବୋଧୁନ୍ୟାମଥର୍ବୋପନିଷଦି -

‘ଗୋକୂଳାଙ୍ଗେ ମାଧୁରମଷ୍ଟକେ’ ଇତ୍ୟୁପକ୍ରମ୍ୟ, ‘ଦୈପାର୍ଣ୍ଣେ

ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ରାଧିକାତ’ ଇତ୍ୟଭିଧାୟ ପରତ୍ର, ‘ଯସ୍ୟା ଅଂଶେ

ଲକ୍ଷ୍ମୀଦୁର୍ଗାଦିକା ଶକ୍ତିଃ’ । ଇତି ।

ଅବତାରଗଣ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତଥାପି ତାରତମ୍ୟତା ଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅବତାରରେ ତାରତମ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀ ଭାଗବତରେ କୁହାଯାଇଛି - ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଚବିଶି ଗୋଟି ଅବତାର କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ସେସବୁ ଗର୍ଭୋଦ୍‌ଗାୟା ପୁରୁଷ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅଂଶ ଓ କଳା ବିଶେଷ । ମାତ୍ର ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ଓ ସମସ୍ତ ଅବତାରର ମୂଳ ଅଟନ୍ତି । ଦେବକୀ ଓ ବସୁଦେବଙ୍କର ଅଷ୍ଟମପୁତ୍ର ଭାବରେ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ଆଗରୁ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ୨୩ ।

ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅବତାରରେ ତାରତମ୍ୟ ବିଷୟ ପ୍ରକାଶ କରିସାରିବା ପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଅବତାରରେ ତାରତମ୍ୟ କଥା କୁହାଯାଇଛି । ପୁରୁଷ ବୋଧୁନୀ ଅଥର୍ବ ଉପନିଷଦରେ

କୁହାଯାଇଛି - ପ୍ରଥମେ 'ଗୋକୁଳାଣ୍ୟ ମାଧୁର ମଣ୍ଡଳେ' ବୋଲି ଉପକ୍ରମ କରାଯାଇ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ବରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଓ ରାଧିକା ଅଛନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ତା'ପରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଯାହାଙ୍କର ଅଂଶଭୂତା ଶକ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏବଂ ଦୁର୍ଗା ଅଟନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀରାଧିକା ହେଉଛନ୍ତି ପୂର୍ଣ୍ଣା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ଶକ୍ତି ତାଙ୍କ ଶକ୍ତିର ଅଂଶବିଶେଷ ।

ଗୌତମୀୟତନ୍ତ୍ର ଚ -

ଦେବୀ କୃଷ୍ଣମୟୀ ପ୍ରୋକ୍ତା ରାଧିକା ପରଦେବତା

ସର୍ବଲକ୍ଷ୍ମୀମୟୀ ସର୍ବକାନ୍ତିଃ ସଂମୋହିନୀ ପରା । ଇତି । ୨୪ ।

ଅଥ ନିତ୍ୟଧାମତ୍ତୁ ଆଦିଶକ୍ତାତ୍, ଯଥା ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟେ ।

ସ ଉଗବଃ କସ୍ମିନ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତଃ । ଇତି । ସ୍ବେନହିମ୍ନି । ଇତି ।

ଗୌତମୀୟ ତନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଅଛି ଯେ, କୃଷ୍ଣାଦିକା ରାଧିକା ପରଦେବତା ଅଟନ୍ତି । ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନମୋହିନୀ । ସେ କାନ୍ତି ସ୍ବରୂପା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତାଙ୍କର ଅଂଶଭୂତା । ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀରାଧିକା ଶ୍ରେଷ୍ଠା ଅଟନ୍ତି । ୨୪ ।

ଏହି ସମସ୍ତ ପ୍ରମାଣଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ବାରା ଉଗବାନଙ୍କର ନିତ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଥିବା ନିତ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟାଦିବିଶିଷ୍ଟ'କୁ କ୍ରମଶଃ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ପ୍ରଥମେ ନିତ୍ୟଧାମତ୍ତୁକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ଯେଉଁ ଧାମରେ ଉଗବାନ ନିତ୍ୟ ବିରାଜିତ ଅଛନ୍ତି ସେହିଧାମ କେବେ ବିନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ । ତାହା ସର୍ବଦା ନିତ୍ୟ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଆକାରରେ କୁହାଯାଇଛି - ସେହି ଉଗବାନ କେଉଁଠାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛନ୍ତି ? ଉତ୍ତର ହେଲା- ନିଜର ମହିମାନ୍ବିତପୁରରେ ।

ମୁଷକେ ଚ -

ଦିବ୍ୟେ ପୁରେ ହେୟସ ସଂବ୍ୟୋମ୍ନାଦ୍ୱା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତଃ । ଇତି । ୨ । ୨ । ୭ ।

ରକ୍ଷୁ ଚ -

ତାଂ ବାଂ ବାସୁନ୍ଧ୍ୟଶ୍ଚି ଗମଧେ ଯତ୍ର ଗାବୋ ଭୂରିଶୃଙ୍ଗାଃ ଅୟାସଃ ।

ଅତ୍ରାହ । ୧ । ୧୫୪ । ୭ ।

ତଦୁରୁଗାୟସ୍ୟ ବୃଷଃ ପରମଂ ପଦମବଭାତି ଭୂରି । ଇତି । ୨୫ ।

ଶାଗୋପାକୋପନିଷଦି ଚ -

ତାସାଂ ମଧ୍ୟେ ସାକ୍ଷାଦବ୍ରହ୍ମ ଗୋପାଳପୁରୀ ହି । ଇତି । ଉ. ୩୭ ।

ମୁଣ୍ଡକ ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି - ଆତ୍ମାସ୍ବରୂପ ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ ସେହି ଦିବ୍ୟପୁରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛନ୍ତି । ରଜ୍ ମନ୍ତ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି - ଆମେ ଆପଣ ଦୁହିଁଙ୍କର ଅର୍ଥାତ୍ କୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧିକାଙ୍କର ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷୀ, ଯେଉଁଠାରେ ପ୍ରଶସ୍ତ ଶୁକ୍ଳ ବିଶିଷ୍ଟ ଜହ୍ନାପରିପୁରଣକାରୀ ଫଳଦାୟୀ ଧେନୁଗଣ ବିରାଜମାନ କରୁଛନ୍ତି । ବେଦରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି ଯେ ଭକ୍ତଙ୍କର ଜହ୍ନା ପୁରଣକାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି ପରମପଦ ପ୍ରଭୁର ରୂପରେ ଅବତାର ହେଉଅଛି । ଅସଂଖ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନ ନିରନ୍ତର ଦେବୀପ୍ୟମାନ ହେଉଅଛି । ୨୫ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳ ଉପନିଷଦରେ ଅଛି - ସାତଗୋଟି ପୁରୀ ମଧ୍ୟରେ ଗୋପାଳମାନଙ୍କର ପୁରୀ ମଥୁରା ସାକ୍ଷାତ୍ ବ୍ରହ୍ମସ୍ବରୂପା ଅଟେ । କାରଣ ସେଠାରେ ପରାଖ୍ୟଶକ୍ତି ବିକାସ କରନ୍ତି ।

ଜିତନ୍ତେ ସୋତ୍ରେ ତ -

ଲୋକଂ ବୈକୁଣ୍ଠନାମାନଂ ଦିବ୍ୟସାତ୍‌ଗୁଣ୍ୟ ସଂଯୁତଂ ।

ଅବୈଷ୍ଟବାନାମପ୍ରାପ୍ୟଂ ଗୁଣତ୍ରୟବିବର୍ଜିତଂ । ।

ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧେଃ ସମାକାର୍ଣ୍ଣ ତନ୍ମୟେଃ ପାଞ୍ଚକାଳିକେଃ ।

ସଭାପ୍ରାସାଦ ସଂଯୁକ୍ତଂ ବନେ ଷୋପବନେଃ ଶୁଭଂ ।

ବାପାକୃପତଡ଼ାଗେଷ୍ଠ ବୃକ୍ଷସଷ୍ଠେଃ ସୁମଣ୍ଡିତଂ ।

ଅପ୍ରାକୃତଂ ସୁରେ ବ୍ୟାଧ୍ୟମୟୁତାର୍କ ସମପ୍ରଭଂ । ଇତି ।

ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାଯାଞ୍ଚ -

ସହସ୍ରପତ୍ରଂ କମଳଂ ଗୋକୁଳାଖ୍ୟଂ ମହତ୍‌ପଦଂ ।

ତତ୍‌କର୍ଣ୍ଣକାରଂ ତତ୍‌ବାମ ତଦନନ୍ତାଂଶ ସମ୍ଭବଂ । ଇତି । ୨୬/୫/୨

ବିତନ୍ତ ସୋତ୍ରେ କଥିତ ଅଛି - ସମସ୍ତ ଦିବ୍ୟଗୁଣରେ ସଂଯୁତ, ସଭୁ, ରଜ ଓ ତମ - ଏହି ତିନିଗୁଣ ବିବର୍ଜିତ ବୈକୁଣ୍ଠ ନାମରେ ଯେଉଁ ଲୋକ ଅଛି ସେହି ଲୋକ ଅବୈଷ୍ଟବ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅପ୍ରାପ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ବୈକୁଣ୍ଠ ଲୋକ ପାଞ୍ଚକାଳିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପରାୟଣ ବ୍ୟକ୍ତିଦ୍ୱାରା ସମାକାର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ଅଭିର୍ଗମନ, ଉପାଦାନ, ଜଜ୍ଞା, ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ସମାଧିକୁ ପାଞ୍ଚକାଳିକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଲୋକ ସଭା, ପ୍ରାସାଦରେ ଯୁକ୍ତ, ବନ, ଉପବନ, ବାପା, କୂପ, ତଡ଼ାଗ, ବୃକ୍ଷସଂଘ ଜତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ସୁମଣ୍ଡିତ । ଏହା ଅପ୍ରାକୃତ ତଥା ଅୟତ ଅୟତ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ପ୍ରଭାଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଦେବଗଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଦନୀୟ ଅଟେ ।

ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାରେ କୁହାଯାଇଛି - ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋକୁଳ ନାମରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନଟି ଖ୍ୟାତ ତାହା ସହସ୍ରପତ୍ର କୋମଳ ସଦୃଶ ଅଟେ । ତା ମଧ୍ୟରେ କର୍ଣ୍ଣିକା ରୂପ ସେହି ଧାମ ଅନନ୍ତଙ୍କର ଅଂଶରୁ ସମୁଦ୍ଭୂତ ହୋଇଅଛି । ୨୭ ।

ପ୍ରପଞ୍ଚେ ସ୍ୱାତ୍ମକଂ ଲୋକମବତୀର୍ଯ୍ୟ ମହେଶ୍ୱରଃ ।
 ଆବିର୍ଭବତି ତତ୍ତ୍ୱେତି ମତଂ ବ୍ରହ୍ମାଦିଶବ୍ଦତଃ ।
 ଗୋବିନ୍ଦେ ସଜ୍ଜିବାନନ୍ଦେ ନରଦାରକତା ଯଥା ।
 ଅଞ୍ଜେର୍ନିରୁପ୍ୟତେ ତଦୃକ୍ଷାମ୍ନି ପ୍ରାକୃତତା କିଳ । ୨୭ ।

ଭଗବାନଙ୍କର ଧାମକୁ ନିତ୍ୟଧାମ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରି ସାରିବା ପରେ ମହିମା ରୂପଧାମ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଛି । ଭଗବାନଙ୍କର ମହିମା ରୂପ ଧାମରେ ନିତ୍ୟରୁ ରହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ମାତ୍ର ମଥୁରା ମଣ୍ଡଳଧାମ ପ୍ରପଞ୍ଚରେ ଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିବାରୁ ସେଥିରେ ନିତ୍ୟରୁ କିପରି ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିବ ? ଏହାର ଉତ୍ତରରେ କୁହାଯାଇଛି - ଭଗବାନ ପ୍ରଥମେ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ ଭୂତ ଅର୍ଥାତ୍ ସନ୍ଧିନୀ ଶକ୍ତି ସମ୍ଭୂତ ନିଜ ଅବସ୍ଥାନ ଯୋଗ୍ୟ ଧାମକୁ ପ୍ରପଞ୍ଚ ମାଧ୍ୟମରେ ଅବତରଣ ପୂର୍ବକ ଏହି ଧାମରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମାଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଧାମସମୂହ କଥିତ ହେଉଥିବାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଏହା ଜ୍ଞାତ ହୁଏ ଯେ, ମଥୁରା ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ ଅଟେ । ଏଣୁ ପ୍ରପଞ୍ଚଗତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମଥୁରା ମଣ୍ଡଳ ସ୍ୱରୂପ ଭୂତ ଚିନ୍ମୟ ନିତ୍ୟପଦାର୍ଥ ହୋଇପାରେ । ଏହା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଅଭିମତ ।

ଅଞ୍ଜବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସଜ୍ଜିବାନନ୍ଦ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାକୃତବାଳକ ବୁଦ୍ଧି ଲକ୍ଷ୍ୟକଲାପରି ଅଞ୍ଜାନ ପାଷାଣମାନେ ଭଗବାନଙ୍କର ଧାମକୁ ପ୍ରାକୃତ ଭାବରେ ଗଣ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତି । ୨୭ ।

ଅଥ ନିତ୍ୟଲୀଳବୃକ୍ଷ । ତଥା ହି ଶୁଦ୍ଧିଃ ।
 ଯଦଗତଂ ଭବତ ଭବିଷ୍ୟତ । ଇତି । ବୃହଂ ୩ । ୮ । ୩ ।
 ଏକୋଦେବୋନିତ୍ୟଲୀଳାନୁରତୋ ଭକ୍ତବ୍ୟାପୀ ଭକ୍ତ ହୃଦ୍ୟତରାତ୍ମା ।
 ଇତି ତ । ସ୍ମୃତିଷ୍ଟ -
 ଜନ୍ମ କର୍ମ ତ ମେ ଦିବ୍ୟମେବଂ ଯୋ ବେରି ତତ୍ତ୍ୱତଃ
 ତ୍ୟକ୍ତା ଦେହଂ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ନୈତି ମାମେତି ସୋଽର୍ଜୁନ । ଇତି । ୨୮ । ୪ । ୯ ।

ଭଗବାନଙ୍କର ଲୀଳା ମଧ୍ୟ ନିତ୍ୟଅଟେ । ଏ ସମ୍ପର୍କିତ ପ୍ରମାଣ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଉଛି । ବୃନ୍ଦଦାରଣ୍ୟକ ଶୁଦ୍ଧିରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠ ଗୁଣ କର୍ମ ନିତ୍ୟ ଅଟେ । କାରଣ ଅତୀତ, ଭବିଷ୍ୟତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ - ଏହିପରି ତିନିକାଳରେ ଭଗବାନଙ୍କର ଲୀଳା ବିରାଜମାନ । କୌଣସି ସମୟରେ ଏହା ବିନଷ୍ଟ ହେଉ ନଥିବାରୁ ଏହା ନିତ୍ୟ ।

ବେଦର ପିପିଲୁଦ ଶାଖାରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଏକମାତ୍ର ଭଗବାନ ନିତ୍ୟଲୀଳାରେ ଅନୁରକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଭକ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଓ ସେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ହୃଦୟର ଅନ୍ତରାତ୍ମାରେ ସର୍ବଦା ବିରାଜିତ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍ ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି - ହେ ଅର୍ଜୁନ ! ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋର ଜନ୍ମ ଏବଂ କର୍ମକୁ ଦିବ୍ୟ ବା ନିତ୍ୟ ଭାବରେ ଦେଖୁଥାଏ ସେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିସାରିବା ପରେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ ନକରି ମୋଠାରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ । ୨୮ ।

ରୂପାନନ୍ଦ୍ୟାଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ୍ୟାଜ୍ଞାନନ୍ଦ୍ୟାସ୍ତ କର୍ମ ତତ୍
ନିତ୍ୟଂ ସ୍ୟାଉଦଭେଦାଜେତୁ୍ୟଦିତଂ ତତ୍ତ୍ୱବିଭମୈଃ । ୨୯ ।

ଇତି ପ୍ରମେରନ୍ୟାବଲ୍ୟୁଂ ଭଗବତ୍ପାରତମ୍ୟ ପ୍ରକରଣଂ ପ୍ରଥମଂ ପ୍ରମେୟଂ ।

ଭଗବାନଙ୍କର ରୂପ, ଜ୍ଞାନ ଓ ଧାର୍ମ ଅନନ୍ତ ଓ ନିତ୍ୟ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଓ ଅବତାରଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାରସ୍ପରିକ ଅଭିନ୍ନତା ହେତୁ ସେମାନଙ୍କର ଲୀଳା ମଧ୍ୟ ନିତ୍ୟ ଅଟେ ।

ପ୍ରଥମ ରତ୍ନାବଳୀର ଭଗବାନଙ୍କର ପାରତମ୍ୟ ପ୍ରକରଣ ସମ୍ପର୍କିତ ପ୍ରଥମ ପ୍ରମେୟ ଏହିଠାରେ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।

(ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପରତମ ବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ଏହି ପ୍ରମେୟରେ ପ୍ରମାଣ କରାଗଲା । ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହ ଭଗବତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର, ସେମାନଙ୍କର ଧାମର ତଥା ସେମାନଙ୍କର ଲୀଳାକୁ ମଧ୍ୟ ନିତ୍ୟ ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରାଗଲା ।)

ଅଥ ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରମେୟଂ

ଅଥାଶ୍ୱକାମ୍ନାୟ ବେଦ୍ୟତ୍ୱଂ ଯଥା ଶ୍ରୀଗୋପାଳୋପନିଷଦି ।

ଯୋଃସୌ ସର୍ବେର୍ବେଦୈର୍ଗାୟତେ । ଇତି । (ଉ.ତା. ୨୭) ।

କାଠକେ-ତ -

ସର୍ବେ ବେଦା ଯତ୍ ପଦମାମନନ୍ତି ତସ୍ୟାସି ସର୍ବାନି ତ ଯଦ୍ବଦନ୍ତି ।

। ଇତି । ୧ । ୨ । ୧୫ ।

ଶ୍ରୀହରିବଂଶେ ତ -

ବେଦେ ରାମାୟଣେ ତୈବ ପୁରାଣେ ଭାରତେ ତଥା

ଆଦ୍ୟାବତ୍ତେ ତ ମଧ୍ୟେ ତ ହରିଃ ସର୍ବତ୍ର ଗାୟତେ । ଇତି । ୧ ।

ସମସ୍ତ ବେଦରେ ଶ୍ରୀହରୀଙ୍କୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି ବୋଲି ଶ୍ରୀଗୋପାଳ ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି । କାଠକ ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ସମସ୍ତ ବେଦରେ ଏବଂ ତପସ୍ୟାରେ କେବଳ ବ୍ରହ୍ମାଣାଂ ବସ୍ତୁକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀ ଭାଗବତ ହରିବଂଶରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି - ବେଦରେ, ରାମାୟଣରେ, ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ତଥା ମହାଭାରତରେ ଆଦ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ତଥା ପ୍ରାନ୍ତରେ ହରିଙ୍କୁ ଗାନ କରାଯାଇଛି ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀହରି ହିଁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ୧ ।

[illegible]

ବେଦର କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଅବାଚ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । କାରଣ ଭଗବାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାରୁକ୍ଷଣ ଏଠାରେ ନିଜର ମତ ପ୍ରତିପାଦନ କରି କହିଛନ୍ତି ଯେ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ । ବେଦମାନେ ଯଦି ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ ରହିବେ ତେବେ ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ରହିବ ନାହିଁ । ସ୍ବତଃସିଦ୍ଧ ଭାବରେ ଈଶ୍ବର ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବେଦାଧ୍ୟୟନର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ତେଣୁ ଭଗବାନ ଯେ ବେଦବାଚ୍ୟ ଏହା ବିଦ୍ୟାରୁକ୍ଷଣଙ୍କର ମତ । ୩ ।

ବ୍ରହ୍ମ, ଜାତି, ଗୁଣ ଓ କ୍ରିୟା ସଂଜ୍ଞା ରହିତ ଅଟେ । ଏହି ଚାରିପ୍ରକାର ଭାବରେ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଚାରିଗୋଟି ନରହିଲେ ନିର୍ଧର୍ମକ ବ୍ରହ୍ମ ବେଦବାଚ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ତାହା ଅପଦାର୍ଥ ହୋଇଯାଏ । ୪ ।

ସର୍ବୋଶଦ୍ଧିରବାଚ୍ୟେ ତୁ ଲକ୍ଷଣା ନ ଭବେଦତଃ ।
ଲକ୍ଷ୍ୟଞ୍ଚ ନ ଭବେଦଧ୍ୟର୍ମହୀନଂ ବ୍ରହ୍ମେତି ମେ ମତଂ । ୫ ।
ଇତି ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳ୍ୟାଂ ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରମେୟଂ ।

ବେଦଗଣ ଲକ୍ଷଣାଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ବ୍ରହ୍ମକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଥିବାରୁ ତାହାର ଅଧ୍ୟୟନ ନିରର୍ଥକ ନୁହେଁ ବୋଲି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦେବା ମଧ୍ୟ ଅସଂଗତ । କାରଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପରି ଏକ ଅବାର୍ତ୍ତାକୁ ଲକ୍ଷଣାଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସମସ୍ତ ଶବ୍ଦ ଦ୍ଵାରା ଅବାର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମ କେବେ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷଣା ନାମକ ଶବ୍ଦ ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିପାଦନ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବ୍ରହ୍ମ କେବଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ, ଏହା ବେଦବାଚ୍ୟ ମଧ୍ୟ । ଏହା ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ମତ ।

ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀର ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରମେୟ ଏହିଠାରେ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।

(ସମସ୍ତ ବେଦ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ କିପରି ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି ଏହି ପ୍ରମେୟରେ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।)

ଅଥ ତୃତୀୟପ୍ରମେୟମ୍

ସ୍ଵଶକ୍ତ୍ୟା ସୃଷ୍ଟବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ ଯଥାର୍ଥ ସର୍ବବିଜଗତ୍ ।

ଇତ୍ୟୁକ୍ତେଃ ସତ୍ୟମେବେତଦ୍ଦୈରାଗ୍ୟାର୍ଥମସଦ୍‌ବଚଃ । ।

ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ନିଜର ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଜଗତକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହି ଜଗତ ଯଥାର୍ଥ ଅଟେ । ଏହି ଜଗତ ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ । ଏହି ଜଗତକୁ ଅସତ୍ ବା ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଯେତେବେଳେ କୁହାଯାଏ, ତାହା ବୈରାଗ୍ୟ ପାଇଁ କୁହାଯାଏ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ସଂସାର ପ୍ରତି ମଣିଷ ମନରେ ଥିବା ମାୟାରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇଁ ଜଗତକୁ ଅସତ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ଜଗତ୍ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଭଗବାନ ନିଜର ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ସୃଷ୍ଟିକାର୍ଯ୍ୟ କରି ଥାଆନ୍ତି ।

ତଥାହି, ଶ୍ଵେତାଶ୍ଵତରୋପନିଷଦି -

ଯ ଏକୋଽବର୍ଣ୍ଣୋ ବହୁଧା ଶକ୍ତିଯୋଗାଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣାନନେକାନୁହିତାର୍ଥୋ

ଦଧାତି । ଇତି । ୪ । ୨ ।

ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣେ ଚ -

ଏକ ଦେଶସ୍ଥିତସ୍ୟାଗ୍ନେ କର୍ମ୍ୟାହ୍ନା ବିସ୍ତାରିଣୀ ଯଥା

ପରସ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଣଃ ଶକ୍ତି ସ୍ତଥେଦମଶ୍ଳଳଂ ଜଗତ୍ । ଇତି । ୧ । ୨ । ୫୪ ।

ଶ୍ଵେତାଶ୍ଵତର ଉପନିଷଦରେ ଲିଖିତ ଅଛି ଯେ, ସେହି ଏକ ବା ଅଦ୍ଵିତୀୟ ପରମେଶ୍ଵର କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣର ହୋଇ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ବହୁବିଧ ଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଅନେକ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଯେପରି ଅଗ୍ନି ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାର କିରଣକୁ ଅନେକ ଦେଶକୁ ବିସ୍ତାର କରିଦେଇ ଥାଏ । ସେହିପରି ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ

ସ୍ବାୟ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଅଶ୍ୱଳ ଜଗତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାଆନ୍ତି । ଆଶୁକୁ ଦୃଶ୍ୟ ହେଉଥିବା ଏହି ଜଗତ ଉଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଶକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟ । ଏଣୁ ବିଶ୍ୱ ସତ୍ୟ ଅଟେ ।

ଶଶାବାସୋପନିଷଦି -

ସ ପର୍ଯ୍ୟଗାନ୍ତୁକ୍ରମକାୟମବ୍ରଣମସ୍ତାବିରଂ ଶୁଦ୍ଧମପାପବିଦ୍ଵଂ ।

କବିର୍ନୀଷୀ ପରିଭ୍ରଃ ସ୍ୱୟମୂର୍ଯ୍ୟାଥାତଥ୍ୟତୋଽର୍ଥାନ୍

ବ୍ୟଦଧାତ୍ତାଶ୍ୱତୀଭ୍ୟଃ ସମାଭ୍ୟଃ । ଇତି । ୧ । (ଶଶାବାସ୍ୟ ୮)

ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣେ ଚ -

ତଦେତଦକ୍ଷୟଂ ନିତ୍ୟଂ ଜଗନ୍ନିବରାଶୁଳଂ ।

ଆବିର୍ଭାବତିରୋଭାବଜନ୍ମନାଶ ବିକଳବତ୍ । ଇତି । ୨ । ୧ । ୨୨ । ୫୮ ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ସର୍ବଜ୍ଞ ଉଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ନିଜର ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଜଗତକୁ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଉଗବାନଙ୍କୁ ସର୍ବଜ୍ଞ ଓ ଜଗତକୁ ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଶଶାବାସୋପନିଷଦରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ରହିଛି - ଉଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଶଶାବାସ୍ୟ ଉପନିଷଦରେ ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ ଦୀପ୍ତିମାନ, ସ୍ୱକ୍ଷୁସ୍ତୁକ ଦେହଶୂନ୍ୟ, ଅକ୍ଷତ, ଶୁଦ୍ଧସ୍ୱଭାବ ଏବଂ ଅପାପବିଦ୍ଵ ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ମଶୂନ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ପୁଣି କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ସେ ସର୍ବଜ୍ଞ, ଚତୁର, ମାୟାଭିଭବ କର୍ତ୍ତା, ନିର୍ହେତୁକ, ସର୍ବବ୍ୟାପକ ମହଦାଦି ତତ୍ତ୍ୱର ନିର୍ମାଣ କର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି ।

ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି - ହେ ମୁନିବର ! ଏହି ଜଗତ ନିତ୍ୟ ଅଟେ । କେବେ ମଧ୍ୟ ଏହାର କ୍ଷୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଜଗତର ଜନ୍ମ ଏବଂ ନାଶକୁ ଆବିର୍ଭାବ ଓ ତିରୋଭାବ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଜଗତର ଆବିର୍ଭାବ ହୁଏ ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରେ ହିଁ ତିରୋଭାବ ଘଟିଥାଏ । ଆମେ ତାହାକୁ ଜନ୍ମ ଏବଂ ନାଶ ବୋଲି କହିଥାଉ ।

ମହାଭାରତେ ଚ -

ବ୍ରହ୍ମ ସତ୍ୟଂ ତପଃ ସତ୍ୟଂ ସତ୍ୟଂ ଚୈବ ପ୍ରଜାପତିଃ ।

ସତ୍ୟାଦଭୂତାନି ଜାତାନି ସତ୍ୟଂ ଭୂତମୟଂ ଜଗତ୍ । ଇତି । ୩ ।

ଅଶ୍ୱମେଧପର୍ବ ୩୫ । ୨୪ ।

ମହାଭାରତ ଅନୁସାରେ -

ସକ୍ତିଦାନନ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ବ୍ରହ୍ମ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଆଲୋଚନାତୁଳ ତାଙ୍କର ତପସ୍ୟା ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ତାଙ୍କର ନାଭିକମଳରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ପ୍ରଜାପତି ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବା ପ୍ରାଣୀମାନେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଏଣୁ ଭୂତମୟ ଏହି ଜଗତ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଅଟେ ।

ଆତ୍ମା ବା ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଦୌ ବନଲୀନ ବିହଙ୍ଗବତ୍ ।
 ସତ୍ୟଂ ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ମନ୍ତବ୍ୟମିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ବେଦବେଦିଭିଃ । ୪ ।
 ଇତି ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଲ୍ୟାଂ ତୃତୀୟଂ ପ୍ରମେୟଂ ।

ପ୍ରଥମରେ କେବଳ ଆତ୍ମା ହିଁ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା- ଏହି ଶୁଦ୍ଧିକଥାକୁ ଆମେ ଆତ୍ମାର ସ୍ଥିତି ଏବଂ ପ୍ରପଞ୍ଚର ଅସ୍ଥିତି ଜ୍ଞାତ ହେଉଥିଲୁ । ରଜ୍ଜୁରେ ସର୍ପରୂପ ହେବା ପରି ଆତ୍ମା ଭିତରେ ଜଗତ ରହିଛି ବୋଲି ଚିନ୍ତା କରିବା ଭ୍ରମ ବୋଲି ଯଦି କେହି ଯୁକ୍ତି କରେ ସେପରି ଯୁକ୍ତିକୁ କାଟିବାକୁ ଯାଇ ବିଦ୍ୟାରୂପଣ କହନ୍ତି - ଯେପରି ପକ୍ଷୀମାନେ ବନମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି ସେହିପରି ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଜଗତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ କେବଳ ଆତ୍ମା ହିଁ ଥିଲା ଏପରି ଶୁଦ୍ଧିରେ କୌଣସି ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନାହିଁ । ଏହା ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମତ ଅଟେ ।

ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଲୀର ତୃତୀୟ ପ୍ରମେୟ ଏଠାରେ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।

(ତୃତୀୟ ପ୍ରମେୟରେ ବିଶ୍ୱର ସତ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ବିଶ୍ୱ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଯେତେବେଳେ ଏହାକୁ ଅସତ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ସେତେବେଳେ ବୈରାଗ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ହିଁ ତାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୋଲି ଜଣାଯାଇଛି । ବନର ବିହଙ୍ଗ ପରି ଏହି ଜଗତ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ରୂପରେ ଅଛି ।)

ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରମେୟମ୍

ଅଥ ବିଷ୍ଣୁତୋ ଜୀବାନାଂ ଭେଦଃ ।

ତଥା ହି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରାଃ ପଠନ୍ତି -

ଦ୍ୱା ସୁପର୍ଣ୍ଣା ସମୂଜା ସଖାୟା ସମାନଂ ବୃକ୍ଷଂ ପରିଷଷ୍ଟଜାତେ

ତୟୋରନ୍ୟଃ ପିପ୍ପଳଂ ସ୍ୱାଦୁଭ୍ୟନଷ୍ଟନ୍ନେୟାଃ ଭିତାକଶୀତି । ୪ । ୬ ।

ସମାନେ ବୃକ୍ଷେ ପୁରୁଷୋ ନିମଗ୍ନୋଽନୀଶୟା ଶୋଚତିମୁହ୍ୟମାନଃ ।

କୁଞ୍ଚଂ ଯଦାପଶ୍ୟତ୍ୟନ୍ୟମୀଶମସ୍ୟ ମହିମାନମେତି ବୀତଶୋକଃ । ଇତି

। ୧ । ୪ । ୭ ।

ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଜୀବ ଯେ ଭିନ୍ନ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଜୀବନ ଓ ଈଶ୍ୱର ଦୁଇଗୋଟି ପକ୍ଷୀ ସଦୃଶ । ଉଭୟ ସମଭାବରେ ଦେହ ରୂପକ ବୃକ୍ଷକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ପରସ୍ପରର ସହାୟକ ଓ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟଯୁକ୍ତ ହୋଇରହିଥାନ୍ତି । ଜୀବ ରୂପକ ପକ୍ଷୀ ନିଜର କର୍ମଫଳ ଅନୁଯାୟୀ ସୁଖ ଓ

ଦୁଃଖକୁ ଭୋଗ କରେ । ମାତ୍ର ଶଶ୍ୱର ରୂପକ ପକ୍ଷୀ ଫଳଗ୍ରହଣ ନକରି ପ୍ରଦୀପ୍ତ ଭାବରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥାଏ । ଦେହରୂପକ ସମାନ ବୃକ୍ଷରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜୀବମାୟା ବନ୍ଧନରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଶୋକସାଗରରେ ବୁଡ଼ିଯାଏ । ଯଦି ସେ ଶଶ୍ୱରକୁ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଦେଖେ ବା ଶଶ୍ୱରଙ୍କ ସେବାକାରୀ ଭାବରେ ନିଜକୁ କଳ୍ପିତ କରେ ତ ତାଙ୍କର ମହିମାକୁ ତଥା ଧ୍ୟାନକୁ ଜାଣିପାରି ବୀତଶୋକ ହୋଇଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଜାଣିପାରିଲେ ଜୀବନ ଆଉ ଶୋକଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଉପକ୍ରମୋପସଂହାରାବତ୍ୟାସୋଽପୂର୍ବତା ଫଳଂ ।

ଅର୍ଥବାଦୋପପତ୍ତୀ ଲିଙ୍ଗଂ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟନିର୍ଣ୍ଣୟେ ॥

ଇତି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟଲିଙ୍ଗାନି କ୍ଷତ୍ରଯାନ୍ୟାହୁର୍ମନୀଷିଣଃ ।

ଭେଦେ ତାନି ପ୍ରତୀକ୍ଷନ୍ତେ ତେନାସୌ ତସ୍ୟ ଗୋଚରଃ । ୨ ।

ଶାସ୍ତ୍ରର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଶଶ୍ୱର ଏବଂ ଜୀବ ଭିନ୍ନ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା । ଇଅଗୋଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଶାସ୍ତ୍ରର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟକୁ ଅବଗତ କରିହୁଏ । ସେହି ଇଅଗୋଟି ହେଲା - ଉପକ୍ରମ, ଉପସଂହାର, ଅଭ୍ୟାସ, ଅପୂର୍ବତା, ଫଳ, ଅର୍ଥବାଦ ଏବଂ ଉପପତ୍ତି । ଉପକ୍ରମ ଓ ଉପସଂହାରକୁ ଏକ ଲିଙ୍ଗ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । କାରଣ ଉପକ୍ରମରେ ଯେଉଁ ବିଷୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଏ; ଉପସଂହାରରେ ସେହି ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପ୍ରତିପାଦିତ ବିଷୟକୁ ପୁନଃ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଏ । ଅଭ୍ୟାସର ଅର୍ଥ ହେଲା ପ୍ରତିପାଦିତ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ମଝିରେ ମଝିରେ ଦୋହରାଇବା, ଅପୂର୍ବତାର ଅର୍ଥ ହେଲା ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ କେବଳ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ହିଁ ପ୍ରତିପାଦିତ, ଅନ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ନାହିଁ ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା, ଫଳର ଅର୍ଥ ହେଲା ପରିଣାମ ପ୍ରାପ୍ତି, ଅର୍ଥବାଦର ଅର୍ଥ ହେଲା ପ୍ରଶଂସାଦି ବଚନ ଏବଂ ଉପପତ୍ତିର ଅର୍ଥ ହେଲା ପଦାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦନ ପାଇଁ ଯୁକ୍ତି ସମୂହର ପ୍ରଦର୍ଶନ । ମନୀଷିଗଣ ଏହାକୁ ଶାସ୍ତ୍ର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟର ଗୋଚର ବିଷୟ ବୋଲି କହିଥାଆନ୍ତି । ଏଣୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଶଶ୍ୱର ଏବଂ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦକୁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥାଏ ।

କିଞ୍ଚ ମୁଷ୍ଟକେ -

ଯଦା ପଶ୍ୟଃ ପଶ୍ୟତେ ରୁକ୍ମବର୍ଷ କର୍ତ୍ତାରମାଣଂ ପୁରୁଷଂ ବ୍ରହ୍ମଯୋନିଂ ।

ତଦା ବିଦ୍ୱାନ୍ ପୁଣ୍ୟ - ପାପେ ବିଧୂୟ ନିରଞ୍ଜନଃ ପରମଂ

ସାମ୍ୟମୁପୈତି । ଇତି । ୩ । ୧ । ୩ ।

କାଠକେତ -

ଯଥୋଦକଂ ଶୁଦ୍ଧେ ଶୁଦ୍ଧମାସିତଂ ତାଦୃଶେବ ଭବତି ।

ଏବଂ ମୁନେ ବିଜାନତୀ ଆତ୍ମା ଭବତି ଗୌତମ । ଇତି । ୪ । ୧ । ୧୪ ।

ଲିଙ୍ଗର ଭେଦ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେବା ପରେ ଅଭେଦକୁ ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରାଯାଇଛି ।

ମୁଣ୍ଡକ ଉପନିଷଦରେ ଅଛି - ଧାତା ଜୀବ ଯେତେବେଳେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଜଗତର କର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମଯୋଗି ପରମପୁରୁଷଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରେ ସେତେବେଳେ ବିଦ୍ବାନ ସାଧକ ପାପ-ପୁଣ୍ୟ କର୍ମକୁ ପରିହାର କରି ନିରଞ୍ଜନକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

କାଠକ ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଯେପରି ଶୁଦ୍ଧଜଳ ଶୁଦ୍ଧ ଜଳ ସହିତ ମିଶି ଏକତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ହେ ଗୌତମ ! ଆତ୍ମା ସମ୍ପର୍କରେ ଅଭିଜ୍ଞ ମୁନିମାନଙ୍କର ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ସେହି ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମା ସମ୍ପର୍କରେ ଅବଗତ ହୋଇଗଲେ ଜୀବ ଆତ୍ମା ସ୍ୱରୂପରେ ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇଯାଏ । ଦେହ ପ୍ରଭୃତି ଅନାମ୍ବବସ୍ଥୁ ସହିତ ତାର କୌଣସି ଆସକ୍ତି ରହେ ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀ ଗୀତାସୂତ -

ଇଦଂ ଜ୍ଞାନ ମୁପାଶ୍ରିତ୍ୟ ମମ ସାଧର୍ମ୍ୟମାଗତଃ ।

ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରି ନୋପଜାୟନ୍ତେ ପ୍ରକୟେ ନ ବ୍ୟଥନ୍ତି ଚ । ଇତି । ୧୪ । ୨

ଏଷୁ ମୋକ୍ଷେନ୍ଦ୍ରି ଭେଦୋକ୍ତେଃ ସ୍ୟାଦ୍ଭେଦଃ ପାରମାର୍ଥକଃ । ୩ ।

ବ୍ରହ୍ମାହମେକୋ ଜୀବୋଽସ୍ଥି ନାନ୍ୟ ଜୀବା ନ ତେଶ୍ୱରଃ ।

ମଦବିଦ୍ୟା କଳିତାସ୍ତେ ସ୍ୱ୍ୱରିତୀତଥଞ୍ଚ ଦୃଷ୍ଟିତଂ ॥

ଅନ୍ୟଥା ନିତ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତ୍ୟର୍ଥୋ ନୋପପଦ୍ୟତେ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ ଗୀତାରେ କୁହାଯାଇଛି - ଏହି ଜ୍ଞାନକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋର ସାଧର୍ମ୍ୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ତା'ର ଆଉ କେବେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ । ସୃଷ୍ଟି ଓ ପ୍ରକୟରେ ସେ ବ୍ୟଥୁତ ହୁଏ ନାହିଁ । ମୋକ୍ଷ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଜୀବ ଓ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆମେ ଯେଉଁ ଭେଦ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଉ ସେହି ଭେଦ ପରମାର୍ଥକ ଅଟେ । ସାଧର୍ମ୍ୟମାଗତଃ ବୋଲି କହିବାବେଳେ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁର ଏକତ୍ର ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ତେଣୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ମଧ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଯାଇଛି ।

‘ସ ଏବ ମାୟା ପରିମୋହିତାତ୍ମା ଶରୀରମାସ୍ଥାୟ କରୋତି ସର୍ବଂ’ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ମାୟା ପରିମୋହିତ ହୋଇ ଶରୀର ଗ୍ରହଣ କରି ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟକରିଥାଏ ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତିରୁ ଅର୍ଥାଭାସ ଗ୍ରହଣ କରି ଶଙ୍କରଙ୍କ ମତିଅନୁସାରାଗଣ ଅବିଦ୍ୟା ପରିମୋହିତ ବ୍ରହ୍ମକୁ ବାସ୍ତବ ଜୀବ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି । କୁହାଯାଇଥାଏ ଯେ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ଜୀବ ଅଟନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କେହି ଜୀବ ନାହାନ୍ତି, ଈଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ନାହାନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ ଅବିଦ୍ୟା ପରିଲକ୍ଷିତ । ଯେପରି ଆମେ

ସ୍ୱପ୍ନରେ ଯାହା ଦର୍ଶନ କରୁ ବାସ୍ତବରେ ତାହା ନଥାଏ । ସେହିପରି ଜ୍ଞାତାଦୃତରୁ ହୋଇଗଲେ
ଦୁନିଆରେ କିଛି ରହିବ ନାହିଁ ।

ତଥାହି କଠାଃ ପଠନ୍ତି -

ନିତ୍ୟୋ ନିତ୍ୟାନାଂ ଚେତନ ଶ୍ରେତନାନାମେକୋ ବହୁନାଂ

ଯୋ ବିଦଧାତି କାମାନ ।

ତମାତ୍ମସୁଂ ଯେନୁପଶ୍ୟନ୍ତି ଧୀରାସ୍ତେଷାଂ ଶାନ୍ତିଃ

ଶାଶ୍ୱତୀ ନେତରେଷାଂ ।। ଇତି । ୪ । ୨ । ୨ । ୧୩ ।

କଠୋପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି - ଯିଏ ନିତ୍ୟ ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ପରମେଶ୍ୱର ଏବଂ
ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ନିତ୍ୟ ଭୂତ ଅନେକ ଜୀବକୁ ସାଧନ ଅନୁରୂପ ଇଚ୍ଛାର ପରିପୁରଣ କରିଥାଆନ୍ତି,
ତାହାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ବିଦ୍ୱାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ଆତ୍ମସ୍ମରୁପରେ ଦର୍ଶନ କରିଥାଏ, ସେହି କେବଳ ଶାଶ୍ୱତ
ସୁଖର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ କେହି ନୁହେଁ ।

ଏକସ୍ତାଦିଶ୍ୱରାନୁତ୍ୟାଚ୍ଛେତନାଭାଦୃଶା ମିଥଃ ।

ଭିଦ୍ୟନ୍ତେ ବହବୋ ଜୀବା ସ୍ତେନ ଭେଦଃ ସନାତନଃ । ୫ ।

ପ୍ରାଣୈକାଧୀନବୃତ୍ତିତ୍ୱାଦ୍ ବାଗାଦେଃ ପ୍ରାଣତା ଯଥା ।

ତଥା ବ୍ରହ୍ମାଧୀନବୃତ୍ତେ ଜଗତୋ ବ୍ରହ୍ମତୋତ୍ୟତେ ।।

ଭେଦର ନିତ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରକାଶ କରି କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଯଦି ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଜଣେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ
ଠାରୁ ସେହିପରି ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଅନେକ ଜୀବଗଣ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି ତେବେ ଜୀବ
ଏବଂ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଭେଦ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ନିତ୍ୟ ଅଟେ ।

ସମସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତ ହିଁ ବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି ଯାହା କୁହାଯାଇଛି ତାହାର ସମାଧାନ କରି
କୁହାଯାଇଛି - ଯେଉଁପରି ବାକ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ ପ୍ରାଣର ଅଧୀନ ହୋଇଥିବାରୁ ପ୍ରାଣ
ଶରରେ ଅବିଚ୍ଛିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି, ସେହିପରି ଏହି ଜଗତ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅଧୀନ ହୋଇଥିବାରୁ
ବ୍ରହ୍ମ ଭାବରେ କଥିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

ତଥାହି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ପଠ୍ୟତେ -

ନ ବୈ ବାତୋ ନ ତସ୍ମୂଷି ନ ଶ୍ରୋତ୍ରାଣି ନ ମନାଂ ସୀତ୍ୟାତକ୍ଷତେ, ପ୍ରାଣ

ଇତ୍ୟାତକ୍ଷତେ, ପ୍ରାଣୋ ହ୍ୟୋବୈତାନି ସର୍ବର୍ବାଣି ଭବତି । ଇତି ।

। ୬ । ୫ । ୧ । ୧୫ ।

ବ୍ରହ୍ମବ୍ୟାପ୍ୟତ୍ୱତଃ କେଞ୍ଚିଜ୍ଜଗଦବ୍ରହ୍ମେତି ମନ୍ୟତେ ।

ଯଦୁକ୍ତଂ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁପୁରାଣେ -

ଯୋଃୟଂ ତବାଗତୋ ଦେବ ସମୀପଂ ଦେବତାଗଣଃ

ସତ୍ୟମେବ ଜଗତ୍ ସ୍ରଷ୍ଟାଃ ଯତଃ ସର୍ବଗତୋ ଭବାନ୍ । ଭବତି ।

। ୭/୧/୯/୬୯/

ଛାନୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି- ବାକ୍, ଚକ୍ଷୁ, ଶ୍ରୋତ୍ର, ମନ ଇତ୍ୟାଦି କାରଣ ସମୂହ ନିଜ ନିଜ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ନହୋଇ ପ୍ରାଣ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ସେହିପରି ଚିତ୍ ଜଡ଼ାତ୍ମକ ବ୍ରହ୍ମର ଅଧୀନରେ ଜଗତର ବୃତ୍ତିତା ଥିବା ଯୋଗୁଁ ଏହି ଜଗତ ବ୍ରହ୍ମଶବ୍ଦରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଥାଏ ।

କେହି କେହି କହି ଥାଆନ୍ତି ଯେ, ଜଗତ୍ ବ୍ରହ୍ମ ଦ୍ଵାରା ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା କାରଣରୁ ଜଗତ୍ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ ଅଟେ । ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣରେ କଥିତ ଅଛି ଯେ, ହେ ଦେବ ! ଆପଣ ଜଗତର ସ୍ରଷ୍ଟା ଏବଂ ସବୁଠାରେ ବ୍ୟାପି କରି ଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ଦେବଗଣ ଆପଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସନ୍ତି ସେମାନେ ସବୁ ସତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । କାରଣ ଆପଣ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ରୂପରେ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରତିବିମ୍ବପରିଚ୍ଛେଦପଞ୍ଚୋ ଯୌ ସ୍ଵୀକୃତୌ ପରୈଃ ।

ବିଭୁତ୍ଵାବିଷୟତ୍ଵାଭ୍ୟାଂ ତୌ ବିଦ୍ଵଦ୍ଭି ନିରାକୃତୌ ॥୮॥

ଅଦୈତଂ ବ୍ରହ୍ମଣୋ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନଂ ବା ଦୃଶ୍ୟୋଚ୍ୟତେ । ।

ଆଦ୍ୟେ ଦୈତାପତି ରତେ ସିଦ୍ଧସାଧନତା ଶୁଭେଃ ॥୯॥

ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ପରିଚ୍ଛେଦବାଦକୁ ଖଣ୍ଡନ କରାଯାଇଛି । କେବଳାଦୈତବାଦୀମାନେ କୁହନ୍ତି ଯେ, ଉପାଧିରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ଅଥବା ଉପାଧି ଦ୍ଵାରା ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ବ୍ରହ୍ମ ଜୀବ ଅଟେ । ଉପାଧି ଉପଗମ ହେବା ଦ୍ଵାରା ସୁଦ୍ଧ ବ୍ରହ୍ମ ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସବୁବେଳେ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । କାରଣ ବ୍ରହ୍ମ ବିଭୁ ଓ ବ୍ୟାପକ ପଦାର୍ଥ ଏବଂ ଅବିଷୟ ଅଟେ । ଅବିଷୟ ହୋଇଥବାରୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଗୋଚରରେ ଥାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ଉପାଧିରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହେବା ଅଥବା ଉପାଧି ଦ୍ଵାରା ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯାହାର ପରିଚ୍ଛେଦ ଅଛି ତାହାର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ । ଯିଏ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଟେ ତାହା ଅପରବିଷୟ ହୋଇଥାଏ । ସର୍ବବ୍ୟାପକ ଏବଂ ଅବିଷୟ ବ୍ରହ୍ମ ପଦାର୍ଥ କେବେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ବା ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯଦି ପରିଚ୍ଛେଦ ବାସ୍ତବ ହୁଏ ତେବେ ମହା ଅନର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ । ଟଙ୍କାକିନ୍ନ ପାଶାଣଖଣ୍ଡ ପରି ବିକିରାତ ରୂପ ମହାଅନର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ । ଏଣୁ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ପରିଚ୍ଛେଦବାଦ ପକ୍ଷ ସବୁବେଳେ ଦୃଷ୍ଟିତ ଅଟେ ।

ଏହାପରେ ଅଦୈତବାଦକୁ ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡନ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇଛି ଯେ, ଯେତେବେଳେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଅଦୈତବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ସେତେବେଳେ ଜୀବ ବ୍ରହ୍ମଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନା ଭିନ୍ନ ? ଯଦି ଭିନ୍ନ ହୁଏ ତେବେ ତାହା ଅଦୈତଭଜ୍ଞ ହେଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ

ତାହା ଅଦୈତ ନୁହେଁ । ଯଦି ଜୀବ ବ୍ରହ୍ମ ଅଭିନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି ତ ତେବେ ଏଥିରେ ସିଦ୍ଧସାଧନତା
ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । କାରଣ ଯଦି ବ୍ରହ୍ମ ଅଦୈତ ତେବେ ତାହା ଶ୍ରୁତିସିଦ୍ଧ, ଏହାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ
କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ଅଟେ ।

ଅଳିକଂ ନିର୍ଗୁଣଂ ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରମାଣାବିଷୟତଃ ।

ଶ୍ରବେନ୍ନଂ ବିଦୁଷାଂ ନୈବେଦ୍ୟାଦିରେ ତତ୍ତ୍ୱବାଦିନଃ । । ୧୦ ।

ଭତି ପ୍ରମେନନ୍ୟାବଲ୍ୟୁଂ ଭେଦସତ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରକରଣଂ ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରମେୟଂ ।

ପୁଣି ‘ସାକ୍ଷୀ, ଚେତାଃ କେବଳୋ ନିର୍ଗୁଣଶ୍ଚ’ ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ସାକ୍ଷୀ,
ପରମାତ୍ମା ନିର୍ଗୁଣ ଅଟନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପାଦିତ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ବାସ୍ତବ ଅଟନ୍ତି ।
ଏହି ପ୍ରକାର ଅସଂଗତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକାରୀମାନଙ୍କର କଞ୍ଚିତବାଦକୁ ନିରାଶ କରିବା ପାଇଁ ତତ୍ତ୍ୱବିତ୍
ପଣ୍ଡିତମାନେ କହନ୍ତି ପ୍ରମାଣର ଅବିଷୟତା କାରଣରୁ ବ୍ରହ୍ମ ଯେ ନିର୍ଗୁଣ ଏହା ମିଥ୍ୟା ଅଟେ ।
ଅତଏବ ଏହି ବାଦ ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ସୃଷ୍ଟି କରେନାହିଁ । ରୂପ ଆଦିର ଅଭାବ ଥିବା
ଯୋଗୁଁ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଯୋଗ୍ୟତା ନାହିଁ ଏବଂ ଲିଙ୍ଗର ଅଭାବ ହେତୁ ଅନୁମାନ ମଧ୍ୟ
ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଶବ୍ଦ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ହେତୁ ଭୂତ ଜାତି, ଗୁଣ, କ୍ରିୟା, ସଞ୍ଜାର ଅଭାବ ଯୋଗୁଁ
ଶବ୍ଦର ପ୍ରବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଏଥିରେ ଭାଗ ତ୍ୟାଗ ଲକ୍ଷଣା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ
ନୁହେଁ । କାରଣ ଶବ୍ଦ ମାତ୍ର ଅବାତ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମରେ ଲକ୍ଷଣା ଶକ୍ତିର ଗତି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏଣୁ
ବ୍ରହ୍ମ ଯେ ନିର୍ଗୁଣ ଏହା କହିବା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଅସଂଗତ ଅଟେ ।

ଏଠାରେ ଜୀବ ବ୍ରହ୍ମର ଭେଦ ସତ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରକରଣ ନାମକ ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।

ପଞ୍ଚମପ୍ରମେୟମ୍

॥ ଅଥ ଜୀବାନାଂ ଭଗବଦ୍ବାସତ୍ତ୍ୱଂ ॥

ତଥାହି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରାଃ ପଠନ୍ତି -

ତମୀଶ୍ୱରାଣାଂ ପରମଂ ମହେଶ୍ୱରଂ ତଂ ଦୈବତାନାଂ ପରମଞ୍ଜିତ ଦୈବତଂ ।

ପତିଂ ପତୀନାଂ ପରମଂ ପରସ୍ତାଦ୍ବିଦ୍ୟାମ ଦେବଂ ଭୁବନେଶମୀତ୍ୟଂ ।

। ଭତି । ୧।୬।୭।

ସୁତିଶ୍ଚ -

ବ୍ରହ୍ମା ଶମ୍ଭୁ ପ୍ରଥୈବାକ୍ ଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରମାଶ୍ଚ ଶତକ୍ରତୁଃ ।

ଏବମାଦ୍ୟା ପ୍ରଥୈବାନ୍ୟେ ଯୁକ୍ତା ଦୈଷ୍ଟବତେଜସା । ଇତ୍ୟାଦ୍ୟା ।

ସବୁହୁକା: ସବୁଦ୍ରାଘ ସେୟା ଦେବା ମହର୍ଷିଭିଃ ।

ଅର୍ଚ୍ଚୟତି ସୁରଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବଂ ନାରାୟଣଂ ହରିଂ । ଇତ୍ୟାଦ୍ୟା ଚ ।

ପାଦ୍ମେ ଚ, ଜୀବଲକ୍ଷଣେ -

ଦାସଭୂତୋ ହରେରେବ ନାନ୍ୟସୈବ କଦାଚନ । ଇତି । ୨ ।

ଇତି ପ୍ରମେରଦ୍ଵାବଲ୍ଲ୍ୟାଂ ଭଗବଦ୍ଦାସତ୍ପ୍ରକରଣଂ ପଞ୍ଚମଂ ପ୍ରମେୟଂ । ୫ ।

ଏହାପରେ ଜୀବମାନଙ୍କର ଭଗବତ୍ ଦାସତ୍ବକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରେତାସ୍ବତର ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ବ୍ରହ୍ମା ଇତ୍ୟାଦି ଈଶ୍ବରମାନଙ୍କର ପରମଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦି ଦେବତାମାନଙ୍କର ପରମ ଦେବତା, ଦକ୍ଷ ଆଦି ପ୍ରଜାପତିଗଣଙ୍କର ପରମପତି ଏବଂ ପରମଠାରୁ ପରତମ ଜଗତର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏକମାତ୍ର ଈଶ୍ବର ପୂଜ୍ୟ ଦେବଙ୍କୁ ଆମେ ପରତତ୍ତ୍ବ ରୂପରେ ଜାଣିଅଛୁ । ସ୍ବତିରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, କମଳାସନ, ମହାଦେବ, ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଦେବତାଗଣ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ତେଜରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା, ଋତୁ, ଇନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ମହର୍ଷିମାନଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତାଗଣ ସେହି ସୁର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାରାୟଣ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିଥାନ୍ତି ।

ଜୀବର ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ ପଦ୍ମପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଜୀବଗଣ କେବଳ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ଦାସ ଅଟନ୍ତି, ଅନ୍ୟ କାହାରି ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ଜୀବର ଭଗବତ୍ ଦାସତ୍ବ ନିରୂପଣ ପ୍ରକରଣ ନାମକ ପଞ୍ଚମ ପ୍ରମେୟ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।

ଷଷ୍ଠପ୍ରମେୟମ୍

॥ ଅଥ ଜୀବାନାଂ ତାରତମ୍ୟଂ ପ୍ରକରଣମ୍ ॥

ଅଶୁଚୈତନ୍ୟରୂପତ୍ଵଜ୍ଞାନିତ୍ଵାଦ୍ୟବିଶେଷତଃ ।

ସାମ୍ୟେ ସତ୍ୟସି ଜୀବାନାଂ ତାରତମ୍ୟଞ୍ଜିତ ସାଧନାତ୍ । ୧ ।

ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାରତମ୍ୟର ପ୍ରକରଣ ।

ସମସ୍ତ ଜୀବ ସମାନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ତ୍ଵଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣରେ ତାରତମ୍ୟ କାରଣରୁ ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତାରତମ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ବିଦ୍ୟା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ କୁହାଯାଇଛି ଜୀବଗଣ ଅଶୁଚୈତନ୍ୟ ରୂପରେ ଏବଂ ଜ୍ଞାନରେ ପରସ୍ପର ସମାନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସାଧନ ବିଶେଷ ଗ୍ରହଣର ବୈଷମ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ତାରତମ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କାମ୍ୟକର୍ମ ରୂପ

ଏବଂ ଉକ୍ତିରୂପ ସାଧନ ତାରତମ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଏହିକ ପାରତ୍ରିକ ତାରତମ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।
କାମ୍ୟକର୍ମରେ ତାରତମ୍ୟ ହେତୁ ଏହିକ ଫଳରେ ତାରତମ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ ଉକ୍ତିରେ ତାରତମ୍ୟ
ହେତୁ ପାରତ୍ରିକ ଫଳରେ ତାରତମ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ଜୀବଗଣ ସମାନ ହୋଇଥିଲେ
ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାସାଧନ ଜନିତ ଫଳ ତାରତମ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ତାରତମ୍ୟ ଘଟିଥାଏ ।

ତତ୍ତ୍ଵାବୁଦ୍ଧମୁକ୍ତଂ ଶ୍ରେତାଶ୍ଚତରୈଃ -

ବାଳାଗ୍ରଣତଭାଗସ୍ୟ ଶତଧା କଷ୍ଟିତସ୍ୟ ଚ ।

ଭାଗୋ ଜୀବଃ ସ ବିଜ୍ଞେୟଃ ସ ଚାନନ୍ଦ୍ୟାୟ କଷ୍ଟତେ । ଭତି ।

ଚୈତନ୍ୟରୂପତ୍ଵଂ ଜ୍ଞାନିତ୍ଵାଦିକଞ୍ଚିତସ୍ତତ୍ ପ୍ରଶ୍ନାଂ ।

ଏଷ ହି ଦ୍ରଷ୍ଟା ସ୍ତୁଷ୍ଟା ଶ୍ରୋତା ସ୍ତ୍ରାତା ରସଯିତା ମନ୍ତ୍ରା ବୋଧା କର୍ତ୍ତା

ବିଜ୍ଞାନାତ୍ମା ପୁରୁଷଃ । ଭତି । ୨ । ପ୍ରଶ୍ନ ୪ । ୯ ।

ଶ୍ରେତାଶ୍ଚତର ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଗୋଟିଏ ବାଳର ଅଗ୍ରଭାଗକୁ
ପୁଣିଥରେ ଶହେ ଭାଗ କଲାପରେ ତାହାର ଏକମାତ୍ର ଅଂଶ ପରି ଜୀବ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଟେ । ଏହି
ଜୀବ ଭଗବତ୍ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରି ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇ ଭଗବତ୍ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଭଗବତ୍
ଅନୁଯାୟୀ ବିଶୁଦ୍ଧ ରୂପରେ ଚାଲି ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାପରେ ‘ଚୈତନ୍ୟ ରୂପ ଜ୍ଞାନାତ୍ମ’
ଆଦି ପଦରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିବା କର୍ତ୍ତୃତ୍ଵ, ଭର୍ତ୍ତୃତ୍ଵ, ରୂପ, ଧର୍ମକୁ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ଯାଇ ଏଥିପାଇଁ
ଏଗୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ଆସେ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବିଜ୍ଞାନାତ୍ମା ପୁରୁଷ ରୂପକ ଜୀବ ଦ୍ରଷ୍ଟା, ଶ୍ରୋତା,
ଆତ୍ମାଣ କର୍ତ୍ତା, ରସାସ୍ବାଦନ କର୍ତ୍ତା, ମନ୍ତ୍ରା, ବୋଧା ଏବଂ କର୍ତ୍ତା ଅଟେ ।

ଆଦିନା ଗୁଣେନ ଦେହବ୍ୟାପିତ୍ଵଞ୍ଚ ଶ୍ରୀଗୀତାସୁ -

ଯଥା ପ୍ରକାଶୟତ୍ୟେକଃ କୃଷ୍ଣଂ ଲୋକମିମଂ ରବିଃ ।

କ୍ଷେତ୍ରଂ କ୍ଷେତ୍ରୀ ତଥା କୃଷ୍ଣଂ ପ୍ରକାଶୟତି ଭାରତ । ଭତି । ୧୩ । ୩୩ ।

ଆହତୈବଂ ସୂତ୍ରକାରଃ -

ଗୁଣାଦ୍ଵାଲୋକବଦିତି । ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ୨ । ୩ । ୩୪ ।

ଗୁଣନିତ୍ୟବ୍ଦମୁକ୍ତଂ ବାଜସନେୟିରିଃ ।

ଆଦିନାଶୀ ବା ଅରେ ଅୟମାତ୍ମାନୁହିତିଧର୍ମା । ଭତି । ୩ । ୪ । ୧୪ ବୁଂ ।

ଏହାପରେ ପ୍ରଥମେ କୁହାଯାଇଥିବା ଗୁଣ ଦ୍ଵାରା ଦେହ ବ୍ୟାପିତ୍ଵ ସମ୍ପର୍କରେ ଶ୍ରୀ ଗୀତାରେ
କୁହାଯାଇଛି, ହେ ଅର୍ଜୁନ ! ଯେଉଁ ପରି ଗୋଟିଏ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ଥଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥାଏ,
ଠିକ୍ ସେହିପରି କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ଜୀବ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ଦେହକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥାଏ ।

ବ୍ରହ୍ମସ୍ତୁତିକାର ବ୍ୟାସଦେବ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ବାପ ପ୍ରଭୃତି ଆଲୋକ ଯେଉଁ ପ୍ରକାରରେ ପ୍ରକାଶ ଗୁଣ ଦ୍ଵାରା ଗୃହକୁ ଆଲୋକିତ କରି ସମସ୍ତ ଗୃହରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାଏ, ସେହିପରି ଜୀବ ମଧ୍ୟ ଚେତନାନାମକ ନିଜ ଗୁଣ ଦ୍ଵାରା ସମସ୍ତ ଦେହରେ ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାପରେ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇ ଏହିସବୁ ଗୁଣର ନିତ୍ୟତ୍ଵ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ବାଜସନେୟଶିଶୁ ଏହି ଗୁଣ ସମୂହକୁ ନିତ୍ୟ ବୋଲି ମାନିଥାନ୍ତି । ଯଥା- ରେ ମୈତ୍ରେୟୀ ! ଏହି ଆତ୍ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବ ସ୍ଵରୂପରେ ହିଁ ଅବିନାଶୀ ଅଟେ ଏବଂ ଉଚ୍ଛେଦଶୂନ୍ୟ ଧର୍ମ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଗୁଣ ସମୂହ କେବେ ନାଶ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଏସବୁ ନିତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଏବଂ ସାମ୍ୟୋପି ବୈଷମ୍ୟମୈହିକଂ କର୍ମଭିଃ ସ୍ଫୁଟଂ ।

ପ୍ରାହୁଃ ପାରତ୍ରିକଂ ତତ୍ତ୍ଵ ଭକ୍ତିଭେଦୈଃ ସୁକୋବିଦଃ ।

ତଥାହି କୌଥୁମାଃ ପଠିତ -

ଯଥାକ୍ରତୁରସ୍ତ୍ରୀଂଲ୍ଲୋକେ ପୁରୁଷୋ ଭବତି ତଥେତଃ ପ୍ରେତ୍ୟ ଭବତି । ଇତି ।

ସ୍ମୃତିଷ୍ଠ -

ଯାଦୃଶୀ ଭାବନା ଯସ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ଭବତି ତାଦୃଶୀ । ଇତି ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଥିବା ପ୍ରମାଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଦ୍ଵାରା ଅଶ୍ଵରୂପିର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପରେ ସାଧନ ଯୋଗୁଁ ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ବୈଷମ୍ୟ ହେତୁ ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାରତମ୍ୟ ହୁଏ ବୋଲି ଦର୍ଶାଯାଇଛି । ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଵରୂପଗତ ଅଶ୍ଵରୂପାଦି ରୂପରେ ପରସ୍ପର ସାମ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କାମ୍ୟକର୍ମର ଶିକ୍ଷା ଦ୍ଵାରା ଏହିକ ବୈଷମ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଭକ୍ତି ଶିକ୍ଷାର ବିବିଧତା କାରଣରୁ ପାରତ୍ରିକ ପରଲୋକରେ ମଧ୍ୟ ବୈଷମ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହିପରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଅଛନ୍ତି ।

କୌଥୁମ ସାମ୍ୟାଗଣ କୁହନ୍ତି ଯେ, ଏହି ଲୋକରେ ପୁରୁଷ ଯଥାକ୍ରତୁ ହୋଇ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ପ୍ରକାରରେ ସାଧନର ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରି ଏହି ଲୋକରେ ପରିଚାଳିତ ହୁଅନ୍ତି ତାହା ସେହିପ୍ରକାର ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଵକାୟ ସାଧନ ଅନୁରୂପ ଫଳ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏ ବିଷୟରେ ସ୍ମୃତିରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଯାହାର ଭାବନା ଯେଉଁପରି ହୋଇଥାଏ ତାହାର ସିଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ହୋଇଥାଏ ।

ଶାନ୍ତ୍ୟାଦ୍ୟାରତିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତା ଯେ ଭାବାଃ ପଞ୍ଚତ କୀର୍ତ୍ତତାଃ ।

ତୈ ଦୈବଂ ସ୍ଵରତାଂ ପୁଂସା ତାରତମ୍ୟଂ ମିଥୋ ମତଂ । ୪ ।

ଇତି ପ୍ରମେରନ୍ୟାବଲ୍ୟାଂ ଜୀବତାରତମ୍ୟପ୍ରକରଣଂ ସ୍ଵଷମପ୍ରମେୟଂ ।

ଶାନ୍ତ, ଦାସ୍ୟ, ସଖ୍ୟା, ବାସନ୍ତ୍ୟ ଏବଂ ମଧୁର - ଏହି ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଭାବର ବର୍ଣ୍ଣନା
 ଶାସ୍ତ୍ରରେ ରହିଅଛି । ଏହିସବୁ ଭାବ ଅନୁସାରେ ଯେଉଁସବୁ ଜୀବଗଣ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିଥାନ୍ତି
 ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ତାରତମ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଶାନ୍ତଆଦି ପାଞ୍ଚଗୋଟି ରସର
 ଆସ୍ବାଦନ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହେଲେ ତା ଦ୍ଵାରା ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଭିନ୍ନତା ମଧ୍ୟ ଆସିଥାଏ ।
 ସୁତରାଂ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଭିନ୍ନତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଏଠାରେ ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀର ଜୀବ ତାରତମ୍ୟ ପ୍ରକରଣ ନାମକ ଷଷ୍ଠ ପ୍ରମେୟ
 ଷମାସ୍ତ୍ର ହେଲା ।

ସସ୍ତମପ୍ରମେୟମ୍

॥ ଅଥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣପ୍ରାପ୍ତେ ମୌକ୍ଷତ୍ଵଂ ॥

ଯଥା -

ଜ୍ଞାତ୍ଵା ଦେବଂ ସର୍ବପାଶାପହାନିରିତ୍ୟାଦି । ଶ୍ଵେତାଂ । ୧୧ । ୧୦ ।

ଏକୋ ବଶୀ ସର୍ବବିଂଶଃ କୃଷ୍ଣ ଇତ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ତ । ଗୋଂ । ୧୨୦ ।

ବହୁଧା ବହିଃସର୍ବବିଶୈର୍ଭାତି କୃଷ୍ଣଃ ସ୍ଵୟଂ ପ୍ରଭୁଃ ।

ତମିଷବା ତତ୍ପଦେ ନିତ୍ୟେ ସୁଖଂ ତିଷ୍ଠନ୍ତି ମୋକ୍ଷିଣଃ । ୧ ।

ଇତି ପ୍ରମେୟନ୍ୟାବଲ୍ୟାଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତେ ମୌକ୍ଷତ୍ଵପ୍ରକରଣଂ ସସ୍ତମପ୍ରମେୟଂ ।

ଏହାପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ତିକୁ ପରମମୁଖ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ଶ୍ଵେତାଶ୍ଵେତର ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସଦ୍ଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟରୁ
 ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କିତ ତତ୍ତ୍ଵ ଜାଣିପାରିଛି ତାହାର ଦେହ ଓ ଦୈହିକ ମମତାରୂପ ରଜ୍ଜୁ ନଷ୍ଟ
 ହୋଇଯାଇଛି । ମମତାରଜ୍ଜୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବାରୁ ତାହାର ବନ୍ଧନ ରୂପକ କଷ୍ଟ ମଧ୍ୟ କ୍ଷାଣ
 ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁର ହାନୀ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ପୁନଶ୍ଚ ଜନ୍ମ ଓ
 ମୃତ୍ୟୁରୂପକ ପ୍ରବାହରୁ ସେ ଅନାୟାସରେ ଉଦ୍ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯାଏ । ତା'ପରେ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର
 ଶ୍ରୀଭଗବାନଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ଦ୍ଵାରା ଲିଙ୍ଗ, ଶରୀର ନଷ୍ଟ ଯୋଗୁଁ ଶୁଦ୍ଧ, ସତ୍ସମୟ, ଅପ୍ରାକୃତ, ଭାଗବତ
 ପଦ ଲାଭ କରି ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣଭିକ୍ଷାସ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଶ୍ରୀଗୋପାଳତାପନୀ ଶ୍ରୁତିରେ କୁହାଯାଇଛି
 ଯେ, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଠମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପୂଜା କରିଥାଏ ସେ ଶାଶ୍ଵତ ସୁଖର ଅଧିକାରୀ
 ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଶ୍ନ ଆସିପାରେ ଯେ, ଯଦି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତି ଦ୍ଵାରା ମୋକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ ତେବେ
 ଶ୍ରୀରାମ ଆଦି ଅବତାର ପ୍ରାପ୍ତିରେ କ'ଣ ମୁକ୍ତି ପାଇହେବ ନାହିଁ ? ଏହାର ସମାଧାନ ଏହିପରି-
 ସ୍ଵୟଂପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନେକ ରୂପରେ ବିକାସ କରିଥାନ୍ତି । ଏଣୁ ଯେକୌଣସି ପ୍ରକାର ଉପାସନା
 ଦ୍ଵାରା ମୁକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ସେହି ସାଧକ ନିତ୍ୟଧ୍ୟାନରେ ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଏଠାରେ ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତି ରୂପ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରକରଣ ନାମରେ ସପ୍ତମ ପ୍ରମେୟ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।

ଅଷ୍ଟମପ୍ରମେୟମ୍

॥ ଅଧୈକାତ୍ମଭେଦ ମୌକ୍ଷହେତୁର୍ ॥

ଯଥା ଶ୍ରୀଗୋପାଳତାପନୀଂ -

ଭିତ୍ତରସ୍ୟ ଭଜନଂ ତଦିହାମୁଦ୍ରୋପାଧିନୈରାସ୍ୟେନାମୁଷ୍ମିନ୍ ମନଃ
କଞ୍ଚନମେତଦେବ ନୈଷର୍ଣ୍ଣ୍ୟମ୍ । ଇତି ।

ନାରଦପଞ୍ଚରାତ୍ରେ ଚ -

ସର୍ବୋପାଧିବିନିର୍ମୁକ୍ତଂ ତତ୍ପରତ୍ନେନ ନିର୍ଣ୍ଣଳଂ ।
ହୃଷୀକେଶ ହୃଷୀକେଶ ସେବନଂ ଭକ୍ତିରୂପ୍ୟତେ । ଇତି । ୧ ।

ଏହାପରେ ଏକାତ୍ମ ଭକ୍ତି ମୁଖ୍ୟର କାରଣ ବୋଲି ନିରୂପଣ କରାଯାଇଛି ।

ଗୋପାଳତାପିନୀରେ ଅଛି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆନୁକୁଲ୍ୟ ପୂର୍ବକ ଶ୍ରବଣାଦିରୂପ ଭକ୍ତିକୁ ଭଜନ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଭକ୍ତି ଐହିକ, ପାରତ୍ରିକ ଫଳ କାମନା ଶୂନ୍ୟ ଭାବରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ମନୋନିବେଶରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଉତ୍ତମା ଭକ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କାମନାବିହୀନ ଭକ୍ତି ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ସବୁପ୍ରକାର ଉପାୟକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଭଗବାନଙ୍କର ଆରାଧନା କରିବାକୁ ଉତ୍ତମା ଭକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ନାରଦ ପଞ୍ଚରାତ୍ରେ କୁହାଯାଇଛି- ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଉପାୟ ସମୁଦ୍ରକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଭକ୍ତି ଅଭିଳାଷ ସ୍ୱାରା ନିର୍ମଳଚିତ୍ତ ହୋଇ ଶ୍ରବଣ ଆଦି ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ ହୃଷୀକେଶଙ୍କୁ ଯେଉଁ ସେବା କରାଯାଇଥାଏ ତାହାହିଁ ଉତ୍ତମା ଭକ୍ତି ।

ନବଧା ଚୈଷା ଭବତି -

ଯଦୁକ୍ତଂ ଶ୍ରୀଭାଗବତେ -

ଶ୍ରବଣଂ କୀର୍ତ୍ତନଂ ବିଷୟଃସ୍ମରଣଂ ପାଦସେବନଂ ।

ଅର୍ଚ୍ଚନଂ ବନ୍ଦନଂ ଦାସ୍ୟଂ ସଖ୍ୟମାତ୍ମନିବେଦନଂ ।

ଇତି ପୁଂସାର୍ପିତା ବିଷୌ ଭକ୍ତି ଷ୍ଟେନୁବଲକ୍ଷଣା ।

କ୍ରିୟତେ ଭଗବତ୍ୟଦ୍ୱା ତନୁନୈଧୀତମୁତ୍ତମମ୍ । ଇତି ।

ସତ୍ସେବା ଗୁରୁସେବା ଚ ଦେବଭାବେନ ଚେଦ୍ଭବେତ୍ ।

ତଦୈଷାଭଗବଦ୍ଭକ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ୟତେ ନାନ୍ୟଥା କୃତିତ୍ । ୨ ।

ଏହି ଭକ୍ତି ନଅ ପ୍ରକାରର ଅଟେ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଶ୍ରୀ ଭଗବାନଙ୍କର ଗୁଣାବଳୀକୁ ଶ୍ରବଣ, ତାହାଙ୍କ ନାମ ରୂପ ଗୁଣର କାର୍ତ୍ତନ, ତାହାଙ୍କ ନାମ ରୂପ ଗୁଣ ଓ ଲୀଳାକୁ ସ୍ମରଣ, ତାହାଙ୍କର ପାଦ ସେବନ, ଅର୍ଚ୍ଚନ, ବନ୍ଦନ, ଦାସ୍ୟ, ସଖ୍ୟ ତଥା ଆତ୍ମନିବେଦନ ଏ ନଅ ପ୍ରକାରର ଭକ୍ତି ଅଟେ । ଆତ୍ମାକୁ ସମର୍ପଣ କରିଥିବା ସାଧକ ଯଦି ଏହି ନଅ ପ୍ରକାର ଭକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଈଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଅରାଧନା କରେ ତେବେ ସେହି ଭକ୍ତିକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତି ବୋଲି ଗଣନା କରାଯାଏ ।

ଭକ୍ତିକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପରେ ଏହି ଭକ୍ତିକୁ ଲାଭ କରିବାର କାରଣ ଯେ ସାଧୁ ଏବଂ ଶ୍ରୀଗୁରୁଙ୍କର ସେବା, ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଦୁର୍ଦ୍ଦି ଦ୍ଵାରା ସତ୍ସେବା ଏବଂ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ସେବାର ଅନୁଷ୍ଠାନ ହେବା ଦ୍ଵାରା ଭଗବତ ଭକ୍ତି ଲାଭ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟକୌଣସି ପ୍ରକାରରେ କେବେ ମଧ୍ୟ ଭଗବତ ଭକ୍ତି ଲାଭ କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ ।

ଦେବଭାବେନ ସତ୍ସେବା ଯଥା ତୈରିରୀୟକେ । ୧ । ୧୧ । ୨ ।

ଅତିଥିଦେବୋଭବ । ଇତି ।

ତଥା ତଦ୍ଭକ୍ତିର୍ଯଥା ଶ୍ରୀଭାଗବତେ । ୩ । ୫ । ୩୨ ।

ନୈଷା ମତିସ୍ତାବଦୁରୁକ୍ତମାତ୍ତନ୍ତ୍ରୀଂ ସ୍ଵଶତ୍ୟନ୍ତ୍ୟାପଗମୋୟଦର୍ଥଃ ।

ମହୀୟସାଂ ପାଦରଜୋଭିଷେକଂ ନିଷିଞ୍ଚନାନାଂ ନ ବୃଣୀତ

ଯାବତ୍ । ଇତି । ୩ ।

ଦେବଭାବେନ ଗୁରୁସେବା ତଥା ତୈରିରୀୟକେ । ୧ । ୧୧ । ୨ ।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟଦେବୋ ଭବ । ଇତି ।

ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ସେବା କରିବା ଦ୍ଵାରା ତଥା ଶ୍ରୀଗୁରୁସେବା ଦ୍ଵାରା ଯେ ଭକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ ଏହାର ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି ।

ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଣିଷ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏକମାତ୍ର ସର୍ବସ୍ଵ ବୋଲି ମାନିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରଣ ଧୂଳି ଦ୍ଵାରା ନିଜକୁ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିନଥାଏ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରଣାବିନ୍ଦରୁ କେବେବି ଭକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ମଣିଷର ମତି ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ଆନୁକୁଲ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଆଗକୁ ବଢ଼ିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଏକମାତ୍ର କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଲକ୍ଷ ରଖିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରଣ ଧୂଳି ଦ୍ଵାରା ହିଁ ଦେହାତ୍ମବୋଧ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଦେହାତ୍ମବୋଧ ଯେତେକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଖରେ ରହିଥିବ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଈଶ୍ଵର ଭକ୍ତି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କେବଳ ସଂସାର ହୋଇ ପାରିବ । ଏଣୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରାଣ ସମ୍ପର୍କ କରିଥିବା ସାଧୁ ଶ୍ରୀଗୁରୁଙ୍କ ସେବା ନିଷ୍ପତ୍ତ ଚିତ୍ତରେ ଓ ନିଷ୍ଠା ଦ୍ଵାରା କରିବା, ଭକ୍ତିଲାଭ ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ ।

ଦେବଭାବ ଦ୍ଵାରା ଗୁରୁସେବାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଚୈତ୍ତିରୀୟ ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ‘ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଦେବ ଭବ’ । ଅର୍ଥାତ୍ ମନ ଉପଦେଷ୍ଟା ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ପରି ପୂଜ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଶ୍ଵେତାଶ୍ଵତରୋପନିଷଦି ଚ । ୬ । ୨୩ ।
ଯସ୍ୟ ଦେବେ ପରାଭକ୍ତି ଯଥା ଦେବେ ତଥା ଗୁରୋ ।
ତସ୍ୟେତେ କଥିତା ହ୍ୟର୍ଥାଃ ପ୍ରକାଶନ୍ତେ ମହାତ୍ମନଃ । ଇତି ।
ତସ୍ମା ତଦ୍ଭକ୍ତି ଯଥା ଶ୍ରୀଭାଗବତେ । ୧୧ । ୩ । ୨୧ । ୨୨ ।
ତସ୍ମାଦ୍ଗୁରୁଂ ପ୍ରପଦ୍ୟେତ ଜିଜ୍ଞାସୁଃ ଶ୍ରେୟ ଉତ୍ତମମ୍ ।
ଶାବେ ପରେ ଚ ନିଷ୍ଠାତଂ ବ୍ରହ୍ମଶୂ୍ୟପସମାଶ୍ରୟମ୍ ।
ତତ୍ର ଭାଗବତାନଂ ଧର୍ମାନଂ ଶିକ୍ଷେଦ୍ଗୁର୍ବାତ୍ତୁଦୈବତଃ ।
ଅମାୟୟାନୁବୃତ୍ତ୍ୟା ଯୈଷ୍ଠସ୍ୟେଦାତ୍ତୁଦୋହରିଃ । ଇତି । ୪ ।
ଅବାସ୍ତପଞ୍ଚସଂସ୍କାରୋ ଲକ୍ଷଦ୍ଵିଧିଧିକଃ ।
ସାକ୍ଷାତ୍ କୃତ୍ୟ ହରିଂ ତସ୍ୟ ଧାମ୍ନି ନିତ୍ୟଂ ପ୍ରମୋଦତେ । ୫ ।

ଶ୍ଵେତାଶ୍ଵତର ଉପନିଷଦରେ ଲେଖାଯାଇଛି- ଯାହାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତି ଦେବତାଙ୍କ ପ୍ରତି ରହିଛି ଏବଂ ସେହିପରି ଭକ୍ତି ସଦ୍ଗୁରୁଙ୍କଠାରେ ମଧ୍ୟ ରହିଛି, ଶାସ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ସେହି ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ନିଜେ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରିଛି । ସଦ୍ଗୁରୁ ସେବା ଦ୍ଵାରା ଭାଗବତ୍ ଭକ୍ତି ଲାଭ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରୁ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଏଣୁ ଯିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତି ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଯିଜ୍ଞାସୁ ଅଛନ୍ତି ସେ ଶ୍ରୀଗୁରୁଙ୍କ ଚରଣରେ ନିଷ୍ଠା ରଖନ୍ତୁ । ଏହି ଶ୍ରୀଗୁରୁ କିପରି ଅଟନ୍ତି ? ସଦ୍ଗୁରୁଙ୍କ ପାଇଁ ବେଦ ରୂପ ଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଜାଣିବା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରୂପକ ପରମବ୍ରହ୍ମକୁ ଜାଣିବା, ତାଙ୍କିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ବିଷୟରେ ବୁଦ୍ଧିନିବେଶ ନକରିବା ତଥା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସେବାରତ ହେବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ପ୍ରକାର ଶ୍ରୀଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ନିଷ୍ଠପଟ୍ ଭାବରେ ତାହାଙ୍କୁ ଆତ୍ମଦେବ ବୋଲି ମାନି ନିଷ୍ଠପଟ୍ ସେବା ଦ୍ଵାରା ଭାଗବତ ଧର୍ମର ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । ଏହି ପ୍ରକାର ଭାଗବତ ଧର୍ମରେ ହିଁ ଶ୍ରୀହରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ପୁଣି ଅନ୍ୟଭକ୍ତିଭେଦକୁ ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପଞ୍ଚସଂସ୍କାର ଏବଂ ବୈଧି ତଥା ରାଗାନୁଗ୍ରା ଭକ୍ତି ଲାଭ କରିଥାଏ ସେ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାରପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟଧାମରେ ରହି ପରମାନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ।

ହରିମନ୍ତିରତ୍ନ ପାଦାକୃତ୍ୟାଦ୍ୟତି ଶୁଭାବହମ୍ ।

ପ୍ରଥମଂସାର ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ତାପ, ପୁଣ୍ୟ, ନାମ, ମନ୍ତ୍ର ଏବଂ ଯାଗ ଏ ପ୍ରଥମଂସାର ଅଟେ । ଏ ସମସ୍ତ ପରମ ଐକାନ୍ତକ ଭକ୍ତିଲାଭର କାରଣ । ତାପ ଶବ୍ଦରୁ ତପ୍ତ ଚକ୍ର ଆଦି ମୁଦ୍ରା ଧାରଣକୁ ଜାଣିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଚନ୍ଦନାଦି ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରୀହରି ନାମ ଆଦି ମୁଦ୍ରା ଧାରଣକୁ ମଧ୍ୟ ଜାଣିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କାରଣ କଳିକାଳରେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବିଭବୃଷି ବ୍ୟକ୍ତିକ ପାଇଁ ତପ୍ତ ଚକ୍ରାଦି ମୁଦ୍ରା ଧାରଣ ଦୁଷ୍ଟର ଅଟେ । ଏଣୁ ଚନ୍ଦନାଦି ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରୀନାମାକ୍ଷର ମୁଦ୍ରା ଧାରଣର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ କରିଥିଲେ । ଏ ବିଷୟରେ ଶୁଣିଲେ ପ୍ରମାଣ ରହିଛି- ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଚନ୍ଦନାଦି ଦ୍ୱାରା ନିଜର ଅଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀହରି ନାମାକ୍ଷର ମୁଦ୍ରା ଧାରଣ କରନ୍ତି ସେ ଭଗବତ୍ଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ପୁଣ୍ୟ ଶବ୍ଦରୁ ଈର୍ଷ୍ୟପୁଣ୍ୟକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଆକୁତିର ତଥା ଶ୍ରୀହରି ପଦଆକୃତିର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଈର୍ଷ୍ୟ ପୁଣ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ଏହି ପୁଣ୍ୟ ଶୁଭଦାୟକ ଅଟେ ।

ନାମ ଶବ୍ଦରୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ସଂଖ୍ୟାସ୍ତୁ ନାମକୁ ଜାଣି ହୁଏ । ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ଦାସଦ୍ବୋଧକ ନାମକରଣ ହୋଇଥାଏ । ମନ୍ତ୍ର ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅକ୍ଷର ଆଦି ମନ୍ତ୍ରର ବୋଧକ ଅଟେ । ଏହି ମନ୍ତ୍ର

ନିଜ ଜଷ୍ଟିକରଣର ସାକ୍ଷାତ୍ ମୂର୍ତ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ । ଯାଗ ଶବ୍ଦରୁ ଶ୍ରୀଶାଳଗ୍ରାମାଦିର ପୂଜାକୁ ଜାଣିହେବ । ଏହି ପଞ୍ଚସଂସ୍କାରର ବର୍ଣ୍ଣନା ପୁରାଣ ଇତ୍ୟାଦିରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଦି ପ୍ରମାଣ ପାଇଁ ଜିଜ୍ଞାସା ଥାଏ ତେବେ ପୁରାଣ ଆଦି ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଅବଲୋକନ କରିବା ଉଚିତ ।

ଶ୍ରବଣ ଇତ୍ୟାଦି ନଅ ପ୍ରକାରର ଯେଉଁ ଉକ୍ତିର କଥା କୁହାଗଲା ସେହି ଉକ୍ତି ପୁନଶ୍ଚ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ବିଧିପୂର୍ବକା ଓ ରାଗପୂର୍ବକା । ଏହାକୁ ବୈଧି ଓ ରାଗାନୁଗା ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହାର ଅନୁଷ୍ଠାନ ଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଉକ୍ତକୁ ଅଭିଷ୍ଟ ଧାମ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ବିଧିନାଭ୍ୟର୍ଚ୍ୟତେ ଦେବ-ଶ୍ୱତୁର୍ବାହବାଦିରୂପଧୃତ ।

ରୂତ୍ୟାତୁକେନ ତେନାସୌ ନୂଲିଙ୍ଗଃ ପରିପୂଜ୍ୟତେ । ୮ ।

ତୁଳସ୍ୟଶ୍ୱସ୍ତଧାତ୍ର୍ୟାଦି - ପୂଜନଂ ଧାମ ନିଷତା

ଅରୁଣୋଦୟବିଷ୍ଣୁ ସଂତ୍ୟାଜ୍ୟେ ହରିବାସରଃ ।

ଜନ୍ମାଷ୍ଟମ୍ୟାଦିକଂ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟବିଷ୍ଣୁ ପରିତ୍ୟଜେତ୍ । ୯ ।

ଏହି ଉକ୍ତିଭେଦ ଦ୍ୱାରା ଭଜନୀୟ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ବିଧିଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଉପାସିତ ହୋଇ ଭଗବାନ ଚାରିହାତ ବିଶିଷ୍ଟ, ଆଠହାତ ବିଶିଷ୍ଟ, ଦଶହାତ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଗ୍ରହ ଭାବରେ ପୂଜିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ରୂପଧାରୀ ଭଗବାନ ଯଶୋଦାନନ୍ଦନ, କୌଶଲ୍ୟାନନ୍ଦନ ରୂପରେ ପୂଜିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଏହାପରେ ଭକ୍ତିର ଅନେକ ଅଙ୍ଗର ବନ୍ଦନା କରାଯାଇଛି । ତୁଳସୀ, ଅଶ୍ୱସ୍ତ, ଧାତ୍ରୀ ଇତ୍ୟାଦି ବୃକ୍ଷର ପୂଜା, ମଥୁରା ଇତ୍ୟାଦି ଧାମରେ ବାସ କରି ଅର୍ଥାତ୍ ସମର୍ଥ ହେଲେ ଶରୀର ଦ୍ୱାରା ଧାମ ବାସ କରି କିମ୍ବା ଭାବନା ଦ୍ୱାରା ଏହା କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ପରେ ବୈଷ୍ଣବ ବ୍ରତ ସମୂହର ଦିନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ବୈଷ୍ଣବ ସ୍ମୃତି ଶ୍ରୀହରି ବିକାସ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀଏକାଦଶୀ ପ୍ରଭୃତି ବ୍ରତ କେଉଁ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ପାଳନ କରାଯିବା ଉଚିତ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ସମସ୍ତ ତିଆମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବବିଦ୍ଧା ତ୍ୟାଜ୍ୟ ଅଟେ, ଏହି ବିଦ୍ଧା ଅରୁଣୋଦୟ ବେଧ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ବେଧ ଭେଦରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ଏକାଦଶୀ ତିଥିରେ କେବଳ ଅରୁଣୋଦୟ ବେଧକୁ ପାଳନ କରାଯାଏ । ଅନ୍ୟତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ବେଧ ନିଷିଦ୍ଧ ଅଟେ । ଏକାଦଶୀ ତିଥି ଅରୁଣୋଦୟ ଠାରୁ ଅରୁଣୋଦୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣା ଅଟେ । ପ୍ରତିପଦ ପ୍ରଭୃତି ତିଥି ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଠାରୁ ତହିଁପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣା ଅଟେ । ଏଣୁ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବତିଥି ପ୍ରବେଶ କଲେ ସେହି ତିଥି ବିଦ୍ଧା ହୋଇଥାଏ । କେବଳ ଏକାଦଶୀ

ହିଁ ଅରୁଣୋଦୟ ବିଜା ତ୍ୟାଜ୍ୟା ଅଟେ, ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ପ୍ରଭୃତି ତିଥି ସମୂହ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ବିଜା ତ୍ୟାଜ୍ୟା ଅଟେ । ଏହାର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶ୍ରୀହରି ଋକ୍ଷିବିଳାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଲୋକସଂଗ୍ରହମନୁଷ୍ଠିତ୍ୟଂ ନୈମିତ୍ତିକଂ ବୁଧଃ ।

ପ୍ରତିଷ୍ଠିତଶ୍ରେତ୍ କର୍ମ ଭକ୍ତିପ୍ରାଧାନ୍ୟମତ୍ୟକନ୍ । ୧୦ ।

ସ୍ବନିଷ୍ଠ, ପରିନିଷ୍ଠିତ, ନିରପେକ୍ଷ- ଏହିପରି ତିନି ପ୍ରକାର ଭକ୍ତିଅଧିକାରୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଲୋକଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଶାସ୍ତ୍ରବିହିତ ଆଚରଣ କରନ୍ତି । ସ୍ବନିଷ୍ଠ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ବାଶ୍ରମନିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଷାମ ଭାବରେ ସ୍ବବିହିତ ଅହିଂସ୍ର ଆଶ୍ରମ ଉଚିତ କର୍ମ ଆଚରଣ କରନ୍ତି । ନିରପେକ୍ଷ ବ୍ୟକ୍ତି ଆତ୍ମସମର୍ପଣକାରୀ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ଭକ୍ତ । ମାତ୍ର ମାନସିକ ଭାବରେ ଗଣବାନଙ୍କର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ଇତ୍ୟାଦି କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ କରନ୍ତି । ପରିନିଷ୍ଠିତ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଶ୍ରମରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଲୋକଶିକ୍ଷା ପାଇଁ କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସବବେଳେ ଭକ୍ତିର ପାଧାନ୍ୟ ରକ୍ଷା କରାଯାଇଥାଏ ।

ଦଶାନାମାପରାଧୀଂସ୍ତୁ ଯତୁତଃ ପରିବର୍ଜୟେତ୍ । ୧୧ ।

କୃଷାବାସ୍ତୁପକାଉକ୍ତିରେକାତାତାଭିଧାୟତେ ।

ଜ୍ଞାନ ବୈରାଗ୍ୟ ପୂର୍ବା ସା ପଳଂ ସଦ୍ୟଃ ପ୍ରକାଶୟେତ୍ । ୧୨ ।

ଇତି ପ୍ରମେରନ୍ୟାବଳ୍ୟାଂ ବିଶୁଦ୍ଧତ୍ତ୍ୱେ ନିଶ୍ଚିପ୍ରବୃତ୍ତ ଅଞ୍ଜନଂ ପ୍ରମେୟଂ ।

ଦଶପ୍ରକାରର ଅପରାଧକୁ ବର୍ଜନ କରିବା ପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି । (୧) ସାଧୁନିନ୍ଦା, (୨) ଶ୍ରାବିଷ୍ଟକ ଠାରୁ ଶ୍ରାଗିବ ନାମ ଇତ୍ୟାଦିର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ (୩) ଶ୍ରୀଗୁରୁବର୍ଗଙ୍କୁ ଅବଜ୍ଞା (୪) ବେଦଶାସ୍ତ୍ରର ନିନ୍ଦା (୫) ଶ୍ରୀହରିନାମ ମହାତ୍ମ୍ୟରେ ଅର୍ଥବାଦ ବୁଦ୍ଧି (୬) ଏଥିରେ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଅର୍ଥର କଳ୍ପନା (୭) ନାମ ମହାତ୍ମ୍ୟରେ ବଳଦ୍ଵାରା ପାପକର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ ହେବା (୮) ଅନ୍ୟ ଶୁଭକ୍ରିୟା ସହିତ ନାମର ସମାନତା ଆଣିବା (୯) ଅଶ୍ରଦ୍ଧାକୁ ତଥା ବିମୁଖ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନାମ ପ୍ରଦାନ କରିବା (୧୦) ନାମ ମହାତ୍ମ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ନକରିବା । ଯଦ୍ ପୂର୍ବକ ଏ ସବୁକୁ ବର୍ଜନ କରିବା ଉଚିତ ।

ଏକାନ୍ତଭକ୍ତିର ପଳ ଏକମାତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତି ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ଭକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଉତ୍ତମ ଜ୍ଞାନ-ବୈରାଗ୍ୟଯୁକ୍ତ ଭକ୍ତି, ଗର୍ଭ୍ୟ ପଳ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ଏବଂ ବାହାର ବିଷୟରେ ବିଚୂଷା ରଖିଥିବା ଭକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ତି ସହଜ ଲକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ନହେଲେ ଏହା ଲାଭ କରିବାକୁ ବିଳାୟ ହୁଏ । ଭକ୍ତି ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀରେ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଯୁକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତି ପ୍ରକରଣ ନାମକ ଅଷ୍ଟମ ପ୍ରମେୟ ।

ନବମପ୍ରମେୟମ୍

।। ଅଥ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁମାନଶବ୍ଦାନାମେବ ପ୍ରମାଣତ୍ ।।

ଯଥା ଶ୍ରୀଭାଗବତେ । ୧୧ । ୧୯ । ୧୭ ।

ଶ୍ରୁତିଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମୈତିହ୍ୟମନୁମାନଂ ଚତୁଷ୍ଟୟଂ । ଇତି । ୧ ।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଽଭିବେଦ୍ୟସ୍ତାଦୈତିହ୍ୟଂ ତେନ ଦେଶିକଃ ।

ପ୍ରମାଣଂ ତ୍ରିବିଧଂ ପ୍ରାଖ୍ୟତ୍ ତତ୍ତ୍ୱ ମୁଖ୍ୟା ଶ୍ରୁତି ଭିବେତ୍ । ୨ ।

ଏହାପରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁମାନ ଓ ଶବ୍ଦର ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀଭାଗବତରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ଯେ, ଶ୍ରୁତି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଐତିହ୍ୟ ଓ ଅନୁମାନ ଏହିପରି ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ରହିଛି ।

ନବମ ପ୍ରମେୟର ଆରମ୍ଭରେ ତିନିଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଥିବାବେଳେ ପ୍ରଥମେ ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ବିଷୟରେ ଭାଗବତରୁ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଭାଗବତରେ ଐତିହ୍ୟନାମକ ପ୍ରମାଣକୁ ଅଧିକ ଭାବରେ କୁହାଯାଇଛି । ଏଣୁ ନିଜେ କହିଥିବା କଥାକୁ ବିରୋଧ କରାଯାଇଛି ବୋଲି କେହି କେହି ଅନୁମାନ କରିପାରନ୍ତି । ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଐତିହ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭାବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ହେବା କାରଣରୁ ଶ୍ରୀମାନ ମଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ତିନିଗୋଟି ପ୍ରମାଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ବକ୍ତାର କୌଣସି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ନାହିଁ ଅଥଚ କଥାନକ ପରମ୍ପରା ଚାଲିଆସୁଛି ତାହାକୁ ଐତିହ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଯେମିତି ଏହି ବରଗଛରେ ଯକ୍ଷ ରହୁଛି । ତାହାକୁ କେହି ଦେଖି ନଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯକ୍ଷ ରହୁଥିବା ପରମ୍ପରା ଚାଲିଆସିଛି । ଯିଏ ପ୍ରଥମେ ଗଛରେ ଯକ୍ଷ ଅଛି ବୋଲି କହିଥିଲେ ସେ ହୁଏତ ଯକ୍ଷକୁ ଦେଖିକରି ହିଁ କହିଥିବେ । ତେଣୁ ତାହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏହି ଐତିହ୍ୟ ଅତିରିକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଓ ଶବ୍ଦ ଏହି ତିନିଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୁତି ସର୍ବକୃଷ୍ଣ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ ।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମନୁମାନଞ୍ଚ ଯତ୍ସାଚିବ୍ୟେନ ଶୁଦ୍ଧିମତ୍ ।

ମାୟାମୁଷ୍ଟାବଲୋକାଦୌ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଂ ବ୍ୟଭିଚାରି ଯତ୍ ।

ଅନୁମା ଚାତିଧୁମେଽଦ୍ୱୈବୃଷ୍ଟିର୍ବାପିଚାଗ୍ନିକେ ।

ଅତଃ ପ୍ରମାଣଂ ତତ୍ତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଂ ନୈବ ସମ୍ମତମ୍ । ୩ ।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଅନୁମାନ ଉଭୟ ଯାକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରମାଣର ସହାୟତାରେ ସିଦ୍ଧିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । କାରଣ ମାୟାମୁଷ୍ଟର ଦର୍ଶନରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟଭିଚାର ହୋଇଥାଏ । ବର୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଲିଭି ଯାଇଥିବା ଅଗ୍ନିରୁ ଯେଉଁ ଧୂମ ନିର୍ଗତ ହୁଏ ସେଥିରେ ଅନୁମାନର ବ୍ୟଭିଚାର

ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁମାନ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଣ ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଥମେ ଯାହୁଙ୍କର ଦ୍ଵାରା ମାୟାମୁଖ୍ୟ ଦର୍ଶନ ପରେ ସତ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ମଧ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟୟ ନଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯଦି ସେହି ସମୟରେ ଆକାଶବାଣୀ ହୁଏ ଯେ, ଏହି ମୁଖ୍ୟଟି ସତ୍ୟ ଅଟେ, ତେବେ ପୁନଃବାର ବିଶ୍ଵାସ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ବର୍ଷାଦ୍ଵାରା ଲିଭିଯାଇଥିବା ଅଗ୍ନିରୁ ଅଧିକ ଧୂଆଁ ନିର୍ଗତ ହେଲେ ଅନୁମାନର ବ୍ୟାପାର ହେଲେ ଯେଉଁ ଅବିଶ୍ଵାସ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ସେହି ସମୟରେ ଯଦି କେହି କହେ ଯେ, “ମୁଁ ଦେଖିଲି ପର୍ବତରେ ଯେଉଁ ଧୂମ ନିର୍ଗତ ହେଉଛି ଏହି ଧୂମ ବର୍ଷା ଦ୍ଵାରା ଲିଭିଯାଇଥିବା ଅଗ୍ନିର ଅଟେ” । କିନ୍ତୁ ତା’ ଭିତରେ ଅଗ୍ନି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ପର୍ବତରେ ଯେଉଁ ଧୂଆଁ ଦେଖାଯାଉଛି ସେଥିରେ ଅଗ୍ନି ଅଛି । ଏ ସ୍ଥଳରେ ଏହି ଶବ୍ଦ ପ୍ରମାଣର ସାହାଯ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ବିଶ୍ଵାସ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବାରୁ ଅନୁମାନ ପରିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁମାନ ଉଭୟ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ରୂପରେ ପ୍ରଭାବନକ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ବରଂ ଏହା ଶବ୍ଦର ସହାୟତାରେ ପ୍ରଭାବନକ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଅନୁକୁଳୋ ମତସ୍ତର୍କଃ ଶୁଷ୍କସ୍ତୁ ପରିବର୍ଜିତଃ । ୪ ।

କେବଳ ଶୁଷ୍କତର୍କ ବର୍ଜନୀୟ ଅଟେ । ଶୁଦ୍ଧତାର୍ଥ ପୋଷକ ତର୍କ ସବୁସମୟରେ ସ୍ଵୀକାର୍ଯ୍ୟ । ତା’ର ବିପରୀତ ବିରୋଧ ତର୍କ ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟ ଅଟେ ।

ତଥାହି ବାକସନେୟିନଃ । ବୃହଦାଂ ୨ । ୪ । ୫ ।

ଆହା ବା ଅରେ ଦୃଷ୍ୟଃ ଶ୍ରୋତବ୍ୟୋ ମତବ୍ୟୋ ନିଦିଧ୍ୟାସିତବ୍ୟଃ ।

ଇତି । କାଠକାଃ । ୨ । ୯ ।

ନୈଷା ତର୍କେଣ ମତିରାପନେୟା ପ୍ରୋକ୍ତାନ୍ୟେନ ସୁଜ୍ଞାନାୟ ପ୍ରେଷା । ଇତି । ୫ ।

ସ୍ମୃତିଷ୍ଠ-ପୁର୍ବାପରାବିରୋଧେନ କୋଃତ୍ରାର୍ଥୋଽଭିମତୋ ଭବେତ୍ ।

ଇତ୍ୟାଦ୍ୟମୂହନଂ ତର୍କଃ ଶୁଷ୍କତର୍କସ୍ତୁ ବର୍ଜୟେତ୍ । ଇତି । ୬ ।

ଅନୁକୁଳ ତର୍କର ସ୍ଵୀକୃତି ବିଷୟରେ ଶ୍ରୁତି ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇଛି । ବାକସନେୟ ଶ୍ରୁତିରେ କୁହାଯାଇଛି- ଆରେ ମୈତ୍ରେୟୀ ! ଆତ୍ମସାକ୍ଷାତ୍‌କାରର ସାଧନରୂପ ପ୍ରଥମେ ବୈଦିକ ସଦ୍‌ଗୁରୁ ନିକଟରୁ ଶ୍ରବଣ କର, ତା’ପରେ ଶ୍ରବଣୀୟ ବିଷୟର ବେଦାନ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ତର୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ମନନ କର । ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାର ଅର୍ଥ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରି ତା’ପରେ ନିଦିଧ୍ୟାସନ କର ।

ଏହାପରେ ବେଦବିରୋଧୀ ତର୍କ ପରିତ୍ୟାଗକାରୀ ଶ୍ରୁତି ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇଛି । କଠୋପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି, ହେ ପ୍ରେଷ ନଚିକେତ ! ବୃହଜ୍ଞାନ ପାଇବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ଏହି ବୁଦ୍ଧି, କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ଶୁଷ୍କତର୍କ ଦ୍ଵାରା ନଷ୍ଟ କରିବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ବେଦଜ୍ଞ ଶ୍ରୀଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଶିକ୍ଷିତ ହେବା ପରେ ବୁଦ୍ଧି ସୁଜ୍ଞାନ ଲାଭ ନିମିତ୍ତ ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ପୁଣି ସ୍ମୃତି ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଦ୍ଵାରା ଉକ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରାଯାଇଛି । ସ୍ମୃତିରେ କୁହାଯାଇଛି ପୂର୍ବପରର ବିରୋଧ କରିନଥିବା ଯେକୌଣସି ଅର୍ଥ ହିଁ ଅଭିମତ ହୋଇପାରେ । ଏହି ପ୍ରକାର ତର୍କ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟେ । ମାତ୍ର ଶୁଷ୍କ ତର୍କକୁ ସର୍ବଦା ବର୍ଜନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।

ନା ବେଦବିଦୁଷାଂ ଯସ୍ମାତ୍ ବ୍ରହ୍ମଧୀ ଗୁପ୍ତଜାୟତେ ।
ଯଜ୍ଞୋପନିଷଦଂ ବ୍ରହ୍ମ ତସ୍ମାନ୍ନୁଖ୍ୟା ଶ୍ରୁତି ମତା ।
ତଥାହି ଶ୍ରୁତିଃ । ବୃହଦାଂ ୩।୯।୨୬
ନାବେଦବିଦୁନୁତେ ତଂ ବୃହତଂ । ଇତି ।
ଔପନିଷଦଂ ପୁରୁଷଂ ପୃଛାମି । ଇତି ଚ । ୭ ।
ଇତି ପ୍ରମେରନ୍ୟାବଲ୍ୟୁପାଂ ପ୍ରମାଣତ୍ରିଭୁବକରଣଂ ନବମପ୍ରମେୟଂ ।

ଏହାପରେ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟତିରେକ ଦ୍ଵାରା ଶ୍ରୁତି ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ଉପସଂହାର କରାଯାଇଛି । କାରଣ ବେଦଜ୍ଞାନରହିତ କେବଳ ତର୍କ ଦ୍ଵାରା ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବିଷୟ ଅଟେ । ବ୍ରହ୍ମ ଉପନିଷଦ୍ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ । ଏଣୁ ଶ୍ରୁତି ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ । ବେଦଜ୍ଞାନ ବ୍ୟତୀତ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ କେବେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏ ବିଷୟରେ ଶ୍ରୁତିରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ବେଦଜ୍ଞାନରହିତ ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମକୁ କେବେବି ଜାଣିପାରେ ନାହିଁ । ଆମେ ଉପନିଷଦ୍ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ପୁରୁଷକୁ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଥାଉ ।

ଏଠାରେ ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀରେ ତିନିଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ପ୍ରକରଣ ନାମକ ନବମ ପ୍ରମେୟ ସମାପ୍ତ ହେଲା ।

।। ଏବମୁକ୍ତଂ ପ୍ରାଚୀ ।।

ଶ୍ରୀମନ୍ମୁଖମତେ ହରିଃ ପରତମଃ ସତ୍ୟଂ ଜଗତ୍ ତଦ୍ଭୂତୋ -
ଭେଦୋ ଜୀବଗଣା ହରେରନୁଚରା ନୀଚୋତ୍ତରାବଂ ଗତାଃ ।
ମୁକ୍ତି ନୈଜସ୍ଵାମ୍ନୁଭୂତିରମଳା ଭକ୍ତିଷ୍ଠ ତତ୍ସାଧନ -
ମକ୍ଷାଦି ତ୍ରିତୟଂ ପ୍ରମାଣମଖିଳାମ୍ନାୟୈକବେଦେୟା ହରିଃ । ଇତି । ୧ ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯେଉଁ ନଅଗୋଟି ପ୍ରମେୟର ଉପସ୍ଥାପନା କରାଗଲା ତାହା କପୋଳକଳିତ ନୁହେଁ । ବରଂ ତାହା ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀମତ୍ ମଧ୍ଵାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ ଏକମାତ୍ର ଶ୍ରୀହରି ହିଁ ପରତମ ବସ୍ତୁ ଅଟନ୍ତି । ଜଗତ ଏବଂ ଜଗତରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଜୀବଗଣ

ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ଅନୁଚର ଅଟନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଉଚ୍ଚ ଏବଂ ନୀଚ ଭାବ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ସାଧନଭେଦ ଦ୍ଵାରା ଫଳଗତ ତାରତମ୍ୟକୁ ସେମାନେ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ଭଗବାନଙ୍କର ଦାସତ୍ଵ ରୂପକ ଅନୁଭୂତି ମିଳିଲେ ଜୀବର ମୁକ୍ତି ସାଧିତ ହୋଇଥାଏ । ଉଭୟ ଭକ୍ତି ମୁକ୍ତିର ଏକମାତ୍ର ସାଧନ ଅଟେ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଏବଂ ଶବ୍ଦ ଏହି ତିନିଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ଅଟେ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀହରି ବେଦ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥେ ରଚିତାନି ଯସ୍ୟାଂ ପ୍ରମେୟରତ୍ନାନି ନବୈବ ସନ୍ତି ।
 ପ୍ରମେୟରତ୍ନାବଳିରାଦରେଣ ପ୍ରଧାଭିରେଷା ହୃଦୟେ ନିଧେୟା । ୨ ।
 ନିତ୍ୟଂ ନିବସତୁ ହୃଦୟେ ଚୈତନ୍ୟାତ୍ମା ମୁରାରି ନଃ ।
 ନିରବଦେୟା ନିର୍ବୃତ୍ତିମାନ୍ ଗଜପତିରନୁକମ୍ପୟା ଯସ୍ୟ । ୩ ।
 ଇତି ଶ୍ରୀବଳଦେବବିଦ୍ୟାଭୂଷଣବିରଚିତା ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ ପୂର୍ଣ୍ଣମଗାତ୍ ।

ଭଗବତ୍ ଶ୍ରୀମତ୍ ମଧ୍ଵାରାୟା ଆନନ୍ଦତୀର୍ଥଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସ୍ଵୀକୃତ ହୋଇଥିବା ନଅଗୋଟି ପ୍ରମେୟ ଅନୁସାରେ ଏହି ନୂତନ ପ୍ରମେୟ ରୂପକ ରତ୍ନପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ‘ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ’କୁ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଆଦର ପୂର୍ବକ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ।

ଯାହାଙ୍କର ଅସୀମ ଅନୁକମ୍ପାରେ ଗଜପତି ରାଜା ଉତ୍କଳର ଅଧିପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ ନିତ୍ୟ ସୁଖକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ରସିକମୁରାରୀ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଦେବ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ନିବାସ କରନ୍ତୁ । ଏଠାରେ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ରଚିତ ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ ସମାପ୍ତ ହେଲା । ■

ଡକ୍ଟର ଭାଗବତ ପ୍ରସାଦ ଦାସ

ପିତା : ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ଦାସ

ମାତା : ଶ୍ରୀମତୀ ସାତାରାଣୀ ଦାସ

ଜନ୍ମସ୍ଥାନ - ନୂଆଗାଁ

ଠିକଣା : ରେମୁଣା, ବାଲେଶ୍ଵର ୭୫୭୦୧୯, ଫୋନ୍ - ୯୮୭୧୫୭୮୪୮୮

ଶିକ୍ଷାଗତ ଯୋଗ୍ୟତା

ଏମ୍.ଏ (ଓଡ଼ିଆ) ଶାନ୍ତିନିକେତନ

ଏମ୍.ଏ (ଇଂରାଜି) ଭଦ୍ରଲ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ

ଏମ୍.ଏଡ - ବ୍ରହ୍ମପୁର ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ

ଏମ୍.ଫିଲ - ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ

ପିଏଚ୍. ଡି - ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ

ଡି.ଲିଟ୍ - ଫକୀରମୋହନ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ

ବୃତ୍ତି - ଅଧ୍ୟାପନା

ଫଗନିକ ପଦବୀ -

ସଦସ୍ୟ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ଵର

ସଂପାଦକ, ରେମୁଣା ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ

ସଭାପତି, ଶ୍ରୀଧର ସାମା ସ୍ମୃତିପରିଷଦ ।

ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକ

ବଶୁଆ କାବ ଓ ଆମ କାବନ

(ଓଡ଼ିଶା ବିଜ୍ଞାନ ଏକାଡେମୀ ପୁରସ୍କାରପ୍ରାପ୍ତ ପୁସ୍ତକ)

ସ୍ଥିତିବାଦୀ ଚେତନା ଓ ସମକାଳୀନ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ

ଆଦିବାସୀ ଲୋକ କଥା

ବିଶ୍ଵପ୍ରସିଦ୍ଧ ଟାକାକାର ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀଧର ସାମା

ପଞ୍ଜିବା ଓ ପଞ୍ଜାବରେ ଡକ୍ଟର ଦାସଙ୍କର କ୍ଷୁଦ୍ର ଆନନ୍ଦ । ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚନା,

ସଂପାଦନା, ପ୍ରବନ୍ଧ, ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ, ନବ ସାକ୍ଷରଙ୍କ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ, ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ

ସଂପାଦନା ଆଦି ବହୁବିଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଡକ୍ଟର ଦାସ ଜଣେ ପରିଚିତ ନାମ ।

ପ୍ରକାଶକ

ରେମୁଣା ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ, ରେମୁଣା